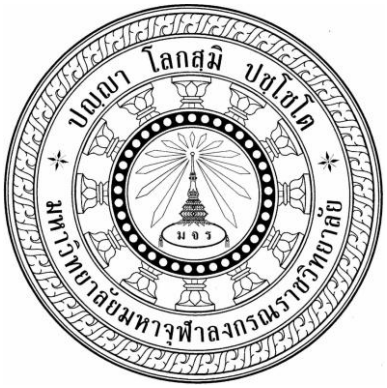

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก

An Analysis of the Usage of the Reason in Tipiṭaka

โดย

ดร.ประพันธ์ ศุภษร

ผศ.สมควร นิยมวงศ์

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCURS 610651026

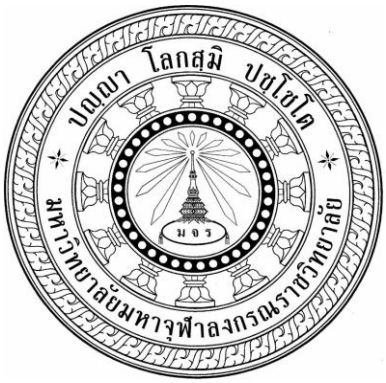

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก

An Analysis of the Usage of the Reason in Tipiṭaka

โดย

ดร.ประพันธ์ ศุภษร

ผศ.สมควร นิยมวงศ์

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610651026

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

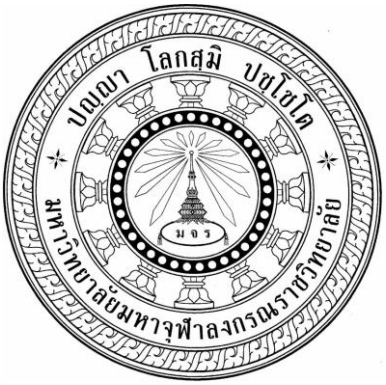

Research Report

An Analysis of the Usage of the Reason in Tipiţaka

By

Dr. Prapan Supasorn

Asst.Prof.Somkuan Niyomwong

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E. 2551

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610651026

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: การวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก
ผู้วิจัย: ดร.ประพันธ์ ศุภษร, ผศ.สมควร นิยมวงศ์
หน่วยงาน: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปีงบประมาณ: ๒๕๕๑
ทุนอุดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีคำสอนเกี่ยวกับการใช้เหตุผลกระจายอยู่หลายลักษณะ เช่น การใช้เหตุผลในการค้นหาความจริง การใช้เหตุผลตอบปัญหาเรื่องกรรมเป็นอนัตตา และมโนกรรมมีโทษมากกว่ากายกรรมและวจีกรรม การใช้เหตุผลในการถามตอบปัญหาเกี่ยวกับขันธ์ ๕ ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ การใช้เหตุผลในกระบวนการปฏิจจสมุปบาทตอบปัญหาเรื่องวิญญาณแก่สาติภิกษุ การแสดงธรรมตามแนวอริยสัจ ๔ ที่มีลักษณะบอกเหตุและผล คือทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ และในคัมภีร์กถาวัตถุ มีการตอบปัญหาเรื่องบุคคล ขันธ์ ๕ เป็นต้น ทั้งในแง่สมมติบัญญัติและปรมัตถ์บัญญัติ คัมภีร์นี้นักวิชาการทางพระพุทธศาสนายอมรับกันว่าเป็นคัมภีร์ที่แสดงให้เห็นถึงการใช้เหตุผลอีกแบบหนึ่ง

การใช้เหตุผลมีลักษณะต่างๆ ดังนี้ ๑) การใช้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กขยายไปสู่จุดใหญ่ เช่น การจำแนกองค์ประกอบของชีวิตออกเป็นธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ เป็นต้น ว่าตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ วิธีการนี้อาจเรียกสั้นๆว่าการใช้เหตุผลแบบวิภัชชวาท วิธีนี้จะมีปฏิจจสมุปบาทเป็นฐานรองรับ ๒) การใช้เหตุผลในเชิงเปรียบเทียบ คือการอ้างเหตุผลโดยการใช้สื่อประกอบเพื่อเพิ่มความเข้าใจหลักนามธรรม จึงยกอุปมาอุปไมยมาแสดงให้เข้าใจ เช่น การเปรียบเทียบขันธ์ ๕ ว่ารูปเปรียบเหมือนกลุ่มฟองน้ำ เวทนาเปรียบเหมือนฟองน้ำ สัญญาเปรียบเหมือนพยับแดด สังขารเปรียบเหมือนต้นกล้วย และวิญญาณเปรียบเหมือนมายากล ๓) การใช้เหตุผลแบบอนุมานตนเองกับผู้อื่น เป็นการใช้ตรรกสำหรับตรวจสอบคุณธรรมของตนและผู้อื่น เช่น การอนุมานว่าบุคคลที่มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในความปรารถนาที่เป็นบาป ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา ถ้าเราจะพึงเป็นบุคคลเช่นนั้น เราก็คงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของคนเหล่าอื่นเช่นเดียวกัน เป็นต้น ๔) การใช้เหตุผลแบบสมมติภาพเหตุการณ์ เป็นการใช้เหตุผลอธิบายธรรมโดยยกตัวอย่างหรือนิทาน เรื่องเล่าในอดีตมาประกอบให้เข้าใจคำสอน เช่น ในอุปาลิวาทสูตร ๕) การใช้เหตุผลแบบขยายธรรมวิจิตร หรือเทศนาวิจิตร เป็นวิธีการอธิบายเรื่องจิต เจตสิก ให้พิสดาร หรือการเล่าประวัติศาสตร์อันยืดยาว วิธีนี้จะใช้กับกลุ่มบุคคลผู้มากด้วยทิฏฐิมานะว่าตนมีปัญญามาก ไม่ยอมรับฟังทัศนคติหรือความคิดเห็นของใครง่าย เช่น พระพุทธเจ้าทรงกำราบความ

ถือตัวของอัมพัฏฐมาณพ ซึ่งถือตัวว่าเป็นคนมีความรู้มาก ในที่สุดเมื่อได้ฟังประวัติเกี่ยวกับชาติกำเนิดของตนจากพระพุทธองค์ เขาก็ยอมรับเพราะตัวเขาเองก็ยังไม่รู้ชาติกำเนิดของตนทั้งหมด ๖) การใช้เหตุผลแบบกลับความหมายของคำ เป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้านำคำที่คนในพื้นที่หรือชุมชนใช้พูดหรือเรียกกันซึ่งมีความหมายที่คนในพื้นที่หรือชุมชนนั้นเข้าใจหรือมีความเชื่อตรงกัน เช่น คำว่า อรหันต์ พราหมณ์ ภิกษุ อริยะ สภา มาใช้อธิบายให้ความหมายใหม่ที่ให้แง่คิดปรับทัศนะที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฏฐิแก่คนในพื้นที่หรือชุมชนนั้น ๆ ไม่ต้องมีความเชื่อผิด ๆ อีกต่อไป ๗) การใช้เหตุผลแบบกระบวนการ เป็นวิธีการตอบปัญหาแบบตรรกนัย ประกอบด้วยหลักการ ๕ อย่าง คือ (๑) อนุโลมปัญจกะ การถามตามลำดับ (๒) ปฏิกัมมจตุกกะ การโต้กลับของฝ่ายที่ถูกถาม (๓) นิคคหจตุกกะ การกล่าวข่มโดยฝ่ายถูกถาม (๔) อุปนยนจตุกกะ การรับรองวิธีการนิคคหะที่ตนทำคือวิธีการที่ ๓ ว่าถูกต้อง และวิธีการของฝ่ายถามคืออนุโลมปัญจกะนั้นผิด (๕) นิคคมจตุกกะ การสรุปการโต้ตอบว่า ฝ่ายถามทำนิคคหะไม่ถูกต้อง ส่วนฝ่ายตนทำถูกต้องทุกกระบวนการ คือทำปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะ และนิคคมะ เมื่อฝ่ายถูกถามทำการโต้กลับทุกประเด็นแล้ว ก็เป็นฝ่ายถามก่อนบ้าง ขั้นแรกเรียกว่า (๑) ปัจจนีกานุโลมะ และขั้นที่ ๒-๕ ก็มีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน โดยฝ่ายถูกถามโต้กลับและสรุปว่าตนเป็นฝ่ายถูกต้อง การถามและโต้ตอบกันในคัมภีร์กถาวัตถุทั้งหมดก็จะดำเนินการด้วยหลัก ๕ อย่างนี้

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลคือ ผลที่เกิดสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ ๑) ผลที่เกิดขึ้นแก่เหล่าสาวก ๒) ผลที่เกิดขึ้นแก่เหล่าเดียรถีย์หรือนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา ผลที่เกิดขึ้นแก่เหล่าสาวกคือ ทำให้พระสาวกเกิดปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงในพระธรรม ไม่เคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัยและปัญหานั้นๆ เกิดศาสนทายาท และทำให้พระสัทธรรมเจริญตั้งมั่น คงทนต่อการพิสูจน์เสมอ สำหรับผลที่เกิดแก่เหล่าเดียรถีย์คือ เดียรถีย์ทั้งหลายเข้าใจหลักพระพุทธศาสนาไม่กล่าวร้ายพระรัตนตรัย ที่สำคัญสาวกของเจ้าลัทธิบางพวกประกาศตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

Research Title: An Analysis of the Usage of the Logic in Tipiṭaka

Researchers: Dr.Prapan Supasorn and Ass.Prof. Somkuan Niyomwong

Department: Graduate School Mahachuralokornrajavidyalaya University

Fiscal Year: 2551 / 2009

Research Scholarship Sponsor: Mahachuralokornrajavidyalaya University

ABSTRACT

The Usage of Logic doctrines deliberating by Buddha and his followers are significantly intermingled in the Tipitaka. As shown in the Vinaya Piṭaka, or Discipline Basket, the usage of logic is witnessed in the disciplinary canon for sustainability the religious over a prolonged period of times. Its usages can be considered for keeping all parties usefulness; explaining logical metaphor, passing on the disciplinary canon through logic language and asking permission for becoming a bhikkhuni. In Sutta Tipitaka, or Sermons Basket, the Usage of Logic can be seen in various ways which are using as a tool for truth findings; discussing Karma dogma as Anutta(non-self); explaining five aggregates as parts of the three signs of being; answering the logically consciousness through the Dependent Origination toward Sati-bhikku; the Four Noble Truths sermon so causes, including suffering and the cessation of suffering, and effects, including the cause of suffering and the path leading to the cessation, can be described in Katha-Vatthu doctrines (Subjects for talk among the monks). In Abhidhamma Pitaka, the Usage of Logic is detailed in the affirmative process of traditional Buddhist doctrines; for instance, five aggregates in the aspect of ultimate truth and conventional truth. The Abhidhamma doctrine itself is well-known accepted as the most systematic logical usage by Buddhist scholars.

The Usage of Logic has seven characteristics. These include (1) a classification of Mind and Matter from small to large and reverse from large to small so as it can be related to life classification into five aggregates in order to understand the Three Signs of Being by having Paticcasamuppada as supported base (2) a comparative logic by using media or metaphor for better understanding of abstract meaning (3) a self-assuming to others for self-moral/others-moral evaluation (4) a story telling for better understanding of dharma as appeared in Upalivada suttra (5) an exquisite dharma or sermon for explaining mind and mental concomitants this will be

suitable to person who considered oneself with more knowledge than others (6) a word transition from negative to positive meaning for supporting good attitude; for example, a "person with no taste" is related to "Buddha who can refrain of senses based" (7) a process logic answer of (7.1) Anulomapanjaka – consecutively questioning (7.2) Patikammajatuka – counterattack by respondent (7.3) Niggahajatuka – disgrace from the respondent (7.4) Upanayajatuka – certifying that Niggahajatuka is correct but Anulomapanjaka is incorrect (7.5) Niggamajatuk – concluding that Niggahajatuka is incorrect but Niggamajatuk is all correct including Patikamma, Niggaha, Upanaya and Niggama. When the respondent has already responded back in every issues, he/she will start to question step by step so called Panjanikalaloma. The question and answer will be proceeded to gain knowledge of (1) The ultimate truth (2) Practical guideline (3) Buddhist doctrines understanding (4) Conceit refrain (5) Mutual Understanding among religious.

The Usage of Logic can result in (1) the four assemblies of the Buddhist devout and (2) an adherent of another religion; heretical teacher. The four assemblies can be referred to Bhikku, Bhikkuni, male & female devotee who pursuit for Buddhist wisdom in order to understand the ultimate truth and will not skepticism on Buddhist Doctrines or uncertainty of the triple gems. The dhamma learning can be testified as needed under the fully supported by these laypeople. And also the Usage of Logic can build up good attitude toward an adherent of another religious by having more understanding of the Buddhist doctrines as it showed during the time of the Buddha that some adherent of another religious had proclaimed oneself as Buddhist layman whom holding firmly respect to the triple gems for the rest of life.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จได้ด้วยดีเพราะได้รับความเมตตาและการเอาใจใส่จากหลายฝ่ายทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ กล่าวคือ รองศาสตราจารย์ ดร.พระศรีคัมภีรญาณ(สมจินต์ สมฺมาปญฺโญ) ศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ ศาสตราจารย์พิเศษ อดิศักดิ์ ทองบุญ ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรมทา และศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ ซึ่งคณาจารย์เหล่านี้ได้เมตตาให้คำชี้แนะรูปแบบ วิธีการ และการวิเคราะห์อย่างลึกซึ้งในเชิงตรรกะ ตรวจสอบความถูกต้องและความสมเหตุสมผล จนทำให้งานนี้สำเร็จเรียบร้อยได้เป็นอย่างดี

ขอขอบพระคุณ พระครูปลัดสุวัฒนวชิรคุณ อดีตผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ พระมหาสุทิตย์ อาภากโร ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ รูปปัจจุบัน และเจ้าหน้าที่ของสถาบันทุกท่านที่ได้บริหารจัดการเรื่องทุนสำหรับดำเนินงานและได้เชิญคณาจารย์ผู้ชำนาญการวิจัยมาให้ความรู้และฝึกอบรมวิธีการทำวิจัย จนทำให้ผู้วิจัยได้นำองค์ความรู้ที่ได้จากการฝึกอบรมมาปรับปรุงงานวิจัยและเติมเต็มสิ่งที่บกพร่องให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอบพระคุณพระศรีสิทธิมุนี คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ที่ช่วยกระตุ้นส่งเสริมและให้กำลังในการทำงานวิจัย ขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกรูป/คน ที่ได้บริการให้ยืมเอกสาร หนังสือ ตำราประกอบการวิจัยด้วยไมตรีจิต ขอบคุณเพื่อนอาจารย์ทั้งหลายทั้งที่อยู่ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาฯ ส่วนกลางและวิทยาเขต ที่ได้แนะนำข้อมูล แหล่งค้นคว้าและวิธีการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย

คุณประโยชน์ที่เกิดจากงานวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยขอบูชาพระคุณปุรพาจารย์ทุกท่านที่ให้ความรู้ทั้งโดยตรงโดยอ้อมด้วยความเคารพและศรัทธา

ดร.ประพันธ์ ศุภษร และคณะ

๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย..... ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ..... ค
กิตติกรรมประกาศ..... จ
สารบัญ..... ฉ
สารบัญตาราง..... ฌ
สารบัญแผนภาพ..... ญ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ..... ฏ

บทที่ ๑ บทนำ..... ๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา..... ๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย..... ๘
๑.๓ ขอบเขตการวิจัยและกรอบแนวคิด..... ๘
๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย..... ๑๐
๑.๕ ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย..... ๑๐
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย..... ๑๐

บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีการใช้เหตุผล และเอกสารที่เกี่ยวข้อง..... ๑๒
๒.๑ ความหมายและความเป็นมาของการใช้เหตุผล..... ๑๒
๒.๑.๑ ความหมายของการใช้เหตุผลโดยทั่วไป..... ๑๒
๒.๑.๒ ความหมายของการใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนา..... ๑๔
๒.๑.๓ ความเป็นมาของการใช้เหตุผลโดยทั่วไป..... ๑๗
๒.๑.๔ ความเป็นมาของการใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนา..... ๑๘
๒.๒ เป้าหมายของการใช้เหตุผล..... ๒๔
๒.๒.๑ การใช้เหตุผลเพื่อแสวงหาความจริง..... ๒๔
๒.๒.๒ การใช้เหตุผลเพื่อแสวงหาความรู้..... ๒๖
๒.๓ วิธีการใช้เหตุผล..... ๒๗
๒.๓.๑ วิธีการใช้เหตุผลแบบตะวันตก..... ๒๘
๒.๓.๒ วิธีการใช้เหตุผลทางศาสนาพราหมณ์..... ๓๔
๒.๓.๓ วิธีการใช้เหตุผลของศาสนาเชน..... ๔๓

๒.๔ เอกสารที่เกี่ยวข้อง..... ๔๗

บทที่ ๓ การวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก..... ๕๑

๓.๑ วิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระวินัยปิฎก..... ๕๑

๓.๒ วิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระสุตตันตปิฎก..... ๕๘

๓.๓ วิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระอภิธรรมปิฎก..... ๑๑๓

๓.๔ ลักษณะและวิธีการของการใช้เหตุผล..... ๑๑๙

๓.๔.๑ การใช้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กขยายไปสู่จุดใหญ่..... ๑๑๙

๓.๔.๒ การใช้เหตุผลแบบเริ่มจากจุดใหญ่มาสู่จุดเล็ก..... ๑๒๐

๓.๔.๓ การใช้เหตุผลแบบเปรียบเทียบ..... ๑๒๑

๓.๔.๔ การใช้เหตุผลแบบอนุมาน..... ๑๒๔

๓.๔.๕ การใช้เหตุผลแบบสมมติเหตุการณ์..... ๑๒๗

๓.๔.๖ การใช้เหตุผลแบบกระบวนการ..... ๑๒๙

๓.๕ เป้าหมายของการใช้เหตุผล..... ๑๓๕

๓.๕.๑ การได้หลักคิดเพื่อการบรรลุสัจธรรมสูงสุด..... ๑๓๕

๓.๕.๒ การได้ความรู้และแนวทางในการปฏิบัติ..... ๑๓๖

๓.๕.๓ การเข้าใจหลักธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา..... ๑๓๗

๓.๕.๔ การลดมานะและทิฏฐิ..... ๑๓๙

บทที่ ๔ วิเคราะห์ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก..... ๑๔๑

๔.๑ วิเคราะห์ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลที่ปรากฏในพระไตรปิฎกโดยภาพรวม..... ๑๔๑

๔.๑.๑ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก..... ๑๔๑

๔.๑.๒ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก..... ๑๔๒

๔.๑.๓ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก..... ๑๕๓

๔.๒ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กขยายไปสู่จุดใหญ่ และจากจุดใหญ่สู่จุดเล็ก..... ๑๕๔

๔.๓ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบเปรียบเทียบ..... ๑๕๖

๔.๔ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบอนุมาน..... ๑๕๘

๔.๕ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบสมมติเหตุการณ์..... ๑๕๙

๔.๖ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบขยายธรรมวิจิตร..... ๑๖๒

๔.๗ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบกลับความหมายของคำ..... ๑๖๒

๔.๘ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบกระบวนการ..... ๑๖๓
บทที่ ๕ สรุปและข้อเสนอแนะ..... ๑๖๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย..... ๑๖๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ..... ๑๖๘
บรรณานุกรม..... ๑๖๙
ภาคผนวก..... ๑๗๒
ภาคผนวก ก.บทความการวิจัย..... ๑๗๒
ภาคผนวก ข.กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.... ๑๘๖
ภาคผนวก ค.ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์..... ๑๘๗
ประวัติผู้วิจัย..... ๑๘๘

สารบัญตาราง

ตารางที่ หน้า

๑ สรุปคำตำหนิของพราหมณ์และคำตอบของพระพุทธเจ้า..... ๕๓
๒ แสดงเหตุผลเรื่องประโยชน์ ๑๐..... ๕๕
๓ เปรียบเทียบพรหมกับพราหมณ์..... ๗๐
๔ เปรียบเทียบภิกษุกับพรหม..... ๗๑
๕ แสดงอุปมา ๑๔ ของพระกุมารกัสสปะ..... ๗๓
๖ สรุปอุปมาให้เหลือ ๒ กลุ่ม..... ๗๔
๗ แสดงการบำเพ็ญตบะแบบพุทธและพราหมณ์ (เชน)..... ๘๑
๘ การตัดสินลักษณะคนว่าเป็นพระอรหันต์..... ๙๑
๙ เกณฑ์ตัดสินลักษณะคนว่าเป็นพระอรหันต์..... ๙๒
๑๐ สรุปบุคคล ๔ จำพวกและการกระทำ..... ๙๒
๑๑ เปรียบเทียบขันธ์ ๕ ของคนกับสภาพแวดล้อม..... ๑๒๑
๑๒ เปรียบเทียบขันธ์ ๕ กับสิ่งแวดล้อม..... ๑๕๖

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพประกอบที่ หน้า

๑ เหตุผลในสามัญญผลสูตร……..…….. ๕๙
๒ การลดทอนคุณสมบัติของพราหมณ์..…….. ๖๑
๓ ทางไปพรหมโลก มีหลายทาง..…….…….. ๖๘
๔ แสดงวิธีการอนุมานของพระสารีบุตร..…….. ๘๓

คำชี้แจงสัญลักษณ์และคำย่อ

ในงานวิจัยฉบับนี้ ผู้เขียนได้อ้างอิงข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ ๒๕๐๐ และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์ตามระบบอ้าง เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี.(บาลี) ๙/๑๙/๒๙. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขนฺธวคฺคปาลิ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อ ๑๙ หน้า ๒๙ เป็นต้น ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙/๕๐. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อ ๑๙ หน้า ๕๐ เป็นต้น

สำหรับ **อรรถกถา** อ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๒๐/๒๐. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี สีลขนฺธวคฺคอฏฺฐกถา เล่มที่ ๑ ข้อ ๑๓ หน้า ๒๐ กรณีที่อรรถกถาเล่มใดไม่มีเลขข้อ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/หน้า ตัวอย่าง อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒ หมายถึง อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณี อฏฺฐสาลินีอฏฺฐกถา เล่มที่ ๑ หน้า ๑๗๒ บางคัมภีร์มีจำนวนเล่มเดียว ใช้วิธีการอ้างข้อ/หน้า ตัวอย่าง ขุ.ม.อ.(บาลี) ๒/๔. หมายถึง ขุทฺทกนิกาย สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา มหานิทฺเทสอฏฺฐกถา ข้อ ๒ หน้า ๔ เป็นต้น

ฎีกา อ้างอิงฎีกาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๓/๕ หมายถึง ทีฆนิกาย นิลตฺถปฺปกาสินี มหาวคฺคฎีกา เล่มที่ ๑ ข้อ ๓ หน้า ๕ บางคัมภีร์มีจำนวนเล่มเดียว ใช้วิธีการอ้างข้อ/หน้า ตัวอย่าง วชิร.ฎีกา(บาลี) ๕/๒๓. หมายถึง วชิรพุทฺธิฎีกา ข้อ ๕ หน้า ๒๓ เป็นต้น บางกรณีใช้ ที.สี.ฎีกา(บาลี) ๔๐๔ หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขนฺธวคฺคฎีกา หน้า ๔๐๔

ปกรณ์วิเสส: อ้างอิงปกรณวิเสสภาษาบาลีฉบับฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/หน้า ตัวอย่าง วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๐ หมายถึง วิสุทธิมคฺคปกรณ เล่มที่ ๑ หน้า ๑๐

ฎีกาปกรณวิเสส: อ้างอิงฎีกาปกรณวิเสสภาษาบาลีฉบับฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยข้อ/หน้า ตัวอย่าง วิภาวินี.ฎีกา (บาลี) ๒๐/๒๐ หมายถึง อภิธมฺมตฺถวิภาวินีฎีกา ข้อ ๒๐ หน้า ๒๐

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.(บาลี)	=	วินยปิฎก มหาวิภงฺคปาลิ(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์(ภาษาไทย)
วิ.ม.(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค(ภาษาไทย)
วิ.จู.(ไทย)	=	วินัยปิฎก จูฬวรรค(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขนฺธวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
ที.สี.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (ภาษาไทย)
ม.มู.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.ม.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.อุ.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
สํ.ส.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
สํ.นิ.(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก สงฺยุตฺตนิกาย นิทานวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
สํ.นิ.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)
สํ.ข.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)
สํ.สฬา.(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก สงฺยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
สํ.สฬา.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (ภาษาไทย)
องฺ.เอกก.(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.เอกก.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิปาต (ภาษาไทย)
องฺ.ติก. (บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
องฺ.จตุกฺก.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิปาต (ภาษาไทย)
องฺ.สตฺตก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต (ภาษาไทย)
องฺ.ทสก.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิปาต (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.อุ.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน (ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตก (ภาษาไทย)
ขุ.สุ.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบา (ภาษาไทย)

ขุ.เถร. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ม.(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส (ภาษาไทย)
ขุ.ป.(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ปุ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ปุคคลปญฺญตฺติปาลิ (ภาษาบาลี)
อภิ.ปุ. (ไทย) = อภิธัมมปิฎก ปุคคลปัญญัตติ (ภาษาไทย)
อภิ.ก.(บาลี) = อภิธมฺมปิฎก กถาวตฺถุปาลิ (ภาษาบาลี)
อภิ.ก.(ไทย) = อภิธัมมปิฎก กถาวัตถุ (ภาษาไทย)
อภิ.ย.(บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ยมกปาลิ (ภาษาบาลี)
อภิ.ย.(ไทย) = อภิธัมมปิฎก ยกม (ภาษาไทย)

อรรถกถาวินัยปิฎก

วิ.อ.(บาลี) = วินยปิฎก สมนฺตปาสาทิกา ปาราชิกกณฺฑ-สมาทิเสสาทิ - มหาวคฺคาทิอฏฺฐกถา(บาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.(บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี สีลกฺขนฺธวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ม.มู.อ.(บาลี) = มชฺฌิมนิกาย ปปญฺจสูทนี มูลปณฺณาสกอฏฺฐกถา(บาลี)
องฺ.ติก.อ.(บาลี) = องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ติกนิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.(บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อ.(บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ชาตกอฏฺฐกถา(บาลี)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ปญฺจก.อ.(บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ปญฺจปกรณอฏฺฐกถา ธาตุกถาทิวณฺณนา (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.ฎีกา (บาลี) = ทีฆนิกาย สีลขนฺธวคฺคฎีกา(บาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญ และความเป็นมาของปัญหา

การใช้เหตุผลเป็นลักษณะของการแสดงออกทางปัญญาที่สำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ ด้วยเหตุว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีสมองมากว่าสัตว์ทั่วไป ซึ่งสมองนี้เป็นขุมกำลังความคิดที่สำคัญในการพัฒนาตน สังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นสังคมมนุษย์จึงพัฒนาและเจริญมากกว่าและไปไกลกว่าสัตว์ทั้งหลายบนแผ่นดินโลกนี้ ยิ่งไปกว่านั้นพระพุทธศาสนาก็ได้ยืนยันว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถฝึกฝนพัฒนาได้ และเมื่อฝึกฝนตนเองได้แล้วมนุษย์ก็จะประเสริฐยิ่งกว่าเทวดา เช่น พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวก* ความเป็นสัตว์ที่มีเหตุผลและมีสติปัญญารู้จักการใช้เหตุผลนี้เอง เพลโตจึงได้กล่าวไว้ในเรื่องอุตมรัฐของเขาความตอนหนึ่งว่า “มีพลังรากฐานสามประการที่จูงใจคน คือพลังความปรารถนาหรือความอยาก จิตหรือกำลังขวัญ และ**เหตุผล** แต่ละอย่างมีอยู่ในตัวคนทุกคนในขนาดจำนวนต่างๆ กันไป”[๒] สังคมมนุษย์จะมีพลัง ๓ อย่างนี้เป็นแรงจูงใจเสมอ แต่เขาก็ยอมรับว่าพลังความปรารถนามักจะมีมากกว่าพลังอื่น สำหรับพลังเหตุผลแม้จะมีน้อยกว่าพลังอื่น แต่ก็เป็นพลังสำคัญของคนชั้นปกครอง โดยที่เขากล่าวว่า “รูปขั้นสูงสุดของมนุษยภาพได้แก่บุคคลซึ่งความอยากและจิตอยู่ภายใต้ครอบงำของเหตุผล”[๓]

ในด้านวิทยาศาสตร์ พบว่าสมองของมนุษย์แบ่งเป็น ๒ ซีก คือซีกขวาและซีกซ้าย โดยสมองซีกซ้ายทำหน้าที่ในเรื่องการใช้ภาษา การเขียนการอ่าน ทักษะด้านตัวเลข **การใช้เหตุผล** การควบคุม การพูด ทักษะด้านวิทยาศาสตร์ และการควบคุมการทำงานของมือขวา ส่วนสมองซีกขวาทำหน้าที่ในเรื่องความเข้าใจ การเห็นภาพสามมิติ ความรู้สึกดื่มด่ำต่อศิลปะ ความมีสุนทรียะด้าน

---

* **ที.สี.**(ไทย) ๙/๒๗๗/๙๙, **ที.ปา.**(ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๐๒, **ม.ม.**(ไทย) ๑๓/๓๐/๓๔, **สํ.ส.**(ไทย) ๑๕/๑๘๒/๒๕๓, **สำ.นิ.**(ไทย)๑๖/๒๔๕/๓๓๘.

[๒] เอ็ม.เจ.ฮาร์มอน, **ความคิดทางการเมืองจากเปลโต้ถึงปัจจุบัน**, แปลโดย เสน่ห์ จามริก,(กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, มปป.), หน้า ๔๔.

[๓] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๘.

ดนตรี เพลง การใช้จินตนาการในการดำเนินชีวิต และควบคุมการทำงานของมือซ้าย[๑] และนักจิตวิทยาการรับรู้(Cognitive Psychologist)ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับการศึกษาวิจัยเรื่องสมองของมนุษย์ในเรื่องการใช้เหตุผลและการตัดสินใจว่า มนุษย์โดยมากมักใช้เหตุผลแบบนิรนัยและอุปนัย[๒] ดังนั้น การใช้เหตุผลจึงสำคัญและเป็นสิ่งที่พึงพัฒนาให้เจริญยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อการดำเนินชีวิตและการตัดสินใจต่างๆ

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีคำสอนเกี่ยวกับการใช้เหตุผลกระจายอยู่หลายลักษณะ เช่น การใช้เหตุผลตอบปัญหาเรื่องกรรมเป็นอนัตตาอย่างไร แตกต่างจากกรรมของศาสนาพราหมณ์และเชนอย่างไร[๓] เมื่อพระพุทธศาสนาสอนว่าขันธ์ ๕ เป็นอนัตตาแล้วใครเป็นคนรับผลกรรม[๔] การใช้เหตุผลในการถามตอบเกี่ยวกับขันธ์ ๕ ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์แก่ปัญจวัคคีย์[๕] ในอุปาลิวาทสูตร พระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาเรื่องกายกรรมและมโนกรรมอย่างไหนมีโทษมากกว่ากัน[๖] ในมหาตัณหาสังขยสูตร ทรงใช้เหตุผลในกระบวนการปฏิจจสมุปบาทตอบปัญหาเรื่องวิญญาณแก่สาติภิกษุ[๗] การแสดงธรรมตามแนวอริยสัจ ๔ ที่มีลักษณะบอกเหตุและผล คือทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ[๘] และในคัมภีร์กถาวัตถุ มีการตอบปัญหาเรื่องบุคคล ขันธ์ ๕ เป็นต้น ทั้งในแง่สมมติบัญญัติและปรมัตถ์บัญญัติ คัมภีร์นี้นักวิชาการทางพระพุทธศาสนายอมรับกันว่าเป็นคัมภีร์ที่แสดงให้เห็นถึงการใช้เหตุผลอีกแบบหนึ่ง

อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีคำสอนที่เกี่ยวกับการใช้เหตุผลตามที่กล่าวแล้ว แต่ในวงวิชาการพระพุทธศาสนายังขาดหนังสือตำราและงานวิจัยในด้านการใช้เหตุผลทางพระพุทธศาสนาอยู่มาก และยังมีปัญหาในด้านความคิดและความเชื่อมากมายว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้นการปฏิบัติเพื่อเป้าหมายคือนิพพานการดับทุกข์โดยสิ้นเชิง จึงไม่ควรตีความไปในด้านปรัชญาและการโต้วาทะ

---

[๑] Sperry, R.W. Hemisphere, **Deconnection and unity in conscious awareness** (American Psychologist, 1968) pp. 23, 723-733, อ้างใน เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, **ลายแทงนักคิด**, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพฯ: ซัคเซสมีเดีย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑.

[๒] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๗.

[๓] การทำกรรมและการเสวยผลกรรมตามลัทธิกรรมเก่าของศาสนาเชน ปรากฏใน เทวทหสูตร **ม.อุ.** (ไทย) ๑๔/๑-๒๐/๑-๒๘.

[๔] **ม.อุ.**(ไทย) ๑๔/๕๐/๑๐๒.

[๕] **วิ.ม.**(ไทย) ๔/๒๐-๒๓/๒๗-๓๐, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๕/๕๔-๕๖.

[๖] **ม.ม.**(ไทย) ๑๓/๖๔/๖๑-๖๒.

[๗] **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๓๕๕-๔๐๕/๔๓๐-๔๔๔.

[๘] **วิ.ม.**(ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

เรื่องโลกและจักรวาล อันเป็นเหตุให้เสียเวลาและเปล่าประโยชน์ ความเชื่อและวิธีคิดอย่างนี้ผู้วิจัยไม่ปฏิเสธ หากแต่ต้องการให้ความจริงแห่งคำสอนที่ซ่อนอยู่ในคัมภีร์ได้รับการนำมาเผยแผ่ในรูปของการวิเคราะห์วิจัย ผ่านกระบวนการกลั่นกรองจากผู้รู้ ซึ่งจะทำให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มั่นคงและแข็งแกร่งทั้งด้านหลักคำสอนที่เป็นแนวปฏิบัติและคำสอนที่เป็นแนวความคิดเชิงเหตุผลทางปรัชญา

จากการศึกษาสำรวจในเบื้องต้นพบว่า โดยภาพรวมแล้วสามารถสรุปการใช้เหตุผลในที่นี้ ได้ ๗ วิธี ดังนี้

๑) **การใช้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กขยายไปสู่จุดใหญ่** เช่น การจำแนกองค์ประกอบของชีวิตออกเป็นธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ และอาการ ๓๒ ของมนุษย์ในปัจจุบันหรือชีวิตของบุคคลนั้นในปัจจุบันว่าตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา มีความเป็นไปอย่างไรในปัจจุบัน แม้ในอดีตและอนาคตก็ย่อมตกอยู่ในสภาพเช่นนี้เหมือนกัน วิธีการนี้อาจเรียกสั้นๆว่าการใช้เหตุผลแบบวิภัชชวาท ซึ่งเป็นการแยกแยะตอบปัญหาอย่างละเอียด ไม่สรุปตอบเพียงประเด็นใดประเด็นหนึ่งว่าอย่างนี้ถูกต้อง วิธีนี้จะมีปฏิจจสมุปบาทเป็นฐานรองรับ

๒) **การใช้เหตุผลในเชิงเปรียบเทียบ** หมายถึงการอ้างเหตุผลโดยการใช้สื่อประกอบเมื่อพระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าผู้ฟังธรรมมีสติปัญญาน้อย ไม่สามารถเข้าใจหลักธรรมที่ลึกซึ้งได้ จึงทรงยกอุปมาอุปไมยมาแสดงให้เข้าใจ ทั้งนี้เพื่อสื่อความหมายให้เข้าใจหลักธรรมที่เป็นนามธรรมโดยใช้สื่อที่เป็นรูปธรรมที่ผู้ฟังได้สัมผัสรับรู้หรือคุ้นเคยในชีวิตประจำวันมาเปรียบเทียบพร้อมอธิบายเหตุผลให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น การเปรียบเทียบขันธ์ ๕ โดยตรัสว่ารูปเปรียบเหมือนกลุ่มฟองน้ำ เวทนาเปรียบเหมือนฟองน้ำ สัญญาเปรียบเหมือนพยับแดด สังขารเปรียบเหมือนต้นกล้วย และวิญญาณเปรียบเหมือนมายากล[๑] สื่อที่ทรงยกมานี้สะท้อนเหตุผลให้เห็นว่าขันธ์ ๕ อยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ไม่มีสาระหรือแก่นสารที่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นเป็นอัตตาตัวตน วิธีนี้มักใช้กับผู้ยังไม่เข้าใจนามธรรมให้มองเห็นเป็นรูปธรรมได้ชัดเจนที่สุด

๓) **การใช้เหตุผลแบบอนุมานตนเองกับผู้อื่น** การใช้เหตุผลแบบนี้มี ๒ ลักษณะคือ (๑) การอนุมานผู้อื่นกับผู้อื่น เช่นพระสารีบุตรอนุมานพระพุทธเจ้าในปัจจุบันกับพระพุทธเจ้าในอดีตและอนาคต[๒] (๒)การอนุมานตนเองกับผู้อื่น เป็นการตรวจสอบคุณธรรมของตนและผู้อื่น เช่น การอนุมานว่า บุคคลที่มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในความปรารถนาที่เป็นบาป ย่อมไม่เป็นที่รัก

---

[๑] เผณปิณฑูปมสูตร **สำ.ข.**(ไทย) ๑๗/๕๙/๑๘๐-๑๘๒.

[๒] **ที.ปา.**(ไทย) ๑๑/๑๔๓-๑๔๔/๑๐๔-๑๐๕.

ไม่เป็นที่พอใจของเรา ถ้าเราจะพึงเป็นบุคคลเช่นนั้น เราก็คงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของคนเหล่าอื่น[๑] เช่นเดียวกัน เป็นต้น

๔) การใช้เหตุผลแบบสมมติภาพเหตุการณ์ เป็นการใช้เหตุผลอธิบายธรรมโดยยกตัวอย่างหรือนิทาน เรื่องเล่าในอดีตมาประกอบให้เข้าใจคำสอน เช่น ในอุปาลิวาทสูตร[๒] พระพุทธเจ้าทรงโต้แย้งเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนากับกรรมในศาสนาเชน โดยที่เชนมีแนวคำสอนว่ากายกรรมมีโทษมากกว่ามโนกรรม พระพุทธเจ้าตรัสว่ามโนกรรมมีโทษมากกว่า เมื่อสาวกของเชนไม่ยอมรับ พระองค์จึงยกตัวอย่างว่า มีชายคนหนึ่งกล่าวว่าจะฆ่าสัตว์ทั้งหมดในหมู่บ้านนาลันทาซึ่งมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์มีประชากรหนาแน่นให้ราบเรียบเป็นหน้ากอง ชั่วขณะพริบตาเดียว เขาจะทำได้หรือไม่ สาวกของเชนตอบว่าต่อให้ชายถึง ๕๐ คนก็ไม่สามารถทำอย่างนั้นได้ พระพุทธเจ้าทรงถามต่อไปว่า มีสมณพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์มากชำนาญทางจิตกล่าวว่าจะทำหมู่บ้านนี้ให้กลายเป็นเถ้าเพียงชั่วขณะจิตเดียว เขาจะทำได้หรือไม่ สาวกเชนตอบว่าต่อให้บ้านมีเป็น ๕๐ หลังก็สามารถทำได้ เป็นอันว่าสาวกของเชนซึ่งเดิมทียืนกรานกระต่ายขาเดียวว่ากายกรรมมีโทษมากว่ามโนกรรม เมื่อได้สดับการใช้เหตุผลอย่างนี้จึงต้องยอมรับนับถือหลักคำสอนของพระพุทธองค์

๕) การใช้เหตุผลแบบขยายธรรมเทศนาให้วิจิตร เป็นวิธีการอธิบายเรื่องจิต เจตสิก ให้พิสดาร หรือการเล่าประวัติศาสตร์อันยืดยาว วิธีนี้จะใช้กับกลุ่มบุคคลผู้มากด้วยทิฏฐิมานะว่าตนมีปัญญามาก ไม่ยอมรับฟังทัศนคติหรือความคิดเห็นของใครง่าย ๆ แต่เมื่อถูกถามสิ่งที่ยากๆกลับไม่สามารถตอบได้หรือไม่สามารถเข้าใจตามที่อธิบายหรือบรรยายให้ฟัง ก็จะคิดได้ว่าความรู้ของตนที่มีอยู่หรือสิ่งที่ตนเรียนรู้มานั้นยังน้อยมาก ทิฏฐิมานะก็จะลดลง ทัศนะของเขาก็เปิดกว้างยอมรับฟังเหตุผลของคนอื่นบ้าง เช่น พระพุทธเจ้าทรงกำราบความถือตัวของอัมพัฏฐมาณพ ซึ่งถือตัวว่าเป็นคนมีความรู้มาก ในที่สุดเมื่อได้ฟังประวัติเกี่ยวกับชาติกำเนิดของตนจากพระพุทธองค์ เขาก็ยอมรับเพราะตัวเขาเองก็ยังไม่รู้ชาติกำเนิดของตนทั้งหมด[๓] การใช้เหตุผลแบบนี้มีลักษณะการเล่าประวัติบุคคล วงศ์ตระกูลของกลุ่มชนนั้นๆ

๖) การใช้เหตุผลแบบกลับความหมายของคำ เป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้านำคำที่คนในพื้นที่หรือชุมชนใช้พูดหรือเรียกกันซึ่งมีความหมายที่คนในพื้นที่หรือชุมชนนั้นเข้าใจหรือมีความเชื่อ

---

[๑] **อนุมานสูตร ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๑๘๓/๑๙๐.

[๒] **ม.ม.**(ไทย) ๑๓/๖๔/๖๑-๖๒.

[๓] **ที.สี.**(ไทย) ๙/๒๕๖-๒๘๘/๘๘-๑๐๖.

ตรงกัน เช่น คำว่า พรหม พราหมณ์[๑] เสนามาร[๒] พิธีลอยบาป[๓] มาใช้อธิบายให้ความหมายใหม่ที่ให้แง่คิดปรับทัศนะที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฏฐิแก่คนในพื้นที่หรือชุมชนนั้น ๆ ไม่ต้องมีความเชื่อผิด ๆ อีกต่อไป นอกจากนี้ยังทรงใช้เหตุผลในการกลับความหมายของคำที่ผู้พูดประสงค์ให้เป็นคำด่าหรือคำตำหนิ ซึ่งมีความหมายในแง่ลบให้เป็นคำที่ให้สาระในเชิงบวก เช่น พราหมณ์คนหนึ่งตำหนิพระพุทธเจ้าว่าเป็นคนไม่มีรส ซึ่งพราหมณ์หมายถึงไม่มีความอ่อนน้อมถ่อมตน พระพุทธเจ้าตรัสยอมรับคำตำหนิของพราหมณ์ว่าพระองค์เป็นคนไม่มีรส จริงแต่ทรงให้ความหมายใหม่ว่าไม่มีรสคือความติดใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเพราะพระองค์ทรงละความยินดีในรูปเป็นต้นนั้นได้หมดสิ้นแล้ว เขาตำหนิไปหลายคำและคำสุดท้ายตำหนิอย่างแรงว่า พระโคดมเป็นคนไม่ผุดไม่เกิด พระองค์ก็ตรัสยอมรับว่าคำตำหนินั้นถูกต้องแล้ว เพราะทำลายกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดใหม่ได้หมดสิ้น ดังนั้นการอยู่ในครรภ์และการเกิดใหม่สำหรับพระองค์จึงไม่มี[๔] ในที่สุดพราหมณ์ได้เข้าใจคำสอนของพระองค์จึงเลื่อมใสและประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

๗) **การใช้เหตุผลแบบกระบวนการ** เป็นวิธีการตอบปัญหาแบบตรรกนัย ประกอบด้วยหลักการ ๕ อย่าง คือ (๑) อนุโลมปัญจกะ การถามตามลำดับ (๒) ปฏิกัมมจตุกกะ การโต้กลับของฝ่ายที่ถูกถาม (๓) นิคคหจตุกกะ การกล่าวข่มโดยฝ่ายถูกถาม (๔) อุปนยนจตุกกะ การรับรองวิธีการนิคคหะที่ตนทำคือวิธีการที่ ๓ ว่าถูกต้อง และวิธีการของฝ่ายถามคืออนุโลมปัญจกะนั้นผิด (๕) นิคคมจตุกกะ การสรุปการโต้ตอบว่า ฝ่ายถามทำนิคคหะไม่ถูกต้อง ส่วนฝ่ายตนทำถูกต้องทุกกระบวนการ คือทำปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะ และนิคคมะ เมื่อฝ่ายถูกถามทำการโต้กลับทุกประเด็นแล้ว ก็เป็นฝ่ายถามก่อนบ้าง ขั้นแรกเรียกว่า (๑) ปัจจนีกานุโลมะ และขั้นที่ ๒-๕ ก็มีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน โดยฝ่ายถูกถามโต้กลับและสรุปว่าตนเป็นฝ่ายถูกต้อง การถามและโต้ตอบกันในคัมภีร์กถาวัตถุทั้งหมดก็จะดำเนินการด้วยหลัก ๕ อย่างนี้

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การใช้เหตุผลมีความหมายกว้างและมีลักษณะเหมือนจะให้ใช้โยนิโสมนสิการมากกว่า จึงไม่มีศัพท์ที่ตรงกับ “การใช้เหตุผล” โดยเฉพาะ แต่ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนามองว่า การใช้เหตุผลตรงกับภาษาบาลีว่า “ตกฺก” หมายถึงการคิดไตร่ตรอง เมื่อใช้คำ

---

[๑] **พราหมณ์** ในความหมายของศาสนาพราหมณ์ หมายถึงเกิดจากวรรณะพราหมณ์และผ่านกระการเป็นพราหมณ์ตามพิธีกรรมของศาสนา ส่วน พราหมณ์ ในพระพุทธศาสนาหมายถึง ผู้ลอยบาปคือสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ราคะ โทสะ โมหะและมานะได้แล้ว (**ขุ.ม.**(ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๔).

[๒] **มารและ เสนามาร** กิเลสทั้งหลายมีกายทุจริต เป็นต้น (**ขุ.ม.**(ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๔).

[๓] **พิธีลอยบาป** หมายถึงการลอยมิจฉาทิฏฐิ ... มิจฉาวิมุตติ (**องฺ.ทสก.**(ไทย)๒๔/๑๑๙/๒๗๓.)

[๔] **วิ.มหา.** (ไทย) ๑/๓-๑๐/๓-๔.

นี้เป็นคำเรียกนักคิดจึงมีรูปศัพท์ว่า ตักกี[๑] แปลว่านักตรรกหรือนักคิดไตร่ตรอง คำนี้เป็นคำเรียกนักคิดชาวอินเดียโบราณที่ชอบคิดเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระพรหมผู้สร้างโลกและจักรวาล คิดเรื่องชีวิตหลังจากตายแล้วจะไปเกิดที่ไหนอย่างไร อัตตาเที่ยงหรือขาดสูญ นักตรรกเหล่านี้มี ๔ ประเภท ได้แก่ (๑) พวกที่ชอบคิดอนุมานจากประสบการณ์ มีชื่อว่า อนุสสติกะ (๒) พวกที่ชอบคิดตริตรองเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด หรือการระลึกชาติต่างๆ มีชื่อว่า ชาติสสระ (๓) พวกที่ชอบคิดตริตรองจากวิชาความรู้และประสบการณ์ของตนเอง มีชื่อว่า ลาภิตักกิกะ (๔) พวกที่ชอบคิดตริตรองด้วยการใช้เหตุผลของตนล้วนๆ มีชื่อว่า สุทธิตักกิกะ ซึ่งนักตรรกหรือนักคิดเหล่านี้มีฐานความคิดจากศาสนาพราหมณ์ ดังนั้นจึงมองได้ว่าในอินเดียยุคโบราณมีการใช้ตรรก(Logic)ซึ่งต่อมาได้มีการพัฒนามาจนกลายเป็นศาสตร์ที่สำคัญวิชาหนึ่งของสาขาปรัชญา

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมา ผู้วิจัยมองว่าการที่พระพุทธศาสนามีการสอนธรรมและตอบปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจนมีผู้ยอมรับนับถือและปฏิบัติตามหลักคำสอนเป็นจำนวนมากนั้น น่าจะมีการนำหลักตรรกมาประกอบการใช้เหตผลด้วย แม้จะปรากฏข้อความว่าพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธตรรกว่า “ธรรม(คือปฏิจจสมุปบาท)ที่เราได้บรรลุแล้วนี้ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก”[๒] และ “อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรก ... เพราะการอนุมาน ...ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล[๓]” ก็จริง แต่ก็ทรงปฏิเสธเฉพาะในแง่ของการนำตรรกมาคิดเพื่อให้บรรลุหรือเข้าถึงหลักปฏิจจสมุปบาทซึ่งเป็นธรรมแสดงรายละเอียดของอริยสัจ ๔ โดยปราศจากการปฏิบัติเท่านั้น ไม่ปรากฏว่าทรงห้ามการนำตรรกมาใช้ในการอธิบายหลักพุทธธรรมหรือใช้ในการปรับปรัปปวาท (วาทะหรือแนวคิดที่ขัดแย้งต่อหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา)แต่อย่างใด

ในแง่ที่ทรงปฏิเสธการนำตรรกมาคิดเพื่อบรรลุธรรมนั้น เมื่อศึกษาเรื่องปฏิจจสมุปบาทจะเห็นว่าเรื่องนี้มีความละเอียดลึกซึ้งมาก และเราไม่สามารถนำตรรกมาใช้ขบคิดกับเรื่องนี้ได้ เช่น เรื่องเจตนาหรือกรรม(หรือสังขาร)ซึ่งเป็นเรื่องหนึ่งในกระบวนการปฏิจจสมุปบาท เราไม่สามารถนำตรรกมาคิดได้เลยว่า คนทำกรรมอย่างนี้แล้วจะได้รับผลเมื่อใด เป็นกรรมประเภทใด เกิดจากเจตสิกอะไรบ้าง สัมปยุตกับธรรมอะไรบ้าง กล่าวได้ว่าเรื่องนี้เกินวิสัยหรือเกินขอบเขตที่ตรรกจะค้นหาได้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงมองว่าการปฏิเสธนี้น่าจะเป็นการปฏิเสธเฉพาะเรื่องนี้เท่านั้นไม่น่าจะรวมถึงการเผยแผ่ศาสนาหรือการแสดงธรรมเพื่อให้เข้าใจ เพราะพระพุทธเจ้าก็ทรงยอมรับความแตกต่างของเวไนยสัตว์ว่าบางพวกมีสติปัญญาไว พอยกหัวข้อก็รู้ได้ทันที(อุคฆฏิตัญญู) เช่นกลุ่มปัญจวัคคีย์และพระอัครสาวก บางพวกต้องอธิบายเสริม(วิปจิตัญญู)จึงเข้าใจ และบางพวกต้องยกตัวอย่างยก

---

[๑] **ที.สี.**(ไทย) ๙/๓๔/๑๕., **ที.สี.อ.**(บาลี) ๓๔/๕๘.

[๒] **วิ.ม.**(บาลี) ๔/๗/. .**วิ.ม.**(ไทย) ๔/๗/๑๑.,**ที.ม.**(ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖.

[๓] **องฺ. ติก.**(บาลี) ๒๐/.๖๖, ๖๗/, .**องฺ. ติก.**(ไทย) ๒๐/.๖๖, ๖๗/๒๕๗, ๒๖๔.

เหตุผลมาเสริมจึงรู้และเข้าใจได้(เนยยะ) ความแตกต่างของเวไนยสัตว์นี้เองทำให้การสอนโดยใช้เหตุผลมีความจำเป็นต้องมากในยุคหลังพุทธกาล เช่นในสมัยทำสังคายนาครั้งที่ ๓ (ประมาณ พ.ศ. ๓๐๐) คัมภีร์ที่สะท้อนถึงความสำคัญในการใช้เหตุผลเชิงตรรกในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคนี้ก็คือกถาวัตถุซึ่งจะได้ศึกษาต่อไป แม้ในยุคของพระพุทธศาสนามหายาน(ประมาณ พ.ศ. ๖๐๐) การใช้การใช้เหตุผลเชิงตรรกก็มีความสำคัญไม่น้อยเช่นกัน

ในแง่ของคำสอน เมื่อพิจารณาตามหลักปฏิจจสมุปบาทหรืออิทัปปัจจยตาจะเห็นว่าเป็นกฎแห่งเหตุและผล เช่น อวิชชาเป็นเหตุให้เกิดผลคือสังขาร สังขารเป็นเหตุให้เกิดผลคือวิญญาณ เป็นต้น[๑] หากมองในแง่ของอริยสัจ สมุทัยเป็นเหตุ ทุกข์เป็นผล มรรคเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล ดังนั้นลักษณะของคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นลักษณะคำสอนแบบเหตุผล ด้วยคำสอนแบบมีเหตุผลนี้เองทำให้ผู้ฟังไตร่ตรองตามปฏิบัติตามก็จะรู้แจ้งเห็นจริงได้ เช่น พระสารีบุตรก็บรรลุโสดาบันด้วยการฟังธรรมแนวเหตุผลนี้ ดังพระบาลีว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระสมณะมีปกติกล่าวอย่างนี้”[๒] จะเห็นได้ว่าคำสอนที่มีลักษณะเป็นเหตุและผลทำให้ผู้ฟังใคร่ครวญแล้วเกิดสติปัญญาได้

จุดเริ่มของการใช้เหตุผลแนวพุทธ อาจศึกษาได้จากคำสนทนาของพระพุทธสาวก เช่น พระมหาโกฏฐิตะถามพระสารีบุตรว่า “บุคคลที่เรียกว่ามีปัญญาทรามเพราะเหตุไร” พระสารีบุตรตอบว่า “บุคคลผู้ไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ เรียกว่ามีปัญญาทราม” “แล้วที่เรียกว่ามีปัญญาละเพราะเหตุอะไร” “ที่เรียกว่ามีปัญญาเพราะรู้อริสัจ ๔ “ปัญญาและวิญญาณ รวมกันหรือแยกกัน สามารถแยกแยะได้หรือไม่ บัญญัติหน้าที่ต่างกันได้หรือไม่”[๓] ลักษณะการถามตอบของพระเถระทั้งสองเป็นวิธีการเชิงตรรกทำให้เกิดปัญญา ซึ่งเป็นการตั้งคำถามในเชิงเหตุผลและตอบในเชิงเหตุผลอันเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธศาสนา และในอนุมานสูตร พระโมคคัลลานะแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายอนุมานตนเองกับผู้อื่นว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ในธรรม ๑๖ ประการนั้น ภิกษุควรอนุมานตนเองอย่างนี้ว่า บุคคลผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป...ย่อมไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา ถ้าเราจะพึงเป็นเช่นนั้น เราก็คงไม่เป็นที่รักที่พอใจของคนเหล่าอื่น”[๔] จะเห็นได้ว่าการอนุมานเป็นวิธีการหนึ่งของเหตุผล หากแต่ในที่นี้เป็นการอนุมานเพื่อจะพัฒนาตนเองให้เป็นคนดีเป็นที่รักของคนเหล่าอื่น

---

[๑] **สำนิ.**(ไทย) ๑๖/๑/๒.

[๒] **วิ.ม.**(ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

[๓] **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๘-๔๘๙.

[๔] **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๑๘๓/๑๙๐.

ต่อมาการใช้เหตุผล ถือว่าเป็นวิธีการสำคัญอย่างหนึ่งที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา โดยเฉพาะคัมภีร์กถาวัตถุ คัมภีร์นี้ได้บันทึกวิธีการใช้เหตุผลของพระสาวกในพระพุทธศาสนาสมัยหลังพุทธกาล(คือช่วงสังคายนาครั้งที่ ๓)ไว้อย่างละเอียดสมบูรณ์กว่าคัมภีร์เล่มอื่น(หมายถึงพระไตรปิฎกที่เหลืออีก ๔๔ เล่ม) จากหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์นี้เองเราพอจะทราบที่มาที่ไปและเนื้อหาโดยสังเขปว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทยุคนั้นกำลังถูกรุมล้อมจากลัทธินิกายอื่นและถูกท้าทายทางหลักธรรมอย่างมาก ซึ่งความท้าทายดังกล่าวเป็นผลพวงมาตั้งแต่หลังสังคายนาครั้งที่ ๒ พระพุทธศาสนาได้แตกเป็นนิกายน้อยใหญ่ถึง ๑๘ นิกาย หลักธรรมที่นิกายอื่นหยิบยกมาถามมากเป็นพิเศษคืออนัตตา กรรม ผลของกรรม วิญญาณ และขันธ์ ๕ จะเห็นได้จากปัญหาเรื่องแรกที่คัมภีร์กถาวัตถุพยายามตอบคือเรื่องบุคคล[๑] วิธีการตอบปัญหาเรื่องนี้ดำเนินไปในลักษณะถามตอบอย่างเป็นขั้นตอน โดยเริ่มจากการถามตอบขั้นพื้นฐานไปจนถึงขั้นละเอียดลุ่มลึก ซึ่งฝ่ายปรวาที[๒]กับฝ่ายสกวาทีผลัดกันถามตอบปัญหาอย่างชนิดที่ฝ่ายไหนเหตุผลหนักแน่นก็เป็นฝ่ายชนะ ฝ่ายไหนที่เหตุผลไม่หนักแน่นก็พ่ายแพ้ไป การชนะหรือพ่ายแพ้นี้มีความสำคัญมากเพราะนั่นคือความดำรงมั่นหรือล่มสลายแห่งลัทธินิกายของตน

การใช้เหตุผลแบบนี้จึงเป็นเสมือนปราการที่มีไว้สำหรับปกป้องพระพุทธศาสนาในยุคหลังพุทธกาลที่มีความโดดเด่น แม้ว่าจะเป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงสนับสนุนให้พระสาวกนำไปใช้เพื่อเข้าถึงความจริงก็ตาม แต่ในแง่ของความเป็นเครื่องมือหรืออุปกรณ์สำหรับเผยแผ่ธรรมปกป้องธรรมแล้วพระพุทธองค์คงไม่ปฏิเสธเพราะเกิดผลดีมากกว่าเสีย และวิธีการดังกล่าวก็เป็นที่ยอมรับกันในแวดวงแห่งพระพุทธศาสนาเถรวาทจนได้รับการบันทึกว่าเป็นพระไตรปิฎกเล่มหนึ่ง

ปัจจุบันสถาบันการศึกษาทั้งของภาครัฐและเอกชนได้หันมาสนใจศึกษาคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างแพร่หลาย อีกทั้งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยก็ได้จัดหลักสูตรการเรียนการสอนเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกาซึ่งถือว่าเป็นวิชาแกนที่นิสิตนักศึกษาต้องเรียน สิ่งหนึ่งที่ทั้งครูอาจารย์และนิสิตต่างก็เรียกหาและต้องการให้มีคือตำราหรืองานวิจัยเกี่ยวกับตรรกวิทยาแนวพุทธ ทั้งนี้เพื่อจะได้นำมาเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อไป

---

[๑] ดูรายละเอียดใน **อภิ.ก.**(บาลี) ๓๗/๑-๑๓๘/๑-๖๙, **อภิ.ก.**(ไทย) ๓๗/๑-๑๓๘/๑-๑๐๘.

[๒] ในคัมภีร์กถาวัตถุ กล่าวถึงกลุ่มภิกษุที่ถามตอบปัญหา ๒ กลุ่มใหญ่ๆ คือ ปรวาทีและสกวาที ปรวาทีหมายถึงภิกษุในนิกายวัชชีปุตตกะ นิกายสมิติยะ และพวกอัญเดียรถีย์ที่ถือสัสสตวาทะ (**อภิ.ปญฺจ.อ.**(บาลี) ๑/๑๒๙) ส่วนสกวาที หมายถึงนิกายเถรวาทที่ยึดหลักคำสอนเดิม ไม่มีการประยุกต์เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมหรือตัดทอนพระพุทธพจน์ (**วิมติ.ฏีกา**. (บาลี) ๑/๓๘)

ผู้วิจัยเห็นว่า ควรที่จะได้มีการศึกษาวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก เพื่อนำรูปแบบและวิธีการมาปรับใช้ในการเรียนการสอนสมัยปัจจุบัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาประจำชาติ

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีการใช้เหตุผลโดยทั่วไปและในพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผล ในพระไตรปิฎก

๑.๓ ขอบเขตการวิจัยและกรอบแนวคิด

งานวิจัยนี้ได้แบ่งขอบเขตออกเป็น ๒ ส่วน คือ (๑) ขอบเขตด้านเนื้อหา (๒) ขอบเขตด้านเอกสาร โดยขอบเขตด้านเนื้อหาจะศึกษาความเป็นมาของการใช้เหตุผลโดยทั่วไปและในพระไตรปิฎก วิเคราะห์การใช้เหตุผล และผลที่เกิดจากการใช้เหตุผล ในพระไตรปิฎก ส่วนขอบเขตด้านเอกสารจะศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกเท่านั้น ส่วนข้อมูลในอรรถกถาฎีกา ปกรณวิเสส ไวยากรณ์ บทความและงานวิจัย จะใช้เป็นข้อมูลประกอบในการวิเคราะห์ลักษณะการใช้เหตุผล

กรอบแนวคิด(Conceptual Framework) ของการวิจัย

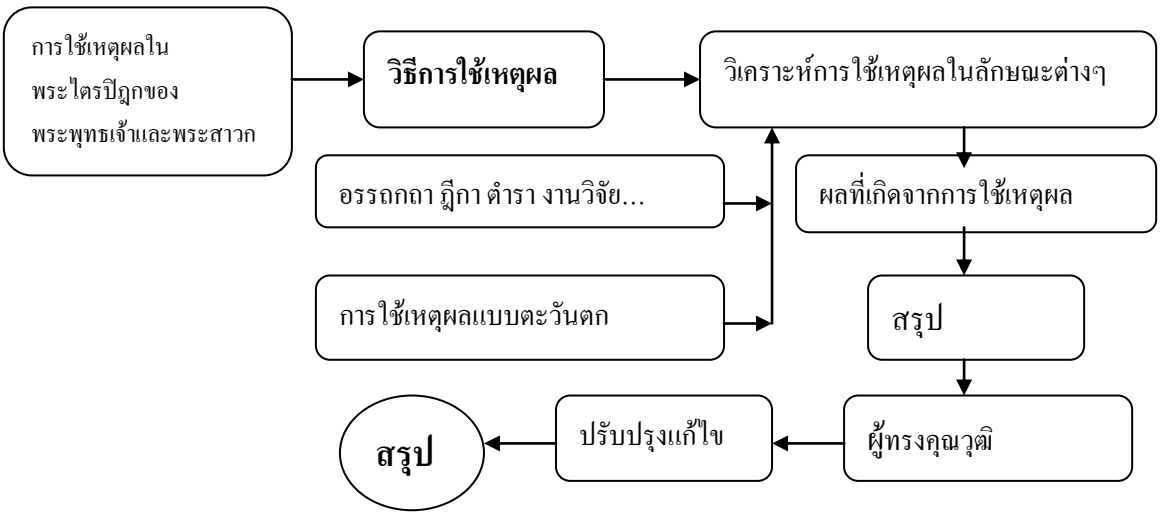

๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๔.๑ แนวคิดทฤษฎีการใช้เหตุผลโดยทั่วไปและในพระพุทธศาสนา หมายถึง แนวคิดทฤษฎีการใช้เหตุผลของนักวิชาการทางศาสนาทั้งฝ่ายตะวันตกและตะวันออก โดยฝ่ายตะวันออกหมายถึงการใช้เหตุผลของเพลโตและอริสโตเติล ซึ่งจะเน้นการใช้เหตุผลแบบนิรนัย(deduction) และการใช้เหตุผลแบบอุปนัย(induction) ส่วนตะวันออกหมายถึงการใช้เหตุผลของศาสนาพราหมณ์บางสำนักและศาสนาเชน สำหรับในพระพุทธศาสนาหมายถึงการใช้เหตุผลของนักวิชาการพระพุทธศาสนาในสังคมไทยเป็นหลัก

๑.๔.๒ วิเคราะห์การใช้เหตุผล หมายถึง การจำแนกแยกแยะให้เห็นองค์ประกอบของการใช้เหตุผล วิธีการใช้เหตุผล เนื้อหาสาระของการใช้เหตุผล เป้าหมายของการใช้เหตุผลและผลที่เกิดจากการใช้เหตุผล

๑.๔.๓ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผล(Reason) หมายถึง ความสำเร็จ การยอมรับ การเกิดความเชื่อถือและเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทางที่ดี ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการใช้ถ้อยคำที่มีลักษณะเป็นเงื่อนไขในเชิงเหตุผล การสื่อความหมายแห่งคำสอนและการตอบปัญหาต่าง ๆ ให้ผู้ฟังไตร่ตรองตามจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางกาย วาจาหรือใจ และทำให้เกิดผลประจักษ์ด้านความคิดและการกระทำ โดยศึกษาจากพระพุทธดำรัส พระพุทธภาษิต เถรภาษิต เถรีภาษิต คำสนทนาถามตอบ หรือในลักษณะอื่นที่มีลักษณะการใช้เหตุผล

๑.๕ ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย

๑.๕.๑ ทำให้ทราบแนวคิดทฤษฎีการใช้เหตุผลโดยทั่วไปและในพระพระพุทธศาสนา

๑.๕.๒ ทำให้ทราบวิธีการ เนื้อหา ประเภทและความน่าเชื่อถือของการใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก

๑.๕.๓ ทำให้ทราบผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย (Research Process)

การทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยจัดเป็นขั้นตอน คือ

ขั้นที่หนึ่ง ค้นคว้า รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการใช้เหตุผลจากเอกสารปฐมภูมิคือพระไตรปิฎก และทุติยภูมิคืออรรถกถา ฎีกา โดยจะใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นหลัก ส่วนข้อมูลทุติยภูมิจะใช้อรรถกถา ฎีกาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นอกจากนี้จะศึกษาจากหนังสือ ตำรา งานวิจัยและบทความที่เกี่ยวข้องกับการใช้เหตุผล ทั้งของนักวิชาการชาวไทยและต่างประเทศ

ขั้นที่สอง วิเคราะห์ ตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนที่หนึ่ง โดยจัดกลุ่มเนื้อหาให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

ขั้นที่สาม วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รับการตรวจสอบอย่างละเอียดเพื่อตอบปัญหาการวิจัยในประเด็นที่ได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้

ขั้นที่สี่ เรียบเรียงและนำไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและรับรองอย่างน้อย ๒ ท่าน

ขั้นที่ห้า สรุปและนำเสนอต่อสถาบันเพื่อจัดพิมพ์รูปเล่ม

๑.๙ ระยะเวลาทำการวิจัย และแผนการดำเนินงานตลอดโครงการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้จะใช้เวลาประมาณ ๑ ปีโดยเริ่มตั้งแต่ เดือน มกราคม ๒๕๕๑- ธันวาคม ๒๕๕๑ โดยมีการดำเนินงานเป็นขั้นตอนดังนี้

๑) ค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก

๒) วิเคราะห์ ตรวจสอบข้อมูล

๓) วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบปัญหาการวิจัย

๔) เรียบเรียงและนำไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและรับรองอย่างน้อย ๒ ท่าน

๕) นำเสนอต่อสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์เพื่อจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม

๑.๑๐ หน่วยงานที่นำไปใช้ประโยชน์

๑.๑๐.๑ คณะวิชา และสาขาวิชา ที่เปิดการเรียนการสอนด้านพระพุทธศาสนาและปรัชญา

๑.๑๐.๒ สถาบันการศึกษาภายนอกที่เปิดหลักสูตรด้านศาสนาและปรัชญา

๑.๑๐.๓ นักคิด นักเขียนวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและพุทธปรัชญา

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีการใช้เหตุผลโดยทั่วไปและในพระพุทธศาสนา

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการใช้เหตุผล โดยแบ่งหัวข้อในการศึกษาออกเป็น ๔ หัวข้อคือ (๑) ความหมายและความเป็นมาของการใช้เหตุผล (๒) เป้าหมายของการใช้เหตุผล (๓) วิธีการใช้เหตุผล (๔) วรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะได้ศึกษารายละเอียดแต่ละประเด็นต่อไป

๒.๑ ความหมายและความเป็นมาของการใช้เหตุผล

๒.๑.๑ ความหมายของการใช้เหตุผลโดยทั่วไป

การใช้เหตุผล มีท่านผู้รู้และตำราวิชาการให้ความหมายและนิยามศัพท์ไว้ไม่ต่างกันมากนัก ความหมายและนิยามศัพท์ดังกล่าวนี้แปลมาจากศัพท์ภาษาบาลีว่า “ตกฺก” และภาษาสันสกฤตแปลมาจากคำว่า “ตฺรก” ในภาษาไทยนิยมใช้ในรูปของสันสกฤตคือ “ตรรก” และมักจะเทียบเคียงกับภาษาอังกฤษคือ Logic ดังจะเห็นได้จากตำราและทัศนะของผู้รู้ดังต่อไปนี้

ราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของ “การใช้เหตุผล” ผ่านรากศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤตว่า ตรรก- , ตรรกะ(ตักก) (แบบ) เป็นคำนาม หมายถึง ความตรึก, ความคิด (สันสฤต มาจาก ตฺรก, บาลีมาจาก ตกฺก) และนำเอาคำว่า “วิทยา” มาต่อท้ายคำว่า “ตรรก” จึงเป็น ตรรกวิทยา (ถ้าต่อแบบภาษาบาลีเป็น ตกฺกวิชฺชา หรือ ตักกวิชชา) เป็นคำนามหมายถึง ตรรกศาสตร์ ซึ่งเป็นปรัชญาสาขาหนึ่งว่าด้วยการคิดหาเหตุผลว่าจะสมเหตุสมผลหรือไม่ บางครั้งก็ใช้คำว่า ตรรกวิทยาแทน และตรงกับภาษาอังกฤษว่า Logic[๑] จากความหมายและนิยามศัพท์ของราชบัณฑิตยสถานจะเห็นลักษณะ ๒ อย่างคือ (๑) เรื่องความคิดและความตรึกตรองของมนุษย์ (๒) เรื่องของศาสตร์ที่เกี่ยวกับเหตุผล อันเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งของวิชาปรัชญา

ขุนประเสริฐ ศุภมาตรา ให้ความหมายของ “การใช้เหตุผล” จากคำ “ตรรกวิทยา” ดังนี้ ตรรกวิทยา ว่าด้วยเงื่อนไขและกฎเกณฑ์ต่างๆ ซึ่งจะต้องใช้ในการคิดหรือตรึกตรองหาเหตุผลอย่าง

---

[๑] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒,** (กรุงเทพฯ : นานมีบุคส์ พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๔๒๕.

ถูกต้อง[๑] จากความหมายนี้ทำให้เราเห็นลักษณะเฉพาะของการใช้เหตุผลว่าต้องดำเนินการไปตามเงื่อนไขและกฎเกณฑ์ หรือจะเรียกว่า การใช้เหตุผลต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่วางไว้จึงจะได้ข้อสรุปหรือความจริงที่ต้องการแสวงหา

ศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ ให้ความหมายของ “การใช้เหตุผล”(ตรรก) คล้ายกับราชบัณฑิตยสถาน และได้นำคำว่า “ศาสตร์” มาต่อท้าย “ตรรก” สมาสเป็น ตรรกศาสตร์ (Logic) แล้วให้ความหมายว่า “ศาสตร์ว่าด้วยกฎแห่งความคิด(Science of Law of Thought)” และได้อธิบายความต่อไปว่า บทนิยามนี้แม้ว่าจะให้ร่องรอยคุณลักษณะสามัญของวิชาตรรกศาสตร์อยู่บ้าง แต่ก็ยังไม่แน่นอนนัก เพราะความคิดเป็นกระบวนการอย่างหนึ่งที่นักจิตวิทยาศึกษาอยู่ และกระบวนการทางจิตนี้ก็ไม่ใช่วัตถุประสงค์ของนักตรรกศาสตร์ที่จะศึกษา อีกทั้งความคิดของคนในการดำเนินชีวิตประจำวันก็ไม่จำเป็นต้องใช้เหตุผลเสมอไป อีกความหมายหนึ่ง ตรรกศาสตร์เป็นศาสตร์ว่าด้วยการให้เหตุผล การให้เหตุผลเป็นการคิดที่ก่อให้เกิดบทสรุป ซึ่งได้มาจากสถานบทหรือข้อตั้ง หรือข้ออ้าง หรือข้อเสนอ(Premises) นักตรรกศาสตร์จะเกี่ยวข้องเฉพาะกับความถูกต้องแห่งกระบวนการที่ทำสำเร็จเรียบร้อยแล้วเท่านั้น[๒] จะเห็นได้ว่าความหมายของตรรกะที่ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ ให้ไว้นี้ก็ยังเป็นเรื่องของกระบวนการคิดตามกฎเกณฑ์ ซึ่งความหมายนี้เกี่ยวโยงไปถึงวิชาจิตวิทยา แต่เส้นแบ่งของตรรกะอยู่ที่ความถูกต้องแห่งกระบวนการคิดที่ได้ข้อสรุปแล้วเท่านั้น จะไม่สนใจกระบวนการคิดที่เป็นจิตสำนึกหรือจิตใต้สำนึกเหมือนจิตวิทยา

ศาสตราจารย์กีรติ บุญเจือ ให้ความหมายของ “การใช้เหตุผล” ไว้ว่า ตรรกวิทยา(logic) คือวิชาว่าด้วยกฎเกณฑ์การใช้เหตุผล มาจากรากศัพท์ภาษากรีกว่า logos แปลว่าคำพูด(word) และได้อธิบายเพิ่มเติมว่า นักปรัชญาจำนวนมากถือว่า ตรรกวิทยาเป็นเครื่องมือของปรัชญา หรือเป็นประตูนำเข้าสู่วิชาปรัชญา ทั้งนี้ก็เพราะว่าผู้ที่ศึกษาปรัชญาให้เข้าใจได้ดีจำต้องรู้กฎเกณฑ์การใช้เหตุผลเสียก่อน มิฉะนั้นจะเข้าใจประเด็นปัญหาของปรัชญาให้ถ่องแท้ไม่ได้[๓] จากความหมายดังกล่าวนี้ทำให้เราทราบว่าการใช้เหตุผลเป็นเครื่องมือสำคัญในการแสวงหาความจริงของวิชาปรัชญาที่จะขาดเสียมิได้ เหมือนชาวประมงที่ต้องการจับปลาจะต้องมีแหหรืออวนที่มีประสิทธิภาพจึงจะสามารถจับปลาได้

---

[๑] จำนงค์ ทองประเสริฐ, **ตรรกศาสตร์,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗.

[๒] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔-๕.

[๓] ศาสตราจารย์ กีรติ บุญเจือ, **ตรรกวิทยาทั่วไป** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๒) หน้า ๑

จากที่กล่าวมาจึงพอสรุปความหมายของการใช้เหตุผลได้ว่า การใช้เหตุผล หมายถึง การคิดที่มีระเบียบกฎเกณฑ์ การตรึกตรองอย่างมีเหตุผลเป็นศาสตร์อย่างหนึ่งของวิชาปรัชญาเพื่อเป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ที่แท้จริง

๒.๑.๒ ความหมายของการใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนา

การใช้เหตุผล(Reasoning) ในที่นี้มีความหมาย ๒ อย่าง คือ ๑) การใช้เหตุผลแบบโลกียปัญญา คือการคิด การพิจารณา การตรึกตรองใช้เหตุผลเพื่อค้นหาความจริง ซึ่งในงานวิจัยนี้จะเน้นการใช้เหตุผลในสมัยที่เจ้าชายสิทธัตถะยังไม่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ๒) การใช้เหตุผลแบบโลกุตตรปัญญา หมายถึง การคิด การพิจารณา การตรึกตรองการใช้ถ้อยคำที่มีลักษณะเป็นเงื่อนไขในเชิงเหตุและผล เพื่อสื่อความหมายของคำสอนและตอบปัญหาต่าง ๆ ให้ผู้ฟังไตร่ตรองตามจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางกาย วาจาหรือใจ และทำให้เกิดผลประจักษ์ด้านความคิดและการกระทำทางกายวาจา ในงานวิจัยนี้จะเน้นการใช้เหตุผลในสมัยที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว

การใช้เหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจะศึกษาจากพระพุทธดำรัส พระพุทธภาษิต เถรภาษิต เถรีภาษิต คำสนทนาถามตอบ หรือในลักษณะอื่นที่มีลักษณะการใช้เหตุผล การใช้คำพูดสื่อสาร คำสั่งสอนหรือประโยคข้อความที่มีนัยบ่งบอกลักษณะของการอ้างเหตุผล เพื่อให้ผู้ฟังได้คิดไตร่ตรองตามเกิดความเข้าใจคำพูด คำสั่งสอนหรือประโยคข้อความที่สื่อสารกัน

การใช้เหตุผลนี้มีความหมายกว้างกว่าตรรกตามที่เข้าใจในภาษาไทย ที่แปลมาจากคำว่าตรรก(สันสกฤต) หรือ ตกฺก(บาลี) จากรูปศัพท์ด้านภาษาศาสตร์มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) ความวิตก (๒) น้ำมันเปรียง (๓) ผลอินทผลัม[๑] ความหมายแรกหมายถึง วิตก ตริตรอง คิด ดำริ กล่าวและพูด[๒] มีรูปวิเคราะห์ว่า ตกฺเกติ สมฺปยุตฺตธมฺเม อารมฺมณํ อภินิโรเปตีติ ตกฺโก สภาพที่ยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์ชื่อว่าตักกะ[๓] เมื่อว่าตามรูปศัพท์แล้ว นักวิชาการทางพระพุทธศาสนามักจะแปลมาจากศัพท์ว่า “ตกฺก” ซึ่งไม่ค่อยตรงกับแนวตรรกของตะวันตก แต่อย่างไรก็ตามศัพท์นี้ก็ยังคงใช้อยู่ในวงวิชาการ สำหรับในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงนักคิดของอินเดียสมัยโบราณว่ามีหลายจำพวกและมีนักคิดพวกหนึ่งที่ชอบคิดตริตรอง ชอบคาดคะเนความจริง ๒ เรื่องคือ (๑)สิ่งที่เที่ยงแท้และสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ สิ่งที่เที่ยงแท้คืออัตตาและโลก (๒)สิ่งที่ไม่เที่ยงแท้คือสรรพสัตว์ที่ท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิด ดังข้อความว่า

---

[๑] พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๐๗.

[๒] หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์(ทวี ธรมธัช ป.๙) **ธาตุปฺปทีปิกา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๖๓.

[๓] อ้างแล้ว,พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา,** หน้า ๒๐๘.

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ(ตกฺกี)เป็นนักอภิปรัชญา (วีมสี) แสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า "อัตตาและโลกเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่ดุจยอดภูเขาดุจเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุติและเกิด แต่มีสิ่งที่เที่ยงอยู่แน่" [๑]

นักตรรกะ และนักอภิปรัชญา ในข้อความนี้แปลมาจาก ตกฺกี และ วีมสี ซึ่งคนสองกลุ่มนี้แสดงทัศนะโดยวิธีการคิดตริตรองและการคาดคะเนความจริง เมื่อแสดงทัศนะด้วยวิธีการอย่างนี้แล้ว พวกเขาก็ยึดถือว่านี้คือความจริงที่ต้องการ ในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินีได้อธิบายว่า สมณพราหมณ์บางคนได้ชื่อว่า ตกฺกี เพราะย่อมตรึก และมีความตรึก คำนี้เป็นชื่อของคนช่างตรึกตรองแล้วยึดถือเป็นทิฏฐิ ส่วน วิมสี เป็นกลุ่มที่ใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา มีการชั่งใจอย่างถี่ถ้วนจนมั่นใจแล้วจึงเชื่อ โดยมีอุปมาว่าเหมือนบุรุษใช้ไม้เท้าหยั่งลงน้ำดูแล้วจึงลง ฉันใด ผู้ที่ชั่งใจ ชอบใจ ถูกใจแล้วจึงลงความเห็นชอบนั้น[๒]

ในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินีได้แบ่งนักตักกีออกเป็น ๔ จำพวก ได้แก่

๑) อนุสฺสุติกะ กลุ่มที่ใช้วิธีการคิดสาวหาเหตุในอดีต

๒) ชาติสสระ กลุ่มที่ใช้วิธีการระลึกชาติตั้งแต่สองชาติขึ้นไป

๓) ลาภี กลุ่มที่ใช้วิธีคิดจากสิ่งที่ตนมีตนเป็นในปัจจุบันว่าปัจจุบันตนมีความสุขอย่างไรในอดีตและอนาคตก็คงเป็นอย่าง

๔) สุทฺธตกฺกิกะ กลุ่มที่นี้เป็นพวกใช้ความคิดล้วนๆ

โดยกลุ่มที่ ๑ ใช้วิธีการคิดสาวหาเหตุในอดีต เช่นคิดว่า พระเวสสันดรได้เคยเป็นพระราชาในชาติก่อน บัดนี้ได้มาเป็นพระพุทธเจ้า ถือว่ามีอัตตาเที่ยงแท้ แล้วก็ยึดมั่นเป็นทิฏฐิ ดังคำบาลีว่า "โย "เวสฺสนฺตโร นาม ราชา อโหสีติอาทีนิ สุตฺวา "เตน หิ ยทิ เวสฺสนฺตโรว ภควา สสฺสโต อตฺตาติ ตกฺกยนฺโต ทิฏฺฐึ คณฺหาติ อยํ อนุสฺสุติโก นาม". กลุ่มที่ ๒ ใช้วิธีการระลึกชาติตั้งแต่สองชาติขึ้นไปแล้วประมวลว่าตนเองเคยเกิดเป็นอย่างโน้นอย่างนั้นแล้วก็ยึดมั่นเป็นทิฏฐิ ดังคำบาลีว่า "ทฺเว ติสฺโส ชาติโย สริตฺวา "อหเมว ปุพฺเพ อสุกสฺมึ นาม อโหสึ ตสฺมา สสฺสโต อตฺตาติ ตกฺกยนฺโต ชาติสฺสรตกฺกิโก นาม". กลุ่มที่ ๓ ใช้วิธีคิดจากสิ่งที่ตนมีตนเป็นในปัจจุบันว่าปัจจุบันตนมีความสุขอย่างไร ในอดีตและอนาคตก็คงเป็นอย่างนี้ ดังคำบาลีว่า "โย ปน ลาภิตาย "ยถา เม อิทานิ อตฺตา สุขี โหติ อตีเตปิ เอวํ อโหสิ อนาคเตปิ ภวิสฺสตีติ ตกฺกยิตฺวา ทิฏฺฐึ คณฺหาติ อยํ ลาภีตกฺกิโก

---

[๑] **ที.สี.**(บาลี) ๙/๓๔/๑๐., **ที.สี.**(ไทย) ๙/๓๔/๑๕.

[๒] **ที.สี.อ.**(บาลี) ๑/๓๔/๖๖.

นาม". ส่วนกลุ่มที่ ๔ เป็นพวกใช้ความคิดล้วนๆ เช่น เมื่อเหตุเป็นอย่างนี้ ผลก็ย่อมเป็นอย่างนี้ ดังข้อความบาลีว่า "เอวํ สติ อิทํ โหตี"ติ ตกฺกมตฺเตเนว คณฺหนฺโต ปน สุทฺธตกฺกิโก นาม.[๑]

ในฎีกาลีนัตถัปปกาสินีขยายความในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินีว่า

> พวกเจ้าลัทธิที่เป็นนักตรรกนั้นเป็นพวกที่ตริตรองยังจิตลงในอารมณ์เรื่องนั้นตามอาการมีสัสสตทิฏฐิเป็นต้น คือเป็นพวกที่ชอบครุ่นคิดชอบตัดสินหรือพวกที่ตรึกตรองจากฐานความรู้เดิม ส่วนพวกวีมังสีเป็นพวกที่ใช้ปัญญามาเป็นฐานในการคิด มีจิตประกอบโลภะยึดมั่นผิดทาง ขาดโยนิโสมนสิการ[๒]

จะเห็นได้ว่านักตรรกตามแนวอรรถกถาและฎีกา มีลักษณะเป็นนักคิดตริตรองตามฐานความรู้ด้านสิ่งประจักษ์ คือคิดตริตรองจากสิ่งที่เป็นรูปธรรม สิ่งที่สามารถจับต้องได้โยงไปหาสิ่งที่จับต้องได้ทั้งในอดีตและปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่าเป็นนักตรรกแบบวัตถุนิยม ส่วนพวกวีมังสีเป็นกลุ่มที่ใช้ปัญญาไตร่ตรองตามเหตุปัจจัย คือพิจารณาตามสภาพแห่งเหตุ เมื่อเหตุเป็นอย่างนี้ ผลก็เป็นไปตามนั้น คือมีเหตุอย่างไร ก็ย่อมมีผลอย่างนั้น จึงเรียกว่าเป็นพวก เอวํ สติ อิทํ โหติ และอาจกล่าวได้ว่าเป็นนักตรรกแบบปัญญานิยม

ในธาตุปทีปิกาให้ความหมายของคำ "ตกฺก" ว่าหมายถึง วิตก ตริตรอง คิด ดำริ กล่าวและพูด[๓] มีรูปวิเคราะห์ดังนี้ ตกฺเกติ สมฺปยุตฺตธมฺเม อารมฺมณํ อภินิโรเปตีติ ตกฺโก สภาพที่ยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์ชื่อว่าตักกะ[๔] ดูเหมือนว่าธาตุปทีปิกาให้ความหมายครอบคลุมทั้งความคิดและคำพูด คือทั้งมโนทวารและวจีทวาร ส่วนรูปวิเคราะห์นั้นมีนัยสำคัญที่สะท้อนให้เห็นว่ามีสภาวธรรมทั้งหลายที่ประกอบกันขึ้นเป็นอารมณ์ให้พิจารณา ให้คิดตรึกตรอง

ความหมายของคำว่า "ตรรก" ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ไม่น่าจะตรงกับตรรกที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน คือในพระไตรปิฎก มักจะแปลคำนี้ไปในลักษณะที่เป็นการตรึกตรอง การใคร่ควรซึ่งเป็นวิธีการคิดคนเดียวมากกว่าที่จะเป็นแบบการคิดเชิงเหตุผล เช่น ในเกสปุตติสูตร คำว่า "อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ(การคิดเอาเอง)" ส่วน "ตรรก" ที่ศึกษาในระบบการศึกษาในปัจจุบัน(ในสาขาวิชาศาสนาและปรัชญา) ซึ่งเป็นศาสตร์สาขาหนึ่งในวิชาปรัชญา อันเป็นระบบการใช้เหตุผลน่าจะตรงกับคำ "อนุมาน" มากกว่า ถ้าเทียบเคียงกับแนวการใช้เหตุผลของสำนักปรัชญานยายอนุมาน ตรงกับการใช้เหตุผลมากกว่า ดังที่สวามี สัตยานันท ปุรี กล่าวว่า "เครื่องมือสำหรับใช้ใน

---

[๑] **ที.สี.อ.**(บาลี) ๑/๓๔/๖๗.

[๒] **ที.สี.ฏีกา.**(บาลี) ๓๔/๑๗๗.

[๓] หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์(ทวี ธรรมธัช ป.๙) **ธาตุปฺปทีปิกา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๖๓.

[๔] พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, หน้า ๒๐๘.

การพิจารณาหาความจริงตามภาษาตรรกมีชื่อจำกัดว่า ประมาณ และประมาณมี ๔ อย่างคือ (๑) ประจักษ์ประมาณ (๒)อนุมานประมาณ (๓) อุปมานประมาณ (๔) ศัพทประมาณ"[๑]

๒.๑.๓ ความเป็นมาของการใช้เหตุผลโดยทั่วไป

ความเป็นมาของการใช้เหตุผล(Reasoning) เมื่อพิจารณาในแง่ของสังคมวิทยาก็เป็นที่ยอมรับกันว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคมเป็นสัตว์ที่มีเหตุผล[๒] มีความรู้สึกนึกคิด ชอบรู้ชอบเห็นฝักใฝ่ในความมีเหตุผล การดำเนินชีวิตที่ต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน มีวัฒนธรรมประเพณี มีภาษาใช้ติดต่อสื่อสาร กระทั่งมีการพัฒนาภาษามาเป็นเครื่องมือการใช้เหตุผล ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาการเมืองของอริสโตเติล(Aristotle ๓๘๔-๓๒๒ ก่อน ค.ศ.หรือพ.ศ.๑๕๙-๒๒๑) ที่ว่าคนเป็นสัตว์ประเภทเดียวที่ได้รับความสามารถใช้เหตุผลและสื่อสารถึงกันได้ ธรรมชาติไม่ใช่สิ่งอ่อนไหวเรรวน ธรรมชาติไม่ทำอะไรโดยปราศจากจุดมุ่งหมาย คนได้รับพรวิเศษเหล่านี้ ทำให้สามารถคิดและแสดงออกในเรื่องความยุติธรรมและอยุติธรรม ความดีและเลว...ทั้งสัญชาตญาณและเหตุผลประกอบกัน ทำให้คนสามารถสร้างระเบียบองค์การที่ซับซ้อนยิ่งๆขึ้นจากครอบครัวเป็นหมู่บ้านและเป็นรัฐในที่สุด[๓] มนุษย์เป็นสัตว์เมืองที่มีธรรมชาติอยู่ร่วมกันในสังคมขนาดใหญ่...การสื่อสารด้วยภาษาทำให้มนุษย์พิเศษกว่าสัตว์อื่น ภาษานี่เองทำให้มนุษย์เป็นสัตว์สังคม สังคมเกิดขึ้นเพราะมนุษย์มีธรรมชาติแห่งการใช้ภาษา[๔] และอาริสโตเติลก็ได้คิดระบบตรรกศาสตร์ด้วยการใช้ภาษาที่เรียกว่า ตรรกบท มาเป็นเครื่องมือในการแสวงหาความจริง ดังนั้น การใช้เหตุผลจึงเข้ามามีบทบาทในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่การดำเนินชีวิตธรรมดา ถึงระบบการศึกษาและการแสวงหาความจริง กระทั่งสมัยที่ปรัชญามีความเจริญรุ่งเรือง การใช้เหตุผลจึงมีการพัฒนาตัวเองจนกลายเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งของวิชาปรัชญา ซึ่งเกิดระหว่างพุทธกาลหรือหลังพุทธกาลประมาณ ๒๐๐-๓๐๐ ปี[๕]

ในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงอาภัสสรพรหมที่ลงมากินง้วนดินแล้วร่างกายหยาบไม่สามารถเหาะไปยังนภากาศได้เหมือนเดิม ต่อมาพรหมเหล่านี้มีพัฒนาการกลายเป็นสังคมมนุษย์ขนาดใหญ่ที่มีความหลากหลายทางพฤติกรรมทางกาย วาจาและใจ เมื่อมีการอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมากด้วยความหลากหลายเช่นนี้ มนุษย์บางพวกที่เห็นแก่ตัวได้ไปขโมยข้าวในนาของคนอื่น ทำให้

---

[๑] สวามี สัตยานันท ปุรี, **ปาฐกถา,** (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๒๘, ๓๒.

[๒] จำนงค์ ทองประเสริฐ, **ตรรกศาสตร์**, คำนำ หน้า (๑๕).

[๓] เอ็ม.เจ.ฮาร์มอน, **ความคิดทางการเมืองจากเปลโตถึงปัจจุบัน,** แปลโดย เสน่ห์ จามริก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๕), หน้า ๗๖.

[๔] พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ปรัชญากรีก**, หน้า ๒๖๓.

[๕] สมัคร บุราวาศ, **ปัญญาวิวัฒน์ เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ , (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพร่พิทยา,๒๕๒๕), หน้า ๔๗๑.

คนอื่นและสังคมเดือดร้อน จึงจำเป็นต้องมีกฎกติกาสังคมในการอยู่ร่วมกัน พวกเขาได้พากันเลือกหน้าปกครองที่เรียกว่า มหาสมมติ ขัตติยะ และราชา ขึ้นปกครองหมู่คณะ และตั้งกฎว่าห้ามขโมยข้าวคนอื่น จะเห็นได้ว่าความคิดของมนุษย์กลุ่มนี้มีความเป็นเหตุเป็นผล กล่าวคือการขโมยของคนอื่นทำให้เจ้าของทรัพย์เดือดร้อน ดังนั้น จึงตั้งกติกาว่า ห้ามขโมย(อทินนาทาน) และก็มีผู้ปกครองดูแลว่ากล่าวตักเตือน[๑]

อนึ่ง เจ้าชายสิทธัตถะในสมัยที่ยังทรงเป็นพระราชกุมารทรงมีความคิดในเชิงเหตุผลจากการสดับคำที่เป็นคาถาว่า “หญิงใดเป็นมารดาของพระกุมารนี้ หญิงนั้นดับทุกข์ได้ ชายใดเป็นบิดาของพระกุมารนี้ ชายนั้นดับทุกข์ได้ พระกุมารนี้เป็นพระสวามีของหญิงใด หญิงนั้นดับทุกข์ได้” นี้แล้วทรงดำริว่า พระนางกิสาโคตมีนี้ตรัสอย่างนี้ว่า หทัยของมารดา หทัยของบิดา หทัยของภริยา ดูเห็นอัตภาพเห็นปานนี้อยู่ ย่อมดับทุกข์ได้ เมื่ออะไรหนอดับ หทัยจึงชื่อว่าดับทุกข์ได้ ทีนั้น พระโพธิสัตว์ผู้มีน้ำพระทัยคลายกำหนัดแล้วในกิเลสทั้งหลายได้ทรงมีพระดำริว่า เมื่อไฟคือราคะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้ เมื่อไฟคือโทสะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้ เมื่อไฟคือโมหะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ ก็มีได้ เมื่อความเร่าร้อนทั้งหลายในกิเลสทั้งปวงมีฐานะและทิฏฐิเป็นต้น ดับแล้วขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้[๒]

ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ ได้กล่าวถึงการใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนาว่า ในอัฏฐกถาสุมังคลวิลาสินี ได้กล่าวถึงนักตรรกศาสตร์ ๔ ประเภท คือ (๑) อนุสสติโก (๒) ชาติสฺสโร (๓) ลาภี (๔) สุทฺธตกฺกิโก ในบรรดา “ตกฺกี” (Logicians) ๔ ประเภทนี้ ประเภทแรกได้แก่ผู้ที่เคยได้ยินได้ฟังมา เช่นว่า ได้เคยมีพระราชาองค์หนึ่งทรงพระนามว่าเวสสันดร เป็นต้น และตรึกตรองเอาเองว่า ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น หากพระพุทธเจ้าคือพระเวสสันดรละก็ “อัตตา” ก็เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ละซี แล้วก็ยึดมั่นถือมั่นเป็นทิฐิ อย่างนี้เรียกว่าพวก “อนุสฺสติโก” ประเภทที่ ๒ ได้แก่พวกที่ระลึกชาติได้ ๒-๓ ชาติ แล้วคิดเอาเองว่า ในครั้งกระโน้นเราได้เกิดในสกุลโน้น ฉะนั้น “อัตตา” ก็เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ละซี อย่างนี้จัดว่าเป็นพวก “ชาติสฺสรตกฺกิโก” ประเภทที่ ๓ ได้แก่ ผู้ที่ได้ฌานแล้วตรึกตรองเอาเองว่า ในปัจจุบันนี้ “ตัว” เรามีความสุขอย่างใด ในอดีตเราก็คงเคยมีความสุขอย่างนั้นแน่นอน แล้วก็ยึดถือเป็นจริงเป็นจัง อย่างนี้เรียกว่าพวก “ลาภิตกฺกิโก” ประเภทที่ ๔ ได้แก่พวกที่เพียงแต่ตรึกตรองเอาเองว่า “เมื่ออย่างนี้ก็ต้องเป็นอย่างนั้น อย่างนี้เรียกว่าพวก “สุทฺธตกฺกิโก” และนักคิด (ตกฺกี)ประเภทสุดท้ายคือพวกสุทฺธตกฺกิโก” นี้แหละที่มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า Logician ในทางตะวันตก เราจึงพูดได้ว่า ตรรก หรือตรรกศาสตร์ ในทัศนะของฝ่ายตะวันออก

---

[๑] **ที.ปา.**(ไทย) ๑๑/๑๒๙-๑๓๐/๙๕-๙๗.

[๒] **ขุ.ชา.อ.**(บาลี) ๑/๙๑.

นั้นมีความหมายกว้างกว่าคำว่า Logic ของฝ่ายตะวันตก คือ ถ้าเป็น Logic ต้องเป็น “ตรรก” (ตะวันออก) แต่ถ้าเป็น “ตรรก” อาจจะไม่เป็น Logic ก็ได้[๑]

ทัศนะนี้สรุปได้ว่า ตรรกของศาสนาตะวันออกมีความหมายกว้างกว่า Logic ของศาสนาและปรัชญาตะวันตก ความหมายที่กว้างหากพิจารณาในแง่ดีย่อมได้เปรียบตรงที่ว่าตรรกของศาสนาตะวันออกมีความยิ่งใหญ่ ไม่ว่าจะพูดเกี่ยวกับการใช้เหตุผลชนิดใดก็ย่อมอยู่ในขอบเขตของตรรกระบบนี้ทั้งนั้น หากพิจารณาอีกมุมตรงกันข้ามความหมายที่กว้างนี้อาจทำให้ตรรกระบบนี้ไม่ชัดเจนเมื่อจะนำไปใช้อาจทำให้สับสนได้ อย่างไรก็ตามความกว้างหรือแคบไม่น่าจะเป็นอุปสรรคเท่าใดนัก สิ่งที่สำคัญน่าจะอยู่ที่ว่าตรรกระบบใดสามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือพิสูจน์ความจริงได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่ากัน

วศิน อินทสระ ได้กล่าวถึงตรรกศาสตร์พุทธศาสนาไว้ว่า ตรรกศาสตร์พุทธศาสนา (Buddhist Logic)ก็คือตรรกศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์อันมีพื้นฐานอยู่ที่แนวคิดของปราชญ์ฝ่ายมหายาน ซึ่งท่านเหล่านั้นต้องการอธิบายหลักพระพุทธศาสนาโดยวิธีตรรกศาสตร์ กล่าวอีกนัยหนึ่งตรรกศาสตร์พุทธศาสนาคือการอธิบายหลักธรรมของพระพุทธเจ้าหรือหลักธรรมทางพุทธศาสนาด้วยวิธีการแห่งตรรกศาสตร์ หรือนำเอาหลักตรรกศาสตร์มาช่วยในการอธิบายหลักธรรมทางพุทธศาสนานั่นเอง[๒] ทัศนะของอาจารย์วศิน อินทสระ คือตรรกเป็นเครื่องมืออธิบายธรรมให้กระจ่างชัดขึ้นในแง่เหตุและผล ซึ่งเป็นท่าทีที่แสดงให้เห็นการยอมรับและเปิดกว้างทางวิชาการ

๒.๑.๔ ความเป็นมาของการใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนา

การสืบค้นความเป็นมาของการใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่ต้องใช้ความพยายามอย่างมาก เพราะเนื้อหาคัมภีร์ไม่ได้กล่าวเรื่องนี้ไว้โดยตรง ซ้ำยังมีพระพุทธพจน์บางแห่งกล่าวว่า คำสอนของพระพุทธองค์นี้ลึกซึ้งยิ่งนัก ไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยตรรก[๓] กระนั้นก็ตามผู้วิจัยมีความเห็นว่าพระพุทธพจน์ดังกล่าวมีความมุ่งหมายเฉพาะคำสอนบางอย่าง กล่าวคือทรงมุ่งหมายถึงปฏิจจสมุปบาท หรืออริยสัจ ๔ เท่านั้น ส่วนคำสอนอื่นที่เป็นไปในเชิงจริยธรรม ลักษณะการใช้ความคิดทั่วไป การพิจารณาและวิธีการสอนของพระพุทธองค์นั้นหาได้รวมอยู่ในข้อจำกัดนี้ไม่ ดังนั้น การใช้เหตุผลจึงควรมีความเป็นมา หรือจุดเริ่มต้นของการใช้ ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่าความคิด ระบบความคิดของมนุษย์ การคิดของพระพุทธเจ้าทั้งในสมัยที่พระองค์ทรงเป็นเจ้าชาย

---

[๑] จำนงค์ ทองประเสริฐ, **ตรรกศาสตร์**, หน้า ๘.

[๒] วศิน อินทสระ, **ตรรกศาสตร์พุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔.

[๓] **วิ.ม.**(ไทย) ๔/๗/๑๑, **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕, **ม.ม.**(ไทย) ๑๓/๓๓๗/๓๐๕.

และในสมัยที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว

ในพระไตรปิฎกปรากฏการใช้เหตุผลของพระพุทธเจ้า ๒ ลักษณะ คือ ๑) การใช้เหตุผลในการค้นหาความจริง ซึ่งการใช้เหตุผลช่วงนี้ถือว่าเป็นเหตุผลแบบโลกียปัญญา เป็นเหตุผลทีพระพุทธเจ้ายังมีกิเลสาสวะอยู่ ยังไม่หมดความสงสัย ๒) การใช้เหตุผลหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เรียกว่าเป็นเหตุผลแบบโลกุตตรปัญญา ความสงสัยของพระพุทธองค์สิ้นไปแล้ว ดังนั้น ในที่นี้จะแบ่งการใช้เหตุผลในระบบความคิด ออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ การใช้เหตุผลแบบโลกียปัญญา และการใช้เหตุผลแบบโลกุตตรปัญญา

๑)**การใช้เหตุผลแบบโลกียปัญญา** การใช้เหตุผลนี้มีร่องรอยการใช้มาตั้งแต่สมัยที่พระองค์ยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ โดยเจ้าชายได้ทรงสดับภาษิตของพระนางกีสาโคตมีแล้วทรงดำริว่า “พระนางกีสาโคตมีนี้ตรัสอย่างนี้ว่า หทัยของมารดา หทัยของบิดา หทัยของปชาบดี ดูเห็นอัตภาพเห็นปานนี้อยู่ ย่อมดับทุกข์ได้ เมื่ออะไรหนอดับ หทัยจึงชื่อว่าดับทุกข์ได้” จากนั้น พระโพธิสัตว์ทรงดำริต่อไปว่า เมื่อไฟคือราคะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้ เมื่อไฟคือโทสะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้ เมื่อไฟคือโมหะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ ก็มีได้ เมื่อความเร่าร้อนคือกิเลสทั้งปวงมีมานะและทิฏฐิเป็นต้น ดับแล้วขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้ พระนางให้เราได้ฟังคำที่ดี ความจริงเราก็กำลังเที่ยวแสวงหานิพพานอยู่ เราควรจะทิ้งฆราวาสออกไปบวชและแสวงหานิพพานเสียวันนี้ทีเดียว[๑] นอกจากนี้ยังปรากฏการคิดเชิงเหตุผลหลายแห่ง เช่น

ในโพธิราชกุมารสูตร พระพุทธเจ้าได้สนทนากับโพธิราชกุมาร ในเชิงเหตุผลเกี่ยวกับการแสวงหาความจริงสูงสุดคือพระนิพพาน ซึ่งโพธิราชกุมารได้กราบทูลว่า

บุคคลจะไม่ประสบความสุขด้วยความสุข

แต่บุคคลจะประสบความสุขด้วยความทุกข์เท่านั้น

พระพุทธเจ้าตรัสว่าพระองค์ทรงเคยมีแนวคิดเช่นนี้เหมือนกัน ดังนั้นพระองค์จึงได้ออกผนวชตั้งแต่ยังเป็นหนุ่มแน่น แข็งแรง มีเกศาดำสนิท อยู่ในปฐมวัย เมื่อพระราชมารดาและพระราชบิดาไม่ทรงปรารถนาจะให้ผนวช มีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตร ทรงกันแสงอยู่ จึงโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากวังบวชเป็นบรรพชิต ได้เข้าไปหาอาฬารดาบส กาลามโคตร เพื่อประพฤติพรหมจรรย์[๒]

ข้อความที่ว่า *บุคคลจะไม่ประสบความสุขด้วยความสุข แต่จะประสบความสุขได้ด้วยความทุกข์เท่านั้น* เมื่อพิจารณาในแง่ของการใช้เหตุผลหรือตรรกแล้ว โพธิราชกุมารต้องได้รับแนวคิดนี้มาจากนิครนถ์ หรือศาสนาเชนแน่นอน เพราะเชนเน้นการบำเพ็ญตบะ การทรมานร่างกาย

---

[๑] **ขุ.ชา.อ.**(บาลี) ๑/๘๑-๘๒.

[๒] **ม.ม.**(ไทย) ๑๓/๓๒๖-๓๒๗/๓๘๔-๓๘๕.

ให้ได้รับทุกข์อย่างแสนสาหัสจึงจะสามารถหลุดพ้นได้ การมีความคิดที่จำกัดว่า จะต้องบำเพ็ญตบะเท่านั้นจึงจะประสบความสุขได้ นับว่าเป็นการใช้เหตุผลที่สุดโต่งไปอีกด้านหนึ่ง ขณะที่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงยอมรับว่า เคยมีแนวคิดอย่างนี้เหมือนกัน เมื่อนำแนวคิดนี้มาเป็นฐานในการแสวงหาความจริงจนกระทั่งนำไปสู่การทรมานตนอย่างอุกกฤษฏ์จนเกือบเอาชีวิตไม่รอดก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ พระองค์จึงเปลี่ยนแนวคิดใหม่ ดังข้อความในพระสูตรตอนหนึ่งว่า

> อาตมภาพจึงมีความดำริว่า “เราจำได้อยู่ เมื่อคราวงานของท้าวสักกาธิบดี ซึ่งเป็นพระราชบิดา เรานั่งอยู่ใต้ต้นหว้าอันร่มเย็น ได้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ทางนั้นพึงเป็นทางแห่งการตรัสรู้หรือหนอ” อาตมภาพมีความรู้แจ้งที่ตามระลึกด้วยสติว่า “ทางนั้นเป็นทางแห่งการตรัสรู้” อาตมภาพจึงมีความดำริว่า “เรากลัวความสุขที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายหรือ” อาตมภาพก็ดำริว่า “เราไม่กลัวความสุขที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายเลย”
>
> ราชกุมาร อาตมภาพจึงมีความดำริต่อไปว่า “เราผู้มีกายซูบผอมมากอย่างนี้ จะบรรลุความสุขนั้นไม่ใช่ทำได้ง่ายเลย ทางที่ดี เราควรกินอาหารหยาบ คือข้าวสุกและขนมกุมมาส” อาตมภาพก็ฉันอาหารหยาบคือข้าวสุกและขนมกุมมาส ครั้งนั้น ภิกษุปัญจวัคคีย์เฝ้าบำรุงอาตมภาพ ด้วยหวังว่า “พระสมณโคดมบรรลุธรรมใด จักบอกธรรมนั้นแก่เราทั้งหลาย” เมื่อใด อาตมภาพฉันอาหารหยาบ คือข้าวสุก และขนมกุมมาส เมื่อนั้น ภิกษุปัญจวัคคีย์นั้น ก็เบื่อหน่ายจากไปด้วยเข้าใจว่า “พระสมณโคดมมักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นผู้มักมากเสียแล้ว”
>
> ราชกุมาร อาตมภาพฉันอาหารหยาบให้ร่างกายมีกำลัง สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌาน... ตติยฌาน... บรรลุจตุตถฌาน[๓]

จะเห็นได้ว่า ความคิดเชิงเหตุผลที่ผิดทาง ทำให้พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญทุกกรกิริยานานถึง ๖ ปี แต่เมื่อเปลี่ยนแนวคิดแบบใหม่ หรือใช้เหตุผลแบบใหม่คือ บุคคลสามารถประสบความสุขด้วยความสุขก็ได้ ดังนั้น พระองค์จึงได้สอนให้สาวกเว้นจากอัตตกิลมัตถานุโยคเป็นสิ่งแรก เพื่อลดความเนิ่นช้าในการบรรลุธรรม และด้วยวิธีการปฏิบัติแบบพระองค์นี้เป็นการสวนกระแสแนวคิดของเชนและพราหมณ์หลายสำนัก ทำให้พระพุทธองค์ถูกต่อต้าน แม้กระทั่งปัญจวัคคีย์เองก็ต่อต้าน แสดงให้เห็นว่าการคิดแบบเชน หรือการใช้เหตุผลแบบนี้มีแพร่หลายมากทีเดียว

---

[๓] **ม.ม.**(ไทย) ๑๓/๓๓๕-๓๓๖/๔๐๔-๔๐๖.

แต่ในที่สุดด้วยเหตุผลเป็นที่ประจักษ์ทั้งคำพูดและการกระทำของพระพุทธเจ้า ปัญจวัคคีย์จึงเชื่อและยอมเป็นพระสาวก

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า การใช้เหตุผลแบบโลกียปัญญา มีความเป็นไป ๒ ทาง คือ ๑) เป็นเบื้องต้นของปฏิบัติเพื่อค้นหาความจริง ๒) อาจทำให้เสียเวลาเกิดความเนิ่นช้าในการแสวงหาความจริง จนนำไปสู่การไม่ประสบความสุข

๒) การใช้เหตุผลแบบโลกุตตรปัญญา การใช้เหตุผลนี้เริ่มมาตั้งแต่ครั้งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ ซึ่งในเบื้องต้นเป็นการใช้เหตุผลในระดับความคิด โดยพระองค์พิจารณาทบทวนปฏิจจสมุปบาทแบบอนุโลมและปฏิโลม การพิจารณาปฏิจจสมุปบาทอย่างนี้เป็นการคิดในเชิงเหตุผล โดยที่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร และสังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ... จนกระทั่งถึงชาติเป็นปัจจัยให้เกิด ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส การพิจารณาปฏิจจสมุปบาทแบบอนุโลมทำให้ทราบสาเหตุแห่งทุกข์ตลอดสาย ในการพิจารณาแบบปฏิโลม พิจารณาว่าเพราะอวิชชาดับไม่เหลือด้วยวิราคะ(มรรค) สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ จนกระทั่งถึงเพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงดับ เมื่อพิจารณาทั้งอนุโลมและปฏิโลมแต่ละครั้งเสร็จแล้วทรงเปล่งอุทานว่า

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียร เพ่งอยู่
เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป
เพราะมารู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ

อุทานคาถานี้กล่าวไว้ชัดเจนว่า ความสงสัยทั้งปวงสิ้นไปเพราะรู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ โดยพระบาลีท่านใช้คำว่า “ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺมํ” ต่อมาในเวลามัชฌิมยามก็ทรงพิจารณาทบทวนปฏิจจสมุปบาทเหมือนเดิม แต่คราวนี้ทรงเปล่งอุทานว่า

เมื่อใดแล ...(เหมือนคาถาแรก)
เมื่อนั้น (เหมือนคาถาแรก)
เพราะได้รู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย

พระบาลีบาทสุดท้ายของคาถานี้ มีว่า “ยโต ขยํ ปจฺจยานํ อเวทิ” และในเวลาปัจฉิมยามพระองค์ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทอีก แล้วทรงเปล่งอุทานว่า

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียร เพ่งอยู่
เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนาเสียได้
ดุจพระอาทิตย์อุทัยขึ้นสาดส่องท้องฟ้าให้สว่างไสวฉะนั้น

จะเห็นได้ว่า การพิจารณาปฏิจจสมุปบาทแบบอนุโลมและปฏิโลม แสดงให้เห็นถึงระบบความคิดในเชิงเหตุผลของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นการคิดเชิงเหตุผลที่บริสุทธิ์ เพราะรู้แจ้งใน

ธรรม รู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุแห่งธรรม รู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลายและแสงสว่างแห่งปัญญาก็เกิดขึ้นดุจพระอาทิตย์อุทัยฉะนั้น

เมื่อความคิดของพระศาสดาผู้ตรัสรู้แจ้งแห่งสัจธรรมมีลักษณะเป็นเหตุเป็นผลอย่างนี้ จึงมีผลทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นไปในเชิงเหตุผล จะเห็นได้จากการเริ่มประกาศศาสนาแก่พระปัญจวัคคีย์ พระองค์ทรงเริ่มใช้วิธีการประกาศในเชิงเหตุผลทันที

หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วและพิจารณาบุคคลที่จะรู้ธรรมของพระองค์ได้แล้ว พระองค์ได้เสด็จไปโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ซึ่งในเบื้องต้นพระปัญจวัคคียยังไม่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และเป็นพระอรหันต์ มีการโต้วาทะกันไปมา ซึ่งลักษณะการโต้วาทะนี้แสดงให้เห็นการใช้เหตุผลอยู่ด้วย ดังคำของพระปัญจวัคคีย์และพระพุทธเจ้าโต้ตอบกันว่า

> อาวุโสโคดม แม้ด้วยจริยานั้น แม้ด้วยปฏิปทานั้น แม้ด้วยทุกกรกิริยานั้น พระองค์ก็ยังมิได้บรรลุอุตตริมนุสสธรรม อันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐ อันสามารถ บัดนี้พระองค์เป็นผู้มักมากคลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก ไฉนจักบรรลุอุตตริมนุสสธรรม อันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐ อันสามารถได้เล่า

นี้คือมรดกทางความคิดที่ลัทธิทรมานตนหรือกลุ่มของศาสนาเชนมีต่อเหล่าปัญจวัคคีย์อย่างมากจนไม่ยอมรับพระพุทธเจ้า โดยเหตุผลหลักที่ไม่ยอมเชื่อก็คือ ปัญจวัคคีย์มีแนวคิดอยู่ว่าการที่จะบรรลุอุตตริมนุสสธรรมได้ต้องบำเพ็ญตบะอย่างยิ่งยวด หรือการจะประสบความสุขอันเป็นอมตะได้ก็ด้วยความทุกข์ยวดยิ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าความเพียรหันมารับประทานอาหาร จึงเท่ากับว่าพระองค์จะประสบความสุขด้วยความสุขนั้นเป็นไปไม่ได้ อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าไม่ทรงละความพยายามทรงใช้พระดำรัสแบบเรียบง่ายยืนยันในสิ่งที่ทรงกระทำและบอกสิ่งใหม่ที่ได้พบเห็นว่า

> ตถาคตไม่เป็นคนมักมาก ไม่ได้คลายความเพียร ไม่ได้เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเงี่ยโสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว จะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้[๑]

---

[๑] **วิ.ม.**(ไทย) ๔/๑๒/๑๙.

เหตุผลที่พระองค์ตอบคือทรงยืนยันว่า ไม่เป็นคนมักมาก ไม่ได้คลายความเพียรและไม่เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก นั่นคือทรงทำความเพียรอย่างที่ปัญจวัคคีย์เห็น[๑]นั่นแหละแล้วพระองค์ก็ทรงสามารถตรัสรู้อมตธรรมเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ และประโยคที่น่าสนใจอีกต่อมาคือพระดำรัสที่ว่า ถ้าปฏิบัติตามที่พระองค์สอนไม่ช้านานก็จักสามารถบรรลุประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่บรรดาบรรพชิตต้องการในปัจจุบันนี้เอง

อย่างไรก็ตาม ในเบื้องต้นท่าทีของปัญจวัคคีย์ยังลังเลสังสัย การที่พระปัญจวัคคีย์ไม่เชื่อว่าพระสมณโคดมว่าเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบนั้นคือ การที่จะเป็นพระอรหันต์และบรรลุธรรมได้ต้องปฏิบัติทุกกิริยาที่เคร่งครัดตามแบบอย่างของพราหมณ์ทั้งหลายในอดีต แต่นี่พระสมณโคดมกลับทำตรงกันข้าม จึงไม่น่าเชื่อว่าจะได้ตรัสรู้อมตธรรม แม้พระพุทธเจ้าจะทรงยืนยันว่าได้ตรัสรู้อมตธรรมแล้วถึง ๒-๓ ครั้ง พระปัญจวัคคีย์ก็ยังไม่เชื่ออยู่นั่นเอง ในที่สุดพระองค์ได้ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอยังจำได้หรือไม่ว่า ถ้อยคำเช่นนี้เราได้เคยกล่าวในกาลก่อนแต่นี้” พระปัญจวัคคีย์กราบทูลว่า “ถ้อยคำเช่นนี้ไม่เคยได้ฟังมาก่อน พระพุทธเจ้าข้า” คราวนี้พระปัญจวัคคีย์ยอมเชื่อด้วยดี

หากพิจารณาในการใช้เหตุผลในที่นี้ พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการย้อนถามแบบง่ายๆ ว่าถ้อยคำแบบนี้เคยฟังหรือไม่เคยฟัง แทนที่พระองค์จะตรัสเหมือนเดิมว่า ตถาคตเป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง ... แต่พระองค์ทรงยืนยันคำพูดเดิมนั่นแหละมาเป็นยืนยันแบบ เคยฟังหรือไม่เคยฟัง

๒.๒ เป้าหมายของการใช้เหตุผล

ในหัวข้อที่ผ่านมาผู้วิจัยได้นำเสนอความหมายของการใช้เหตุผลหรือตรรกวิทยา หรือตรรกศาสตร์ว่ามีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องมือของวิชาปรัชญาในการแสวงหาความจริง เมื่อเป็นเครื่องมือ หน้าที่ของเครื่องมือก็คือต้องทำการพิสูจน์ให้เห็นความจริง หรือได้ข้อสรุปที่น่าเชื่อถือเป็นที่ยอมรับ หรือมีผลสรุปอย่างสมเหตุสมผลเป็นหลักฐานที่ทุกคนยอมรับ หรือกล่าวให้สั้นคือเป้าหมายของการใช้เหตุผลคือการทำหน้าที่พิสูจน์ความจริงตามกระบวนการคิดตริตรองจนได้ผลเป็นที่น่าเชื่อถือและเป็นที่ยอมรับ อาจแบ่งเป้าหมายได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๒.๒.๑ การใช้เหตุผลเพื่อแสวงหาความจริง

การใช้เหตุผลนั้นเป็นศาสตร์แห่งการแสวงหาความจริงอย่างหนึ่งที่นักปรัชญาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อค้นหาความจริง ซึ่งความจริงนั้นมี ๒ ระดับคือ(๑) ความจริงที่อยู่ในระดับประสาท

---

[๑] ในที่นี้พึงทราบว่า ความเพียรตอนนี้เป็นความเพียรอีกแบบหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเลิกทุกกรกิริยาแล้วมาดำเนินตามทางสายกลางคือมาเสวยพระกระยาหาร จนร่างกายกระปี้กระเปร่ามีกำลัง จากนั้นก็ทรงฝึกฝนทางจิตจนบรรลุอมตธรรม*(ผู้วิจัย)*

สัมผัส (๒)ความจริงที่เหนือประสาทสัมผัส ความจริงในระดับประสาทสัมผัส เช่น ฝนตกถนนจึงเปียก เราสามารถเห็นถนนเปียกด้วยตาของเรา แล้วโยงไปหาเหตุว่ามาจากอะไร ซึ่งก็รู้ได้ทันทีว่าเพราะฝนตก ส่วนความจริงที่อยู่เหนือประสาทสัมผัส ต้องอาศัยการคิดอย่างเป็นระบบจึงจะได้รู้ความจริง เช่น เจ้าชายสิทธัตถะเมื่อสมัยยังไม่ได้ผนวชได้สดับคำของพระนางกีสาโคตมีแล้วทรงคิดว่า “พระนางกีสาโคตมีนี้ตรัสอย่างนี้ว่า หทัยของมารดา หทัยของบิดา หทัยของปชาบดี ดูเห็นอัตภาพเห็นปานนี้อยู่ ย่อมดับทุกข์ได้ เมื่ออะไรหนอดับ หทัยจึงชื่อว่าดับทุกข์ได้” จากนั้น พระโพธิสัตว์ทรงคิดต่อไปว่า

> เมื่อไฟคือราคะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้ เมื่อไฟคือโทสะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้ เมื่อไฟคือโมหะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ ก็มีได้ เมื่อความเร่าร้อนคือกิเลสทั้งปวงมีฐานะและทิฏฐิเป็นต้น ดับแล้วขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้ พระนางให้เราได้ฟังคำที่ดี ความจริงเราก็กำลังเที่ยวแสวงหานิพพานอยู่ เราควรจะทิ้งฆราวาสออกไปบวชและแสวงหานิพพานเสียวันนี้ทีเดียว[๑]

จะเห็นได้ว่า การคิดอย่างเป็นระบบทำให้เจ้าชายได้มุ่งหน้าเพื่อแสวงหาความจริงอันเป็นอมตะ ดังนั้นการใช้เหตุผลจึงเป็นเครื่องมือที่นำไปสู่ความจริงได้ ดังที่พระยาไพศาลศิลปสาตรได้กล่าวว่า

> ตรรกวิทยาเป็นวิทยาที่ว่าด้วยอาการคิดหาเหตุผล บางทีท่านก็แสดงว่าเป็นวิทยาที่กล่าวด้วยกฎแห่งความนึก ...ปราชญ์ต่างๆ คิดตั้งวิทยาด้วยการคิดตามเหตุผลดังนี้ขึ้น เรียกว่าตรรกวิทยา และโดยที่ตรรกวิทยาเป็นวิทยาที่ว่าด้วยความนึก อันเป็นเหตุให้เกิดความรู้ทั้งปวง ตรรกวิทยาจึงได้ชื่อว่า**เป็นวิทยาของวิทยา** ทั้งสิ้น และในการสังเกตค้นคว้าหาวิทยาอื่นๆ ก็ต้องอาศัยตรรกวิทยาเป็นประมาณ ถ้าคิดเหตุผลถูกก็เป็นอันถูกหมด ถ้าจับเหตุผลผิดก็เป็นอันผิดหมด ตรรกวิทยาเปรียบเหมือนเป็นครูของผู้ที่จะหาวิทยาอื่นๆ ถ้าปราศจากครูเสียแล้ว วิทยาที่หาได้นั้นจะถูกดีและเลวเพียงไร ก็ยังไม่รับประกันได้[๒]

จะเห็นได้ว่า ตรรกวิทยาเป็นศาสตร์ที่ใช้สำหรับค้นหาคำตอบที่เป็นองค์ความรู้จริง ที่สามารถนำไปเป็นหลักฐานเป็นข้ออ้างที่น่าเชื่อถือ ท่านจึงยกย่องว่าศาสตร์นี้เป็นเสมือนครูของศาสตร์อื่น

ศาสตราจารย์ปรีชา ช้างขวัญยืน และคณะ ได้กล่าวสรุปการอ้างเหตุผลกับความจริงว่า การใช้เหตุผลที่ดีหรือสมบูรณ์แบบ มีเงื่อนไข ๒ ข้อ คือ ข้ออ้างจริงและมีความถูกต้องแบบนิรนัย

---

[๑] **ขุ.ชา.อ.**(บาลี) ๑/๕๑-๕๒.

[๒] พระยาไพศาลศิลปสาตร, **ตรรกวิทยา,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒-๓.

หรืออุปนัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าคำนึงถึงการอ้างเหตุผลเพื่อหาความจริงก็จะมีวิธีการให้คำนิยามความถูกต้องแบบนิรนัยและอุปนัยอย่างหนึ่งคือ

๑) การอ้างเหตุผลที่ถูกต้องแบบนิรนัยคือการอ้างเหตุผลที่ ***ถ้า*** ข้ออ้างจริง เป็นไปไม่ได้ที่ข้อสรุปจะเป็นเท็จ

๒) การอ้างเหตุผลที่ถูกต้องแบบอุปนัยคือการอ้างเหตุผลที่ ***ถ้า*** ข้ออ้างจริง มีความน่าจะเป็นสูงที่ข้อสรุปจะจริง[๑]

จากข้อความข้างต้นนี้ คณะได้ให้คำอธิบายว่า คำว่า ***ถ้า*** เป็นคำสำคัญ การที่มีคำนี้อยู่ไม่ได้หมายความว่าการอ้างเหตุผลที่ถูกต้องจะต้องมีข้ออ้างที่จริง แต่หมายความว่าการอ้างเหตุผลที่ถูกต้องไม่จำเป็นต้องมีข้ออ้างที่จริง แต่ถ้าข้ออ้างจริง การอ้างที่ถูกต้องจะนำไปสู่ความจริง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เรื่องข้ออ้างจริง กับ เรื่องการอ้างเหตุผลอย่างถูกต้องเป็นคนละเรื่องกัน ความจริงเป็นคุณสมบัติของข้อความ ส่วนการอ้างเหตุผลที่ถูกต้องเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างข้อความ ดังนั้นการอ้างเหตุผลหนึ่งอาจจะมีข้ออ้างเท็จทั้งหมด แต่อ้างไปสู่ข้อสรุปได้ถูกต้อง เช่นตัวอย่างคนทุกคนมีปีก และอะไรที่มีปีกบินได้ทั้งนั้น ดังนั้น คนทุกคนบินได้ และการอ้างเหตุผลหนึ่งอาจจะมีข้ออ้างจริงทั้งหมด แต่อ้างไปสู่ข้อสรุปได้ไม่ถูกต้อง เช่น ค้างคาวทุกตัวบินได้และนกแทบทุกชนิดบินได้ ดังนั้นค้างคาวทุกตัวเป็นนก

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิทธิ บุตรอินทร์ กล่าวถึงความหมายและความสำคัญของตรรกศาสตร์ว่า “ตรรกศาสตร์คือวิชาว่าด้วยการคิดแบบใช้เหตุผล พร้อมด้วยกฎเกณฑ์และเงื่อนไขต่างๆ ที่ถือเป็นวิธีในการใช้เหตุผลอย่างถูกต้อง ตามแนวทางของศาสตร์และศิลป์ เพื่อให้บรรลุถึงความจริงและสามารถแสดงความจริงนั้นออกมาได้อย่างถูกต้องอีกด้วย”[๒] แสดงให้เห็นว่า นอกจากจะเป็นศาสตร์ที่เป็นการใช้ความคิดแบบมีเหตุผลแล้ว ยังเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ และใช้เป็นอุปกรณ์ในการบรรลุถึงความจริงและตรวจสอบความจริงนั้นด้วย

๒.๒.๒ การใช้เหตุผลเพื่อแสวงหาความรู้

ความรู้เป็นวิทยาการอย่างหนึ่งที่มนุษย์มุ่งเสาะแสวงหา ความรู้เป็นเสมือนอาหารอย่างหนึ่งที่สนองความต้องการของสมอง เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่ชอบคิดนึก ชอบตรึกตรองหาเหตุผลเพื่อประกอบในการดำเนินชีวิตและเพื่อสนองความอยากรู้อยากเห็น เมื่อตรึกตรองด้วยเหตุผลจน

---

[๑] คณะผู้สอนวิชาการใช้เหตุผล ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์, **การใช้เหตุผล : ตรรกวิทยาเชิงปฏิบัติ** พิมพ์ครั้งที่ ๙(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๙-๒๐.

[๒] ผศ.ดร.สิทธิ์ บุตรอินทร์, **ตรรกศาสตร์วิชาการใช้เหตุผล,** (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๕-๖.

เป็นที่แน่ใจได้ว่าเป็นความรู้ที่มีประโยชน์ ความรู้นี้ก็จะถูกรวบรวมเป็นศาสตร์หรือเป็นแหล่งวิทยาการต่อไป

นักคิดนักตรึกตรองทั้งของฝ่ายตะวันตกและตะวันออกหากพิจารณาในแง่ของความอยากรู้อยากเห็นแล้วต่างก็มีแนวคิดไม่ต่างกันเท่าใดนัก จะต่างกันก็อยู่ที่บริบททางสังคมซึ่งสังคมตะวันตกนั้นเกิดจากความต้องการเอาชนะธรรมชาติ วิธีการคิดจึงคิดในแง่ของผู้ที่จะต้องเอาชนะให้ได้ ความรู้จึงเป็นเหมือนอำนาจสำหรับทำให้มนุษย์ชนะธรรมชาติ ต่างจากตะวันออกที่มองธรรมชาติเป็นเสมือนเพื่อน เป็นสภาพที่ก่อให้เกิดคุณประโยชน์ต่อมนุษย์ การคิดของชาวตะวันออกจึงคิดในลักษณะถามว่าทำไมจึงเป็นเช่นนี้เช่นนั้น ทั้งนี้เพื่อต้องการรู้แล้วให้คำตอบที่ถูกต้องตามที่มันเป็นไปอย่างไร

๒.๓ วิธีการใช้เหตุผล

วิธีการใช้เหตุผลคือขั้นตอนปฏิบัติการในการใช้เหตุผลด้วยการดำเนินตามกฎระเบียบของรูปแบบการใช้เหตุผลแต่ละอย่างอย่างถูกต้อง ดังได้กล่าวมาแล้วในข้อ ๒.๓ ว่ารูปแบบของการใช้เหตุผลมี ๒ อย่างคือ การใช้เหตุผลแบบนิรนัยและการใช้เหตุผลแบบอุปนัย ดังนั้นเมื่อเราต้องการค้นหาความจริงและเลือกวิธีการใช้เหตุผลรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งที่เราเชื่อมั่นว่าเป็นรูปแบบที่ใช้แสวงหาความจริงได้แน่นอนและน่าเชื่อถือ เราก็ใช้วิธีการนั้นและดำเนินไปตามขั้นตอนของวิธีการนั้น เช่น เราเลือกวิธีการใช้เหตุผลแบบนิรนัย เราก็ต้องปฏิบัติตามขั้นตอนของนิรนัย

ปัจจุบัน การใช้เหตุผลทั้งสองอย่างได้ถูกนำมาเป็นฐานแนวคิดในวงการสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ กล่าวคือ วงการวิจัยทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ได้ใช้แนวคิดนี้เป็นรากฐานในการทำวิจัย โดยนำวิธีการแบบอุปนัยมาใช้กับการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นการทำวิจัยที่เริ่มต้นจาก “สิ่งที่จำเพาะเจาะจง” ไปสู่ “สิ่งทั่วไป”(from the particular to the general) ส่วนการทำวิจัยเชิงปริมาณใช้วิธีการแบบนิรนัย ที่เริ่มต้นจาก “สิ่งที่ทั่วไป” ไปสู่ “สิ่งที่จำเพาะเจาะจง”(from the general to the particular)[๑] ซึ่งลักษณะการใช้เหตุผลที่มีความถูกต้องสมบูรณ์น่าเชื่อถือนี้จำเป็นต้องมีการนิยามหรือให้คำจำกัดเฉพาะ ดังปรีชา ช้างขวัญยืนและคณะได้สรุปไว้ว่า

---

[๑] ชาย โพธิสิตา, **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๓๑-๓๒.

การใช้เหตุผลที่ดีหรือสมบูรณ์แบบมีเงื่อนไข ๒ ข้อ คือข้ออ้างจริงและมีความถูกต้องแบบนิรนัยหรืออุปนัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าคำนึงถึงการอ้างเหตุผลเพื่อหาความจริงก็จะมีวิธีการนิยามความถูกต้องแบบนิรนัยและอุปนัยอีกอย่างคือ

๑. การอ้างเหตุผลที่ถูกต้องแบบนิรนัย คือการอ้างเหตุผลที่ ถ้า ข้ออ้างจริง เป็นไปไม่ได้ที่ข้อสรุปจะเป็นเท็จ

๒. การอ้างเหตุผลที่ถูกต้องแบบอุปนัย คือการอ้างเหตุผลที่ ถ้า ข้ออ้างจริง มีความน่าจะเป็นสูงที่ข้อสรุปจะจริง*

๒.๓.๑ วิธีการใช้เหตุผลแบบตะวันตก

๑) การใช้เหตุผลแบบนิรนัย(deduction)

การใช้เหตุผลแบบนิรนัย คือการใช้เหตุผลแบบอ้างหลัก(Universal Principle) โดยเริ่มจากหลักความจริงสากลนำไปสู่หลักความจริงเฉพาะอย่างๆ(Particular principle)[๒] เช่น ตามหลักความจริงมีว่า “มนุษย์ทุกคนต้องตาย” ข้อความนี้เป็นข้อความหลักหรือเป็นข้อความสากลที่ทุกคนทราบดี เมื่อพิจารณาไปหาส่วนย่อยคือมนุษย์แต่ละคนอีก เช่น นาย ก. เป็นมนุษย์ ดังนั้น นาย ก. ต้องตาย ซึ่งทำให้เราทราบชัดขึ้นมาทันทีว่า นาย ก.เป็นส่วนย่อยของมนุษย์ มนุษย์ทุกคนต้องตายเป็นความจริงแบบสากลที่เรารู้อยู่แล้ว และนาย ก.เป็นส่วนย่อยของมนุษย์ นาย ก.จึงต้องตาย

วิธีการนิรนัย คือการพิสูจน์ความเชื่ออันหนึ่ง โดยอาศัยความเชื่อเดิมที่มีอยู่หรือที่ยอมรับหรือที่สมมติเป็นจุดตั้งต้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การนิรนัยคือการโยงหรือการสืบต่อความคิด ถ้าเรารู้อะไรบางอย่างแล้วเราสามารถสืบรู้อะไรอีกบางอย่างโดยไม่อาศัยอะไรอื่นอีกนอกจากสิ่งที่เรารู้อยู่ก่อน นั่นคือเรารู้ความจริงใหม่โดยวิธีนิรนัย[๓] ในการนิรนัยแต่ละครั้งจะต้องมีสองส่วนเสมอ คือหนึ่ง ส่วนที่เป็นข้อความที่เราทราบว่าเป็นจริง สอง ส่วนที่เราสรุปออกมาได้จากส่วนแรก อันแรกเรียกว่า ข้อฐาน(premise) เพราะเป็นที่ตั้งต้นจะยืน อันหลังเรียกว่าข้อสรุป (conclusion)[๔]

---

* ศาสตราจารย์ ปรีชา ช้างขวัญยืน และคณะ, **การใช้เหตุผล : ตรรกวิทยาเชิงปฏิบัติ** พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๙.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔-๑๕.

[๓] ศาสตราจารย์ ดร.วิทย์ วิศทเวทย์, **ปรัชญาทั่วไป** พิมพ์ครั้งที่ ๑๔ (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๕.

[๔] เรื่องเดียวกัน.

๒) การใช้เหตุผลแบบอุปนัย(induction)

การใช้เหตุผลแบบอุปนัย คือการใช้เหตุผลแบบนำเข้าสู่หลักหรือหาหลัก โดยเริ่มจากหลักความจริงเฉพาะอย่างๆ นำเข้าไปสู่หลักความจริงสากล[๑] หรือหาความจริงจากจุดเล็กไปหาจุดใหญ่ จากหน่วยย่อยไปหาหน่วยใหญ่ จากกลุ่มตัวอย่างบางกลุ่มเพื่อต้องการทราบภาพรวมของกลุ่มใหญ่ เช่น เราต้องการรู้ว่า วัวทุกตัวเป็นสัตว์กลัวน้ำจริงหรือ เราจึงไปสังเกตดูวัวฝูงหนึ่งซึ่งกำลังเดินข้ามแม่น้ำปรากฏว่า วัวแต่ละตัวเมื่อจะข้ามน้ำ มันจะรีบกระโดดบ้าง วิ่งบ้าง พร้อมทั้งชูหางขึ้น ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่า มันกลัวน้ำ

วิธีการอุปนัยนั้นเป็นการสรุปความจริงสากลโดยอาศัยความจริงเฉพาะที่ได้จากประสบการณ์ กล่าวคือจากการที่ได้รู้ลักษณะบางอย่างเกี่ยวกับสิ่งเฉพาะหลายๆ สิ่งที่อยู่ในประเภทเดียวกัน จึงสรุปว่าลักษณะซึ่งบรรดาสิ่งทั้งหลายมีอยู่ร่วมกันนี้เป็นความจริงของ “ประเภท” ด้วย คือเป็นความจริงสากล[๒] เช่น มะนาวต้นนี้เปรี้ยว อันนี้เป็นความรู้สากลหรือความจริงสากลที่ทุกคนทราบดี การที่เรารู้อย่างนี้ได้ก็เพราะเกิดจากเราเคยชิมมะนาวลูกหนึ่งมาแล้ว ไม่จำเป็นต้องชิมทั้งต้นก็รู้ได้ว่ามันเปรี้ยว หรือ คนไทยอีสานพูดภาษาอีสาน ข้อความนี้เป็นความจริงสากลที่เราทราบกันไม่ต้องไปถามคนไทยอีสานทั้งหมดก็สามารถรู้ได้ เพราะเพื่อนบ้านเราในซอยเดียวกันอยู่จังหวัดชัยภูมิ เขาพูดภาษาอีสาน อันนี้เราก็สามารถโยงได้ว่า คนไทยอีสานทุกคนพูดภาษาอีสาน

วิธีการแบบอุปนัยเป็นวิธีการที่สรุปบางส่วนไปสู่สากล ชาวโลกได้รู้สิ่งต่างๆ และมีความเจริญก้าวหน้ามาจนถึงทุกวันนี้ก็เพราะวิธีการแบบอุปนัยนี้ นั่นคือวิธีอุปนัยเป็นหัวใจของวิทยาศาสตร์

การอ้างเหตุผลที่ถูกต้องนั้นมี ๒ ประเภท คือ (๑) กรณีที่ข้อสรุปจะต้องเป็นเช่นนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การปฏิเสธข้อสรุปเป็นการขัดแย้งกับข้ออ้าง เรียกความถูกต้องแบบนี้ว่าความถูกต้องแบบนิรนัย (๒) กรณีที่ข้อสรุปน่าจะเป็นเช่นนั้น แต่ไม่ถึงขั้นไม่อาจเป็นอย่างอื่นได้ นั่นคือการปฏิเสธข้อสรุปไม่เป็นการขัดแย้งกับข้ออ้าง เรียกความถูกต้องประเภทนี้ว่า ความถูกต้องแบบอุปนัย[๓] กล่าวสรุปง่ายๆ คือการอ้างเหตุผลแบบนิรนัย ก็คือข้อสรุปจะต้องสอดคล้องกับข้ออ้างหรือเป็นไปตามข้ออ้างที่อ้างไว้เสมอไม่มีทางเป็นอย่างอื่น ส่วนการอ้างเหตุผลแบบอุปนัยนั้นข้อสรุปอาจไม่สอดคล้องกับข้ออ้างเสมอไปคืออาจเป็นอย่างอื่นที่ไม่ตรงกับข้ออ้างก็ได้

๑) วิธีการใช้เหตุผลตามทัศนะของอริสโตเติล

---

[๑] ผศ.ดร.สิทธิ์ บุตรอินทร์, **ตรรกศาสตร์วิชาการใช้เหตุผล**, หน้า ๑๖.

[๒] ศาสตราจารย์ ดร.วิทย์ วิศทเวทย์, **ปรัชญาทั่วไป,** หน้า ๑๒๐.

[๓] ศาสตราจารย์ ปรีชา ช้างขวัญยืน และคณะ, **การใช้เหตุผล : ตรรกวิทยาเชิงปฏิบัติ,** หน้า ๑๘-๑๙.

นักวิชาการตะวันตกในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะงานของอริสโตเติลเท่านั้น ทั้งนี้เพราะเห็นว่าการใช้เหตุผลของอริสโตเติลเป็นตรรกแม่บทของตรรกในยุคต่อมา และเพื่อเป็นแนวทางศึกษาวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนาต่อไป

อริสโตเติลเป็นบิดาผู้ก่อตั้งวิชาตรรกศาสตร์ เพราะเป็นคนแรกที่รวบรวมกฎเกณฑ์การใช้เหตุผล จนกลายเป็นศาสตร์แขนงหนึ่ง ตรรกศาสตร์ที่อริสโตเติลสร้างให้เป็นระบบคือตรรกศาสตร์นิรนัย มีชื่อรวมกันว่า Organon แปลว่าเครื่องมือแสวงหาความรู้ ประกอบด้วยหนังสือ ๖ เรื่องคือ

๑) Categories (ปทารถะ) ว่าด้วยประเภทของคำและวลี

๒) On Interpretation (เรื่องการตีความ) ว่าด้วยประโยคตรรกและคำถาม

๓) Prio Analytics (ปุริมวิเคราะห์) ว่าด้วยการอนุมานและตรรกบท

๔) Posterior Analytics (ปัจฉิมวิเคราะห์) ว่าด้วยการประยุกต์ใช้ตรรกศาสตร์ในการแสวงหาความจริง

๕) Topics (หัวข้อ) ว่าด้วยวิภาษวิธี

๖) On Sophistical Refutations (ว่าด้วยการหักล้างปรัปวาท) เป็นเรื่องเกี่ยวกับเทคนิคการโต้วาที*

พระราชวรมุนี(ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้อธิบายปทารถะโดยสังเขปดังนี้

ปทารถะ (Categories) คือประเภทของคำและวลีที่ทำหน้าที่เป็นภาคแสดงของประโยคตรรก มี ๑๐ คือ

๑) **สาระ(Substance)** หมายถึงสาระทุติยภูมิซึ่งทำหน้าที่เป็นภาคแสดงของประโยค มี ๒ คือ (๑) สาระปฐมภูมิ(Primary Substance) ได้แก่ สิ่งเฉพาะต่างๆ เช่น โสคราตีส แมวตัวนี้ นกตัวนั้น สาระประเภทนี้ทำหน้าที่เป็นภาคประธานของประโยคจึงไม่เป็นปทารถะ (๒) สาระทุติยภูมิ (Secondary Substance) ได้แก่ สิ่งสากลที่แสดงสกุล(Genus) ของสิ่งเฉพาะ เช่น คำว่า มนุษย์ เป็นสกุลที่ครอบคลุมคนทั้งหมด สาระประเภทนี้สามารถทำหน้าที่เป็นภาคแสดงของประโยคจึงจัดเป็นปทารถะ เช่นในประโยคว่า โสคราตีสเป็นมนุษย์

๒) ปริมาณ(Quantity) ได้แก่ คำแสดงปริมาณซึ่งทำหน้าที่เป็นภาคแสดง เช่นประโยคว่า โสคราตีสสูง ๕ ฟุตครึ่ง

---

* พระราชวรมุนี(ประยูร ธมฺมจิตฺโต) **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก,** พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

๓) คุณภาพ(Quality) ได้แก่ คำแสดงลักษณะของประธานในประโยค เช่น โสคราตีสเป็นคนฉลาดที่สุด

๔) ความสัมพันธ์(Relation) ได้แก่ คำแสดงความสัมพันธ์ระหว่างประธานกับสิ่งอื่น เช่น โสคราตีสเตี้ยกว่าพลาโต้

๕) สถานที่(Place) ได้แก่ คำแสดงสถานที่ว่าประธานอยู่ที่ไหน เช่น โสคราตีสอยู่ในกรุงเอเธนส์

๖) กาล(Time) ได้แก่ คำแสดงเวลาว่า ประธานอยู่ในเวลาใด เช่น โสคราตีสเกิดเมื่อ พ.ศ.๗๓

๗) ลักษณาการ(Position) ได้แก่ คำแสดงกิริยาอาการว่าประธานอยู่ในอิริยาบถใด เช่น โสคราตีสกำลังยืน

๘) สถานะ(State) ได้แก่ คำแสดงสภาพว่าประธานมีสภาพอย่างไร เช่น โสคราตีสพกอาวุธ

๙) กัตตุภาวะ(Action) ได้แก่ คำแสดงว่าประธานกำลังทำอะไร เช่น โสคราตีสฟันดาบ

๑๐) กัมมภาวะ(Affection) ได้แก่ คำแสดงว่าประธานถูกกระทำอย่างไร เช่น โสคราตีสถูกจับกุม[๑]

อริสโตเติลเห็นว่าปทารถะทั้งสิบนี้ไม่ได้เป็นแต่เพียงถ้อยคำพรรณนาสิ่งต่างๆ เท่านั้น หากแต่ปทารถะยังได้สะท้อนความจริงของโลกภายนอกอีกด้วย

ตรรกบท(Syllogism) คือแบบแผนของการอ้างเหตุผล มีคำจำกัดความว่า “ตรรกบทเป็นแบบแผน(Form)ของการให้เหตุผลที่ประกอบด้วยคำเพียง ๓ คำ ซึ่งสัมพันธ์กันอย่างชนิดที่ว่าประโยคตรรก ๒ ประโยค แรกรวมกันส่อแสดงนัยถึงประโยคตรรกที่สาม”[๒]

อธิบายประกอบ ดังนี้

ก. มนุษย์ทุกคนเป็นสิ่งที่ต้องตาย

ข. โสคราตีสเป็นมนุษย์

ค. ดังนั้น โสคราตีสเป็นสิ่งที่ต้องตาย

---

[๑] ปทารถะ ๑๐ ประการนี้ ผู้สนใจสามารถศึกษารายละเอียดได้จากตำราของศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต, **ตรรกศาสตร์** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗๖-๘๒.

[๒] Stebbing, L.S., **A Modern Introduction to Logic**, (London, 1930), p.81. อ้างใน พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

ประโยคในข้อ ก.เรียกว่าข้อตั้งหลัก(Major Premise) ประโยคในข้อ ข.เรียกว่า ข้อตั้งรอบ(Minor Premise) ประโยคในข้อ ค. เรียกว่าข้อสรุป(Conclusion) คำ ๓ คำที่ปรากฏคือ คำว่า สิ่งที่ต้องตาย โสคราติส และ มนุษย์ โดยคำที่หนึ่งเป็นคำหลัก(Major Term) ได้แก่ คำที่เป็นภาคแสดง(Predicate) ของข้อสรุป ซึ่งในที่นี้คือคำว่า สิ่งที่ต้องตาย คำที่สองเป็นคำรอง (Minor Term) ได้แก่คำที่เป็นประธาน(Subject) ของข้อสรุป ซึ่งในที่นี้คือคำว่า โสคราติส และคำที่สามเป็นคำกลาง(Middle Term) ได้แก่คำที่ปรากฏในข้อตั้งหลักและข้อตั้งรอง ซึ่งในที่นี้คือคำว่า มนุษย์ จากที่กล่าวมาสรุปให้ชัดเจนดังนี้

มนุษย์ ทุกคนเป็น สิ่งที่ต้องตาย
(คำกลาง /Middle) (คำหลัก/ Predicate)
โสคราตีส เป็น มนุษย์
(คำรอง/ Subject) (คำกลาง/ Middle)
ดังนั้น โสคราตีส เป็น สิ่งที่ต้องตาย
(คำรอง/ Subject) (คำหลัก/ Predicate)

อริสโตเติลใช้อักษรเป็นสัญลักษณ์แทนคำทั้งสามตามลำดับดังนี้ คือ คำหลัก = A คำรอง = B คำกลาง = C และนักปราชญ์สมัยกลางใช้อักษรอื่นเป็นสัญลักษณ์ คือ คำหลัก = P(Predicate) คำรอง = S (Subject) และคำกลาง = M (Middle) และสามารถเขียนแผนผังของตรรกบทได้ดังนี้

M	-	P		P	-	M
S	-	M	หรือ	M	-	S
∴ S	-	P		∴ S	-	P

คำกลางจะอยู่ซ้ายมือหรือขวามือก็ได้ หรือคำกลางอาจเรียงไว้เป็นภาคประธานทั้งข้อตั้งหลักและข้อตั้งรองก็ได้ หรือคำกลางอาจเรียงไว้เป็นภาคแสดงทั้งข้อตั้งหลักและข้อตั้งรองก็ได้อีกเหมือนกัน แต่โดยความนิยมแล้วปราชญ์ทั้งหลายมักใช้ผังด้านซ้ายมือเป็นหลักและถือว่าผังนี้เป็นผังแม่แบบของตรรกบท อย่างไรก็ตาม ตรรกบทจะสมเหตุสมผลต้องประกอบด้วยกฎ ๕ ข้อ ได้แก่

๑) ตรรกบทต้องมีคำเพียง ๓ คำ คือ คำหลัก คำรอง และคำกลาง แต่ละคำจะต้องปรากฏเพียงสองครั้ง ไม่มากไม่น้อยไปกว่านั้น
๒) คำที่กระจายในข้อสรุปต้องกระจายในข้อตั้งด้วย
๓) คำกลางต้องกระจายอย่างน้อยหนึ่งครั้ง
๔) ข้อตั้งทั้งสองจะเป็นประโยคปฏิเสธทั้งคู่ไม่ได้

๕) ถ้าข้อตั้งเป็นประโยคปฏิเสธ ข้อสรุปก็ต้องเป็นประโยคปฏิเสธด้วย[๐]

ดังนั้น ตรรกบทที่ดำเนินตามกฎทั้งห้าข้อนี้ถือว่ามีความสมเหตุสมผล(valid) แต่ความสมเหตุสมผลของตรรกบทไม่ได้เป็นหลักประกันว่าข้อสรุปของตรรกบทที่ได้นั้นเป็นความจริงเสมอไป เพราะหากข้อตั้งหลักเป็นเท็จ ข้อสรุปก็ไม่อาจเป็นจริงได้ เช่น ตรรกบทที่ว่า

คนอีสานทุกคนชอบกินข้าวเหนียว
นายบุญมาเป็นคนอีสาน
ดังนั้น นายบุญมาชอบกินข้าวเหนียว

ตรรกบทนี้แม้จะดำเนินตามกฎและมีความสมเหตุสมผล แต่ข้อสรุปอาจไม่เป็นจริงก็ได้ กล่าวคือนายบุญมาอาจจะไม่ชอบกินข้าวเหนียวก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นกับข้อตั้งหลักว่าเป็นจริงเพียงใด ถ้าข้อตั้งหลักแสดงเป็นจริง แน่นอนว่าข้อสรุปก็ต้องเป็นจริง ดังนั้น ตรรกบทจึงเป็นศาสตร์ที่ให้ความสมเหตุสมผลเท่านั้น แต่ไม่สามารถให้ความเป็นจริงได้เสมอไป จุดอ่อนของตรรกศาสตร์นิรนัยจึงอยู่ที่ไม่สามารถพิสูจน์สัจพจน์ การพิสูจน์สัจพจน์เป็นหน้าที่ของตรรกศาสตร์อุปนัย(Inductive Logic) อย่างไรก็ตาม แม้ตรรกศาสตร์อุปนัยจะสามารถพิสูจน์สัจพจน์ได้ แต่ก็มีข้อจำกัดตรงที่ว่าไม่สามารถพิสูจน์ได้ทุกหน่วย เพียงแต่ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างจากหน่วยเล็กแล้วสรุปผลภาพรวมของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเท่านั้น ดังที่วงการวิทยาศาสตร์มักใช้วิธีการนี้

นอกจากตรรกศาสตร์นิรนัยของอริสโตเติลแล้ว นักปราชญ์สมัยต่อมาก็ได้พัฒนาตรรกศาสตร์แบบสัญลักษณ์ขึ้นมาอีกจนกลายเป็นตรรกศาสตร์สัญลักษณ์ โดยใช้อักษร p, q และ r แทนประโยคข้อความ ในที่นี้จะไม่ขอกล่าวไว้ ผู้สนใจโปรดศึกษาได้จากตำราตรรกศาสตร์ทั่วไป

๒) วิธีการใช้เหตุผลของเดการ์ต

เดการ์ตมีความเชื่อว่า ความรู้ที่ได้จากปัญญาหรือการคิดอย่างมีเหตุผลมีความแน่นอนกว่าความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ ดังที่เขาเขียนว่า

> เนื่องจากประสาทสัมผัสนั้น บางครั้งหลอกลวงเรา ฉันจึงจะสมมติไว้ก่อนว่าสิ่งที่ปรากฏต่อฉันนั้นไม่มีอะไรเลยที่เป็นจริง...ฉันจะสมมติว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่ฉันเห็นในขณะที่ตื่นนั้นเป็นเพียงภาพมายาของความฝัน แต่เมื่อมาพิจารณาดูจะเห็นอย่างทันทีทันใดว่าในขณะที่ฉันคิดสงสัยว่าสิ่งต่างๆ ไม่เป็นจริงนั้น ตัวฉันเองซึ่งคิดสงสัย

---

[๐] Stebbing, L.S., **A Modern Introduction to Logic**, (London, 1930), p.81. อ้างใน พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, หน้า ๒๑๖.

จะต้องเป็นอะไรบางอย่างที่เป็นจริง ฉันจึงถือว่า “ฉันคิด ดั้งนั้นฉันจึงมีอยู่จริง” เป็นความจริงที่แน่นอน...และเป็นหลักข้อแรกของปรัชญาของฉัน[๑]

เดการ์ตจึงเชื่อมั่นว่าความคิดมีพลังทำให้มนุษย์รู้ความจริงได้ และเขาได้อาศัยฐานคิดนี้พิสูจน์ความมีอยู่ของพระเจ้าและสรรพสิ่งในโลก จึงกล่าวได้ว่าเดการ์ตได้ใช้กระบวนการทางตรรกหรือการใช้เหตุผลพิสูจน์ความจริง

๒.๓.๒ วิธีการใช้เหตุผลทางศาสนาพราหมณ์

ศาสนาพราหมณ์และศาสนาเชนในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะวิธีการใช้เหตุผลของลัทธิศาสนาพราหมณ์และศาสนาเชน โดยที่พราหมณ์มีสำนักเกี่ยวกับการใช้เหตุผลที่โดดเด่นอยู่ ๒ สำนัก คือ สำนักปรัชญานยายะและสำนักปรัชญาไวเศษิกะ นยายะเป็นสำนักปรัชญาที่เน้นการแสวงหาความจริงด้วยการใช้เหตุผล และไวเศษิกะก็เป็นสำนักที่แสวงหาความจริงด้วยการใช้เหตุผลเหมือนกัน ต่างกันที่รายละเอียดปลีกย่อยเท่านั้น แต่กระนั้นก็ไม่สามารถพิจารณาผ่านได้ จึงต้องนำมาศึกษาในที่นี้ด้วย

และศาสนาเชนก็เป็นศาสนาหนึ่งที่เกิดขึ้นไล่เลี่ยกันกับพระพุทธศาสนา ซึ่งมีแนวคิดเรื่องกรรมและสังสารวัฏคล้ายกับพระพุทธศาสนา ส่วนวิธีการกำจัดบาปหรืออกุศลทั้งหลายนั้นเชนเน้นบำเพ็ญตบะด้วยการทรมานร่างกายอย่างหนักและหลากหลายวิธีเพื่อเข้าถึงโมกษะ หรือเพื่อให้ชีวาตมันบริสุทธิ์ไปรวมเป็นหนึ่งเดียวกับตีรถังกร เมื่อจุดเน้นคือวิธีการและเป้าหมายต่างกันจึงทำให้พระพุทธศาสนาและศาสนาเชนเผชิญหน้ากันอยู่ตลอดเวลา ซึ่งบรรยากาศแห่งการปะทะทางวาทะมีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกไม่น้อยไปกว่าพราหมณ์เลย และก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ผู้วิจัยได้นำมาเสนอไว้ในงานศึกษานี้ด้วย

๑) วิธีการใช้เหตุผลของสำนักนยายะ

ปรัชญานยายะ มีผู้ก่อตั้งคือฤาษีโคตมะ หรืออักษะปาท ระบบของปรัชญารู้จักกันในนามอักษะปาท ระบบปรัชญาของสำนักนี้เน้นการคิดอย่างถูกต้องมีเหตุผลตามความเป็นจริง ดังที่ศาสตราจารย์ สติสจันทร ซัตเตอรจี กล่าวว่า

> ปรัชญานี้ว่าด้วยหลักการแห่งการคิดที่ถูกต้องและวิธีการได้มาซึ่งความรู้แท้ตามความเป็นจริง ปรัชญาระบบนี้จึงมีประโยชน์ในการพัฒนาพลังความคิดอย่างมีเหตุผลและการวิพากษ์วิจารณ์อย่างเข้มงวดสำหรับผู้ศึกษาปรัชญา[๒]

---

[๑] ศาสตราจารย์ วิทย์ วิศทเวทย์, **ปรัชญาทั่วไป ฉบับปรับปรุงใหม่**, หน้า ๑๐๕.

[๒] Stischandra, Chatterjee, and Dhirendramohan Datta, **An Introduction to Indian Philosophy,** Seventh edition,(Calcutta: Calcutta University Press, 1968), P. 163.

ชื่ออื่นๆของปรัชญานี้ คือ นยายวิทยา ตรรกศาสตร์(ศาสตร์ว่าด้วยการใช้เหตุผล และอานวิกษิกี(ศาสตร์ว่าด้วยการศึกษาแบบวิพากษ์) แม้ว่าปรัชญาสำนักนี้จะมุ่งศึกษาหลักเหตุผล แต่จุดมุ่งหมายของปรัชญาสำนักนี้ก็เหมือนปรัชญาอินเดียสาขาอื่นคือเป็นปรัชญาชีวิตและมุ่งสู่โมกษะ แต่การที่จะไปสู่โมกษะได้จำเป็นต้องมีความรู้เพื่อให้เข้าถึงจุดหมายนั้น

ก. คัมภีร์และทฤษฎีความรู้

นยายสูตร เป็นผลงานชิ้นแรกของฤาษีโคตมะ มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น ๕ ส่วนหรือ ๕ เล่ม แต่ละเล่มแบ่งออกเป็น ๒ ภาค ต่อมาได้มีผลงานอีกหลายเล่มที่ขยายความนยายสูตร คือ นยายภาษย์ของท่านวาตสยายนะ นยาย-วารตติกะของท่านอุททโยตกระ เป็นต้น

นยาย มีทั้งนิกายเก่าและนิกายใหม่ ทั้งสองมีการโจมตีกันไปมา นิกายใหม่เป็นของพวกกังจิศา คือตัตวจินดามณี เจริญรุ่งเรืองที่เมืองมิถิลา และได้เจริญแพร่ขยายมาที่เบงคอลโดยพวกนวทวีป อันเป็นศูนย์กลางการเรียนการสอนตรรกศาสตร์ของนยายที่สำคัญ ซึ่งกลุ่มนี้ได้เพิ่มญาณวิทยาเข้ามาในระบบตรรกศาสตร์ของตน ทั้งนี้เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความคิด คำพูดและข้อเสนอแนะต่างๆ และต่อมาได้ผสมกับปรัชญาไวเศษิกะ

ปรัชญานยายะ มี ๔ ภาค กล่าวถึงเรื่องต่างๆ คือ (๑) ทฤษฎีความรู้(theory of knowledge) (๒) โลกทางวัตถุ(theory of physical of world) (๓) ธาตุแท้ของบุคคลและความหลุดพ้นของเขา(theory of the individual self and its liberation) (๔) พระผู้เป็นเจ้า(God) และปรัชญาของนยายะที่สำคัญมี ๑๖ หัวข้อ คือ (๑)ประมาณะ (๒) ประเมยยะ (๓) สังสยะ (๔) ประโยชนะ (๕) ทฤษฎานตะ (๖) สิทธานตะ (๗) อวยวะ (๘) ตรกะ (๙) นิรณยะ (๑๐) วาทะ (๑๑) ชัลปะ (๑๒) วิตัณฑา (๑๓) เหตวาภาษะ (๑๔) ฉละ (๑๕) ชาติ (๑๖) นิครหสถานะ อธิบายโดยสังเขปดังนี้

๑. ประมาณะ คือวิถีทางที่จะให้ได้ความรู้ที่ถูกต้องแท้จริง เป็นวิธีการสำคัญของนยายะ

๒. ประเมยยะ คือสิ่งที่สามารถรู้ได้ หรือตัวกรรม(อรรถ)ของความรู้แท้จริง กล่าวคือสัจธรรม ๑๒ อย่าง ได้แก่ (๑) อาตมะ หรือตัวตน (๒) สรีระ หมายเอาอายตนะ ซึ่งเป็นที่ปฏิบัติการของอวัยวะต่างๆ และความรู้สึกสุขทุกข์ (๓) การรับสัมผัสต่างๆ ทางอายตนะ ๕ มีการได้ดมกลิ่นเป็นต้น (๔) ตัวกรรมของประสาทสัมผัสเหล่านั้นคือคุณสมบัติที่สามารถรู้ได้ทางสัมผัส ดมกลิ่น ลิ้มรส มองเห็นและได้ยินเสียง (๕) พุทธิและอุปลัพธิ คือความรู้และความเข้าใจ (๖) มนัส คือความรู้ภายในเกี่ยวกับการรับรู้ เช่น รู้สึกสบายหรือไม่สบาย ในร่างกายของคนเรามีมนัสเพียงดวงเดียว (๗) กริยาทางวาจา ใจและกาย ซึ่งอาจจะเป็นกริยาที่ดีหรือเลวก็ได้ (๘) โทษแห่งจิต อันมีราคะ เทวษะ (ความโกรธ) โมหะเป็นมูลฐานในการทำกรรม (๙) เปรตยภาวะ การเกิดใหม่หลังตาย (๑๐) ผล การ

ได้รับผลที่เป็นสุขหรือทุกข์อันเนื่องจากการกระทำ (๑๑) ทุกข์ ประสบการณ์ที่ขมขื่นและทนได้ยาก (๑๒) อปวรระคะ ความหลุดพ้นหรือการดับทุกข์ทั้งปวงอย่างสนิท

๓. สังสยะ หรือความสงสัย ความไม่แน่ใจว่าเป็นอะไรกันแน่ ซึ่งเป็นความรู้อย่างหนึ่งที่มนุษย์รู้ว่ามีอยู่แต่ยังไม่สามารถตัดสินอะไรได้แน่นอน

๔. ประโยชนะ หรือสิ่งที่มุ่งหมาย(end-in-view) กล่าวคือสิ่งที่บุคคลทำลงไปเพื่อให้ได้รับหรือเพื่อหลีกเลี่ยงสิ่งนั้นเสีย

๕. ทฤษฎานตะ คือข้อเท็จจริงที่ยกขึ้นมาอ้างเป็นตัวอย่างเพื่อไม่ให้ถกเถียงกันอีกต่อไป แต่ทฤษฎานตะดังกล่าวจะต้องเป็นที่ยอมรับกันทั้งสองฝ่าย เช่น เมื่อมีการเถียงกันว่าจะต้องมีไฟในที่ที่มีควัน อีกฝ่ายก็ยกโรงครัวเป็นตัวอย่างเพื่อแสดงข้อเท็จจริง

๖. สิทธานตะหรือลัทธิ คำสอนที่ยอมรับกันว่าเป็นจริงในลัทธินิกายนั้น ๆ เช่น นยายมีคำสอนว่า วิญญาณคือทรัพย์ชนิดหนึ่งซึ่งมีความรู้เป็นคุณสมบัติที่แยกออกได้จากวิญญาณ

๗. อวัยวะ หรือหน่วยหนึ่งของ syllogism เป็นข้อเสนอข้อหนึ่งในบรรดาข้อเสนอห้าข้อของการอนุมาน

๘. ตรรกะ หรือการถกเถียงที่เป็นแนวประกอบด้วยสมมติฐาน เป็นสิ่งที่สมมติขึ้นเพื่อให้ได้ความรู้ที่สมบูรณ์

๙. นิรณยะ คือความรู้ที่แน่นอนในสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งผ่านกระบวนการพิสูจน์แล้วจนเป็นที่ยอมรับ

๑๐. วาทะ คือการโต้เถียง(discussion)ซึ่งดำเนินไปด้วยการอาศัยประมาณและตรรกะตามหลักของการอนุมาน ๕ ขั้น โดยทั้งสองฝ่ายมีจุดมุ่งหมายคือต้องการความจริง ตรงกันข้ามกับชัลปะที่จะกล่าวต่อไป

๑๑. ชัลปะ (jalpa) คือการเถียงอย่างเดียวเพื่อให้ได้ชัยชนะโดยไม่คำนึงถึงเหตุผลและข้อเท็จจริง

๑๒. วิตัณฑา (vitaṇḍā) คือการโต้เถียงที่ฝ่ายปรปักษ์ไม่ได้ตั้งข้อเสนอของตนเอง แต่พยายามปฏิเสธข้อเสนอของฝ่ายตรงข้าม ต่างจากชัลปะตรงที่แต่ละฝ่ายต่างก็พยายามตั้งข้อเสนอของตนขึ้นมาและพยายามเอาชนะอีกฝ่ายโดยการปฏิเสธข้อเสนอ

๑๓. เหตวาภาษะ คือเหตุหรือเหตุผล แต่เป็นเหตุผลที่ไม่สมบูรณ์

๑๔. ฉละ คือคำตอบที่ตอบไม่ตรงคำถาม หรือการตอบที่พยายามบิดเบือนข้อเสนอของฝ่ายตรงข้าม

๑๕. ชาติ มีความหมายเฉพาะ คือคำตอบที่ไม่เที่ยงธรรม ซึ่งตั้งอยู่บนฐานของการอุปมาที่ผิดและไร้ประโยชน์

๑๖. นิครหสถานะ คือมูลฐานแห่งความปราชัยในการโต้เถียง มี ๒ อย่างคือ ๑) ความเข้าใจผิด ๒) ความยากที่จะเข้าใจ

ปรัชญานยาย คือลัทธิที่พูดถึงความจริงทางตรรกศาสตร์(The Nayaya philosophy is a system of logical realism) นยายเป็นลัทธิสัจนิยมเพราะถือว่าสรรพสิ่งทั้งหลายหรือวัตถุของโลกมีอยู่ได้ด้วยตัวมันเอง ไม่ขึ้นอยู่กับความรู้หรือการรับรู้ใดๆ ต่างจากจิตนิยม(Idealism) ที่ถือว่าสิ่งทั้งหลายจะมีอยู่ได้ก็เพราะมีความสัมพันธ์อยู่กับจิต ดังนั้น สิ่งทั้งหลายหรือวัตถุของโลกจะมีอยู่ได้ก็เพราะจิตรับรู้ หรือเพราะเราคิดถึง[๑] นยายมีทัศนะว่า สิ่งที่เป็นจริงในโลกถูกสร้างขึ้นไว้ ไม่ใช่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเชื่อหรือความรู้สึกอย่างเดียว ไม่ใช่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความรู้ปัจจัตตัง หรืออ้างคัมภีร์ แต่ตั้งอยู่บนฐานแห่งเหตุผลและความเข้าใจโดยการวิจารณ์ เป้าหมายสูงสุดของชีวิตคือความหลุดพ้น(the highest end of life, i.e., liberation) และการที่จะถึงเป้าหมายได้ก็ต้องเข้าใจสัจธรรมอย่างถูกต้อง ลัทธิสัจธรรมของนยายจึงตั้งอยู่บนฐานแห่งทฤษฎีว่าด้วยความรู้ซึ่งเป็นมูลฐานอย่างมีเหตุผล หรือนยายมีลักษณะเป็นลัทธิสัจนิยมทางตรรกศาสตร์นั่นเอง[๒]

ข. ความรู้ที่สมบูรณ์

สำนักปรัชญานยายได้กล่าวถึงทฤษฎีความรู้ไว้ ๔ อย่าง คือ

๑) ปรัตยักษะ คือความประจักษ์(perception) ได้แก่ ความรู้ที่ปรากฏในสายตา เป็นความรู้ที่เกิดจากอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกสัมผัสกัน

๒) อนุมาน คือการคาดคะเน(inference) ได้แก่ ความรู้ภายหลังจากความปรากฏ

๓) อุปมาน คือ การยกอุทาหรณ์เปรียบเทียบ(comparison) ได้แก่ ความรู้โดยเปรียบเทียบกับตัวอย่าง

๔) ศัพท์ คือหลักฐาน(testimony)

และความรู้หรือการรับรู้(knowledge and cognition) คือการทำให้สิ่งที่ถูกรู้ปรากฏ (manifestation of objects) มี ๒ อย่าง คือ (๑) ความรู้สมบูรณ์ (๒) ความรู้ที่ไม่สมบูรณ์ ความรู้สมบูรณ์คือประจักษ์ อนุมาน อุปมานและศัพท์ ซึ่งความรู้ที่สมบูรณ์นี้คือความรู้แน่ที่เจาะจงลงไปมีความมั่นใจหรือไม่ผิดพลาดและเป็นประสบการณ์ล้วนๆของวัตถุ เช่นความรู้ประจักษ์ทางสายตาเกี่ยวกับโต๊ะ เก้าอี้ ที่ตั้งอยู่เบื้องหน้าเรา และทำให้มนุษย์กระทำในสิ่งที่ถูกต้องได้ ส่วนความรู้ที่ไม่สมบูรณ์ คือความจำ ความสงสัย วิปรัยยยะ และตรรก(hypothetical argument) ความรู้ประเภทนี้ทำให้มนุษย์กระทำผิดและปฏิบัติผิด

---

[๑] Ibid. P.170.

[๒] Ibid. P.170.

สำหรับความรู้แบบประจักษ์และศัพท์นั้นไม่ใช้ความรู้ที่เกิดจากกระบวนการใช้เหตุผล จึงขอกล่าวในที่นี้ ส่วนอุปมานมีลักษณะเทียบเคียงกับการใช้เหตุผลได้ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป ในที่นี้จะเน้นอนุมานซึ่งเป็นวิธีการที่ใช้เหตุผลในการแสวงหาความจริง

ค. รูปแบบของการอนุมานหรือการใช้เหตุผล

ดังได้กล่าวแล้วว่า อนุมาน คือการคาดคะเน(inference) ได้แก่ ความรู้ภายหลังจากความปรากฏ อนุ ภายหลัง มานะ ความรู้ หมายถึงความรู้ที่เกิดภายหลัง คือเป็นความรู้ที่เกิดจากกระบวนการใช้เหตุผล อนุมาน อย่างน้อยต้องมี

องค์ประกอบของอนุมาน มี ๓ คือ ปักษะ คือประโยคเล็ก คือตัวตั้งที่เราเกี่ยวข้องด้วยในการอนุมาน สาธยะคือประโยคใหญ่ คือตัวกรรมซึ่งเราต้องการจะรู้เกี่ยวกับปักษะ สาธนะหรือเหตุคือประโยคกลาง คือผลที่เราโยงสาธยะกับปักษะ ดังนั้นอนุมานอย่างน้อยที่สุดต้องมีข้อเสนอ ๓ ข้อ จึงจะถูกต้องและเชื่อถือได้

การอนุมานมีแบบการเสนอ ๕ ข้อ เรียกว่า อวัยวะ คือ ปรติชญา เหตุ อุทาหรณ์ อุปนัย และนิคมน์ แสดงตัวอย่างได้ดังนี้

๑. นายดำ ย่อมตายเป็นธรรมดา = ปรติชญา

๒. เพราะเขาเป็นมนุษย์ = เหตุ

๓. มนุษย์ทุกคนย่อมตาย เช่น นายแดง นายขาว = อุทาหรณ์

๔. นายดำ ก็เป็นมนุษย์เหมือนกัน = อุปนัย

๕. ฉะนั้นเขาจึงตาย = นิคมน์

อธิบายความสำคัญและหน้าที่ของแต่ละข้อดังนี้

ปรติชญา คือข้อเสนอข้อแรกที่ยืนยันว่า นาย ก ย่อมตาย

เหตุ คือข้อเสนอข้อที่สองที่ยืนยันเหตุ

อุทาหรณ์ คือข้อเสนอสามัญ ชี้ให้เห็นความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างเหตุกับข้อเท็จจริงที่ยืนยันนั้น

อุปนัย คือการนำเอาข้อเสนอสากลมาใช้กับกรณีปัจจุบันคือนาย ก

นิคมน์ คือการสรุปผลซึ่งสืบเนื่องมาจากข้อเสนอต้นๆ

การที่จะอนุมานได้นั้น นยายกล่าวว่าจะต้องมีฐานของการอนุมาน คือ วยาปติ แปลว่าภาวะแผ่ซ่านไป ซึ่งหมายถึงปัจจัยแห่งการอนุมาน กล่าวคือสิ่งที่อยู่ประจำระหว่างประโยคกลางและประโยคใหญ่ วยาปติมี ๒ ชนิดคือ ชนิดหนึ่งเป็นตัวที่ถูกทำให้แผ่ซ่านเรียกว่า **วยาปิยะ** อีกชนิดหนึ่งคือเป็นตัวเหตุให้แผ่ซ่านเรียกว่า **วยาปัก** เช่น ควันถูกทำให้แผ่กระจายไปโดยไฟ เพราะควันถูกติดตามโดยไฟเสมอ เราจึงอนุมานว่ามีไฟจากการเห็นควัน แต่บางครั้งเราไม่สามารถอนุมานควัน

จากไฟ เช่น เหล็กที่ถูกไฟเผาจนแดง แต่เราไม่เห็นควัน ดังนั้นสำนักนยายจึงมีหลักว่าในการอนุมานอย่างใดอย่างหนึ่ง ปัจจัยที่เล็กที่สุดคือวยาปติบางชนิด ระหว่างประโยคกลางและประโยคใหญ่นี้คือกฎพื้นฐานของการอนุมาน กล่าวคือข้อเสนอข้อใดข้อหนึ่งในบรรดาข้อเสนอเหล่านั้นต้องเป็นสากล เช่น มนุษย์ทุกคนต้องตาย แต่ปัญหาของนยายก็คือทำอย่างไรจึงจะได้ข้อเสนอสากล หรือจะรู้ได้อย่างไรว่าเป็นสากล[๑] ปัญหาข้อนี้สำนักปรัชญาอินเดียทั้งหลายต่างพยายามหาทางออกแตกต่างกันไป สำนักไนยายิกเสนอทฤษฎีอนุมานโดยอาศัยการรับรู้**สามานยลักษณะ** คือลักษณะทั่วไปหรือสากลของสิ่งต่างๆ เช่น ความเป็นมนุษย์สากลที่สัมพันธ์กับความตาย ความมีควันสัมพันธ์กับความมีไฟ สำหรับพระพุทธศาสนาเสนอข้อสากลคือความจริงที่เป็นเนื้อแท้ของสรรพสิ่งตามแนวของกฎอิทัปปัจจยตา ที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ”[๒] ผลย่อมเกิดเนื่องมาจากเหตุ ผลจะเกิดโดยปราศจากเหตุไม่ได้ สิ่งที่เป็นเหตุก็เป็นผลมาจากสิ่งที่เป็นเหตุจากผลอื่นอีก

ง. ประเภทของการอนุมาน

นยายได้จำแนกประเภทอนุมานออกเป็น ๓ อย่าง ตามลักษณะของการใช้เหตุผล ดังนี้

๑) **อนุมานตามแนวจิตวิทยา** การอนุมานแบบนี้มี ๒ ชนิด คือสวารถ คือการอนุมานเพื่อให้เรารู้ และปรารถ การอนุมานเพื่อให้คนอื่นรู้อย่างที่เรารู้

๒) **การอนุมานจากเหตุไปหาผล หรือจากผลไปหาเหตุ** การอนุมานแบบนี้มี ๓ ชนิด คือ (๑) **ปูรววัต** หมายถึงการอนุมานผลที่ยังไม่เห็นจากเหตุที่เห็น เช่น อนุมานฝนในอนาคตจากปรากฏการณ์ของเมฆดำในท้องฟ้า (๒) **เศษวัต** หมายถึงการอนุมานเหตุที่ไม่เห็นจากผลที่เห็นแล้ว เช่น อนุมานฝนที่ตกแล้วจากกระแสน้ำที่ไหลเชี่ยวในแม่น้ำ (๓) **สามานยโตทฺฤษฏ** หมายถึงอนุมานบนพื้นฐานของจุดตามที่สังเกตความเหมือนกันระหว่างวัตถุที่รับรู้ เช่น การสังเกตเห็นตำแหน่งการเคลื่อนไหวของดวงจันทร์ แม้ว่าเราจะไม่เห็นมันเคลื่อนไหวก็ตาม หรือบางกรณีอาจอนุมานกลีบเท้าที่แตกเป็นรอยของสัตว์ที่เราไม่รู้จักมาก่อน โดยสังเกตเขาของมัน

๓) **การอนุมานโดยการอาศัยการพิสูจน์** มี ๓ ชนิด คือ

(๑) **เกวลานฺวยิ** การอนุมานนี้อาศัยเทอมกลางที่มีความสัมพันธ์กับเทอมใหญ่โดยทางสนับสนุนอย่างเดียวกัน ปรากฏเป็นอย่างเดียวกัน เช่น

สิ่งที่สามารถรู้ได้ทั้งหมด มี ชื่อปรากฏทั้งนั้น

---

[๑] สติสจันทร ชัตเตอรจี ดร.ธิเรนทร โมฮันทัตตะ, **ปรัชญาอินเดีย**, แปลโดย สนั่น ไชยานุกูล (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๙), หน้า ๓๒๓-๓๒๙

[๒] **ม.อุ.**(ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔.

หม้อ เป็นวัตถุที่สามารถรู้ได้
∴ หม้อ จึงมี ชื่อปรากฏ

(๒) เกวลวยติเรกิ การอนุมานซึ่งเทอมกลางมีความสัมพันธ์กับเทอมใหญ่ในทางปฏิเสธเท่านั้น และขึ้นอยู่กับวยาปติระหว่างการขาดไปของเทอมกลางและเทอมใหญ่ ดังนั้น ความรู้ของวยาปติจะถึงความสมบูรณ์ได้โดยวิธีที่ลงลอยในการไม่ปรากฏ และไม่มีตัวอย่างที่ลงลอยในทางการปรากฏ ระหว่างเทอมกลางและเทอมใหญ่ ยกเว้นเทอมเล็ก ตัวอย่างเช่น

สิ่งที่ไม่ต่างไปจากธาตุอื่น ไม่มีกลิ่น
ธาตุดินมีกลิ่น
∴ ธาตุดินจึงต่างไปจากธาตุอื่น

จะเห็นได้ว่า ข้อเสนอใหญ่เป็นข้อเสนอทางปฏิเสธสากล ในข้อปฏิเสธสามัญนั้น ภาคแสดง คือ กลิ่น ปฏิเสธตัวประธานหรือปฏิเสธเทอมใหญ่ “ต่างจากธาตุอื่นๆ” และเป็นไปไม่ได้ที่จะยืนยันภาคแสดง “กลิ่น” ของประธานตัวใดตัวหนึ่ง เว้นแต่ธาตุดิน ดังนั้นมีทางเดียวคือการเอาเทอมกลางไปสัมพันธ์กับเทอมใหญ่ด้วยการปฏิเสธ

(๓) **อันวยวยติเรกิ** อนุมานอาศัยเทอมกลางสัมพันธ์กับเทอมใหญ่ทั้งอนุโลมและปฏิโลม หรือทั้งในทางปรากฏและไม่ปรากฏ กล่าวคือประธานของข้อเสนอแบบยืนยันเป็นภาคแสดงและภาคแสดงกลับมาเป็นภาคประธานในข้อเสนอปฏิเสธ การอนุมานแบบนี้อาจจะขึ้นอยู่กับข้อเสนอทั้งสอง คือข้อเสนอแบบยืนยันสากลและข้อเสนอแบบปฏิเสธสากล เช่น

(๑) วัตถุทุกอย่างที่มีควัน ย่อมมีไฟ
ภูเขา มีควัน
∴ ภูเขาจึง มีไฟ

(๒) วัตถุที่ไม่ปราศจากไฟ มีควัน
ภูเขามีควัน
∴ ภูเขาจึงมีไฟ

จ. ความผิดพลาดของการอนุมานหรือการใช้เหตุผล

นยายได้กล่าวถึงความผิดพลาดในการอนุมานหรือการใช้เหตุผลว่ามี ๕ อย่าง คือ

(๑) สวยภิจาร ข้อผิดพลาดที่เกิดจากเทอมกลางผิดกฎเกณฑ์ เช่น

วัตถุที่รู้ได้ทั้งหมด มีไฟ
ภูเขา เป็นวัตถุที่รู้ได้
∴ ภูเขา มีไฟ

จะเห็นได้ว่าเทอมกลางคือ “วัตถุที่รู้ได้ทั้งหมด” ไม่สัมพันธ์กับเทอมหลักคือ ไฟ เทอมกลางสัมพันธ์ได้กับวัตถุที่รู้ได้ทั้งหมดที่มีไฟและไม่มีไฟ

(๒) วิรุทธะ ข้อผิดพลาดที่เกิดจากเทอมกลางขัดแย้งกัน เช่น อากาศหนัก เพราะมันเป็น สภาพที่ว่างเปล่า ในข้อนี้เทอมกลางคือ ว่างเปล่า ขัดแย้งกัน เพราะไม่สามารถพิสูจน์ความหนักของอากาศได้

(๓) สัตปรติปักษะ ข้อผิดพลาดที่เกิดจากเทอมกลางถูกขัดแย้งในการอนุมาน เช่น อนุมานว่า “เสียงเป็นนิรันดร เพราะว่าเสียงฟังได้” จะถูกขัดแย้งด้วยการอนุมานอย่างอื่นได้ เช่น อนุมานว่า “ เสียงไม่เป็นนิรันดร เพราะเสียงเป็นสังขารเหมือนหม้อ”

(๔) อสิทธา ข้อผิดพลาดที่เกิดจากเทอมกลางพิสูจน์ไม่ได้ คือเทอมกลางถูกสมมติขึ้นมาอย่างผิดๆ จึงไม่สามารถพิสูจน์ความจริงของข้อสรุปได้ เช่น การพูดว่า “ดอกบัวสวรรค์มีกลิ่นหอม เพราะมันมีความเป็นดอกบัวเช่นเดียวกับดอกบัวธรรมชาติ” เทอมกลางไม่มีสถานที่เกิดเป็นการพูดขึ้นมาอย่างผิดๆ

(๕) พาธิตะ ข้อผิดพลาดที่เกิดจากเทอมกลางถูกขัดขวางโดยมิใช่โดยการอนุมาน หรือถูกขัดแย้งโดยประสบการณ์อื่นหรือแหล่งความรู้อื่น เช่น การพูดว่า น้ำตาลทรายเปรี้ยว เพราะมันผลิตรสเปรี้ยว

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า วิธีการใช้เหตุผลของนยายเป็นวิธีการแสวงหาความจริงอย่างหนึ่งที่พัฒนาความคิดมนุษย์ให้เป็นคนมีเหตุผลเพื่อจะได้รับความรู้อย่างแท้จริง การได้รับความรู้อย่างแท้จริงทำให้มนุษย์ปฏิบัติตนเองได้ถูกต้องไม่หลงทาง

๒) วิธีการใช้เหตุผลของสำนักไวเศษิก

สำนักไวเศษิก เป็นสำนักปรัชญาที่สำคัญอีกสำนักหนึ่งในบรรดาสำนักปรัชญาอินเดีย สำนักนี้ผู้ก่อตั้งชื่อกณาทะ(Knada) มีผลงานที่เป็นต้นฉบับคือไวเศษิกสูตร และมีอรรถกถาไวเศษิกสูตรอีกหลายเล่ม ซึ่งเนื้อหาของไวเศษิกสูตร กล่าวถึงปทารถะคือสิ่งที่เรารู้ได้โดยคำศัพท์ ว่ามี ๗ อย่าง คือ (๑)ทรัพย์ (๒)คุณ (๓)กรรม (๔)สมายะ (๕)วิเศษะ (๖)สมวายะ (๗)อภาวะ ซึ่งรายละเอียดแต่ละอย่างจะได้กล่าวต่อไป แนวคิดของไวเศษิกมีลักษณะร่วมกับสำนักนยายะคือต้องการหลุดพ้นจากความทุกข์ความเจ็บปวดทั้งหลายที่มีมูลเหตุมาจากอวิชชา ด้วยการเข้าใจสัจธรรมหรือความจริงอย่างถูกต้อง การที่จะเข้าใจความจริงจำเป็นต้องมีฐานความรู้หรือหลักการในการแสวงหา ตรงนี้เองที่ปรัชญาสองสำนักมีความเห็นแตกต่างกัน คือ นยายะยอมรับที่เกิดของความรู้ ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) ประจักษ์ประมาณ(Perception) (๒) อนุมาน(Inference) (๓) อุปมาณ (comparison) (๔) ศัพท์(Testimony) ในขณะที่ไวเศษิกยอมรับที่เกิดของความรู้เพียง ๒ อย่าง คือ (๑) ประจักษ์ประมาณ(Perception) (๒) อนุมาน(Inference) โดยรวมเอาอุปมาณและศัพท์เข้าไว้ใน

ประจักษ์ประมาณ ในเบื้องต้นนี้เราจึงเห็นความแตกต่างของสองสำนักนี้ด้านรายละเอียดเกี่ยวกับฐานที่เกิดของความรู้โดยที่นยายะแยกวิเคราะห์ปทารถะละเอียดกว่าถึง ๑๖ ชนิด ส่วนไวเศษิกพิจารณาภาพรวมว่าทั้งหลายทั้งมวลที่นยายะกล่าวถึงนั้นแท้จริงแล้วรวมอยู่ในอันเดียวกัน ซึ่งประเด็นนี้อาจทำให้การแสวงหาความจริงของสองสำนักแตกต่างกัน และการยอมรับวิธีการแสวงหาความรู้ก็ตามมา อย่างไรก็ตาม แม้สำนักไวเศษิกจะมีปทารถะเพียง ๗ แต่ถ้าศึกษาอย่างละเอียดแล้วจะเห็นว่าสำนักนี้มีการวิพากษ์วิจารณ์ปทารถะอย่างกว้างขวาง ละเอียดลึกซึ้ง ครอบคลุมแนวคิดของนยายด้วย

ฉ. ศาสนาพราหมณ์แย้งขณิกวาทของพระพุทธศาสนา

จุดที่พราหมณ์และศาสนาเชนแย้งพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่งคือแนวคิดเรื่องขณิกวาท ขณิกวาทเป็นการอธิบายความที่จิตเกิดดับอยู่ตลอดเวลาเป็นขณะๆ ทำให้พุทธศาสนาต้องคอยตอบปัญหาเรื่องผลกรรมที่ทำแล้วว่า ถ้ามันเกิดดับเกิดดับอยู่ตลอดเวลาแล้วมันเป็นผลจริงจังขึ้นมาได้อย่างไร เช่น จิตของผู้ได้บรรลุโสดาบันแล้วไปเกิดอีกครั้นเกิดเป็นมนุษย์ความเป็นโสดาบันก็ยังอยู่หรือจิตผู้ได้ฌานสมาบัติแล้วไปเกิดเป็นเทพ จิตนั้นถือว่าเป็นจิตที่มั่นคงในอรูปาวจรเรียกว่าเป็นอาเนญชา แนวการตอบขณิกวาทก็เป็นการยืนยันตามแนวเดิม คือถ้ามันคงที่ไม่เปลี่ยนแปลงการบรรลุอรหัตผลคงไม่เกิดขึ้นได้ เพราะจะเที่ยงไปอย่างนั้นตลอด แม้สำนักปรัชญาเวทานตะก็โจมตีจุดนี้ของเถรวาทว่า ถ้าธาตุ ๔ มีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ ก็ย่อมไม่อาจทำหน้าที่เป็นเหตุเป็นผลของกันและกันได้ เพราะสิ่งที่จะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดผลใดๆ ขึ้น สิ่งนั้นจำต้องเกิดขึ้นก่อนและตั้งอยู่นานพอสมควรเพื่อทำหน้าที่ของเหตุให้สมบูรณ์แล้วจึงจะดับไป แต่พวกขณิกวาทถือว่าแต่ละสิ่งเกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปเพียงขณะเดียวเท่านั้น ฉะนั้นมันจึงไม่อาจเป็นเหตุของสิ่งอื่นๆ ได้ และเมื่อไม่มีเหตุ ผลจะเกิดขึ้นได้อย่างไร[๑]

ท่านศังกราจารย์แย้งคำสอนเรื่องขณิกวาท ของพระพุทธศาสนาหลายประเด็น ในที่นี้นำมาเป็นตัวอย่าง ๒ ประเด็น ดังนี้[๒]

ประเด็นที่หนึ่ง พราหมณ์ถามว่า

> ความทรงอยู่ของสิ่งภายนอก เช่น หม้อ เสื้อผ้าและหมอนซึ่งมีอยู่จริงสัมผัสได้จริง ก็เหมือนกับการปฏิเสธอาหารซึ่งเรากำลังกลืนลงไป นับเป็นความหลอกลวงของความรู้ที่เกิดขึ้นขณะนั้นโดยพลการอย่างเดียว

พระพุทธศาสนาอาจย้อนถามว่า

---

[๑] อดิศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๒๖๗.

[๒] Stischandra Chatterjee, Dhirendramohan Datta, **An Introduction to Indian Philosophy**, Seventh Edition, Calcutta: University Press, 1968), p. 365.

ถ้าหม้อเป็นต้นมีอยู่จริง ทำไมต้องมีคนปั้นหม้อหรือโต้แย้งตามสภาพจริงได้ว่า ความจริงในโลกของสสารคือวัตถุสิ่งของเป็นสิ่งที่เราสัมผัสได้จริง แต่เป็นจริงโดยสมมติ เพราะเมื่อว่าโดยเนื้อแท้แล้วมันเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพียงแต่เราไม่อาจเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัสเท่านั้น หากหม้อ เสื้อผ้าเป็นต้นมันมีอยู่จริงโดยไม่อาศัยสิ่งอื่น หม้อก็คงเป็นหม้ออยู่อย่างนั้น เสื้อผ้าก็คงเป็นอย่างนั้นตลอด ไม่ต้องมีผู้ปั้นผู้ทอผ้า

ประเด็นที่สอง พราหมณ์ถามว่า

ถ้าความรู้ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นเชื่อไม่ได้แล้ว ความจริงที่เกิดหลังจากตริตรองแล้วก็ไม่สามารถเชื่อได้ด้วย และการพูดว่า มโนภาพหรือความคิดเป็นภาพลวงที่เกิดจากสิ่งภายนอก การกล่าวเช่นนั้นก็ไร้ความหมาย นอกจากนี้แล้วท่านศังกราจารย์ยังได้กล่าวถึงวิธีการอธิบายขณิกวาทของพระพุทธศาสนาไม่สามารถจะอธิบายเรื่องโลกให้เป็นที่พอใจได้

พระพุทธศาสนาต้องถามก่อนว่า

ความจริงในที่นี้หมายถึงความจริงระดับไหน ถ้าความรู้ที่ผ่านการกลั่นกรองโดยโยนิโสมนสิการก็ถือว่าเชื่อถือได้ แต่ถ้าเป็นความรู้ที่ผ่านอโยนิโสมนสิการถือว่าเป็นความรู้ผิด ความรู้ชนิดนี้ต้องกำจัดออกไป แม้ว่าท่านศังกราจารย์จะพุ่งเป้าไปที่นิกายโยคาจารและมาธยมิกก็ตาม แต่ในฐานะที่เถรวาทก็เน้นเรื่องจิตเกิดดับเป็นขณะเหมือนกัน จึงกระทบกระเทือนไปด้วย ข้อคัดค้านดังกล่าวนี้สามารถโต้แย้งได้ว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธสสารหรือวัตถุภายนอกในแง่ที่มันปรากฏทางประสาทสัมผัส พุทธพิจารณาไปที่ปรมัตถ์ว่าสิ่งเหล่านี้เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แต่เราไม่เห็นสภาวะนั้นด้วยตาเปล่าหรือในระยะเวลาสั้นๆ ความรู้ที่ผ่านเข้ามาทางประสาทสัมผัสก็มีลักษณะจรมา ถ้ามันเที่ยงแท้ก็ไม่สามารถจัดการอะไรได้ มโนภาพหรือความคิดเป็นเรื่องของสังขารคือการปรุงแต่งก็เป็นสิ่งที่เกิดจากการอาศัยกัน การที่ท่านศังกราจารย์แย้งพุทธอย่างนี้แสดงว่าไม่เข้าใจเรื่องขณิกวาทของพุทธศาสนาดีพอ และเป็นการแย้งที่มีฐานคิดและความเชื่อมาจากอัตตา

๒.๓.๓ วิธีการใช้เหตุผลของศาสนาเชน

เชนเป็นศาสนาหนึ่งที่มีแนวในการใช้เหตุผล พวกเขาเรียกแนวการใช้เหตุผลว่า สยาทวาทะ ซึ่งหมายถึงรูปแบบวิธีการตัดสินใจ

ตรรกวิทยาของเชน ๗ แบบ

(๑) บางที่ S เป็น P

(๒) บางที S ไม่ใช่ P

(๓) บางที S เป็นทั้ง P และทั้งไม่ใช่ P ด้วย

(๔) บาง S ไม่สามารถพรรณนาได้

(๕) บางที่ S เป็น P และไม่สามารถพรรณนาได้ด้วย

(๖) บางที S ไม่ใช่ P และไม่สามารถพรรณนาได้ด้วย

(๗) บางที S เป็นทั้ง P และทั้งไม่ใช่ P และไม่สามารถพรรณนาได้ด้วย[๑]

ศาสนาเชนแย้ง "ขณิกวาท" ของพระพุทธศาสนาในเชิงเหตุผล

สำหรับศาสนาเชนได้คัดค้านคำสอนเรื่องขณิกวาท ๖ ประเด็น ดังนี้[๒]

ประเด็นที่หนึ่ง เชนถามว่า

> ถ้าทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปชั่วขณะหนึ่งๆ แล้ว วิญญาณหรือจิตใจก็ต้องเป็นเช่นนั้นด้วย แล้วพุทธก็จะไม่สามารถอธิบายความจำ ความรู้อารมณ์ ความรู้สึกซึ่งเกิดขึ้นในทันทีทันใด ความรู้และความจำหน้าตาบุคคลที่เราเคยพบเห็นกันมาก่อนได้ เป็นต้น

พระพุทธศาสนาอาจโต้แย้งว่า

> ขณิกวาทของพุทธไม่ได้เกิดแล้วดับไปชนิดขาดสูญ หากแต่เกิดดับในลักษณะกระแสสืบเนื่องด้วยอำนาจเหตุปัจจัย ก่อนที่จิตดวงแรกจะดับไปมันได้ส่งทอดสิ่งที่สั่งสมไว้แก่จิตดวงต่อไป สัญญาคือความจำอารมณ์ต่างๆได้ถูกบันทึกไว้เรียบร้อยแล้ว

ประเด็นที่สอง เชนถามว่า

> ความหลุดพ้นหรือการทำตนให้เข้าถึงพระนิพพานก็เป็นสิ่งเหลวไหลและเป็นไปไม่ได้ เพราะว่าวิญญาณเป็นสิ่งไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ จึงไม่มีหนทางใดที่จะทำวิญญาณอันไม่เที่ยงแท้นี้ให้หลุดพ้นได้ เพราะไม่มีขณะใดที่จะทำวิญญาณให้หลุดพ้น

พระพุทธศาสนาตอบว่า

> ถ้าวิญญาณเที่ยงอย่างที่เชนเชื่อถือ วิญญาณของมนุษย์แต่ละคนเคยเป็นอย่างไรก็คงเป็นอย่างนั้นตลอด การจะบำเพ็ญตบะเพื่อให้วิญญาณเข้าถึงนิพพานย่อมทำไม่ได้

---

[๑] ดร.สติสจันทร ซัตเตอรจี และ ดร. ธิเรนทร โมฮันทัตตะ, **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๑๕๘.

[๒] Ibid., p. 90.

เพราะมันเที่ยงแท้ถาวรเสียแล้ว แต่เพราะพุทธสอนเรื่องขณิกวาท กิจกรรมทุกอย่างจึงดำเนินไปได้

ประเด็นที่สาม เชนถามว่า

ชีวิตที่ประกอบด้วยธรรมและศีลก็เป็นไปไม่ได้ เพราะว่าบุคคลที่เปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะนั้นไม่สามารถที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตนตั้งไว้ได้ การงานที่บุคคลคนหนึ่งได้เริ่มต้นด้วยความพยายามทำมานั้น ผลของการงานที่บุคคลนั้นทำขึ้นมาด้วยตนเอง เขาหาได้รับผลแห่งการงานที่ตนได้กระทำมานั้นไม่ นอกจากคนอื่นเท่านั้นที่จะได้รับผลอันนั้น

พระพุทธศาสนากล่าวโต้ว่า

ข้อนี้แสดงว่าเชนไม่เข้าใจขณิกวาทและหลักกรรมของพุทธศาสนา ซึ่งเป็นกฎพื้นฐานที่สังคมอินเดียทราบดีว่าบุคคลทำกรรมใดย่อมได้รับผลกรรมนั้น ขณิกวาทไม่ใช่กฎที่ผลักภาระเรื่องกรรมและผลของกรรมให้แก่คนอื่น ตรงกันข้ามขณิกวาทกลับทำให้เข้าใจเรื่องกรรมได้ละเอียดมากกว่าแนวอนุภาคของกรรมที่เป็นสสารแบบเชนซึ่งมีลักษณะเป็นฆนวาท(กลุ่มก้อน)

ประเด็นที่สี่ เชนถามว่า

กฎของกรรมดีและกรรมชั่ว ก็เป็นไปไม่ได้ คือไม่สามารถให้ผลดีและผลชั่วแก่บุคคลผู้กระทำกรรมนั้นได้ ผลกรรมซึ่งตนเองได้กระทำนั้น หาได้ให้ผลแก่ผู้กระทำเองนั้นไม่ แต่กลับไปให้ผลแก่บุคคลผู้ซึ่งไม่ได้กระทำกรรมอันนั้น ในทำนองเดียวกัน การกระทำกรรมของบุคคลอื่นทั้งชั่วและดีก็อาจจะบังเกิดขึ้นและให้ผลแก่เราได้

พระพุทธศาสนากล่าวตอบว่า

พระพุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาที่สอนกฎแห่งกรรมอย่างที่เชนกล่าวหา เพราะการที่คนหนึ่งทำกรรมอีกคนหนึ่งมารับผลกรรมนั้นเป็นเรื่องที่ฝืนกฎกรรมนิยาม แต่ผลของกรรมอาจมีแก่คนรอบข้างได้ในบางกรณี เช่น นาย ก ฆ่านาย ข ตาย เสร็จแล้วนาย ก ถูกตำรวจจับได้ ญาติมิตรของนาย ก ก็พลอยได้รับความเดือดร้อนไปด้วย นี้เป็นผลโดยอ้อม ผลของกรรมจริงๆ จิตของนาย ก ได้บันทึกไว้แล้ว

ประเด็นที่ห้า เชนถามว่า

ภาวะอันเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะนั้นก็ไม่สามารถสร้างความเป็นตัวเราตัวเขาขึ้นมาได้ เพราะถ้าไม่มีบางสิ่งบางอย่างที่เที่ยงแท้ถาวรทรงตัวอยู่ตลอดกาล และถ้าทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในลักษณะอันเปลี่ยนแปลงนั้นแล้ว ภาวะอันเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดกาล

นั้น ก็ไม่สามารถจะรวมตัวของมันเองและสร้างความเป็นตัวเราตัวเขาขึ้นมาได้ แต่ความเป็นจริงนั้น เราสร้างความเป็นตัวเราตัวเขาขึ้นมา และคิดอยู่เสมอว่าตัวเราตัวเขา

พระพุทธศาสนาตอบว่า

ข้อนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับอหังการมมังการและมานานุสัย ที่ตราบใดมนุษย์ยังมีอุปาทานความยึดมั่นในอัตตาอยู่ก็มองว่ามีตัวเราตัวเขา และต้องการภาวะอย่างนั้นตลอดไป ความเชื่อเช่นนี้ตั้งอยู่บนฐานของอุปาทานโดยมีอวิชชาปกปิดไว้ แต่พุทธชี้ให้เห็นความเป็นจริงตามกฎไตรลักษณ์ เพื่อก้าวพ้นวังวนแห่งอัตตวาทุปาทาน

ประเด็นที่หก เชนถามว่า

ถ้าทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอแล้ว ประจักษ์(ประสบการณ์) ก็ดี หรืออนุมานก็ดี ไม่สามารถจะเปิดเผยให้เห็นความจริงที่มีอยู่ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้แน่นอนได้ เป็นอันว่าในโลกนี้มีเพียงการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น และไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่สืบต่อไปในอนาคตได้

พระพุทธศาสนาอาจย้อนถามเชนว่า

ถ้าทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งจักรวาลเป็นสิ่งเที่ยงแท้ถาวร โลกก็คงไม่มีวิวัฒน์ไปทางเสื่อมหรือเจริญได้ และความรู้จากประสบการณ์ตรงหรือความรู้โดยการอนุมานก็คงเกิดขึ้นไม่ได้เพราะมันเที่ยงแท้เสียแล้ว สิ่งที่เที่ยงแท้ย่อมไม่เกิดสิ่งใหม่ อีกอย่างหนึ่ง หากความรู้ประจักษ์ที่ผ่านมาทางประสาทสัมผัสซึ่งมีหลากหลายในวันหนึ่งๆ เที่ยงแท้อยู่อย่างนั้น มนุษย์อาจเป็นโรคประสาทหรือเป็นบ้าได้

การใช้เหตุผลของศาสนาเชนตามที่กล่าวมานี้ หากเราพิจารณาอย่างเป็นกลางในฐานะเป็นนักศึกษาแสวงหาความจริง จะเห็นว่าเป็นข้อคัดค้านที่มีเหตุผลและน่ารับฟัง การโจมตีขณิกวาทเป็นการโจมตีคำสอนหลักคือปฏิจจสมุปบาทของพุทธศาสนาโดยตรง เพราะขณิกวาทคือการอธิบายความเกิดดับเป็นขณะ ซึ่งเขาคิดว่าเป็นแนวคิดที่ไร้เหตุผลและอธิบายโลกแห่งความเป็นจริงที่สัมผัสได้นี้ไม่ได้ ข้อที่เชนคัดค้านนี้ก็นับว่าเชนไม่เข้าใจขณิกวาทในพระพุทธศาสนา เชนมีทัศนะว่าขณิกวาทของพุทธศาสนาเป็นแบบขาดสูญ ความจริงแล้วเรื่องการไม่เข้าใจขณิกวาทของพุทธศาสนานี้เราสามารถนำแนวคิดสันตติมาอธิบายก็สามารถที่จะทำความเข้าใจและแก้ปัญหานี้ได้

๒.๔. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๔.๑ พระยาไพศาลศิลปสาตร[๑] ได้กล่าวถึงการใช้เหตุผลในแง่ของศาสตร์และศิลป์ ศิลป์ว่า ตรรกวิทยาเป็นวิทยาที่ว่าด้วยอาการคิดหาเหตุผล บางทีท่านก็แสดงว่าเป็นวิทยาที่กล่าวด้วยกฎแห่งความนึก... เป็นเหตุให้เกิดความรู้ทั้งปวง ตรรกวิทยาจึงได้ชื่อว่าเป็นวิทยาของวิทยาทั้งสิ้น ตรรกวิทยาเป็นทั้งอาร์ต(art) และวิทยา คือเป็นวิทยาเมื่อมีการนำไปเสาะหากฎธรรมดาอันเป็นอาการความนึกในใจมนุษย์ แต่เมื่อเอากฎเหล่านี้มาใช้ในการจับผิดของคำพูด ตรรกวิทยาก็กลายเป็นอาร์ตไป

๒.๔.๒ สวามี สัตยานันทปุรี[๒] ได้เขียนหนังสือชื่อ “ปาฐกถา” ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับปรัชญาและการใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนา ความตอนหนึ่งว่า ตรรกวิทยาย่อมหมายถึงวิทยาชนิดหนึ่งซึ่งแสดงถึงหลักแห่งการค้นคว้าหาความจริง ในเมื่อมีความสงสัยเกิดขึ้นเพื่อตัดความสงสัยนั้นเสีย...ตรรกวิทยาเป็นไปในทาง ๒ ทางคือการพิจารณาความสงสัยเพื่อค้นหาความจริงและการโต้วาทีเพื่อแสดงลัทธิอย่างใดอย่างหนึ่ง การใช้เหตุผลเป็นเครื่องมือสำหรับแสงหาความจริงประกอบด้วยหลักการ ๔ อย่างเรียกว่า ประมาณ ๔ คือ (๑) ประจักษประมาณ (๒) อนุมานประมาณ (๓) อุปมานประมาณ (๔) ศัพทประมาณ

๒.๔.๓ จำนงค์ ทองประเสริฐ[๓] ได้กล่าวถึงการใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนาว่า เรื่องตรรก นี้ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาก็มีกล่าวถึงอยู่เหมือนกันคือในกาลามสูตร หรือเกสปุตตสูตร พระพุทธองค์ได้ทรงสอนชาวกาลามะว่าไม่ให้ปลงใจเชื่อเพียงเพราะเหตุอย่างโน้นอย่างนี้ รวมทั้งที่ไม่ให้ปลงใจเชื่อโดยตรึกเอาตามอาการ และไม่ให้ปลงใจเชื่อเพียงเพราะอาศัยการให้เหตุผลตามหลัก “ตรรก” (มา ตกฺกเหตุ) และได้กล่าวถึงนักตรรก ๔ ประเภทในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีด้วย

๒.๔.๔ วศิน อินทสระ[๔] ได้กล่าวไว้ในหนังสือ ตรรกศาสตร์พุทธศาสนา ว่า ตรรกศาสตร์พุทธศาสนา(Buddhist Logic) ก็คือตรรกศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์อันมีพื้นฐานอยู่ที่แนวคิดของปราชญ์ฝ่ายมหายาน ซึ่งท่านเหล่านั้นต้องการอธิบายหลักพระพุทธศาสนาโดยวิธีตรรกศาสตร์ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ตรรกศาสตร์พุทธศาสนาคือการอธิบายหลักธรรมของพระพุทธเจ้าหรือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาด้วยวิธีการแห่งตรรกศาสตร์หรือนำเอาหลัก

---

[๑] พระยาไพศาลศิลปสาตร, **ตรรกวิทยา,** พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓) หน้า ๑-๓.

[๒] สวามี สัตยานันทปุรี, **ปาฐกถา,** หน้า ๒๔,

[๓] จำนงค์ ทองประเสริฐ, **ตรรกศาสตร์,** หน้า ๕.

[๔] วศิน อินทสระ, **ตรรกศาสตร์พุทธศาสนา,** หน้า ๒๔.

ตรรกศาสตร์มาช่วยในการอธิบายหลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยในหนังสือนี้ได้ยกตัวอย่างการใช้ตรรกในพระไตรปิฎก แต่ก็ยังไม่ได้มีการวิเคราะห์เจาะลึกในแต่ละเรื่องว่าเป็นตรรกแบบไหนจะนำมาใช้อย่างไร

๒.๔.๕ คณาจารย์ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เขียนตำราเรื่อง “การใช้เหตุผล ตรรกวิทยาเชิงปฏิบัติ” กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า การอ้างเหตุผลคือการดึงข้อความหนึ่งออกมาจากข้อความหนึ่งโดยมีจุดประสงค์เพื่อชวนให้เชื่อหรือเพื่ออธิบายให้เข้าใจ และมีกฎสำหรับตัดสินว่าดึงออกมาได้ถูกต้องหรือไม่ การอ้างเหตุผลที่ถูกต้องคือการดึงข้อความหนึ่งออกมาจากอีกข้อความหนึ่งโดยเดินตามกฎ เราจะเรียกข้อความที่เป็นตัวตั้งว่า ข้ออ้าง และเรียกข้อความที่เราดึงออกมาจากข้ออ้างว่า ข้อสรุป[๑] การอ้างเหตุผลที่ถูกต้องนั้นมี ๒ ประเภท คือ (๑) กรณีที่ข้อสรุปจะต้องเป็นเช่นนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การปฏิเสธข้อสรุปเป็นการขัดแย้งกับข้ออ้าง เรียกความถูกต้องแบบนี้ว่าความถูกต้องแบบนิรนัย (๒) กรณีที่ข้อสรุปน่าจะเป็นเช่นนั้น แต่ไม่ถึงขั้นไม่อาจเป็นอย่างอื่นได้ นั่นคือการปฏิเสธข้อสรุปไม่เป็นการขัดแย้งกับข้ออ้าง เรียกความถูกต้องประเภทนี้ว่า ความถูกต้องแบบอุปนัย[๒]

๒.๔.๖ **สมภาร พรมทา**[๓] ได้เขียนหนังสือเรื่อง “คิดอย่างไรให้มีเหตุผล” โดยภาพรวมแล้วผู้เขียนได้นำเสนอการใช้เหตุผล ๖ ประเด็นคือ(๑) การใช้เหตุกับจริยธรรม (๒)สิ่งที่พึงเว้นในการใช้เหตุผล (๓)การใช้เหตุผลกับตนเองและผู้อื่น (๔)การใช้เหตุผลแบบอุปนัยและนิรนัย (๕)การจับประเด็นเพื่อวิจารณ์ (๖)การอ้างเหตุผลแบบนิรนัยที่สำคัญ ส่วนอีกหนึ่งประเด็นได้แสดงตัวอย่างข้อเขียนเกี่ยวกับการใช้เหตุผล และได้กล่าวถึงการใช้เหตุผลในคำนำของหนังสือความตอนหนึ่งว่า ศาสตร์ว่าด้วยการใช้ความคิดหรือเหตุผลนั้นเริ่มต้นที่ชาวกรีกในทางตะวันออก ประเทศอินเดียสมัยพุทธกาลก็มีการเรียนและศึกษาศาสตร์ว่าด้วยการใช้ความคิดในทำนองเดียวกันนี้อยู่อย่างแข็งขัน ไม่น้อยไปกว่าที่ปรากฏในชาวกรีกเลย ... “ตรรกศาสตร์” หรือ “ตรรกวิทยา” นั้นเป็นศาสตร์เก่าแก่ เป็นศาสตร์ที่ผู้คนในชาติที่เจริญด้วยอารยธรรมอย่างเช่นกรีกและอินเดียรู้จักคุ้นเคย...หากปราศจากปรัชญาและตรรกวิทยา(โดยเฉพาะอย่างยิ่งตรรกวิทยา) วิทยาศาสตร์ของชาติฝรั่งนั้นจะเจริญก้าวหน้ามาอย่างที่เห็นนี้ไม่ได้เลย

---

[๑] ศาสตราจารย์ ปรีชา ช้างขวัญยืน และคณะ, **การใช้เหตุผล : ตรรกวิทยาเชิงปฏิบัติ**, หน้า ๑๗.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘-๑๙.

[๓] สมภาร พรมทา, **คิดอย่างไรให้มีเหตุผล** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๑), หน้า (๕)-(๖).

๒.๔.๗ **สิทธิ์ บุตรอิน**[๑] ได้กล่าวถึงการใช้เหตุผลในหนังสือ “ตรรกศาสตร์ วิชาการใช้เหตุผล” ว่า ตรรกศาสตร์เป็นวิชาเกี่ยวกับการใช้เหตุผล พร้อมทั้งกฎเกณฑ์และเงื่อนไขตลอดจนวิธีการใช้เหตุผลที่ถูกต้อง และได้กล่าวถึงประโยชน์ของตรรกศาสตร์ไว้ว่าเป็นวิชาที่เป็นทั้งศาสตร์(science)และศิลป์(art) เป็นความรู้ด้านการใช้เหตุผลที่ถูกต้องช่วยให้สามารถค้นพบข้อผิดพลาดและแก้ไขข้อผิดพลาด มุ่งให้ความรู้เกี่ยวกับความจริงของโลกและชีวิตถูกต้องตามกฎเกณฑ์และสมเหตุสมผล เป็นศาสตร์ที่ช่วยพัฒนาและส่งเสริมการมีระเบียบวินัยในการใช้สติปัญญา ฝึกฝนให้สร้างพลังอำนาจทางความคิดให้ละเอียดแหลมคม และกฎเกณฑ์ทางตรรกศาสตร์ช่วยให้คนมีปัญญาถี่ถ้วน

๒.๔.๘ **สมัคร บุราวาศ**[๒] ได้เขียนหนังสือชื่อ พุทธปรัชญา กล่าวถึงการใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนาว่า พระสิทธารถทรงมีความชัดเจนต่อโลกอย่างกว้างขวางมาก่อนทรงออกผนวชและทรงได้ร่ำเรียนวิทยาการต่างๆ มามาก ขณะที่ทรงไตร่ตรองเพื่อหาความหลุดพ้นนั้น พระองค์คงจะมิได้ทำอะไรมากไปกว่านึกถึงข้อเท็จจริงต่างๆ ที่ได้ประสพมา ทรงจัดรวบรวมข้อเท็จจริงเหล่านั้นเข้าเป็นหมวดหมู่ *เป็นเหตุเป็นผลแก่กัน* ทรงสร้างหลักขึ้นมาจากกนั้นและทรงทดสอบหลักจนเห็นว่าถูกต้องและใช้ได้ น่าจะไม่มีสักครั้งเดียวที่ทรงสร้างความคิดขึ้นมาจากความว่างเปล่า หลักกาลามสูตรของพระองค์ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงใช้วิธีคิดจากสิ่งที่แน่นอนอย่างหนึ่งไปสู่สิ่งที่แน่นอนอีกอย่างหนึ่ง เป็นการคิดจากข้อเท็จจริง-จากสัจธรรมไปสู่สัจธรรมนั่นเอง วิธีการหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาของพระองค์ได้ถูกค้นพบ แต่ไม่ใช่ถูกคิดขึ้นมา

และข้อความในหนังสืออีกตอนหนึ่งว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงกาลามสูตรก็ด้วยทรงมีความต้องการให้ประชาชนเลิกเชื่อลัทธิโบราณและมติผิดๆ ของตัวเองเสียก่อน กาลามสูตรนี้เมื่อมองจากแง่ของผู้ติดข้องแล้วอาจเห็นเป็นการยุแหย่ให้กระด้างกระเดื่องต่ออำนาจเก่าก็ได้ แต่ผู้รู้ย่อมเห็นเป็นคำแนะนำอันจะนำสัจธรรมมาสู่ตนเท่านั้น สานุศิษย์แห่งกาลามสูตรย่อมเป็นผู้ที่ตื่นอยู่โดยแท้และย่อมเป็นนักวิทยาศาสตร์ที่ดี ชนชั้นปกครองที่ดี ชนชั้นปกครองที่เชิดชูหลักกาลามสูตรจักย่อมเป็นนักประชาธิปไตยที่ดี *เพราะกาลามสูตรสอนให้สงสัย โต้แย้ง ค้าน และถกเถียงเพื่อสัจธรรม ผู้ใดรังเกียจกาลามสูตร ผู้นั้นจะเป็นนักประชาธิปไตยที่ดีไม่ได้เลย* และเขาไม่มีวันหลุดพ้น

---

[๑] สิทธิ์ บุตรอินทร์, **ตรรกศาสตร์ วิชาการใช้เหตุผล** (กรุงเทพฯ: สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๑๗-๒๒.

[๒] สมัคร บุราวาศ, **พุทธปรัชญา: มองพุทธศาสนาด้วยทรรศนะทางวิทยาศาสตร์** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๘.

จากศรัทธาผิดๆ แล้วนำพุทธธรรมเข้ามาในตนได้เลย ทั้งนี้เพราะว่ากาลามสูตรคือวิธีการแผ้วถางทางในจิตต์ใจของคนเราไปสู่ปรัชญาเถรวาทโดยแท้[๑]

จากการทบทวนเอกสารที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า เอกสารเหล่านี้ได้กล่าวถึงการใช้เหตุผลโดยทั่วไปและเน้นการใช้เหตุผลแบบตะวันตกเป็นส่วนมาก ส่วนการใช้เหตุผลในพระไตรปิฎกยังมีการศึกษาน้อยมาก มีงานเขียนของสมัคร บุราวาศ ที่ได้ศึกษาพุทธธรรมในมุมมองวิทยาศาสตร์ วิเคราะห์วิธีการในกาลามสูตรว่าเป็นหลักการที่นำไปสู่สัจธรรมอย่างแท้จริง ทำให้ผู้วิจัยได้ฐานคิดจากงานเขียนนี้เป็นอย่างมาก และอีกท่านหนึ่งคือสวามี สัตยานันทปุรีได้เขียนงานชื่อ “ปาฐกถา” ได้กล่าวถึงการใช้เหตุผลของพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบตามแนวของพระพุทธศาสนามหายาน สำหรับการศึกษาวิจัยงานด้านนี้ถือได้ว่ายังขาดงานประเภทนี้ ดังนั้นการศึกษาวิจัยเรื่องนี้จึงนับว่ามีประโยชน์ด้านวิชาการพระพุทธศาสนาและปรัชญาเถรวาทโดยแท้

---

[๑] สมัคร บุราวาศ, **พุทธปรัชญา: มองพุทธศาสนาด้วยทรรศนะทางวิทยาศาสตร์**, หน้า ๑๐๔.

บทที่ ๓

วิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก

ในบทนี้จะได้ศึกษาวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก โดยตั้งประเด็นการศึกษาไว้ ๕ ข้อ ซึ่ง ๓ ข้อแรก ตั้งหัวข้อตามคัมภีร์พระไตรปิฎกคือเรียงข้อไปตามพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ส่วนข้อ ๔-๕ ตั้งหัวข้อตามเนื้อหาของบทนี้เพื่อให้เห็นรูปแบบวิธีการและเป้าหมายของการใช้เหตุผลอย่างชัดเจน ดังนี้ (๑) วิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระวินัยปิฎก (๒) วิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระสุตตันตปิฎก (๓) วิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระอภิธรรมปิฎก (๔) รูปแบบและวิธีการในการใช้เหตุผล (๕) วิเคราะห์เป้าหมายของการใช้เหตุผล ซึ่งจะได้ศึกษาวิเคราะห์รายละเอียดเป็นลำดับไป

๓.๑ วิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระวินัยปิฎก

ในพระวินัยปิฎกส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการบัญญัติกฎระเบียบ ข้อตกลงร่วมกัน กติกาและมารยาทต่างๆสำหรับปฏิบัติต่อหมู่คณะและการขัดเกลากิเลสของบุคคลตามวัตถุประสงค์ ๑๐ อย่างในการบัญญัติพระวินัย ซึ่งการบัญญัติพระวินัยของพระพุทธเจ้านั้น จะทรงบัญญัติก็ต่อเมื่อมีเรื่องราวเกิดขึ้นก่อนแล้วจึงตั้งกฎกติกาภายหลัง จากการศึกษาครั้งนี้ได้พบหลักฐานของการใช้เหตุผลในพระวินัยปิฎก ดังนี้

๓.๑.๑ การใช้เหตุผลในการที่จะบัญญัติหรือไม่บัญญัติพระวินัย

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลในการที่จะบัญญัติหรือไม่บัญญัติพระวินัย หรือการใช้เหตุผลเชิงความมั่นคงของศาสนา* โดยที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระสารีบุตรถึงเหตุผลในการที่จะบัญญัติหรือไม่บัญญัติพระวินัยว่า ศาสนาของพระพุทธเจ้า ๒ กลุ่มคือ (๑)กลุ่มพระพุทธเจ้าที่มีศาสนาดำรงอยู่นาน ได้แก่ พระวิปัสสีพุทธเจ้า พระสิขีพุทธเจ้า พระเวสสภูพุทธเจ้า (๒)กลุ่มพระพุทธเจ้าที่มีศาสนาดำรงอยู่ไม่นาน ได้แก่ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า และพระกัสสปพุทธเจ้า[๑] พระสารีบุตรได้ถามถึงสาเหตุที่ศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งสองกลุ่มที่ตั้งมั่นอยู่

---

[๑] **วิ.มหา.**(ไทย) ๑/๑๘-๑๙/๑๑-๑๒.

ได้นานและที่ไม่ตั้งมั่นอยู่ได้นานนั้นมีอะไรเป็นเหตุปัจจัย พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบเหตุปัจจัยที่ทำให้ศาสนามั่นคงและดำรงอยู่นาน ของกลุ่มแรก สรุปได้ดังนี้

ศาสนาของพระพุทธเจ้าที่แสดงธรรมน้อย และไม่บัญญัติสิกขาบทแก่สาวก ไม่สามารถดำรงอยู่ได้นาน

๑) พระวิปัสสีพุทธเจ้า พระสิขีพุทธเจ้า พระเวสสภูพุทธเจ้า ไม่ทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก คำสอนคือสุตตะเป็นต้น ของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์จึงมีน้อย และมิได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก ไม่มีการแสดงปาติโมกข์

๒) ดังนั้น ศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์จึงไม่ดำรงอยู่นาน

ส่วนศาสนาของพระพุทธเจ้ากลุ่มที่สองสามารถเขียนเป็นรูปประโยคได้ดังนี้

๑) ศาสนาของพระพุทธเจ้าที่แสดงธรรมมาก และบัญญัติสิกขาบทแก่สาวก สามารถดำรงอยู่ได้นาน

๒) พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า และพระกัสสปพุทธเจ้า ทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก คำสอนคือสุตตะเป็นต้นของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์จึงมีมาก และทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก มีการแสดงปาติโมกข์

๓) ดังนั้น ศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ จึงดำรงอยู่นาน

การใช้เหตุผลอย่างนี้ เป็นเหตุผลที่น่าเชื่อถือทำให้ผู้ฟังคล้อยตามจนนำไปสู่การอาราธนาให้บัญญัติพระวินัย โดยพระสารีบุตรกราบทูลว่า “ถึงเวลาแล้วพระพุทธเจ้าข้า ที่พระผู้มีพระภาคจะทรงบัญญัติสิกขาบท ทรงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่พระสาวกอันจะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้ยืนนาน”[๑] อย่างไรก็ตาม พระพุทธองค์หาได้บัญญัติทันทีทันใดไม่ ทรงให้เหตุผลว่า การที่พระองค์ยังไม่บัญญัติพระวินัยตอนนี้ก็เพราะว่าอาสวัฏฐานิยธรรมยังไม่เกิดขึ้น จำนวนสงฆ์ตอนนี้มีน้อย ลาภสักการะก็ยังไม่มาก และยังไม่เป็นหมู่ใหญ่เพราะเป็นพหูสูต คำว่า อาสวัฏฐานิยธรรม หมายถึง ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะได้แก่ความชั่วต่างๆ เช่น การกล่าวให้ร้ายคนอื่นทั้งต่อหน้าและลับหลัง ความเดือนร้อน และการจองจำเป็นต้น[๒]

๓.๑.๒ การใช้เหตุผลแบบยืนยันข้อความเดิม แต่ความหมายเปลี่ยนจากความหมายเชิงลบเป็นเชิงบวก

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลเชิงยืนยันหรือกลับความหมายใหม่จากคำที่มีความหมายเชิงลบกลายเป็นคำที่มีความหมายเชิงบวก* คือการยืนยันคำตำหนิของเวรัญชพราหมณ์ให้

---

[๑] **วิ.มหา.**(ไทย) ๑/๒๑/๑๓.

[๒] **วิ.อ.**(บาลี) ๑/๒๑/๑๙๗.

เป็นคำที่มีความหมายเป็นการสรรเสริญ เป็นคำชมที่ยืนยันพระพุทธคุณที่มีอยู่จริง ซึ่งพราหมณ์คนนี้ได้ตำหนิพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ไม่เคารพพวกพราหมณ์ผู้สูงอายุ เป็นการไม่เหมาะสมสำหรับสมณะหนุ่มที่จะทำอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า พระองค์ยังไม่เห็นใครสักคนในโลกหรือในบริษัทไหนเลย ที่ควรจะไหว้ ควรลุกรับหรือเชื้อเชิญให้นั่ง เพราะว่าถ้าพระองค์ไหว้ ลุกรับ หรือเชื้อเชิญผู้ใดให้นั่ง ศีรษะของผู้นั้นจะต้องขาดตกไป พราหมณ์จึงตำหนิว่า พระโคดม เป็นคนไม่มีรส

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายว่าการที่พราหมณ์กล่าวหาพระองค์นั้นมีมูลอยู่ เพราะพระองค์ละรส คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะได้หมดสิ้น การที่พราหมณ์กล่าวหาว่าพระโคดมเป็นคนไม่มีสมบัตินั้น คำกล่าวนี้ก็มีมูลความจริงอยู่คือพระองค์ไม่สมบัติคือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ส่วนข้อที่ว่าพระโคดมสอนไม่ให้ทำ เป็นคนช่างรังเกียจและเป็นคนช่างเผาผลาญนั้น พระองค์ตรัสว่าเป็นอย่างนั้นจริง คือสอนคนไม่ให้ทำทุจริตทั้งหมดและสอนให้รังเกียจกายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริต และสอนให้เผาผลาญทุจริตทั้งปวง คำตำหนิที่ว่าพระโคดมสอนให้ทำลายและเป็นคนช่างกำจัด พระองค์ยอมรับอีกเช่นกันว่าได้สอนให้ทำลายและกำจัดราคะ โทสะ และโมหะจริง และคำตำหนิสุดท้ายที่ว่า พระโคดมเป็นคนไม่ผุดไม่เกิด พระพุทธเจ้าก็ทรงยอมรับว่าจริงตามที่พราหมณ์กล่าวหา แต่ความหมายที่แท้จริงคือพระองค์ละการอยู่ในครรภ์และการเกิดใหม่ได้หมดแล้ว ซึ่งแต่ละประเด็นพระพุทธเจ้าทรงตอบได้หมดและสมเหตุสมผล

ตารางที่ ๑ สรุปคำตำหนิของพราหมณ์และคำตอบของพระพุทธเจ้า

ลำดับ	คำตำหนิ	ตอบ	ความหมายของคำ
๑	คนไม่มีรส	ใช่	ละรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
๒	คนไม่มีสมบัติ	ใช่	ละรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
๓	สอนไม่ให้ทำ	ใช่	ไม่ทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต
๔	สอนให้ทำลาย	ใช่	ทำลายราคะ โทสะ โมหะ
๕	เป็นคนช่างรังเกียจ	ใช่	รังเกียจกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต
๖	เป็นคนช่างกำจัด	ใช่	กำจัดราคะ โทสะ โมหะ
๗	เป็นคนช่างเผาผลาญ	ใช่	เผาผลาญกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต
๘	เป็นคนไม่ผุดไม่เกิด	ใช่	ตัดกิเลสได้ ไม่เกิดใหม่อีก

การตอบครั้งนี้เป็นการตอบตามความเป็นจริงและมีอยู่จริงในพระพุทธองค์เป็นเหตุเป็นผลอยู่ในตัว ไม่ใช่เป็นการเล่นคำเพื่อต้องการเอาชนะ หากแต่เป็นข้อความที่มีความหมายแฝงด้วย

พระบริสุทธิคุณ พระปัญญาคุณ และพระมหากรุณาคุณ ทำให้พราหมณ์เลื่อมใสอย่างยิ่ง นี้ก็เป็นชัยชนะอันยิ่งใหญ่อีกครั้งหนึ่งในการใช้พระปัญญาโต้ตอบสมณพราหมณ์

ข้อที่น่าสังเกตคือ คนไม่มีรส เป็นต้น ในความหมายของพราหมณ์จริงๆ นั้นเป็นอย่างไรกันไม่สามารถทราบได้ แต่คำตอบของพระพุทธเจ้าที่ตรัสตอบไปนั้นปรากฏว่าเขาไม่ได้โต้ตอบแต่ประการใด จึงเห็นได้ว่าความหมายที่เขาต้องการตำหนิและกล่าวหาพระพุทธเจ้าอาจเป็นการตำหนิการกระทำที่คนทั่วไปตำหนิหรือตำหนิในสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้เผยแผ่คำสอนที่สวนทางกับคำสอนของพราหมณ์ทั้งหลาย คือเขาไม่สอนอย่างที่พระพุทธเจ้าสอน ซึ่งพราหมณ์คิดว่าจะต้องตำหนิหรือกล่าวโจมตีจุดอ่อนตรงนี้แหละจึงจะสามารถสู้กับพระสมณโคดมได้ ผลปรากฏอย่างที่ได้กล่าวไปแล้วนั่นเอง พระองค์ได้ทรงแก้ข้อตำหนิกล่าวหาให้เป็นคำที่มีความหมายเป็นการสรรเสริญพระพุทธองค์อย่างงดงาม

๓.๑.๓ การใช้เหตุผลในเชิงประโยชน์ของทุกฝ่าย

การใช้เหตุผลในการบัญญัติพระวินัยเป็น*การใช้เหตุผลในเชิงประโยชน์ของทุกฝ่าย* ซึ่งการบัญญัติกฎกติกา ระเบียบ มารยาทอะไรก็ตามเพื่อใช้ในสังคมใดสังคมหนึ่งนั้น หากผู้นำขาดหลักการและเหตุผลมารองรับกฎกติกานั้นๆ อย่างเหมาะสมรัดกุมแล้ว อาจทำให้ประสิทธิภาพของกฎกติกานั้นๆ บกพร่องหรือไม่สามารถบังคับบุคคลในสังคมได้ ในเรื่องนี้จะเห็นบทบาทของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างดี โดยพระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อปกครองบริษัทของพระองค์ เหตุผลที่สำคัญคือทรงอ้างประโยชน์ที่ทุกฝ่ายพึงได้รับ ที่เรียกว่า**อำนาจประโยชน์** ๑๐ ข้อ คือ (๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ (๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ (๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก (๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม (๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน (๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต (๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว (๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสัทธรรม (๑๐) เพื่อเอื้อเฟื้อวินัย[๑]

ประโยชน์ที่ทุกฝ่ายได้รับ คือพลังแห่งการบัญญัติวินัยมีอำนาจมีพลังเพื่อให้สงฆ์ยอมรับกันเอง มีพลังสร้างสันติสุข มีพลังข่มและกำราบคนดื้อว่ายากสอนยาก เพิ่มพลังในการป้องกันและรักษาผู้มีศีล มีพลังด้านการปิดกั้นอาสวะทั้งหลายทั้งในปัจจุบันและอนาคต มีพลังรักษาและสร้างความเลื่อมใสของประชาชน และที่สำคัญเป็นพลังในการรักษาสัทธรรมและรักษาพระวินัย คือให้พลังของกฎระเบียบแบบแผนรักษากฎระเบียบแบบแผน สรุปสั้นๆ เป็นตาราง ดังนี้

---

[๑] **วิ.มหา.**(ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙.

ตารางที่ ๒ แสดงเหตุผลเรื่องประโยชน์ ๑๐

เหตุ	จุดมุ่งหมาย	ผล/ประโยชน์
การกระทำสิ่งที่สังคมไม่ยอมรับ	ให้สงฆ์ยอมรับกันและอยู่ผาสุข	ความมั่นคงขององค์กรคือศาสนา
คนดื้อ สอนยากเข้ามาบวช	ให้สงฆ์มีกฎระเบียบสำหรับกำราบคนดื้อและเพื่อความสุขของผู้มีศีล	คนดื้อไม่ก่อเวรภัย คนดีอยู่เป็นสุข
กิเลสทั้งหลาย เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น เกิดได้ตลอดเวลา	เพื่อปิดกั้นและป้องกันไม่ให้กิเลสเกิดขึ้นแก่บุคคล	ความสงบภายใน
ประชาชนกับศาสนาต้องไปด้วยกัน	เพื่อรักษาและสร้างศรัทธาปสาทะของประชาชน	ประชาชนเลื่อมใส อุปถัมภ์ศาสนา และเกิดความมั่นคง
ถ้าไม่มีวินัย คนและสังคมไม่มีระเบียบ	เพื่อความมั่นคงแห่งศาสนา และให้กฎระเบียบเข้มแข็งช่วยรักษาพระธรรมวินัย	ศาสนธรรมมั่นคง

อำนาจประโยชน์ทั้ง ๑๐ ข้อนี้เป็นเหตุผลที่ลึกซึ้งละเอียดอ่อนมาก เพราะแทนที่พระองค์จะทรงบัญญัติเพื่อลงโทษผู้ทำผิดโดยตรงและเป็นกรณีไป แต่พระองค์กลับทรงอาศัยสาเหตุที่ไม่ดี เหตุที่ก่อความเสียหาย แล้วบัญญัติและกำหนดหลักการที่ดีให้เกิดผลเพื่อรักษาคณะสงฆ์ รักษาปัจเจกบุคคล ป้องกันอาสวกิเลสที่เกิดแล้วและที่จะเกิดขึ้น เพื่อรักษาศรัทธาปสาทะ และที่สำคัญเป็นการให้หลักการนี้รักษาพระสัทธรรมและเอื้อประโยชน์คือให้พระวินัยรักษาพระวินัยด้วย

๓.๑.๔ การใช้เหตุผลด้านภาษา ในการบัญญัติพระวินัย

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลด้านภาษาไวยากรณ์* ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีในวงการนักภาษาศาสตร์ว่าภาษาในการบัญญัติพระวินัยทุกสิกขาบท เป็นภาษาที่แสดงถึงความเป็นเหตุเป็นผล กล่าวคือโครงสร้างและรูปประโยคทางภาษาบาลีมีลักษณะเป็นประโยคเหตุและประโยคผลอย่างชัดเจน นั่นคือประโยค “ย(ใด)” เป็นประโยคเหตุ เรียงไว้หน้า และมีประโยค “ต(นั้น)” เป็นประโยคผล เรียงไว้หลัง ถ้ามีประโยค “ย” แล้ว กฎเกณฑ์ภาษาไวยากรณ์จะต้องมีประโยค “ต” ตามมาเสมอ(บางครั้งไม่ปรากฏรูปประโยค แต่เวลาแปลต้องยกขึ้นมารับกับประโยค “ย”) ซึ่งทำให้พระวินัยแต่ละสิกขาบทมีผลบังคับแน่นอน ดังข้อความบาลีดังนี้

โย ปน ภิกฺขุ ภิกฺขูนำ สิกฺขาสาชีวสมาปนฺโน สิกฺขำ อปจฺจกฺขาย ทุพฺพลฺยำ อนาวิกตฺวา เมถุนำ ธมฺมำ ปฏิเสเวยฺย อนฺตมโส ติรจฺฉานคตายปิ ปาราชิโก โหติ อสำวาโส

อนึ่ง ภิกษุใดถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพของภิกษุทั้งหลาย ไม่บอกคืนสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้ เสพเมถุนธรรมโดยที่สุดแม้กับสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย

ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้[๑]

แม้ในรูปประโยคบาลีตรงนี้จะไม่ปรากฏ ประโยค “ต” แต่ตามหลักไวยากรณ์เมื่อมีประโยค “ย” ให้เห็นชัดเจน เวลาแปลก็ต้องขึ้นประโยค “ต” มาเสมอ ถ้าไม่ขึ้นประโยค “ต” มารับถือว่าผิดหลักภาษา และเพื่อความชัดเจนในฐานะเป็นพระวินัย คำว่า *โย ปน ภิกฺขุ อนึ่ง ภิกษุใด* คำว่าใดนี้ มีความหมายว่า รูปใดก็ตาม กล่าวคือหมายความถึงภิกษุทั้งหลาย ทางภาษาบาลีตรงกับสัพพะแปลว่าทั้งปวง นี้คือภาษาที่เป็นกฎหมายในสมัยโบราณครั้งพุทธกาล ซึ่งมีผลใช้บังคับภิกษุทุกรูป คำว่า *หาสังวาสมิได้* มีคำอธิบายไว้ในบทภาชนีย์ ดังนี้ *อสฺวาโสติ สฺวาโส นาม เอกกมฺมํ เอกุทฺเทโส สมสิกฺขตา เอโส สฺวาโส นาม. โส เตน สทฺธึ นตฺถิ.* คำว่า หาสังวาสมิได้ อธิบายว่า ที่ชื่อว่า สังวาส ได้แก่ กรรมที่ทำร่วมกัน อุทเทสที่สวดร่วมกัน ความมีสิกขาเสมอกัน นี้ชื่อว่า สังวาส สังวาสนั้นไม่มีกับภิกษุรูปนั้น[๒] สรุปเพื่อความเข้าใจง่ายๆ คือถ้าภิกษุละเมิดสิกขาบทข้อนี้แล้วจะไม่มีสิทธิทำสังกรรมต่างๆ ร่วมกับคณะสงฆ์เพราะขาดจากความเป็นภิกษุ มีสภาพเป็นคฤหัสถ์แล้ว

๓.๑.๕ การใช้เหตุผลเชิงอุปมาอุปไมยในการบัญญัติปาราชิกทั้ง ๔ สิกขาบท

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลเชิงอุปมาอุปไมย* อุปมาอุปไมยนี้คล้ายกับประโยค ย-ต ในหัวข้อที่ผ่านมา เพียงแต่ประโยค ย-ต จะมีคำแปลว่า ใด-นั้น ซึ่งเป็นคำที่ขยายคำนาม เช่น ภิกษุใด...ภิกษุนั้น ส่วนการอุปมาอุปไมยในข้อนี้เป็นการใช้ ย-ต แบบเปรียบเทียบ ซึ่งมีคำแปลว่า ฉันใด(ยถา) ฉันนั้น(ตถา, เอวํ) และ เช่น ประโยคบาลีว่า *ยถาวาที ตถาการี พูดอย่างใดก็ทำอย่างนั้น* และคำว่า *เสยฺยถาปี...เอวํ* เช่น *เสยฺยถาปี นาม ปุริโส สีสจฺฉินฺโน อภพฺโพ เตน สรีรพนฺธเนน ชีวิตุ เอวเมว ภิกฺขุ เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวิตฺวา อสฺสมโณ โหติ อสกฺยปุตฺติโย..*[๓] ความว่า ภิกษุเสพเมถุนธรรมย่อมไม่เป็นสมณะไม่เป็นเชื้อสายพระศากยบุตร เปรียบเหมือนคนถูกตัดศีรษะ ไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้โดยการต่อศรีษะเข้ากับร่างกายนั้น[๔] การอุปมาอุปไมยด้วยการใช้คำเหล่านี้มีใช้ทั้งในพระสูตรและพระวินัย และในปาราชิกทั้ง ๔ สิกขาบทมีการใช้เหตุผลเชิงอุปมาอุปไมย ดังนี้

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ภิกษุเสพเมถุนธรรมกับหญิง โดยที่สุดแม้สัตว์ดิรัจฉาน ต้องอาบัติปาราชิก คือขาดจากความเป็นพระภิกษุทันที อุปมาเหมือนคนถูกตัดศีรษะแม้จะนำศีรษะมาต่อเข้ากับร่างกายก็ไม่อาจมีชีวิตได้ เหตุผลในข้อนี้คือการอุปมาว่า ภิกษุผู้ละเมิดสิกขาบทนี้แล้วจะไม่สามารถเป็นภิกษุได้อีกต่อไป ซึ่งเหมือนคนที่ถูกตัดศีรษะขาดออกไปแล้ว ไม่สามารถต่อเข้ากับ

---

[๑] **วิ.มหา.**(บาลี) ๑/๔๔/๓๐, **วิ.มหา.**(ไทย) ๑/๔๔/๓๒.

[๒] **วิ.มหา.**(บาลี) ๑/๕๕/๓๐, **วิ.มหา.**(ไทย) ๑/๕๕/๔๓.

[๓] **วิ.มหา.**(บาลี) ๑/๕๕/๓๐.

[๔] **วิ.มหา.**(ไทย) ๑/๕๕/๔๓.

ร่างกายได้เลย เป็นคำอุปมาที่มีเหตุผลอย่างหนักแน่น เด็ดขาด มีผลในแง่ปฏิบัติตาม ผู้มีความละอายย่อมไม่อาจละเมิดได้

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ภิกษุถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้มีราคาเกิน ๕ มาสก ต้องอาบัติปาราชิก ขาดจากความเป็นภิกษุทันที อุปมาเหมือนใบไม้แก่เหลืองหลุดจากขั้วไม่อาจมีความเขียวสดอีกได้ เหตุผลในข้อนี้คือการอุปมาว่าภิกษุผู้ละเมิดสิกขาบทนี้แล้วจะไม่สามารถเป็นภิกษุได้อีกต่อไป ซึ่งเหมือนใบไม้แก่เหลืองที่หลุดออกจากขั้วแล้วไม่อาจมีสีเขียวและเจริญงอกงามได้อีก มีแต่จะแห้งเหี่ยวชืดเซียว เป็นอุปมาที่เด็ดขาดหนักแน่นอีกเหมือนกัน เพราะคำอุปมานี้มองเห็นได้ชัดเจน อันทำให้มีผลต่อการปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ ภิกษุเจตนาฆ่ามนุษย์ให้ตาย ต้องอาบัติปาราชิก ขาดจากความเป็นภิกษุทันที อุปมาเหมือนแผ่นศิลาหนาที่แตกออกเป็นเสี่ยงๆ ไม่อาจประสานเข้ากันอีกได้ เหตุผลในข้อนี้ภิกษุผู้ละเมิดสิกขาบทนี้แล้วไม่สามารถเป็นภิกษุได้อีกต่อไป ซึ่งเปรียบเหมือนแผ่นศิลาที่มีความหนาได้แตกออกเป็นเสี่ยงๆ ไม่อาจประสานเข้ากันได้ แผ่นศิลาสมัยปัจจุบันแตกแล้วเรื่องการประสานคงไม่ยากเท่าใดนัก แต่ในสมัยโบราณเมื่อแตกแล้วยากที่ประสานกันได้ ด้วยเหตุผลด้านเทคโนโลยี อย่างไรก็ตามการแตกของแผ่นศิลาที่นำมาเปรียบเทียบนี้จุดประสงค์เพื่อให้ภิกษุได้ตระหนักรู้ว่า หากละเมิดสิกขาบทนี้ย่อมไม่สามารถประสานความเป็นภิกษุอยู่กับพระธรรมวินัยนี้ได้อีก

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ ภิกษุอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีในตน ต้องอาบัติปาราชิก ขาดจากความเป็นภิกษุทันที อุปมาเหมือนต้นตาลยอดด้วนไม่อาจงอกขึ้นมาใหม่ได้ เหตุผลในข้อนี้ก็เหมือนกับ ๓ ข้อข้างต้น เป็นการใช้อุปมาช่วยยืนยันให้หนักแน่นที่มีผลในการปฏิบัติตาม เพราะการอวดอุตตริมนุษยธรรมนี้เป็นการเอาเปรียบชาวบ้าน เป็นการหลอกลวงคนอื่นเลี้ยงชีพ การกระทำอย่างนี้จึงเป็นปาราชิกขาดจากความเป็นภิกษุทันที อุปมาข้อนี้เปรียบเหมือนตาลยอดด้วน ธรรมดาต้นไม้อย่างอื่นเมื่อยอดหัก หรือขาดออกจากต้น ยังมีโอกาสงอกงามขึ้นมาอีก แต่สำหรับตาลแล้วนับว่ายากมาก ทำให้มองเห็นความเด็ดขาดของสิกขาบทนี้เหมือนกัน

อุปมาอุปไมยทั้ง ๔ อย่างนี้มีลักษณะเด็ดขาดต้องเป็นอย่างนั้นอย่างไม่ต้องสงสัยและมีผลในเชิงปฏิบัติด้วย เพราะหากละเมิดสิกขาบทใดสิกขาบทหนึ่งแล้วก็ไม่สามารถเป็นภิกษุอีกต่อไปได้ แม้ว่าท่านผู้นั้นจะยอมหรือไม่ยอมก็ตาม

๓.๑.๖ การใช้เหตุผลในการขออนุญาตให้สตรีบวช

การใช้เหตุผลข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลเกี่ยวกับความสามารถหรือศักยภาพของมนุษย์ระหว่างบุรุษกับสตรี* ชาวพุทธทราบกันดีว่าพระมหาปชาบดีกราบทูลขอบวชในพระธรรมวินัยหลายต่อหลายครั้ง แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงอนุญาต แม้พระนางจะปลงพระเกศานุ่งห่มผ้ากาสายะบุกป่า

ฝ่าดงจนพระบาทระบม พระวรกายเปรอะเปื้อนฝุ่นธุลี เป็นทุกข์ เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ ประทับยืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตูชั้นนอก พระอานนท์เห็นแล้วเกิดความสงสารจึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลขออนุญาตให้พระนางได้บวชก็ไม่สำเร็จ โดยพระพุทธเจ้าทรงห้ามพระอานนท์ว่าอย่าชอบใจการให้มาตุคามบวชในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย กระนั้นก็ตามพระอานนท์หาได้ละความพยายามไม่ ท่านได้คิดว่าเมื่อพระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตโดยตรงก็จะขอให้อนุญาตด้วยอุบายบางอย่างจึงได้ทูลถามว่า มาตุคามออกบวช ในพระธรรมวินัยนี้จะสามารถบรรลุโสดาปัตติผลจนถึงอรหัตตผลได้ไหม พระพุทธองค์ตรัสตอบว่าสามารถบรรลุมรรคผลได้ พระอานนท์เห็นเป็นโอกาสดีจึงรีบกราบทูลขออนุญาตให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้บวชในพระธรรมวินัย ในฐานะที่พระนางเป็นพระมาตุจฉาของพระพุทธเจ้า ทรงมีอุปการะมาก เคยประคับประคองดูแลถวายเกษียรธาร (น้ำนม) เมื่อพระชนนีสวรรคต ได้ให้พระผู้มีพระภาคดื่มเกษียรธาร

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ถ้าพระนางมหาปชาบดีโคตมีรับครุธรรม ๘ ข้อได้ การรับครุธรรมนั้นจงเป็นการอุปสมบทของพระนาง[๑] เป็นอันว่าพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้มาตุคามบวชในพระพุทธศาสนาได้ และเมื่อพระอานนท์นำเรื่องนี้ไปบอกพระมหาปชาบดีให้ทราบ พระนางก็ยินดีรับข้อเสนอนี้ทันทีโดยไม่มีข้อแม้แต่ประการใด จะเห็นได้ว่าพระอานนท์ใช้เหตุผลด้านศักยภาพหรือความสามารถของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชายต่างก็มีความสามารถที่จะบรรลุธรรมได้เท่ากัน และอีกประเด็นหนึ่งที่มาสนับสนุนข้อนี้คือความมีอุปการะมากของพระมหาปชาบดีที่มีต่อพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งทรงพระเยาว์

๓.๒ การใช้เหตุผลในพระสุตตันตปิฎก

การใช้เหตุผลในพระสุตตันตปิฎกที่จะศึกษาในข้อนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาตามลำดับของพระสุตตันตปิฎก ๕ นิกาย คือ (๑) ทีฆนิกาย (๒) มัชฌิมนิกาย (๓) สังยุตตนิกาย (๔)อังคุตตรนิกาย (๕) ขุททกนิกาย ดังนี้

๓.๒.๑ การใช้เหตุผลที่ปรากฏในทีฆนิกาย

ในพระสุตตันตปิฎกทีฆนิกาย มีคัมภีร์อยู่ ๓ เล่ม คือ (๑) ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (๒) ทีฆนิกาย มหาวรรค และ (๓) ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค มีพระสูตรที่เกี่ยวกับการใช้เหตุผล ดังนี้

๓.๒.๑.๑ การใช้เหตุผลเชิงประจักษ์ในสามัญญผลสูตร

ในพระสูตรนี้แสดงให้เห็น*การใช้เหตุผลเชิงประจักษ์ เกี่ยวกับความเป็นเหตุเป็นผลของการบวชที่มีผลประจักษ์ชัดเจน* พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุและผลแห่งความเป็นสมณะใน

---

[๑] **วิ.จู.**(ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๕-๓๑๖.

พระพุทธศาสนาแด่พระเจ้าอชาตศัตรู เพื่อตอบคำถามที่ว่า อาชีพที่มนุษย์อาศัยศิลปะมากมายกระทำแล้วย่อมได้รับผลประจักษ์คือมีค่าตอบแทนในการทำงาน จากนั้นก็สามารถนำค่าตอบแทนมาเลี้ยงชีพในปัจจุบัน บำรุงมารดาบิดาตลอดถึงนำไปทำบุญมีผลทำให้เกิดความสุขทั้งในชาตินี้และเกิดในสวรรค์ ในพระธรรมวินัยนี้พระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันเหมือนชาวโลกเขาได้หรือไม่

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าสามารถบัญญัติได้ และทรงยกตัวอย่างว่า ถ้าทาสกรรมกรของพระเจ้าอชาตศัตรูเข้ามาบวชในพระธรรมวินัยและปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามคำสอน พระองค์จะรับสั่งกับทาสกรรมกรว่า เฮ้ย เจ้าคนนั้นจงมาหาข้า จงเป็นทาสกรรมกรที่ต้องตื่นก่อน นอนทีหลัง คอยรับคำสั่ง คอยประพฤติให้ถูกใจ พูดอย่างไพเราะ...ไหม พระเจ้าอชาตศัตรูกราบทูลว่า จะทำอย่างนั้นไม่ได้ แต่ควรจะไหว้ ลุกรับ เชื้อเชิญให้เขานั่ง บำรุงด้วยปัจจัย ๔ มีจีวรเป็นต้น และปกป้อง คุ้มครองเขาอย่างชอบธรรม พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่านี้คือผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันข้อแรก พระเจ้าอชาตศัตรูทรงยอมรับว่ามีผลเห็นประจักษ์จริง[๑] จากนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสถามว่า ถ้าชาวนา คหบดีที่ต้องเสียภาษีบำรุงรัฐของพระองค์มาบวช แล้วปฏิบัติดีปฏิบัติชอบพระองค์จะรับสั่งให้เขาเป็นชาวนา เป็นคหบดีเสียภาษีบำรุงรัฐอีกไหม พระเจ้าอชาตศัตรูกราบทูลในทำนองเดียวกันกับทาสกรรมกร สรุปเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๑ เหตุผลในสามัญญผลสูตร

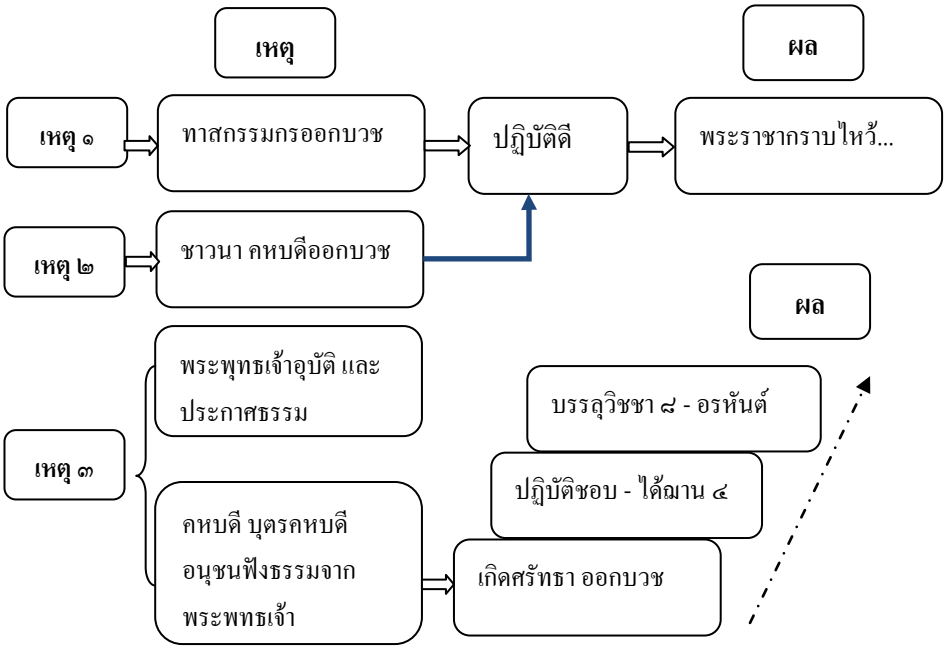

[๑] **ที.สี.**(ไทย) ๙/๑๘๓-๑๘๕/๖๒.

เหตุผลชุดที่ ๑-๒ เป็นเหตุผลที่ประจักษ์แบบธรรมดา ส่วนเหตุผลชุดที่ ๓ เป็นเหตุผลที่ละเอียดประเสริฐกว่าสองชุดแรก พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันที่ประณีตกว่าสองตัวอย่างนั้นคือมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกและประกาศธรรม มีผู้คนเกิดศรัทธาออกบวชตาม ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบสมบูรณ์ด้วยศีล คุ้มครองอินทรีย์ทั้งหลาย สมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ สันโดษ ละนิวรณ์ ๕ บรรลุฌาน ๔ ในช่วงที่ภิกษุบรรลุฌานแต่ละฌานนั้นทรงชี้ให้เห็นว่าเป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์แต่ละอย่างซึ่งดีกว่าและประณีตกว่าผลแห่งความเป็นสมณะข้อก่อน ๆ จนกระทั่งภิกษุบรรลุวิชชา ๘ ประการ มี วิปัสสนาญาณเป็นต้น และอาสวักขยญาณเป็นที่สุด นี้เป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ ซึ่งดีกว่าและประณีตกว่าผลแห่งความเป็นสมณะข้อก่อน ๆ และอาสวักขยญาณเป็นผลที่ดีกว่าและประณีตกว่าข้ออื่นทั้งหมด

การใช้เหตุผลในเชิงประจักษ์นี้ทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูเลื่อมใสเข้าใจธรรมอย่างชัดเจนจนนำไปสู่การแสดงพระองค์เป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา พร้อมกับสารภาพความผิดที่ได้กระทำปิตุฆาตเพราะความโง่เขลาเบาปัญญา ต่อไปจักไม่กระทำอย่างนั้นอีก พระพุทธเจ้าทรงรับทราบตามที่พระองค์ทรงสารภาพผิดและตรัสให้กำลังใจว่า ผู้ที่เห็นความผิดว่าเป็นความผิดแล้วสารภาพออกมาตามความเป็นจริง รับว่าจะสำรวมต่อไป วิธีนี้เป็นความเจริญในอริยวินัย

๓.๒.๑.๒ การใช้เหตุผลเชิงลดทอนคุณสมบัติภายนอกเหลือคุณธรรมภายใน

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลเชิงลดทอนคุณสมบัติแห่งความเป็นพราหมณ์ ๕ อย่าง อันเป็นคุณสมบัติภายนอกเหลือคุณธรรมภายใน* โดยที่พราหมณ์ยึดถือกันมาตลอดว่าผู้ที่จะเป็นพราหมณ์ได้นั้นต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ ประการจึงจะเป็นพราหมณ์ได้สมบูรณ์ คือ

๑.ชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายบิดาและมารดา ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ

๒.คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ รู้จบไตรเพทพร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ

๓.รูปงามน่าดูน่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนักดุจพรหม มีกายดุจพรหม โอกาสที่จะได้พบเห็นยากนัก

๔.ศีล มีศีลที่เจริญ ประกอบด้วยศีลที่เจริญ

๕.เป็นบัณฑิตมีปัญญาลำดับที่ ๑ หรือที่ ๒ ในบรรดาพราหมณ์ผู้รับการบูชา[๑]

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่าหากไม่ครบ ๕ อย่าง จะเป็นพราหมณ์ไหม ถ้าให้ตัดออกสักหนึ่งข้อ จะเป็นพราหมณ์หรือไม่ โสณทัณฑพราหมณ์กราบทูลว่า ได้ โดยตัดข้อที่ ๓ คือรูปร่างงามเหลือ

---

[๑] **ที.สี.**(ไทย) ๙/๓๑๑/๑๑๘.

อีก ๔ ข้อก็ยังเรียกว่าพราหมณ์ได้ ตัดข้อที่ ๒ คือจบไตรเพท เหลืออีก ๓ ข้อก็เป็นพราหมณ์ได้ และตัดข้อที่ ๑ คือชาติกำเนิดดี ออกเหลือเพียง ๒ ข้อก็ยังเป็นพราหมณ์ได้ แต่จะตัด ๒ ข้อสุดท้ายไม่ได้เป็นอันขาด เพราะปัญญาต้องอาศัยศีลชำระให้บริสุทธิ์ ศีลก็ต้องอาศัยปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ปัญญาย่อมมีในที่ที่มีศีล ศีลย่อมมีในที่ที่มีปัญญา ปัญญามีแก่ผู้มีศีล ศีลมีแก่ผู้มีปัญญา ทั้งสองอย่างนี้ปราชญ์ยกย่องว่าเป็นสิ่งล้ำเลิศในโลก สรุปเป็นแผนผังดังนี้

แผนภาพที่ ๒ การลดทอนคุณสมบัติของพราหมณ์

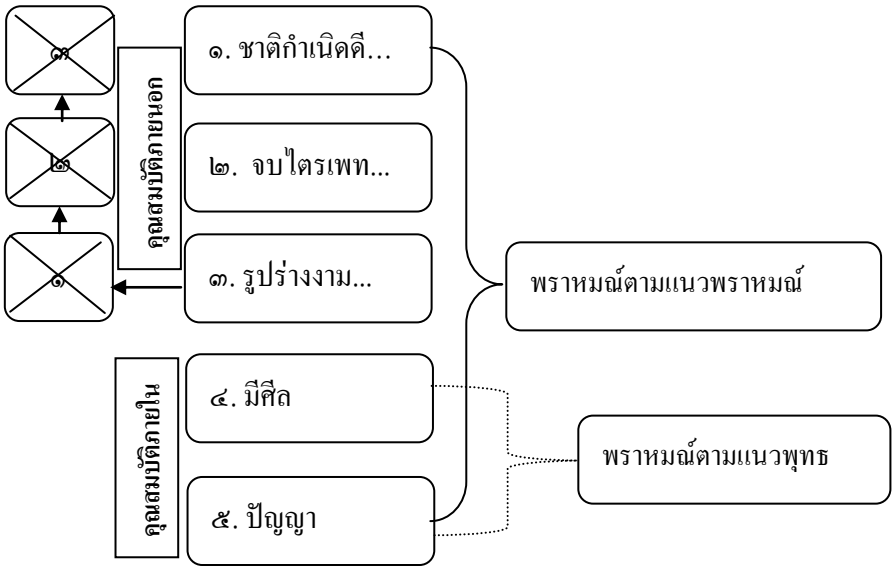

เหตุคือคุณสมบัติ ๕ อย่างทำให้เกิดผลคือเป็นพราหมณ์สมบูรณ์แบบ ส่วนพระพุทธเจ้าทรงแย้งว่า เหตุเพียง ๒ อย่างคือศีลและปัญญาทำให้เกิดผลคือเป็นพราหมณ์ได้ โดยที่พระองค์ให้พราหมณ์เป็นผู้ลดของเขาเอง ในที่สุดก็ทำให้เข้าตรงตามแนวพระพุทธศาสนา จึงเท่ากับว่าเหตุผลของพระพุทธเจ้าในลักษณะนี้สามารถทำให้พราหมณ์ยอมรับและทำให้พราหมณ์ทั้งหลายเข้าใจเรื่องคุณสมบัติที่แท้จริงของพราหมณ์ซึ่งเป็นคุณสมบัติด้านศีลและปัญญา หรือศีลธรรมกับความรู้ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน อันเป็นการแสดงให้เห็นสาระสำคัญของชีวิตมนุษย์ ส่วนอีก ๓ ข้อนั้นเป็นการสมมติบนพื้นฐานของระบบวรรณะ ๔ ซึ่งกลุ่มพราหมณ์พากันสมมติและยัดเยียดให้คนกลุ่มวรรณะแพศย์และศูทร การใช้เหตุผลในหัวข้อนี้อาจกล่าวได้อีกว่า การใช้เหตุผลแห่งศีลและปัญญาหักร้างคุณสมบัติภายนอกของพราหมณ์

๓.๒.๑.๓ การใช้เหตุผลเกี่ยวกับอภิสัญญานิโรธ[๑]

การใช้เหตุผลข้อนี้*เป็นการใช้เหตุผลเกี่ยวกับอภิสัญญานิโรธ* การใช้เหตุผลเพื่อให้เข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรม ปัญหาในเรื่องคืออภิสัญญานิโรธคืออะไร เจ้าลัทธิสมัยนั้นถกเถียงกันและยังหาข้อยุติไม่ได้ ต่างกลุ่มต่างก็มีความคิดและเหตุผลไปคนละทาง แบ่งแยกออกเป็น ๔ กลุ่ม วันหนึ่งพวกเขาได้โอกาสจึงได้ตั้งประเด็นถามพระพุทธเจ้า สรุปประเด็นได้ดังนี้

๑) สมณพราหมณ์กลุ่มที่ ๑ เสนอว่า "สัญญาของคนไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เกิดดับไปเอง เวลาที่เกิดสัญญา คนก็มีความจำ เมื่อสัญญาดับ คนก็จำอะไรไม่ได้" อาจเรียกกลุ่มนี้ว่ากลุ่มนัตถิกสัญญา(สัญญาไม่มี)

๒)สมณพราหมณ์กลุ่มที่ ๒ เสนอแย้งว่าการมีแนวคิดอย่างนั้นเป็นเรื่องไม่ถูกต้อง จึงเสนอความคิดว่า "เพราะสัญญาเป็นอัตตา(ตัวตน)ของคนที่เวียนเข้าเวียนออก เวลาที่สัญญาเป็นอัตตาเวียนเข้า คนก็มีความจำ เมื่อสัญญาเป็นอัตตาเวียนออก คนก็จำอะไรไม่ได้" อาจเรียกกลุ่มนี้ว่า อัตถิกสัญญาหรืออัตตสัญญา(สัญญามีการเวียนเข้าเวียนออก)

๓)สมณพราหมณ์กลุ่มที่ ๓ เสนอแย้งว่าเรื่องนั้นก็ไม่ถูก จึงเสนอว่า "เพราะมีสมณพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์มากมีอานุภาพมาก สามารถบันดาลสัญญาของคนให้เข้าไปหรือให้ออกไปก็ได้ เวลาที่บันดาลให้สัญญาเข้าไป คนก็มีความจำ เมื่อบันดาลให้สัญญาออกไป คนก็จำอะไรไม่ได้" อาจเรียกกลุ่มนี้ว่าสมณพราหมณมหิทธิกาสัญญา(สัญญาเป็นไปตามอำนาจของผู้มีฤทธิ์)

๔)สมณพราหมณ์กลุ่มที่ ๔ เสนอแย้งว่า "ท่านทั้งหลาย เรื่องนั้นก็ไม่ถูก เพราะมีเทวดาผู้มีฤทธิ์มากมีอานุภาพมาก สามารถบันดาลสัญญาของคนให้เข้าไปหรือให้ออกไปก็ได้ เวลาที่บันดาลให้สัญญาเข้าไป คนก็มีความจำ เมื่อบันดาลให้สัญญาออกไป คนก็จำอะไรไม่ได้" อาจเรียกกลุ่มนี้ว่าเทวตามหิทธิกาสัญญา(สัญญาเป็นไปตามอำนาจเทวดา)

กลุ่มนัตถิกสัญญา(สัญญาไม่มี)

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า กลุ่มที่ ๑ มีความเชื่อ(ทิฏฐิ)ว่า สัญญาไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยเกิดดับเอง นั้นผิดตั้งแต่แรก เพราะสัญญาของคนมีเหตุมีปัจจัย เกิดก็มี ดับก็มี สัญญาบางอย่างเกิดเพราะการศึกษา สัญญาบางอย่างดับเพราะการศึกษา สัญญาที่เกิดเพราะการศึกษา และดับเพราะการศึกษามีดังนี้ กล่าวคือภิกษุผู้ปฏิบัติดีสมบูรณ์ด้วยศีลพิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ ที่ตนละได้แล้ว ย่อมเกิดความเบิกบานใจ เมื่อเบิกบานใจย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบย่อมได้รับความสุข เมื่อมีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น ภิกษุสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวก กามสัญญาของเธอที่มีอยู่ก่อนจะดับไป สัจสัญญาอันละเอียดมีปีติ

---

[๑] **ที.สี.**(ไทย) ๑๙/๔๑๑-๔๒๐/๑๗๖-๑๘๒.

และสุขอันเกิดจากวิเวกจะเกิดขึ้นแทน สัญญาบางอย่างเกิดเพราะการศึกษา บางอย่างดับเพราะการศึกษาอย่างนี้ แม้สัญญาของภิกษุบรรลุทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌานก็มีสัจสัญญาอันละเอียดเกิดและดับไปเหมือนกัน

ในขั้นของอากาสานัญจายตนฌาน ก็มีรูปสัญญาที่มีอยู่ก่อนจะดับไป สัจสัญญาอันละเอียดประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌานจะเกิดขึ้นแทน วิญญาณัญจายตนฌาน สัจสัญญาอันละเอียดประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌานที่มีอยู่ก่อนจะดับไป สัจสัญญาอันละเอียดประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนฌานจะเกิดขึ้นแทน และในขั้นอากิญจัญญายตนฌาน สัจสัญญาอันละเอียดประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนฌานที่มีอยู่ก่อนจะดับไป สัจสัญญาอันละเอียดประกอบด้วยอากิญจัญญายตนฌานจะเกิดขึ้นแทน

ภิกษุที่ยังมีสกสัญญา ออกจากปฐมฌานเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานเข้าตติยฌาน จนถึงอากิญจัญญายตนฌานอันเป็นที่สุดแห่งสัญญาโดยลำดับ เมื่อภิกษุอยู่ในอากิญจัญญายตนฌานอันเป็นที่สุดแห่งสัญญา ได้เกิดความคิดขึ้นว่า “เมื่อเรายังคิดอยู่ เป็นการไม่ดีเลย ไม่คิดเสียจะดีกว่า ถ้ายังคิดยังคำนึง สัญญาเหล่านี้จะพึงดับ สัญญาอื่นที่หยาบจะเกิดขึ้นแทน ทางที่ดีเราไม่ควรคิดและไม่ควรคำนึง” ภิกษุนั้นจึงไม่คิดไม่คำนึง เมื่อไม่คิดไม่คำนึง สัญญานั้นจึงดับไป สัญญาอื่นที่หยาบก็ไม่เกิดขึ้น ภิกษุจึงบรรลุนิโรธ การเข้าถึงความดับสัญญาของภิกษุผู้มีความรู้ตัวโดยลำดับ มีด้วยอาการอย่างนี้ นี้คืออภิสัญญานิโรธ ในที่นี้แม้พระพุทธเจ้าจะตอบสัญญาของกลุ่มแรก แต่คำตอบก็ครอบคลุมทุกกลุ่ม จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาของพราหมณ์กลุ่มที่ ๒-๓-๔ เป็นลำดับไป

กลุ่มอัตตสัญญา

พราหมณ์กลุ่มที่ ๒ มีความเชื่อว่า *สัญญากับอัตตาเป็นอย่างเดียวกัน* โปฏฐปาทปริพาชกได้ทูลถามเกี่ยวกับสัญญากับอัตตาว่า *สัญญาเป็นอัตตาของคนหรือว่าสัญญากับอัตตาเป็นคนละอย่างกัน* เมื่อพระองค์ทรงย้อนถามว่าหมายถึงอัตตาเช่นไร เขากราบทูลว่า หมายถึงอัตตาหยาบซึ่งมีรูปที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ บริโภคอาหารเป็นคำ ๆ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า อัตตาที่พูดถึงนั้นเป็นอัตตาหยาบซึ่งมีรูปที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ บริโภคอาหารเป็นคำ ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ สัญญากับอัตตาก็เป็นคนละอย่างกัน

กลุ่มสมณพราหมณมหิทธิกาสัญญา

พราหมณ์กลุ่มที่ ๓ มีความเชื่อว่า *สัญญาของคนเกิดและดับเพราะอำนาจของผู้มีฤทธิ์มากบันดาล* โปฏฐปาทปริพาชกกราบทูลว่า ข้าพระองค์หมายถึงอัตตา ที่สำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง พระพุทธเจ้าตรัสว่า อัตตาที่พูดถึงนั้นเป็นอัตตาที่สำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง เมื่อเป็นเช่นนี้ สัญญากับอัตตาก็เป็นคนละอย่างกัน

กลุ่มที่ ๔ อัตตาที่ไม่มีรูป สำเร็จด้วยสัญญา

พราหมณ์กลุ่มที่ ๔ มีความเชื่อว่า *อัตตาที่ไม่มีรูป สำเร็จด้วยสัญญา* โปฏฐปาทปริพาชกกราบทูลว่า ข้าพระองค์หมายถึง*อัตตาที่ไม่มีรูป สำเร็จด้วยสัญญา* พระพุทธเจ้าตรัสว่า อัตตาที่พูดถึงนั้นเป็นอัตตาที่ไม่มีรูป สำเร็จด้วยสัญญา เมื่อเป็นเช่นนี้ สัญญากับอัตตาก็เป็นคนละอย่างกัน เขาทูลถามว่าจะรู้ได้อย่างไรว่า สัญญาเป็นอัตตาของคน หรือว่าสัญญากับอัตตาเป็นคนละอย่างกัน พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า การที่ท่านไม่เข้าใจเรื่องนี้เพราะมีทิฏฐิแตกต่างกัน มีความถูกใจแตกต่างกัน มีความพอใจแตกต่างกัน มีความมุ่งหมายแตกต่างกัน มีอาจารย์แตกต่างกัน จากนั้นโปฏฐปาทปริพาชกได้ถามเรื่องโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบเรื่องนี้โดยให้เหตุผลว่า ไม่มีสาระและไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายคลายกำหนัด และเพื่อนิพพาน สิ่งที่พระองค์ตรัสเสมอคือเรื่องทุกข์และการดับทุกข์

๓.๒.๑.๔ การใช้เหตุผลเชิงเปรียบเทียบเพื่อตอบปัญหาเรื่องอัตตาถาวร[๑]

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลเชิงเปรียบเทียบเรื่องอัตตาถาวร หรืออัตตาแบบยั่งยืน* หรือสัสสตทิฏฐิ โดยที่พราหมณ์มีแนวความเชื่อ(ทิฏฐิ)ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตามีสุขโดยส่วนเดียว ปลอดภัย พระพุทธองค์ทรงตั้งคำถามว่า การที่พราหมณ์เชื่ออย่างนั้นจริง ก็จะถูกถามต่อไปหลายคำถามว่า พราหมณ์ได้รู้ได้เห็นโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียวหรือ รู้อัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียวตลอด ๑ วัน ตลอด ๑ คืน หรือตลอดครึ่งวันตลอดครึ่งคืนหรือ รู้ว่า นี้เป็นทาง นี้เป็นข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียวหรือ ได้ยินเสียงพวกเทวดาผู้บังเกิดในโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียว ซึ่งกล่าวอยู่ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบเพื่อบรรลุโลกที่มีสุขโดย ส่วนเดียว ถึงข้าพเจ้าก็ปฏิบัติอย่างนี้จึงบังเกิดในโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียวหรือ เมื่อถูกถามอย่างนี้ พวกพราหมณ์จะตอบว่า “ไม่รู้และไม่ได้ยิน” เมื่อเป็นเช่นนี้ ภาษิตของสมณพราหมณ์เหล่านั้นถือว่าเลื่อนลอยและพวกพราหมณ์ก็ยอมรับว่าภาษิตนั้นเลื่อนลอยแน่นอน

การตั้งคำถามและให้หาคำตอบในเชิงประจักษ์อย่างนี้ทำให้สมณพราหมณ์ทั้งหลายไม่มีหลักฐานยืนยัน เพราะเกินขีดความสามารถที่จะแสดงว่าชีวิตหรืออัตตาหลังจากตายแล้วมีสุขอย่างถาวรไม่เปลี่ยนแปลง นอกจากไม่รู้และไม่มีหลักฐานยืนยันแล้ว พวกเขายังไม่รู้แนวทางปฏิบัติเพื่อให้บังเกิดในโลกที่มีสุขแบบถาวรนั้นด้วย ประการสำคัญคือเทวดาที่บังเกิดในโลกที่มีสุขแบบถาวรนั้นก็ไม่มีหลักฐานมายืนยัน ดังนั้นพระพุทธองค์ได้ทรงอุปมา ดังนี้

อุปมาที่ ๑ เปรียบเหมือนบุรุษหลงรักสาวงามในชนบท

สมณพราหมณ์ที่มีทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้ว อัตตามีสุขโดยส่วนเดียว ปลอดภัย เปรียบเหมือนชายคนหนึ่งหลงรักหญิงสาวชนบทที่ไม่เคยเห็นหน้าตากันเลย เขาจะถูกคนทั้งหลายถามว่า

---

[๑] **ที.สี.**(ไทย) ๑๙/๔๒๕-๔๔๑/๑๘๗-๑๙๖.

คนที่เขาหลงรักนั้นเป็นนางกษัตริย์ นางพราหมณี นางแพศย์หรือนางศูทร หญิงนั้นเกิดในตระกูลสูงหรือต่ำ รูปร่างหน้าตาสันทัด ผิวดำ คล้ำหรือผิวเหลือง อยู่ในหมู่บ้าน นิคม หรือในเมือง เขาจะได้แต่ตอบว่า ไม่รู้จัก ๆ เรื่อยไป ในที่สุดผู้คนก็จะถามว่า เธอปรารถนารักหญิงสาวทั้งๆที่ไม่รู้จักกันนี่หรือ เขาจะตอบว่า ใช่ ดังนั้นคำพูดของชายคนนี้จึงถือว่าเลื่อนลอยไม่แน่นอน สมณพราหมณ์ที่มีทิฏฐิอย่างนี้ก็ไม่ต่างจากชายคนนี้

อุปมาที่ ๒ เปรียบเหมือนคนสร้างบันไดขึ้นปราสาทที่ทางสี่แพร่ง

สมณพราหมณ์ที่มีทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้ว อัตตามีสุขโดยส่วนเดียว ปลอดภัย เปรียบเหมือนบุรุษทำบันไดที่หนทางใหญ่สี่แพร่งเพื่อขึ้นปราสาท คนทั้งหลายจะถามเขาว่าเธอจะทำบันไดขึ้นปราสาท เธอรู้จักปราสาทนั้นหรือว่า ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก หรือทิศเหนือ มีขนาดสูง ต่ำ หรือปานกลาง เมื่อถูกถามอย่างนี้เขาจะตอบว่า “ยังไม่รู้” จะถูกถามต่อไปว่า “เธอจะทำบันไดขึ้นปราสาทที่ยังไม่เคยรู้จักไม่เคยเห็นอย่างนั้นหรือ” เมื่อถูกถามอย่างนี้ เขาจะตอบว่า “ใช่” ดังนั้น คำพูดของบุรุษนั้นถือว่าเลื่อนลอย

๓.๒.๑.๕ การใช้เหตุผลเชื่อมโยงกับความเป็นจริงเกี่ยวกับการได้อัตตภาพ ๓ อย่าง[๑]

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลเชื่อมโยงกับความเป็นจริงเกี่ยวกับการได้อัตตภาพ ๓ อย่าง* ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุผลเชิงอุปมาเพื่อให้ปริพาชกเข้าใจเกี่ยวกับอัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียวหลังจากตายแล้ว พระพุทธองค์ทรงแสดงการได้อัตตภาพว่ามี ๓ อย่าง คือ

๑) การได้อัตตภาพที่หยาบ(โอพาริก อตฺตปฏิลาโภ) คืออัตตภาพที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ มีการบริโภคอาหาร

๒) การได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจ (มโนมย อตฺตปฏิลาโภ) คือการได้อัตตภาพที่มีรูปสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะครบถ้วนมีอินทรีย์ไม่บกพร่อง

๓) การได้อัตตภาพที่ไม่มีรูป (อรูป อตฺตปฏิลาโภ) คือ การได้อัตตภาพที่ไม่มีรูปสำเร็จด้วยสัญญา

อัตตภาพ ๓ อย่างนี้เป็นอัตตภาพแบบสมมติสัจ หรือเป็นสมมติบัญญัติที่ใช้เรียกบุคคลตัวตน เราเขาในภาษาคน พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อให้ละเสีย หากจะมีคนถามพระองค์ว่าอะไรคืออัตตภาพที่หยาบ อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจ และอัตตภาพที่ไม่มีรูป พระองค์ก็จะทรงตอบตามความเป็นจริงตามที่ได้แสดงมานี้ เมื่อเป็นเช่นนี้คำพูดของพระองค์ก็ไม่เลื่อนลอย เปรียบเหมือนบุรุษทำบันไดขึ้นสู่ปราสาทที่ใต้ปราสาทนั้นเอง แม้จะถูกผู้คนถามว่าปราสาทอยู่ทิศใด เขาก็สามารถตอบได้ และคำพูดของเขาก็ไม่เลื่อนลอย ย่อมเป็นคำพูดที่น่าเชื่อถือ

---

[๑] **โปฏฐปาทสูตร ที.สี.**(ไทย) ๙/๔๒๘-๔๔๑/๑๘๐-๑๘๖.

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้ จิตตะ หัตถิสารีบุตรเกิดความสงสัยได้ทูลถามว่า ในเวลาที่มีการได้อัตตภาพที่หยาบ การได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจและการได้อัตตภาพที่ไม่มีรูปก็เปล่าไป(เป็นโมฆะ) มีแต่การได้อัตตภาพที่หยาบเป็นเรื่องจริงกระนั้นหรือ ในเวลาที่มีการได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจ การได้อัตตภาพที่หยาบและการได้อัตตภาพที่ไม่มีรูปก็เปล่าไป มีแต่การได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจเป็นเรื่องจริงกระนั้นหรือ ในเวลาที่มีการได้อัตตภาพที่ไม่มีรูป การได้อัตตภาพที่หยาบและการได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจก็เปล่าไป มีแต่การได้อัตตภาพที่ไม่มีรูปเป็นเรื่องจริงกระนั้นหรือ

ข้อนี้หมายความว่า อัตตภาพทั้ง ๓ อย่างนี้ เมื่อเวลาได้อัตตภาพอย่างหนึ่งแล้ว อีก ๒ อย่างก็ไม่ได้ใช่หรือไม่ เพื่อให้เขาหมดความสงสัย พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

ในเวลาได้อัตตภาพที่หยาบ ก็ไม่นับว่ามีการได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจและการได้อัตตภาพที่ไม่มีรูป มีเพียงการได้อัตตภาพที่หยาบเท่านั้น

ในเวลาที่ได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจ ก็ไม่นับว่ามีการได้อัตตภาพที่หยาบและการได้อัตตภาพที่ไม่มีรูป มีเพียงการได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจเท่านั้น

ในเวลาที่ได้อัตตภาพที่ไม่มีรูป ก็ไม่นับว่ามีการได้อัตตภาพที่หยาบและการอัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจ มีเพียงการได้อัตตภาพที่ไม่มีรูปเท่านั้น

สรุปว่าเมื่อได้อัตตภาพอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว อีก ๒ อย่างก็ถือว่ายังไม่ได้ หรือไม่มีอยู่ในขณะนั้น จะไม่เกิดปรากฏซ้ำซ้อนกัน

พระพุทธเจ้าทรงย้อนถามจิตตะว่า ถ้าคนจะถามว่า “ในอดีตกาล ท่านได้มีแล้ว ไม่ใช่ว่าไม่มี ในอนาคตกาลท่านจักมี ไม่ใช่ว่าจักไม่มี เวลานี้ท่านมีอยู่ ไม่ใช่ว่าไม่มีอยู่ กระนั้นหรือ” เมื่อถูกถามอย่างนี้ จะตอบว่าอย่างไร จิตตะ หัตถิสารีบุตรกราบทูลว่า ถ้าถูกถามอย่างนี้ ก็จะตอบว่า “ในอดีตกาล เราได้มีแล้ว ไม่ใช่ว่าไม่มี ในอนาคตกาลเราจักมี ไม่ใช่ว่าจักไม่มี เวลานี้ เรามีอยู่ ไม่ใช่ว่าไม่มีอยู่”

พระพุทธเจ้าทรงรับรองการตอบของจิตตะว่าเป็นอย่างนั้น ในเวลาที่มีการได้อัตตภาพที่หยาบ ก็ไม่นับว่ามีการได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจและการได้อัตตภาพที่ไม่มีรูป มีเพียงการได้อัตตภาพที่หยาบเท่านั้น... เปรียบเหมือนนมสดมาจากแม่โค นมส้มมาจากนมสด เนยข้นมาจากนมส้ม เนยใสมาจากเนยข้น หัวเนยใสมาจากเนยใส ในเวลาที่ยังเป็นนมสด ก็ไม่นับว่าเป็นนมส้ม ไม่นับว่าเป็นเนยข้น ไม่นับว่าเป็นเนยใส ไม่นับว่าเป็นหัวเนยใส ยังเป็นนมสดเท่านั้น ... ในเวลาที่เป็นหัวเนยใส ไม่นับว่าเป็นนมสดเป็นต้น เรื่องนี้ก็เช่นกัน นี้เป็นโลกสมัญญา (ชื่อที่ชาวโลกใช้เรียก) เป็นโลกนิรุตติ (ภาษาของชาวโลก) เป็นโลกโวหาร (โวหารของชาวโลก) เป็นโลกบัญญัติ (บัญญัติของชาวโลก) ซึ่งตถาคตก็ใช้อยู่แต่ไม่ยึดถือ

๓.๒.๑.๖ การใช้เหตุผลแก้มิจฉาทิฏฐิของโลหิจจพราหมณ์[๑]

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลเพื่อแก้มิจฉาทิฏฐิของโลหิจจพราหมณ์* โลหิจจพราหมณ์เป็นอาจารย์ที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งในบรรดาพราหมณ์ทั้งหลายมีโสณทัณฑพราหมณ์ โปกขรสาติพราหมณ์ เป็นต้น เขามีความเชื่อ(ทิฏฐิ)ที่ต่างจากคนอื่นคือใครทำอะไรก็ตนเองนั่นแหละได้ คนอื่นจะช่วยให้คนอื่นเป็นอย่างโน้นอย่างนี้ไม่ได้ ซึ่งความเชื่อนี้มีฐานคิดมาจากการที่มนุษย์ต้องพึ่งตนเอง และปฏิเสธการช่วยเหลือจากคนอื่นหรือไม่จำเป็นต้องมีกัลยาณมิตร คนแนะนำทาง ซึ่งเท่ากับปฏิเสธพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้กำลังประกาศพุทธธรรมแก่ชาวโลกโดยตรง ก่อนจะพิจารณาว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้เหตุผลวิธีการอย่างไรจึงสามารถแก้ความเห็นผิดนี้ได้ จำเป็นต้องศึกษาความเชื่อของพราหมณ์ผู้นี้ก่อน เขามีความเชื่อ(ทิฏฐิ)ว่า

> *สมณะหรือพราหมณ์ในโลกนี้จะพึงบรรลุกุศลธรรม เมื่อบรรลุแล้วไม่ควรสอนคนอื่น เพราะไม่มีผู้รับคำสอนใดจะช่วยผู้สอนได้ เปรียบเหมือนบุคคลผู้ตัดเครื่องจองจำเก่าออกแล้ว สร้างเครื่องจองจำใหม่ขึ้นมาแทน เราเรียกข้อเปรียบเทียบอย่างนี้ว่า เป็นความโลภอันชั่วร้าย เพราะไม่มีผู้รับคำสอนใด จะช่วยผู้สอนได้*

พระพุทธเจ้าตรัสถามเขาอย่างละเอียดว่า ท่านปกครองหมู่บ้านสาลวติกามิใช่หรือ" เมื่อเขาทูลตอบว่าใช่ จึงตรัสถามต่อไปว่า ผู้ที่กล่าวว่า โลหิจจพราหมณ์ปกครองหมู่บ้านสาลวติกาก็ควรได้รับผลประโยชน์ที่เกิดในหมู่บ้านสาลวติกาแต่เพียงผู้เดียว ไม่ควรแบ่งให้ผู้อื่น" ผู้กล่าวอย่างนี้ชื่อว่าทำความเดือดร้อนให้แก่คนที่อาศัยท่านเลี้ยงชีพใช่หรือไม่ เขาทูลตอบว่าใช่ ตรัสถามต่อไปว่า เมื่อทำความเดือดร้อนให้ ชื่อว่าหวังประโยชน์หรือไม่หวังประโยชน์ต่อคนเหล่านั้น เขาทูลตอบว่า ชื่อว่าไม่หวังประโยชน์ ตรัสถามต่อไปว่า ผู้ไม่หวังประโยชน์ ชื่อว่ามีเมตตาจิต หรือชื่อว่าคิดเป็นศัตรูกับคนเหล่านั้น เขาทูลตอบว่า ชื่อว่าคิดเป็นศัตรู

พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อไปว่า เมื่อคิดเป็นศัตรู ชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ หรือสัมมาทิฏฐิ เขาทูลตอบว่า ชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ พระองค์จึงตรัสว่าผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดเดรัจฉาน ที่กล่าวมานี้สรุปได้ว่า ผู้กล่าวว่า "โลหิจจพราหมณ์ปกครองหมู่บ้านสาลวติกาก็ควรได้รับผลประโยชน์ที่เกิดในหมู่บ้านสาลวติกาแต่เพียงผู้เดียว ไม่ควรแบ่งให้ผู้อื่น" ...เมื่อคิดเป็นศัตรูก็ชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ ข้ออุปไมยนี้ก็เช่นกัน ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ชื่อว่า ทำความเดือดร้อนให้แก่เหล่ากุลบุตรผู้อาศัยธรรมวินัยที่เราแสดงแล้วบรรลุคุณวิเศษคือ ทำให้แจ้งโสดาปัตติผลบ้าง ... อรหัตตผลบ้าง และชื่อว่าทำความเดือดร้อนให้แก่เหล่ากุลบุตรผู้อบรมคุณธรรมให้แก่กล้าเพื่อบังเกิดในภพอันเป็นทิพย์ยิ่งขึ้นไป เมื่อทำความเดือดร้อนให้ก็ชื่อว่าไม่หวังประโยชน์ ผู้ไม่หวังประโยชน์ก็

---

[๑] **โลหิจจสูตร ที.สี.**(ไทย) ๙/๕๐๙-๕๑๖/๒๒๓-๒๒๙.

ชื่อว่าคิดเป็นศัตรู เมื่อคิดเป็นศัตรูก็ชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ เรากล่าวว่า มีคติ อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดเดรัจฉาน

สิ่งที่เป็นเหตุผลอย่างสำคัญคือ นอกจากจะแก้ความเชื่อผิดด้วยวิธีการข้างต้นแล้ว พระพุทธเจ้ายังได้ยกเหตุผลด้านอาณาจักร คือหากมีการกล่าวทำนองเดียวกันกับพระเจ้าปเสนทิโกศลอย่างนี้ก็จะทำให้เกิดความเดือดร้อนมากมาย ผลที่เกิดย่อมมีทั้งแก่ตนเองและคนอื่น แน่นอนย่อมไม่มีผู้ใดชอบใจและเชื่อตามพราหมณ์ เพราะความเชื่อที่ก่อความเดือดร้อนให้แก่สังคม จะทำให้สังคมเป็นสังคมเห็นแก่ตัว ไม่เกิดประโยชน์ใดๆ ทั้งสิ้น จึงถือว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ ที่เป็นสากลอย่างหนึ่ง

๓.๒.๑.๗ การใช้เหตุผลเพื่อตอบปัญหาเรื่องทางและไม่ใช่ทาง[๑]

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลเพื่อตอบปัญหาเรื่องทางและไม่ใช่ทาง* ซึ่งทางในที่นี้คือ*ทางไปพรหมโลก*ตามความเชื่อของพราหมณ์ เป็นการใช้เหตุผลควบคู่ไปกับการอุปมาอุปไมยทุกขั้นตอน คือวาเสฏฐะมาณพผู้เป็นศิษย์ของโปกขรสาติพราหมณ์และภารทวาชมาณพศิษย์ของตารุกขพราหมณ์โต้เถียงกันเรื่องทางไปพรหมโลก ต่างคนต่างบอกและยืนยันว่าความรู้ตามที่ตนเรียนมาจากอาจารย์ถูกต้อง

วาเสฏฐมาณพกล่าวยืนยันความรู้ที่ได้เรียนมาจากอาจารย์ของตนว่า ทางไปพรหมโลกนั้นแม้พราหมณ์ทั้งหลายจะสอนต่างกันแต่ทางทั้งปวงก็ล้วนเป็นทางนำไปสู่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพระพรหมได้ เปรียบเหมือนในที่ใกล้หมู่บ้านหรือนิคม ถึงจะมีทางอยู่หลายเส้นทางก็จริง ถึงกระนั้นทุกเส้นทางก็มาบรรจบกันที่กลางหมู่บ้านทั้งนั้น สรุปความเชื่อของมาณพว่ามีทางหลายสาย แต่ละสายล้วนนำไปสู่จุดหมายเดียวกัน ดังแผนภาพนี้

แผนภาพที่ ๓ ทางไปพรหมโลก มีหลายทาง

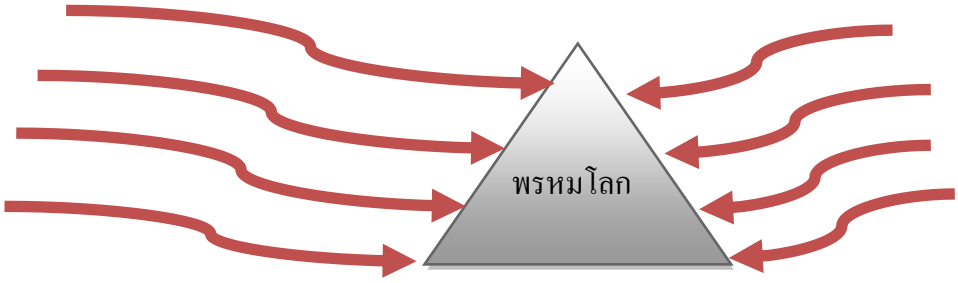

---

[๑] **เตวิชชสูตร ที.สี.**(ไทย) ๙/๕๑๘-๕๕๙/๒๓๑-๒๔๗.

พระพุทธเจ้าทรงถามมาณพว่ามีอาจารย์ท่านใดบ้างที่เคยเห็นพรหมพอที่จะเป็นพยานได้ ได้รับคำตอบว่าไม่มีอาจารย์ใดเลยที่เคยเห็นพรหมและไม่สามารถนำมาเป็นพยานได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับมาณพว่าภาษิตของพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทถือว่าเลื่อนลอย การที่พราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทซึ่งไม่รู้ไม่เห็นพรหม แต่กลับแสดงทางเพื่อความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหมว่า ทางนี้เท่านั้นเป็นทางไปสู่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพระพรหมได้ นั่นไม่ใช่ฐานะที่เป็นไปได้ ภาษิตของพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทเหมือนคนตาบอดเข้าแถวเกาะหลังกัน คนอยู่หัวแถว คนอยู่กลางแถว และคนอยู่ปลายแถวต่างก็มองไม่เห็น ภาษิตของพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทเหล่านั้นจึงไร้สาระ

การที่พราหมณ์มีความเชื่อและได้สอนกันมาอย่างนี้จากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งและต่อไปอีกหลายชั่วอายุคน จึงเป็นเหมือนคนตาบอดยืนเข้าแถวเกาะหลังกัน คนที่อยู่หัวแถวก็ไม่รู้ไม่เห็นพรหม คนอยู่กลางแถวรับความรู้จากคนหัวแถวว่ามีพรหม ซึ่งก็ไม่รู้เหมือนกัน แล้วก็ส่งทอดความรู้สู่คนปลายแถวอีกต่อไป ซึ่งถือว่าเป็นคำพูดหรือเป็นความรู้ที่ไม่มีหลักฐานอ้างอิง ข้อนี้จึงเป็นไปไม่ได้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงสิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเลย พระพุทธเจ้าได้ตรัสอีกว่าพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทมองเห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นลงเหมือนคนเหล่าอื่น แต่ก็ยังอ้อนวอนชื่นชมประนมมือนอบน้อมเดินเวียนอยู่ พราหมณ์เหล่านั้นจะสามารถแสดงทางไปอยู่ร่วมกับดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ได้ละหรือ ซึ่งก็เป็นไปไม่ได้ นอกจากนี้แล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงเปรียบเทียบอีกหลายอย่างเพื่อให้มาณพได้เข้าใจ ดังนี้

-เปรียบเหมือนชายหลงรักหญิงงามชนบท

-เปรียบเหมือนคนสร้างบันไดขึ้นปราสาทที่ทางสี่แพร่ง

-เปรียบเหมือนบุรุษยืนอยู่ที่ฝั่งนี้ตะโกนเรียกฝั่งโน้นว่าจงเลื่อนมาฝั่งนี้

พระพุทธเจ้าไม่ได้ปฏิเสธว่าไม่มีทางไปพรหมโลกหรือไม่มีพรหม สิ่งที่พระองค์ทรงตำหนิคือพราหมณ์ทั้งหลายละธรรมที่ทำให้เป็นพราหมณ์ แต่กลับถือเอาธรรมที่ไม่ทำให้เป็นพราหมณ์มาประพฤติ และเรียกร้องต้องการไปอยู่ร่วมกับพรหม เมื่อเป็นเช่นนี้ หลังจากตายแล้วจะถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหม เพราะการเรียกร้อง การอ้อนวอน การปรารถนา หรือการสรรเสริญนั่นมิใช่ฐานะที่จะเป็นไปได้ เพราะกามคุณ ๕ เป็นเหมือนขื่อคาและเครื่องจองจำ พราหมณ์ผู้กำหนัด หมกมุ่น มองไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาที่จะสลัดออก บริโภคกามคุณ ๕ อย่างนี้อยู่ ติดตรวนคือกาม หลังจากตายแล้วจะถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหม จึงเป็นไปไม่ได้ เปรียบเหมือนแม่น้ำอจิรวดีมีน้ำเต็มเสมอฝั่ง **ชายคนหนึ่งต้องการข้ามไปฝั่งโน้น แต่กลับนอนคลุมโปงอยู่ที่ฝั่งนี้** ชายคนนั้นจะไม่สามารถข้ามแม่น้ำอจิรวดีได้เลย

การเปรียบเทียบระหว่างพรหมกับพราหมณ์

ข้อนี้เป็นการใช้เหตุผลในเชิงเปรียบเทียบคุณธรรมของพราหมณ์กับของพรหม โดยพระพุทธเจ้าตรัสถาม ว่า พรหมไม่มีเครื่องเกาะเกี่ยว(ภรรยา) ไม่คิดเบียดเบียน มีจิตไม่เศร้าหมอง บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจได้ ส่วนพราหมณ์มีเครื่องเกาะเกี่ยว คิดเบียดเบียน จิตเศร้าหมอง บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ จึงเปรียบเทียบกันไม่ได้ พราหมณ์เหล่านั้นจมลงแล้วก็ยังจะจมอยู่ต่อไปในโลกนี้ เมื่อจมแล้ว ก็ถึงความย่อยยับ แต่ก็ยังเข้าใจว่าตนข้ามไปได้ง่าย ๆ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงเรียกไตรเพทของพราหณ์ผู้ได้ไตรเพทว่า ป่าใหญ่คือไตรเพท(เตวิชฺชาอิริณำ)บ้าง ดงกันดารคือไตรเพท(เตวิชฺชาวิวนำ)บ้าง ความพินาศคือไตรเพทบ้าง(เตวิชฺชาพฺยสนำ)บ้าง เพื่อให้เห็นภาพชัดเจน พิจารณาจากตาราง ดังนี้

ตารางที่ ๓ เปรียบเทียบพรหมกับพราหมณ์

	คุณธรรม	
	พราหมณ์	พรหม
	ได้ไตรเพท	
๑	มีเครื่องเกาะเกี่ยว	ไม่มีเครื่องเกาะเกี่ยว(ภรรยา)
๒	คิดเบียดเบียน	ไม่คิดเบียดเบียน
๓	จิตเศร้าหมอง	มีจิตไม่เศร้าหมอง
๔	บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้	บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจได้

ชื่อเรียกเครื่องกั้นไม่ให้ถึงพรหม
๑.ป่าใหญ่คือไตรเพท (เตวิชฺชาอิริณำ)
๒.ดงกันดารคือไตรเพท (เตวิชฺชาวิวนำ)
๓. ความพินาศคือไตรเพท (เตวิชฺชาพฺยสนำ)

การใช้เหตุผลในเชิงสร้างความมั่นใจแก่ผู้ถามและข่มด้วยปฏิภาณ

การใช้เหตุผลในที่นี้สืบเนื่องจากการตอบปัญหาข้างต้นเรื่องทางและไม่ใช่ทางไปพรหมโลก มาณพได้กราบทูลพระพุทธเจ้าได้ทราบมาว่า พระสมณโคดมทรงทราบเรื่องนี้เป็นอย่างดี พระพุทธเจ้าตรัสย้อนถามและอธิบายว่าทรงรู้จักทางไปพรหมโลกเป็นอย่างดี เหมือนคนที่เกิดมาในหมู่บ้านมนสากฏะ เมื่อถูกถามถึงทางไปหมู่บ้านมนสากฏะที่เขาเพิ่งจะออกมา เขาย่อมตอบได้ทันทีโดยไม่รอช้า เท่านี้ยังไม่พอ พระพุทธเจ้ายังตรัสว่า ผู้ที่เติบโตมาในหมู่บ้านมนสากฏะถูกถามถึงทางไปหมู่บ้านนั้นยังอาจจะชักช้าหรือรีรออยู่บ้าง แต่สำหรับพระตถาคตแล้ว ถ้าถูกถามถึงพรหมโลกหรือข้อปฏิบัติที่พาไปพรหมโลก จะไม่ชักช้าหรือรีรอเลย เพราะรู้จักพรหมโลกและข้อปฏิบัติที่พาไปพรหมโลก อีกทั้งรู้ว่า พรหมปฏิบัติอย่างไรจึงได้เข้าถึงพรหมโลก

พลังของการใช้เหตุผลคือพระพุทธเจ้าทรงทราบทางไปพรหมโลกเป็นอย่างดีและรู้วิธีการปฏิบัติที่จะเข้าถึงพรหมโลกด้วย การบอกว่ารู้หรือไม่รู้ทางพรหมโลกนี้ ทรงเปรียบเทียบว่าการที่คนในหมู่บ้านแห่งหนึ่งถูกถามว่าเส้นทางในหมู่บ้านของเขาไปไหนบ้าง เขาย่อมสามารถตอบได้ทันที ยิ่งไปกว่านั้น พระองค์ยังทรงแสดงให้เขามั่นใจด้วยประโยคว่า การตอบของชายคนหนึ่งในเรื่องถนนในหมู่บ้านของเขานั้น ยังช้าเกินไปเสียอีก พระองค์สามารถตอบได้ไวมากกว่านั้น

การเปรียบเทียบคุณธรรมระหว่างภิกษุกับพรหม

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงอย่างนี้แก่มาณพแล้ว จากนั้นทรงแสดงพุทธคุณและแนวทางปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพรหมโลก แล้วทรงเปรียบเทียบภิกษุกับพรหม พอสรุปได้ว่า ภิกษุชื่อว่าสมบูรณ์ด้วยศีล...ละนิวรณ์ ๕ ได้แล้วเกิดความเบิกบานใจ เกิดปีติ มีกายสงบ ได้รับความสุข มีจิตตั้งมั่น มีเมตตาจิต กรุณาจิต มีมุทิตาจิต มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิต อันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ กรรมที่ทำพอประมาณในเมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลอบรมแล้ว อย่างนี้จะไม่เหลืออยู่ในรูปาวจรและอรูปาวจร เปรียบเหมือนคนเป่าสังข์ผู้แข็งแรงพึงให้ผู้อื่นได้ยินตลอดทั้ง ๔ ทิศได้โดยไม่ยาก นี้เป็นทางไปเพื่อความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหม พระองค์ทรงเปรียบเทียบภิกษุว่ามีคุณธรรมเทียบได้กับพรหม ดังสรุปในตาราง ดังนี้

ตารางที่ ๔ เปรียบเทียบภิกษุกับพรหม

	คุณธรรม	
	ภิกษุ	พรหม
	มีศีลสมบูรณ์...ละนิวรณ์ ๕ เบิกบาน เกิดปีติ กายสงบ จิตตั้งมั่น มีเมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต... อุเบกขาจิต แผ่ไปตลอดทิศ	
๑	ไม่มีเครื่องเกาะเกี่ยว(ภรรยา)	ไม่มีเครื่องเกาะเกี่ยว(ภรรยา)
๒	ไม่คิดเบียดเบียน	ไม่คิดเบียดเบียน
๓	มีจิตไม่เศร้าหมอง	มีจิตไม่เศร้าหมอง
๔	บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจได้	บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจได้

ทำลายเครื่องกั้น
พรหมโลก

ในวาระสุดท้ายของการใช้เหตุผลในพระสูตรนี้ปรากฏว่ามาณพทั้งสองประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต ซึ่งเป็นความสำเร็จอีกครั้งหนึ่งในการเผยแผ่ศาสนา

๓.๒.๑.๘ การใช้เหตุผลในเชิงอุปมาอุปไมยของพระกุมารกัสสปะ

นอกจากพระพุทธเจ้าจะทรงแสดงธรรมโดยใช้เหตุผลเป็นเครื่องมืออธิบาย และช่วยให้เข้าใจในสิ่งที่เป็นนามธรรมแล้ว พระสาวกของพระพุทธองค์ก็ใช้วิธีการในเชิงเหตุผลเหมือนกัน ซึ่งมีทั้งการอุปมาอุปไมย การเชื่อมโยงเข้าหาหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ต่างกันแต่เพียงวิธีการและสถานที่เท่านั้น เช่น พระกุมารกัสสปะเป็นพระเถระผู้ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศในการแสดงธรรมวิจิตร[๑] ซึ่งพระเถระได้แสดงเหตุผลปฏิเสธแนวคิดของเจ้าปายาสิที่เชื่อว่าอัตตาขาดสูญ[๒] อัตตาขาดสูญหรือลัทธิที่เชื่อว่าตายแล้วสูญ(อุจเฉททิฏฐิ) โอปปาติสัตว์(เทวดาและสัตว์นรก) ไม่มี และผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วไม่มี ความเชื่อแบบนี้เรียกว่านัตถิกวาทะ ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นความเชื่อที่ผิดหรือเป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นทิฏฐิที่ตรงกันข้ามกับสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง) ซึ่งพระพุทธศาสนาไม่ยอมรับทั้งสองทิฏฐิ

ความจริงพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธลัทธินี้ไว้หลายพระสูตร แต่ในที่นี้เห็นว่าแนวการตอบของพระกุมารกัสสปะมีลักษณะพิเศษคือการอุปมาอุปไมยหลายอย่าง และที่สำคัญเป็นการโต้แย้งแนวคิดความเชื่อของคนระดับผู้นำคือเจ้าปายาสิ[๓] จึงนำมาแสดงไว้ในที่นี้โดยสังเขปดังต่อไปนี้

ความเชื่อ(ทิฏฐิ)ของเจ้าปายาสิมีว่า

โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี

วิธีการอุปมาอุปไมย ๑๔ อย่าง เป็นการอุปมาอุปไมยอย่างต่อเนื่องเพื่อแก้ความเห็นผิดความเชื่อผิด และเจ้าปายาสิได้แย้งประเด็นที่พระเถระแสดงไปแล้วทุกประเด็น จนกระทั่งแสดงจบจึงยอมรับการแสดงของพระเถระ ซึ่งอุปมาอุปไมยทั้ง ๑๔ อย่างนี้สรุปได้ดังนี้

---

[๑] **องฺ.เอกก.**(บาลี) ๒๐/๒๑๗/๒๕, **องฺ.เอกก.**(ไทย) ๒๐/๒๑๗/๒๘.

[๒] **ที.ปา.**(บาลี) ๑๐/๔๑๐-๔๓๖/๒๗๒, **ที.ปา.**(ไทย) ๑๐/๔๑๐-๔๓๖/๓๔๓-๓๖๘.

[๓] เจ้าปายาสิเป็นราชาปกครองเมืองเสตัพยะ ซึ่งเป็นเมืองประเทศราชของรัฐโกศล โกศลขณะนั้นมีพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นผู้ปกครอง (**ที.ม.**(ไทย) ๑๐/๔๐๖/๓๔๑)

ตารางที่ ๕ แสดงอุปมา ๑๔ ของพระกุมารกัสสปะ

อุปมา	**สิ่งที่อุปมา**	**ข้อยืนยัน**	**เหตุผล**
๑	ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์	มีในโลกอื่น	เห็นประจักษ์
๒	โจรถูกประหารชีวิต	เขาไม่กลับมาอีก	ไม่ได้รับผ่อนผันจากนายนิรยบาล
๓	บุรุษในหลุมอุจจาระ	สวรรค์/สุคติมี	เขาไม่ต้องการมามนุษยโลกนี้อีก เพราะเป็นภพไม่สะอาด
๔	เทพชั้นดาวดึงส์	เวลาในสวรรค์นาน	ญาติในมนุษย์โลกตายก่อนที่ญาติในสวรรค์จะมาบอก
๕	คนตาบอดแต่กำเนิด	สิ่งที่เขาไม่เคยเห็นด้วยตา และยืนยันว่าไม่มี เป็นสิ่งที่ไม่สามารถยืนยันได้ว่าไม่มี	คนตาบอดไม่เคยเห็นรูปต่างๆ
๖	สตรีมีครรภ์ผ่าท้องตนเองเพื่อต้องการทรัพย์	สมณพราหมณ์ไม่ทำเช่นนั้น ต้องการมีชีวิตเพื่อทำประโยชน์แก่พหุชน	หาใช่ความกลัว ต่อโลกอื่นไม่
๗	คนหลับฝันไม่เห็นชีวะของตนเข้าและออกจากร่าง	คนตายแล้วไปสู่โลกอื่น มนุษย์ธรรมดาจึงไม่เห็นชีวะ	เจ้าปายาสิทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ยังไม่เป็นชีวะของตน จะเห็นชีวะของคนตายได้อย่างไร
๘	ก้อนเหล็กร้อนขณะที่ร้อนมีสภาพเบาและปรับตัวง่ายกว่าขณะที่เย็น	ร่างกายของคนมีชีวิตมีสภาพเบากว่าคนที่ตายแล้ว	เพราะคนมีชีวิตยังมีชีวิต ไออุ่นและวิญญาณ
๙	การเป่าสังข์	สังข์จะดังได้เพราะมีคนเป่าลมเข้าไป	สังข์ดังเพราะมีคนเป่า
๑๐	ชฎิลบูชาไฟ	โลกอื่นมี แต่ที่ไม่มี ไม่เห็น เพราะแสวงหาผิดทาง	เด็กไม่รู้วิธีการและไม่รู้จักที่มาของไฟ จึงหาไฟไม่พบ
๑๑	นายกองเกวียน ๒ คน คนหนึ่งฉลาด และอีกคนไม่ฉลาด	โลกอื่นมี แต่ที่ไม่มี ไม่เห็น เพราะแสวงหาผิดทาง	พ่อค้าเกวียนผู้ฉลาดนำบริวารปลอดภัย ส่วนอีกคนที่ไม่ฉลาดพาบริวารสู่หายนะ
๑๒	คนทูนห่ออุจจาระ	เจ้าปายาสิเหมือนคนทูนห่ออุจจาระเดินไป	เพราะไม่ละทิฏฐิผิด
๑๓	นักเลงสกาโกง	เจ้าปายาสิเหมือนนักเลงสกาโกงที่กลืนลูกสกาเคลือบยาพิษโดยไม่รู้ตัว รอคอยความตายอย่างเดียว	เพราะไม่ละทิฏฐิผิด
๑๔	คนหอบเปลือกป่าน ๒ คน	เจ้าปายาสิเหมือนคนหอบเปลือกป่านที่ไม่ยอมเลือกสิ่งที่ดีกว่า จึงไม่ได้สิ่งดีมีค่า	เพราะไม่ละทิฏฐิผิด

ตารางที่ ๖ สรุปอุปมาให้เหลือ ๒ กลุ่ม

อุปมาข้อ ๑-๙	ยืนยันว่าโลกอื่นมี โอปปาติกะมี และผลวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วมี
อุปมาข้อ ๑๐-๑๔	เป็นการสอนเจ้าปายาสิให้สละทิฏฐิ

อุปมาที่แสดงโดยย่อนี้มีลักษณะเป็นเหตุเป็นผลในการแสดงเป็นอย่างดี และเป็นการแสดงเหตุผลต่อเนื่อง โดยอุปมาข้อ ๑ ถึงอุปมาข้อ ๙ เป็นการยืนยันว่าโลกอื่นมี โอปปาติกะมีและผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี ส่วนอุปมาข้อที่ ๑๐ ถึงข้อ ๑๔ เป็นการเหตุผลเพื่อสอนเจ้าปายาสิโดยตรงซึ่งเปรียบเทียบให้เห็นว่าเจ้าปายาสิเหมือนเด็กลูกของชฎิลบูชาไฟ ที่ไม่รู้จักที่เกิดของไฟเหมือนนายกองเกวียนที่โง่เขลาหลงเชื่อคนง่าย พาบริวารทิ้งเสบียงเดินทางจนต้องตายทั้งหมดเหมือนคนทูนห่ออุจจาระที่ถูกฝนตกรั่วรด คนทั้งหลายร้องเรียกว่าโง่ แต่ยืนยันว่าตนฉลาดและแบบกถือสิ่งดีมีค่า เหมือนนักเลงสกาโกงที่ถูกคนฉลาดดัดนิสัยความโกงแอบใส่ยาพิษ และเหมือนคนหอบเปลือกป่านที่ไม่ฉลาด ไม่ยอมสละสิ่งเดิมแนวคิดเดิม(ที่ผิด) จึงพลาดสิ่งที่ดีมีค่า

การใช้เหตุผลเชิงอุปมาอย่างต่อเนื่องมีความสังเขปดังนี้

อุปมาที่ ๑ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ข้อนี้เป็นแสดงและยืนยันว่าโลกอื่นมี โอปปาติกสัตว์คือเทพมี และผลกรรมดีกรรมชั่วมี เจ้าปายาสิยกเหตุผลมาแย้งว่า

มิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิตของโยมในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์...ต่อมาพวกเขาป่วยเป็นไข้หนัก เมื่อโยมรู้ว่าพวกเขายังไม่หายป่วย จึงเข้าไปเยี่ยมแล้วสั่งอย่างนี้ว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคลผู้ฆ่าสัตว์... เป็นมิจฉาทิฏฐิ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต(หรือ)นรก” พวกท่านเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ... ถ้าหากคำของสมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นจริง พวกท่านหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย...ถ้าพวกท่านไปเกิดในอบายจริง ก็ขอให้กลับมาบอกเราบ้าง พวกท่านเท่านั้นพอเป็นที่ เชื่อถือไว้วางใจของเรา สิ่งที่พวกท่านเห็นก็เช่นเดียวกับสิ่งที่เราเห็นเองคนเหล่านั้นรับคำของโยมแล้ว แต่ไม่กลับมาบอก ไม่ส่งข่าวมาบอก

การอ้างเหตุผลของเจ้าปายาสิเป็นเหตุผลที่อ้างจากเหตุการณ์จริงในโลกมนุษย์ มีความสมเหตุสมผลอยู่ในตัว พระเถระอ้างเหตุผลเกี่ยวกับสิ่งที่อยู่นอกตัวและมองเห็นทุกวัน เพื่อยืนยันว่าโลกอื่นมี การที่เจ้าปายาสิแย้งว่าญาติที่ตายไปแล้วไม่กลับมาส่งข่าวนั้น ประเด็นนี้พระเถระตอบโดยอุปมาที่ ๒ ว่าเหมือนโจรที่ถูกจับไม่ได้รับการผ่อนผัน ข้อนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงคนที่ทำกรรมชั่วย่อมไม่ได้รับการผ่อนผัน เปรียบเหมือนักโทษประหารชีวิตย่อมไม่ได้รับการผ่อนผันให้ไปสั่งเสียพวกญาติของตน ขนาดเป็นมนุษย์ยังไม่ได้รับการผ่อนผันเลย จะป่วยกล่าวไปไยถึงญาติมิตรผู้ถูกนายนิรยบาลจับไว้เล่า

เมื่ออ้างเหตุผลด้านญาติมิตรที่ทำกรรมชั่วไม่สำเร็จแล้ว เจ้าปายาสิได้แย้งด้วยญาติมิตรที่ทำกรรมดีในทำนองเดียวกับญาติมิตรผู้ทำกรรมชั่ว คือญาติมิตรผู้เว้นจากการฆ่าสัตว์ที่ตายไปแล้วไม่เห็นมาบอกเรื่องสวรรค์บ้างเลย

พระเถระจึงได้อ้างเหตุผลด้วยอุปมาที่ ๓ ว่าเหมือนบุรุษตกหลุมอุจจาระ ข้อนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่า คนทำกรรมดีได้ไปเกิดในสวรรค์เสวยวิบากอันเป็นทิพย์ ไม่ต้องการมาโลกมนุษย์อีก เหมือนคนที่อาบน้ำลูบไล้แล้วประดับเครื่องประดับ นุ่งผ้าขาว ให้อยู่ในปราสาทชั้นดีและบำเรอด้วยกามคุณ ๕ ไม่ต้องการดำลงในหลุมอุจจาระ

และอ้างเหตุผลโดยอุปมาด้วยเทพชั้นดาวดึงส์ คืออายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์กับอายุมนุษย์นั้นต่างกัน คือ ๑๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับคืนและวันหนึ่งของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้นเป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๑,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ ข้อนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงการอ้างเหตุผลโดยอาศัยเงื่อนไขของเวลาของเทพกับมนุษย์ คือพวกเขาอาจรออีกสัก ๒-๓ วันจึงจะมากบอก

เจ้าปายาสิย้อนถามพระเถระว่า ใครเล่าบอกเรื่องเทพว่ามีอยู่และอายุของเทพชั้นดาวดึงส์เท่านั้นเท่านี้ เมื่อเจ้าปายาสิไม่เชื่อ พระเถะจึงอุปมาที่ ๕ เหมือนคนตาบอดแต่กำเนิด ข้อนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่า สิ่งที่ตนเองไม่รู้ไม่เห็นนั้น จะบอกว่าสิ่งนั้นไม่มีไม่เป็นการถูกต้อง เหมือนคนตาบอดที่ไม่สามารถมองเห็นรูปและสีต่างๆ จะบอกว่ารูปต่างๆนั้นไม่มี ย่อมไม่ถูกต้อง และคนจะเห็นโลกอื่นได้ ด้วยตาเนื้อดังที่เจ้าปายาสิทรงเข้าพระทัยไม่ได้ สมณพราหมณ์ผู้อยู่ในเสนาสนะอันสงัดในป่าใหญ่ ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ทำตาทิพย์ให้บริสุทธิ์ ย่อมเห็นโลกนี้โลกอื่นตลอดถึงเหล่าโอปปาติกสัตว์ได้ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เกินกว่าตาของมนุษย์

เจ้าปายาสิไม่เชื่อจึงอ้างเหตุผลว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมไม่ทราบชีวิตหลังความตาย จึงไม่อยากตาย นี้จึงเป็นเหตุผลยืนยันว่าโลกหน้าไม่มี

พระเถระได้อุปมาที่ ๖ เปรียบเหมือนสตรีมีครรภ์ผู้โง่เขลาผ่าท้องของตนเพื่อแหวะดูว่าลูกในท้องเป็นชายหรือหญิงกันแน่ ข้อนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่า การแสวงหาโลกอื่นด้วยวิธีการโง่เขลาย่อมพินาศ ซึ่งอุปมาข้อนี้เป็นการเตือนเจ้าปายาสิอย่างแรงว่าโง่เขลาที่คิดแสวงหาโลกอื่นอย่างผิดวิธี

เจ้าปายาสิยังคงมีความเชื่อเช่นเดิมโดยยกเหตุผลในการพิสูจน์นักโทษประหารชีวิตว่าได้รับสั่งให้จับใส่หม้อทั้งเป็นแล้วปิดปากหม้อ รัดด้วยหนังสด พอกด้วยดินเหนียวให้หนา ยกขึ้นตั้งเตาแล้วติดไฟ เมื่อรู้ว่าบุรุษนั้นเสียชีวิตแล้วจึงให้ยกหม้อนั้นลงกะเทาะดินเหนียวออกแล้วค่อย ๆ เปิดปากหม้อ ตรวจดูว่าบางทีพวกเราจะได้เห็นชีวะ (วิญญาณ)ของบุรุษนั้นออกมาบ้าง” แต่ก็ไม่เห็นชีวะของเขาออกมาเลย

พระเถระได้ยกเหตุผลด้วยการอุปมาที่ ๗ เปรียบเหมือนคนหลับฝัน โดยถามเจ้าปายาสิว่าเคยสุบินกลางวันหรือไม่ พระราชาตรัสตอบว่าเคย พระเถระถามว่าหญิงสนมเห็นชีวะหรือวิญญาณเข้าออกจากร่างกายไหม ซึ่งปรากฏว่าหญิงเหล่านั้นไม่เคยเห็นชีวะหรือวิญญาณเข้าออกจากร่างเลย ข้อนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่า ชีวะหรือวิญญาณทั้งของคนมีชีวิตยังไม่สามารถสัมผัสได้ ไม่ต้องพูดถึงวิญญาณของคนตาย

เจ้าปายาสิยกเหตุผลมาแย้งด้วยการอ้างการพิสูจน์น้ำหนักของคนเป็นและคนตายว่า โยมสั่งพวกราชบุรุษเอาตาชั่งมาชั่งบุรุษนี้ทั้งเป็นแล้ว ใช้เชือกมัดให้ขาดใจตาย เอาตาชั่งชั่งอีกครั้งหนึ่ง ปรากฏว่า เมื่อบุรุษนั้นยังมีชีวิตอยู่ ร่างกายนี้มีน้ำหนักเบา อ่อนนุ่ม และปรับตัวได้ง่ายกว่า แต่เมื่อบุรุษนั้นสิ้นชีวิตแล้ว ร่างกายมีน้ำหนักมาก แข็งกระด้าง และปรับตัวได้ยากกว่า

การอ้างเหตุผลเรื่องน้ำหนักของคนเป็นกับคนตายไม่เท่ากันนี้เป็นเหตุผลที่ผู้ถามและผู้ตอบต้องมีความรู้เรื่องธาตุต่างๆ และการทำงานของธาตุในร่างกายพอสมควร แต่ละฝ่ายต่างก็มีเหตุผลฟังได้ เหตุผลที่ทำไมคนเป็นจึงน้ำหนักเบากว่าคนตายนั้น พระกุมารกัสสปะจึงยกอุปมาที่ ๘ เหมือนก้อนเหล็กร้อนที่ถูกเผาไฟ ข้อนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่า คนมีชีวิตยังมีอายุ ไออุ่นและวิญญาณจะมีน้ำหนักเบากว่าเพราะธาตุลม ไฟ เป็นต้น ยังทำงานอยู่ ส่วนคนตายไม่มีอายุ ไออุ่นและวิญญาณจึงมีน้ำหนักมากกว่า เหมือนคนเอาตาชั่งชั่งก้อนเหล็กที่กำลังเผาไฟ ก้อนเหล็กจะมีน้ำหนักเบาเพราะมีไฟและลม ส่วนก้อนเหล็กที่เย็นสนิทมีน้ำหนักมากกว่าเพราะไม่มีไฟและลม

เจ้าปายาสิโต้แย้งด้วยการอ้างผลการพิสูจน์การฆ่านักโทษแต่ไม่ให้ผิวหนัง เอ็น กระดูก และเยื่อในกระดูกช้ำ เมื่อบุรุษนั้นใกล้ตาย จึงสั่งให้เขาจับนอนหงาย บางเพื่อจะได้เห็นชีวะของเขาออกมา แต่ก็ไม่ได้เห็นชีวะของเขาออกมาเลย จากนั้นจึงสั่งให้พลิกให้เขานอนคว่ำ ให้เขานอนตะแคงข้างหนึ่ง ให้นอนตะแคงอีกข้างหนึ่ง พยุงให้ลุกขึ้น จับศีรษะกดลง ใช้ฝ่ามือทุบ ใช้ก้อนดินทุบ ใช้ท่อนไม้ทุบ ใช้ศัสตราทุบ ลากมาลากไป ลากไปลากมา เพื่อจะได้เห็นชีวะของเขาออกมา แต่ก็ไม่เห็นชีวะของเขาเลย ทั้งๆที่ร่างกายของเขาก็ยังคงสภาพเดิมเพียงแต่ไม่รับรู้อะไรเท่านั้น

พระเถระจึงอุปมาที่ ๙ เปรียบเหมือนคนไม่รู้จักสังข์ เพื่อแสดงให้เจ้าปายาสิเห็นว่า กายมนุษย์ก็เหมือนกันต้องมีอายุ ไออุ่น และวิญญาณจึงเคลื่อนไหวก้าวไป ยืน เดิน นั่งและทำอิริยาบทต่างๆ ได้ เหมือนคนที่ไม่รู้จักสังข์ พยายามหาเสียงสังข์ด้วยการจับสังข์พลิกไปมาและบอกให้สังข์พูด เขาหารู้ไม่ว่าสังข์ต้องมีคนเป่า มีความพยายามและมีลมจึงจะมีเสียงได้

นอกจากนี้แล้ว พระกุมารกัสสปะก็ได้แสดงอุปมาที่ ๑๐ เกี่ยวกับชฎิลผู้บูชาไฟ เพื่อแสดงให้เห็นว่า การกระทำของเจ้าปายาสินั้นโง่เขลา เหมือนลูกชฎิลโง่ที่พยายามหาไฟจากฟืน มีดเป็นต้น อุปมาที่ ๑๑ เกี่ยวกับนายกองเกวียน ๒ คน เพื่อสอนให้เจ้าปายาสิทรงทราบว่าผู้นำที่ฉลาดย่อมพาบริวารไปสู่ที่ปลอดภัย ส่วนผู้นำที่ไม่ฉลาดย่อมพาบริวารไปสู่ความพินาศ แสดงอุปมา

ที่ ๑๒ เกี่ยวกับคนทูนห่ออุจจาระ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความโง่ของคนที่ไม่ยอมรับว่าตัวเองโง่เฉกเช่นเจ้าปายาสิไม่ยอมสละทิฏฐิชั่ว แสดงอุปมาที่ ๑๓ เกี่ยวกับนักเลงสกา เป็นการแสดงให้เห็นถึงคนโกงย่อมพ่ายแพ้คนซื่อสัตย์ผู้เคารพกติกามารยาท และแสดงอุปมาที่ ๑๔ เกี่ยวกับคนหอบเปลือกป่าน ข้อนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงคนฉลาดย่อมรู้จักเลือกสิ่งที่ดีและได้รับการสรรเสริญ ส่วนคนโง่นอกจากไม่รู้จักเลือกสิ่งดีแล้วยังไม่ได้รับการสรรเสริญและถูกครอบครัวของตนตำหนิ

วิธีการใช้เหตุผลเชิงอุปมาอุปไมยของพระกุมารกัสสปะเป็นการตอบปัญหาเรื่องอัตตาขาดสูญ หรืออุจเฉททิฏฐิ ที่เชื่อถือผิดสุดโต่งไปอีกด้านหนึ่งอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งทำให้มองเห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่ยอมรับทิฏฐิสุดโต่งสองด้านคือทั้งด้านที่ถือว่าสรรพสิ่งมีอยู่และด้านที่ถือว่าสรรพสิ่งไม่มีอยู่ สอดคล้องกับพระพุทธพจน์ที่ว่า “พราหมณ์ โวหารนี้ว่า “สิ่งทั้งปวงมี” นี้เป็นที่สุดอย่างหนึ่ง โวหารนี้ว่า “สิ่งทั้งปวงไม่มี” นี้เป็นที่สุดอย่างหนึ่ง ตถาคตไม่เข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง”[๑] การแสดงธรรมโดยสายกลางของพระองค์คือการแสดงธรรมที่เป็นไปตามหลักปฏิจจสมุปบาทนั้นคือการมีหรือไม่มีนั้นขึ้นอยู่ที่เหตุปัจจัย มิได้มีแบบยืนโรงโดยไม่อาศัยสิ่งใด หรือไม่มีเพราะอาศัยสิ่งที่ไม่มี การปฏิเสธแบบมีเงื่อนไขด้วยเหตุปัจจัยนี้มิใช่ว่าพระพุทธศาสนาไม่มีหลักการตอบที่แน่นอน การตอบแบบนี้เป็นไปตามสภาพความเป็นจริงตามกระแสแห่งเหตุปัจจัยซึ่งหลักการนี้พระพุทธศาสนาได้รักษาสืบทอดตลอดมา

๓.๒.๑.๕ การใช้เหตุผลเชิงวาทะกับผู้ที่ต้องการให้พระพุทธเจ้าแสดงอิทธิปาฏิหาริย์[๒]

การใช้เหตุผลนี้เป็น*การใช้เหตุผลด้านวาทะกับผู้ที่ต้องการให้พระองค์แสดงอิทธิปาฏิหาริย์* โดยพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภควโคตรปริพาชกนักบวชนอกพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ยกเหตุการณ์ที่พระองค์ทรงแสดงวาทะและได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์แก่สุนักขัตตะ ลิจ-ฉวีบุตร ผู้เป็นสาวกและเคยเป็นพระปัจฉาสมณะ แต่เขายังประกาศว่าจะไม่บวชอุทิศพระพุทธเจ้าอีกต่อไป เพราะเหตุผลว่าพระพุทธเจ้าไม่แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้ดูและไม่แสดงทฤษฎีกำเนิดโลก พระพุทธเจ้าตรัสถามเชิงการใช้เหตุผลกับสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ให้ภควโคตรปริพาชกฟัง ดังนี้

วาทะในเหตุการณ์ครั้งที่ ๑

พระพุทธเจ้าไม่เคยขอร้องให้สุนักขัตตะมาบวชอุทิศพระองค์เลย อีกทั้งสุนักขัตตะก็ไม่เคยบอกว่าจะบวชอุทิศพระพุทธเจ้า ทั้งสองฝ่ายต่างก็ไม่ได้ประกาศและให้คำมั่นสัญญาใดๆต่อกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ สุนักขัตตะเป็นใคร จะบอกคืนใคร และพระพุทธเจ้าตรัสว่าการพูดเช่นนี้ เป็นความผิดมาก การที่พระพุทธเจ้าจะแสดงอิทธิปาฏิหาริย์หรือไม่แสดงก็ตาม ธรรมที่แสดงไปแล้วนั้นย่อม

---

[๑] **สำ.นิ.**(บาลี) ๑๖/๔๗/๗๓., **สำ.นิ.**(ไทย) ๑๖/๔๗/๘๔.

[๒] **ที.ปา.**(ไทย) ๑๑/๒-๔๘/๑-๓๔.

เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำตาม การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์จะก่อผลอะไรแก่ผู้ต้องการดูหรือฟังทฤษฎีกำเนิดโลก

ผลปรากฏว่าสุนักขัตตะได้หนีไปจากพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นเหมือนการยอมแพ้วาทะที่มีเหตุมีผลของพระพุทธเจ้า

เหตุการณ์ครั้งที่ ๒

สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรเห็นนักบวชเปลื่อยชื่อโกรักขัตติยะคลานได้ด้วยข้อศอกและเข่ากินอาหารที่กองบนพื้นดินด้วยปาก เขาคิดว่านี้คือพระอรหันต์ชั้นดี(สาธุรูป) พระพุทธเจ้าทรงทราบวาระจิตของเขา จึงได้ทรงตำหนิว่า โมฆบุรุษ ความคิดเช่นนี้ไม่สมควรแก่เธอผู้ปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะศากยบุตร เขาไม่พอใจที่พระพุทธเจ้าตำหนิ และยังกล่าวหาว่าพระพุทธเจ้าหวงความเป็นอรหันต์อีก(อรหตฺตสฺส มจฺฉรายติ) จากนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสให้เขาเข้าใจว่าพระองค์ไม่ได้หวงความเป็นอรหันต์เลย แต่ต้องการให้ละความคิดเห็นชั่ว(ปาปก ทิฏฐิคตะ) เพราะความคิดอย่างนี้ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เขามีแต่จะทำให้เกิดทุกข์ตลอดไป และทรงพยากรณ์คติของนักบวชเปลือยชื่อโกรักขัตติยะว่า นักบวชเปลือยโกรักขัตติยะ อีก ๗ วัน จักตายด้วยโรคอลสกะ(ท้องอืดท้องเฟ้อ) แล้วจักไปเกิดในหมู่อสูรชื่อกาลกัญชิกา ซึ่งต่ำต้อยกว่าหมู่อสูรทุกประเภท และคนจักนำศพนั้นไปทิ้งที่ป่าช้าชื่อวีรณัตถัมภกะ ถ้าต้องการจะรู้พึงเข้าไปหานักบวชเปลือยนั้นแล้วถามดู เป็นไปได้ที่เขาจักตอบว่าทราบคติของตน สุนักขัตตะได้ไปบอกนักบวชเปลือยถึงการพยากรณ์ของพระพุทธเจ้าและได้บอกให้เขากินอาหารพอดีเพื่อจะทำให้คำพยากรณ์ของพระพุทธเจ้าผิดไป

ปรากฏว่าเหตุการณ์ได้เป็นไปตามที่พระพุทธเจ้าพยากรณ์ไว้ทุกอย่าง และเขาก็ยอมรับว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ แม้กระนั้นสุนักขัตตะก็ได้หนีไปจากสำนักของพระพุทธเจ้า

เหตุการณ์ที่ ๓

สุนักขัตตะได้เลื่อมใสนักบวชเปลือยคนหนึ่งชื่อกฬารมัชฌกะผู้มีลาภและยศมาก เนื่องจากเขาเป็นผู้ถือวัตรบท ๗ อย่าง คือเปลือยกายตลอดชีวิต ไม่เสพเมถุน ดื่มสุราและเนื้อ ไม่ล่วงเกินอุเทนเจดีย์-โคตกเจดีย์-สัตตัมพเจดีย์-พหุปุตตกเจดีย์ตลอดชีวิต และสุนักขัตตะคิดยกย่องเหมือนกับเคยคิดกับนักบวชเปลือยชื่อโกรักขัตติยะ พระพุทธเจ้าได้ตำหนิและแนะนำให้เลิกความคิดชั่วเช่นนั้น พระองค์ทรงพยากรณ์คติของนักบวชบวชเปลือยนั้นว่าอีกไม่นานเขาก็จะเสื่อมลาภและยศและจะตายไปในที่สุด

เหตุการณ์ที่ ๔

ครั้งนี้เป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเผชิญกับนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตรผู้มักพูดอวดอ้างในที่ชุมชนทั่วไปว่าเป็นญาณวาท(สัพพัญญู รู้ทุกสิ่ง)เทียบเท่ากับพระสมณโคดม มาท้าทายพระพุทธเจ้าให้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์แข่งกัน โดยปาฏิกบุตรท้าทายว่าจะแสดงให้เป็นสองเท่าของ

พระพุทธเจ้า แต่เมื่อถึงเวลานัดกันจริงๆ เขากลับไม่สามารถทำอย่างที่ได้กล่าวไว้และไม่สามารถออกมาเผชิญหน้ากับพระพุทธเจ้าได้เลย เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นที่รู้จักกันในวงกว้าง แม้กระทั่งพวกปริพาชกและมหาอำมาตย์ก็รู้ว่าเป็นความพ่ายแพ้อย่างมากถึงกับเปรียบเปรยว่าเหมือนสุนัขจิ้งจอกมาแข่งกับพญาราชสีห์ ดังคำอุปมาของชาลิยปริพาชกว่า

สุนัขจิ้งจอกเห็นเงาของตนที่เคลื่อนไหวในน้ำว่าเป็นอย่างอื่น
จึงลำพองตัวว่าเป็นเสือ(พยคฺฆ)ตราบเท่าที่ยังไม่เห็นตัวเอง (ตามความเป็นจริง)
มันจึงร้องเสียงสุนัขจิ้งจอก(สิงคาลก)เช่นนั้น สุนัขจิ้งจอกผู้ต่ำทรามเป็นใคร
และการบันลืออย่างราชสีห์เกิดผลเป็นอย่างไร[๑]

ในตอนสุดท้ายภัคควโคตรปริพาชกเลื่อมใสพระพุทธเจ้าได้ประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ว่าข้าพระองค์ซึ่งมีทิฏฐิแตกต่างกัน มีความถูกใจแตกต่างกัน(อญฺญขนฺติก) มีความพอใจแตกต่างกัน(อญฺญรุจิก) มีความมุ่งหมายแตกต่างกัน(อญฺญตฺราโยค) มีอาจารย์แตกต่างกัน(อญฺญตฺราจริยก) เข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่ นี้เป็นสิ่งที่กระทำได้ยากก็จริง แต่ข้าพระองค์จักรักษาความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคไว้ให้ดีให้ได้

๓.๒.๑.๑๐ การใช้เหตุผลตอบปัญหาเรื่องลัทธิกีดกันตบะ (ตโปชิคุจฺฉา**วาท)**

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลตอบปัญหาเรื่องลัทธิกีดกันตบะ* ของนิโครธปริพาชก ซึ่งนิโครธปริพาชกกล่าวได้สนทนากับสันธานคหบดีต่างฝ่ายต่างยกย่องศาสดาของตน ประเด็นที่ปริพาชกได้โต้ตอบสันธานคหบดีว่า พระสมณโคดมจะเจรจาสนทนากับใครได้ จะมีปัญญาเฉลียวฉลาดเหนือกว่าใคร พระปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่างเท่านั้น ไม่กล้าเข้าไปสู่บริษัท ไม่สามารถที่ จะเจรจาได้ พระองค์ประทับอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น เหมือนโคตาบอดเดินวนเวียนอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น ขอให้พระสมณโคดมมาสู่บริษัทนี้เถิด พวกเราจะผูกพระสมณโคดมด้วยปัญหาข้อเดียวเท่านั้น เหวี่ยงให้หมุนเหมือนหม้อเปล่า ฉะนั้น ปัญหาที่พวกเขาต้องการถามคือ *ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่พระองค์ทรงแนะนำแล้วถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง*

เมื่อได้โอกาสจึงถามปัญหากับพระพุทธเจ้า แต่แทนที่พระพุทธเจ้าจะตอบปัญหาดังกล่าว พระองค์กลับตรัสว่า ธรรมที่พระองค์แนะนำสาวกนั้นเป็นเรื่องที่คนต่างลัทธิต่างอาจารย์กันเข้าใจได้ยาก ปริพาชกควรถามปัญหาเรื่องกีดกันบาปในลัทธิอาจารย์ของตนเถิดว่าลัทธินี้ที่บริบูรณ์เป็นอย่างไร ที่ไม่บริบูรณ์เป็นอย่างไร เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้ปรากฏว่าเหล่าปริพาชกต่างส่งเสียง

---

[๑] **ที.ปา.**(ไทย) ๑๑/๓๐/๒๔.

ประหลาดใจว่า *น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระสมณโคดมมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ทรงหยุดลัทธิของพระองค์ไว้ ทรงเปิดโอกาสให้ถามลัทธิคนอื่นได้*

พระพุทธเจ้าตรัสตอบปัญหาเรื่องการกีดกันบาปด้วยตบะที่พวกปริพาชกพากันปฏิบัติอยู่ คือการเป็นนักบวชเปลือยกาย และมีการทรมานร่างกายด้วยวิธีการต่างๆ มีนอนบนหนาม เอาฝุ่นคลุกตัว บริโภคคูถ ไม่ดื่มน้ำเย็น อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้จะถือว่าเป็นลัทธิที่บริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์ นิโครธปริพาชกกราบทูลว่าเป็นลัทธิ ที่บริบูรณ์แน่นอน

เมื่อเขายืนยันว่าเป็นลัทธิที่บริบูรณ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าการกีดกันบาปด้วยตบะแม้ที่บริบูรณ์อย่างนี้ ก็ยังมีอุปกิเลสอยู่เป็นอันมาก ปริพาชกสงสัยว่าทำไมจึงมีอุปกิเลสมาก พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องอุปกิเลสเป็นข้อๆ ดังนี้ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะยังมีความยึดมั่นในตบะ มีใจยินดีและมีความดำริบริบูรณ์ด้วยตบะ มีการยกตนข่มผู้อื่นด้วยตบะ ยังมัวเมา หลงใหลและถึงความประมาทด้วยตบะ มีความยินดีและมีความดำริบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะที่เกิดจากตบะ ยกตนข่มผู้อื่นด้วยลาภสักการะที่เกิดจากตบะนั้น มัวเมา หลงใหลและถึงความประมาทด้วยลาภสักการะที่เกิดจากตบะนั้น มีการแบ่งโภชนะ ๒ ส่วนคือส่วนที่ชอบและส่วนที่ไม่ชอบ สิ่งใดที่เขาไม่ชอบ เขาก็อยากทิ้งสิ่งนั้น ส่วนสิ่งใดที่เขาชอบ เขาก็พัวพันยินดี หลงใหล ยึดติดสิ่งนั้น มองไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเครื่องสลัดออก ระรานสมณพราหมณ์อื่นว่าผู้นี้เลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุหลายอย่าง กินผักกินพืชไปหมดทุกอย่าง ปลายฟันของผู้นี้คมกริบประดุจสายฟ้า เกิดความริษยาและตระหนี่ลาภสักการะที่ตระกูลอื่นทำการบูชาสมณพราหมณ์อื่น มีปกตินั่งในที่ที่คนเห็นได้ เที่ยวอวดตนในตระกูลทั้งหลาย ใช้ประโยชน์จากความผิดบางอย่างที่ปกปิดไว้ เมื่อถูกผู้อื่นถามว่า “สิ่งนี้ควรแก่ท่านหรือ” จึงกล่าวถึงสิ่งที่ไม่ควรว่า “ควร” กล่าวถึงสิ่งที่ควรว่า “ไม่ควร” เขาพูดเท็จทั้งที่รู้ตัวอยู่ ไม่สนใจคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวก มักโกรธ ผูกโกรธ...ยึดมั่นทิฏฐิของตน

จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงตบะตามแนวพระธรรมวินัยซึ่งตรงกันข้ามกับสิ่งที่แสดงไปแล้ว จนนิโครธยอมรับในสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง และกล่าวว่าเป็นตบะที่บริสุทธิ์ แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่าการทำตบะอย่างนี้ยังเป็นเพียงสะเก็ดเท่านั้น ยังไม่ใช่ยอดและแก่นแท้ของตบะ จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงเปลือกของตบะแนวพุทธว่า เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ คือ

๑.ไม่ทำชีวิตให้ตกล่วงไป ไม่ใช้ผู้อื่นให้ทำชีวิตให้ตกล่วงไป เมื่อผู้อื่นทำชีวิตให้ตกล่วงไป ก็ไม่ดีใจ

๒.ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่ใช้ให้ผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ เมื่อผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ก็ไม่ดีใจ

๓.ไม่พูดเท็จ ไม่ใช้ให้ผู้อื่นพูดเท็จ เมื่อผู้อื่นพูดเท็จ ก็ไม่ดีใจ

๔.ไม่เสพกามคุณ ไม่ใช้ให้ผู้อื่นเสพกามคุณ เมื่อผู้อื่นเสพกามคุณ ก็ไม่ดีใจ

การละนิวรณ์ ๕ ได้ การเจริญเมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขาอย่างไม่มีขอบเขต และได้สรุปว่านี้เป็นเพียงเปลือก

ตารางที่ ๗ แสดงการบำเพ็ญตบะแบบพุทธและพราหมณ์ (เชน)

ตบะแบบพุทธ	ผล	ตบะแบบพราหมณ์	ผล
ไม่ฆ่าสัตว์	อุปกิเลสไม่เกิด เกิดจิตเมตตา	นักบวชเปลือยกาย ...	อุปกิเลสเกิดมากมาย
ไม่ลักทรัพย์	ไม่อยากได้ของของคนอื่น	มีการทรมานร่างกายด้วยวิธีการต่างๆ มีนอนบนหนาม เอาฝุ่นคลุกตัว บริโภคคูถ	อุปกิเลสเกิดมากมาย
ไม่พูดเท็จ	เป็นคนพูดคำสัตย์	ไม่ดื่มน้ำเย็น ...	อุปกิเลสเกิดมากมาย
ไม่เสพกามคุณ	ไม่มัวเมากามคุณ	อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง...	อุปกิเลสเกิดมากมาย

พระพุทธเจ้าทรงแสดงกระพี้ของตบะแนวพุทธคือเป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ และบุพเพนิวาสานุสติญาณ ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป และได้ทรงแสดงยอดและแก่นของตบะแนวพุทธ คือ เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ และบุพเพนิวาสานุสติญาณ ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป และจุตูปปาตญาณ มีทิพพจักขุญาณเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า

การกีดกันบาปด้วยตบะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นลัทธิที่ถึงยอดและถึงแก่น ท่านกล่าวกับเราอย่างนี้ว่า “ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำแล้ว ถึงความ เบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง” เหตุอันยอดเยี่ยมกว่า และประณีตกว่าที่ว่ามาแล้วนั่นแหละ เป็นธรรมที่เราใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่เราแนะนำแล้วถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง”

ปริพาชกทั้งหลายยอมรับพร้อมกับกล่าวว่า “ในเรื่องนี้พวกเรากับอาจารย์ฉิบหายละ ในเรื่องนี้พวกเรากับอาจารย์วอดวายละ พวกเราไม่รู้มากยิ่งไปกว่านี้เลย และนิโครธปริพาชกก็ยอมรับว่าตนเองเป็นคนโง่ได้ใช้วาจากล่าวท้าทายสบประมาทพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักการปฏิบัติในพระธรรมวินัยที่ผู้ปฏิบัติตามแล้วย่อมเห็นผลได้จริง การแสดงธรรมของพระองค์ไม่ต้องการให้ปริพาชกมาเป็นอันเตวาสิก ไม่ต้องการให้เคลื่อนจากอุทเทส ไม่ต้องการให้เคลื่อนจากอาชีพ จากอาจารย์ของตน แท้จริงแล้วพระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ละอกุศลธรรมที่ยังละไม่ได้ ที่เศร้าหมอง ที่สร้างภพใหม่ ที่มีความกระวนกระวาย ที่มีทุกข์เป็นผล ที่เป็นปัจจัยแห่งความเกิด ความแก่ และความตายต่อ ๆ ไป ท่านทั้งหลายปฏิบัติตาม

ธรรมแล้ว จักละธรรมเป็นเหตุให้เศร้าหมอง ได้ ธรรมเป็นเหตุให้ผ่องแผ้วจักเจริญยิ่งขึ้น ท่านทั้งหลายจักรู้แจ้งความบริบูรณ์แห่งปัญญาและความไพบูลย์ด้วยตนเองอยู่ในปัจจุบันทีเดียว

นี้เป็นชัยชนะอีกครั้งหนึ่งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปช่วยสาวกและทรงแสดงธรรมโปรดปริพาชก

๓.๒.๑.๑๑ การใช้เหตุผลโดยการอนุมานจากสิ่งที่ประจักษ์ไปสู่สิ่งที่ไม่ประจักษ์

การใช้เหตุผลนี้เป็น*การใช้เหตุผลโดยการอนุมานเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในอดีต ปัจจุบันและอนาคต* ซึ่งพระสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวาผู้เลิศด้วยปัญญาได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่าไม่มีผู้ใดเสมอเหมือนด้วยข้อความว่า

> ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า “ไม่เคยมี จักไม่มี และย่อมไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค”

คำกล่าวเช่นนี้พระพุทธเจ้าทรงถือว่าพระสารีบุตรได้กล่าวอาสภิวาจา(วาจาอย่างองอาจ)อย่างสูงเพราะถือความเห็นของตนเพียงด้านเดียว เสมือนว่าพระสารีบุตรกำหนดรู้พระทัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งในอดีตปัจจุบันและอนาคตฉะนั้น พระสารีบุตรได้กราบทูลด้วยความเคารพในพระพุทธเจ้าว่าไม่สามารถกำหนดรู้พระทัยของพระพุทธเจ้าและไม่มีเจโตปริยญาณในพระพุทธเจ้าทั้งหลาย การที่กล่าวอย่างนี้เป็นการใช้วิธีการอนุมานคือเป็นการเปรียบเทียบจากสิ่งที่เห็นหรือสิ่งที่ประจักษ์ไปหาสิ่งที่ไม่เห็นหรือที่ไม่ประจักษ์ ซึ่งวิธีการอนุมานของพระสารีบุตรนี้เป็นลักษณะของการใช้เหตุผล ดังนี้

พระสารีบุตรกราบทูลว่าไม่มีเจโตปริยญาณในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน แต่รู้วิธีการอนุมาน โดยเปรียบเหมือนเมืองชายแดนของพระเจ้าแผ่นดินมีรากฐานมั่นคง มีกำแพงแข็งแรง มีป้อมค่ายแข็งแรง มีประตูเดียว นายประตูของเมืองนั้นเป็นคนเฉลียวฉลาด หลักแหลม ห้ามคนที่ไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่รู้จักเข้าไปได้ เขาเดินสำรวจดูหนทางตามลำดับรอบเมืองนั้น ไม่เห็นรอยต่อหรือ ช่องกำแพง โดยที่สุดแม้เพียงที่ที่พอแมวลอดออกได้ เขาย่อมรู้ว่า “สัตว์ใหญ่ทุกชนิดเมื่อจะเข้าหรือออกเมืองนี้ ก็จะเข้าหรือออกทางประตูนี้เท่านั้น แม้ฉันใด

วิธีการอนุมานก็ฉันนั้นเหมือนกัน พระสารีบุตรทราบว่า “พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตกาล ทรงละนิวรณ์ ๕ ที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทอนกำลังปัญญา มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญสัมโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง จึงตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอนาคตกาล ก็

จักทรงละนิวรณ์ ๕ .... แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ทรงละนิวรณ์ ๕ ... ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ*

แผนภาพที่ ๔ แสดงวิธีการอนุมานของพระสารีบุตร

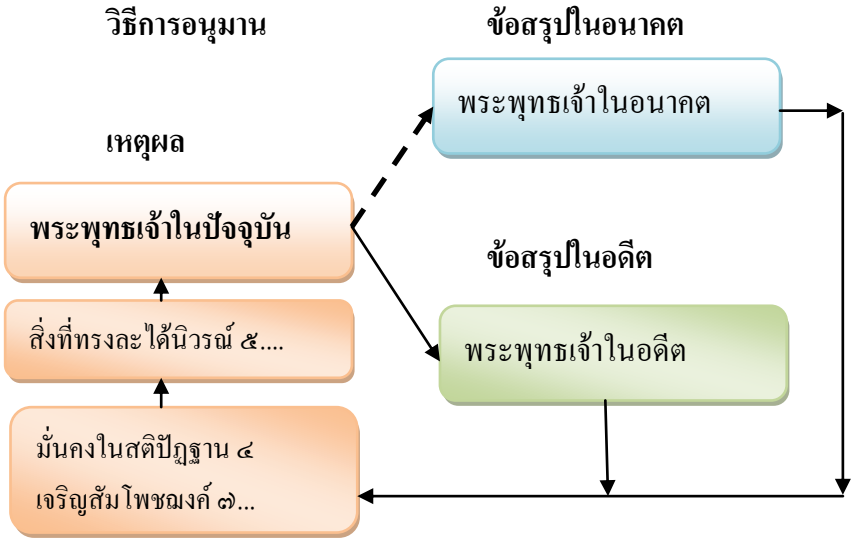

วิธีการอนุมานของพระสารีบุตร คืออนุมานจากสิ่งที่เห็นไปหาสิ่งที่ไม่เห็น ซึ่งเป็นการอนุมานจากหลักธรรมมีทั้งหลักธรรมที่ทรงละได้และหลักธรรมที่ทรงเจริญ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าเป็นสิ่งที่ยอดเยี่ยมไม่มีธรรมของใครเปรียบได้ ซึ่งได้แก่ เทศนาที่เป็นกุศลธรรมประกอบด้วยสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น หรือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เทศนาเรื่องการบัญญัติอายตนะ เทศนาเรื่องการก้าวลงสู่ครรภ์ของสรรพสัตว์ เทศนาเรื่องอาเทสนาปาฏิหาริย์ เทศนาเรื่องทัสสนสมาบัติ เทศนาเรื่องปุคคลบัญญัติ เทศนาเรื่องปธานคือโพชฌงค์ ๗ เทศนาเรื่องปฏิปทา มีทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา เทศนาเรื่องมารยาทในการพูด เทศนาเรื่องวิธีการสั่งสอนให้บรรลุมรรคผล เทศนาเรื่องความหยั่งรู้การหลุดพ้นของบุคคลอื่น มีการหลุดพ้นของพระโสดาบันเป็นต้น เทศนาเรื่องสัสสตวาท เทศนาเรื่องความหยั่งรู้เรื่องที่ทำให้ระลึกชาติได้ เทศนาเรื่องการหยั่งรู้การจุติและการอุบัติของสรรพสัตว์ เทศนาเรื่องการแสดงฤทธิ์ที่เป็นอริยะและไม่เป็นอริยะ

๓.๒.๒ การใช้เหตุผลในมัชฌิมนิกาย

ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มีคัมภีร์อยู่ ๓ เล่ม คือ (๑)มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (๒)มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (๓)มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ มีพระสูตรที่เกี่ยวกับการใช้เหตุผล ดังนี้

---

* **ที.ปา.**(ไทย) ๑๑/๑๔๓-๑๔๔/๑๐๔-๑๐๕

๓.๒.๒.๑ การใช้เหตุผลตอบปัญหาการปฏิบัติกายภาวนาและจิตภาวนา

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็นเรื่องของ*การใช้เหตุผลตอบปัญหาการปฏิบัติกายภาวนาและจิตภาวนา การเป็นคนหลงและไม่หลง* ปราชญ์ทั้งหลายยอมรับกันโดยทั่วไปว่า เรื่องการปฏิบัติทางศาสนาไม่ว่าศาสนาใดก็ตาม จะมีหลักใหญ่ ๆ ๒ หลักคือหลักปฏิบัติทางกาย และหลักปฏิบัติทางจิต ในการปฏิบัติทางกายนั้นมักจะเห็นจากศาสนาเชน ส่วนพระพุทธศาสนาเน้นปฏิบัติตามทางสายกลางที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา คือให้ความสำคัญทั้งด้านกายและจิต เพียงแต่ว่าพระพุทธศาสนาสอนว่าจิตนั้นสำคัญที่สุดเพราะเป็นสภาวะที่ส่งผลต่อพฤติกรรมทางกายและวาจา อย่างไรก็ตาม ในเรื่องนี้ก็มีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งสาวกของนิครนถนาฏบุตรมาถามปัญหานี้กับพระพุทธเจ้า

สัจจกะ นิครนถบุตรถามปัญหากับพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการปฏิบัติกายภาวนาและจิตภาวนา โดยอ้างถึงสมณพราหมณ์ ๒ กลุ่มที่ปฏิบัติแตกต่างกัน คือกลุ่มหนึ่งปฏิบัติกายภาวนาอย่างเดียวไม่สนใจจิตภาวนาจึงเกิดปัญหาขึ้น ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งก็ปฏิบัติจิตภาวนาอย่างเดียวไม่สนใจกายภาวนา เขาจึงถามพระพุทธเจ้าว่าสาวกของพระโคดมก็ปฏิบัติจิตภาวนาอย่างเดียวจะเป็นอย่างไร ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตอบเรื่องกายภาวนาและจิตภาวนาในพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงตอบปัญหากายภาวนาของสมณพราหมณ์ทั้งสองกลุ่มดังนี้

> **กลุ่มที่ ๑** สมณพราหมณ์กลุ่มนี้เน้นการปฏิบัติกายภาวนา แต่ไม่เน้นจิตตภาวนา พวกเขาจึงประสบทุกขเวทนาทางกาย เมื่อถูกทุกขเวทนาทางกายกระทบเข้าแล้ว ความขัดยอกขาจักมีบ้าง หทัยจักแตกบ้าง เลือดอุ่นจักพลุ่งออกจากปากบ้าง จิตฟุ้งซ่านจนเป็นบ้าบ้าง จิตที่หมุนไปตามกายของผู้นั้น ก็เป็นไปตามอำนาจกาย
>
> **กลุ่มที่ ๒** สมณพราหมณ์นี้เน้นการปฏิบัติจิตตภาวนา แต่ไม่เน้นกายภาวนา พวกเขาจึงประสบทุกขเวทนาทางจิต เมื่อถูกทุกขเวทนาทางจิตกระทบเข้าแล้ว ความขัดยอกขาจักมีบ้าง หทัยจักแตกบ้าง เลือดอุ่นจักพลุ่งออกจากปากบ้าง จิตฟุ้งซ่านจนเป็นบ้าบ้าง กายที่หมุนไปตามจิตของผู้นั้นก็เป็นไปตามอำนาจจิต[๓]

กลุ่มแรกนั้นเป็นกลุ่มปฏิบัติกายภาวนา คือพวกนักบวชเปลือยกายที่เรียกว่าอเจลกทรมานร่างกายด้วยวิธีการต่าง เช่น มักขลิ โคสาล เป็นคนไม่มีมารยาท ... ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๗ ใบ กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๑ วัน ... ถือการบริโภคภัตตาหารตามวาระ ๑๕ วันต่อมื้อ เช่นนี้อยู่ แต่บางทีคนเหล่านั้นเคี้ยวของควรเคี้ยวอย่างดี บริโภคโภชนะอย่างดี ลิ้มของลิ้มอย่างดี ดื่มน้ำอย่างดี ให้ร่างกายนี้มีกำลัง เจริญ อ้วนพีขึ้น เมื่อประพฤติอย่างนี้ กายจึงมีความเจริญและความเสื่อมไป

---

[๓] **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๓๖๕-๓๖๖/๔๐๑-๔๐๓.

ส่วนกลุ่มปฏิบัติจิตตภาวนานั้นเป็นกลุ่มที่สัจจกะ นิครนถบุตรสงสัยและต้องการคำตอบ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามว่ามีการปฏิบัติอย่างไร เขาจึงไม่อาจตอบได้ ดังนั้นพระองค์จึงได้ทรงชี้แจงว่า กายภาวนาที่ว่ามานี้ไม่ใช่กายภาวนาที่ถูกต้องในอริยวินัย เมื่อนิครนถ์ยังไม่รู้จักแม้กายภาวนา จึงไม่อาจรู้จักจิตตภาวนาได้

บุคคลผู้มิได้อบรมกาย มิได้อบรมจิต

ปุถุชนผู้ยังไม่ได้สดับ(ธรรม) เมื่อสุขเวทนาเกิดขึ้น ถูกสุขเวทนากระทบ ก็มีความยินดียิ่งนักจนยึดติดในสุขเวทนา เมื่อสุขเวทนาดับไป ทุกขเวทนาจึงเกิดขึ้น เขาถูกทุกขเวทนากระทบเข้าแล้วก็เศร้าโศกเสียใจ ถึงความหลงใหล สุขเวทนาได้ครอบงำจิตของเขาอยู่ เพราะเหตุที่มิได้อบรมกาย ทุกขเวทนาแม้ที่เกิดขึ้นแล้วก็ครอบงำจิตอยู่ เพราะเหตุที่มิได้อบรมจิต สุขเวทนาและทุกขเวทนาทั้ง ๒ ฝ่ายที่เกิดขึ้นแก่ปุถุชนอย่างนี้ ก็ครอบงำจิตอยู่ เพราะเหตุที่มิได้อบรมกายและมิได้อบรมจิต

บุคคลผู้ได้อบรมกาย ได้อบรมจิต

อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เมื่อสุขเวทนาเกิดขึ้น ถูกสุขเวทนากระทบก็ไม่มีความยินดียิ่งนักในสุขเวทนาและไม่ถึงความเป็นผู้ยินดียิ่งนักในสุขเวทนา เมื่อสุขเวทนาดับไป ทุกขเวทนาจึงเกิดขึ้น เขาถูกทุกขเวทนากระทบเข้าแล้ว ก็ไม่เศร้าโศกเสียใจ ไม่ถึงความหลงใหล สุขเวทนานั้นแม้ที่เกิดขึ้นแก่อริยสาวกแล้ว ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่ได้อบรมกาย ทุกขเวทนาแม้ที่เกิดขึ้นแล้วก็ครอบงำจิตอยู่ไม่ได้ เพราะเหตุที่ได้อบรมจิต สุขเวทนาและทุกขเวทนาทั้ง ๒ ฝ่ายที่เกิดขึ้นแก่อริยสาวกอย่างนี้ ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่ได้อบรมกายและได้อบรมจิต

สัจจกะ นิครนถบุตรเลื่อมใส และสรรเสริญพระพุทธเจ้าได้อบรมกายแล้ว ได้อบรมจิตแล้ว กระนั้นก็ตามพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสว่าสัจจกะพูดอย่างนี้เป็นการพูดกระทบกระเทียบ ความจริงสุขเวทนาและทุกขเวทนาไม่สามารถครอบงำพระพุทธองค์ได้เลยตั้งแต่ทรงออกผนวชแล้ว สัจจกะ นิครนถบุตรกราบทูลว่า “สุขเวทนาที่เกิดขึ้นซึ่งพอจะครอบงำจิตตั้งอยู่ หรือทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นซึ่งพอจะครอบงำจิตตั้งอยู่ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่พระสมณโคดมผู้เจริญโดยแท้”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทำไมเวทนาทั้ง ๒ นั้นจะไม่พึงมีแก่เรา เราจะเล่าให้ฟัง ก่อนการตรัสรู้ เมื่อเราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดว่า “การอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด เป็นทางแห่งธุลี การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่ผู้อยู่ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ให้บริบูรณ์ครบถ้วน ดุจสังข์ขัด มิใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดี เราควรโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากวังบวชเป็นบรรพชิตเถิด” จากนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเรื่องราวในอดีตของพระองค์ตั้งแต่เสด็จออกผนวช บำเพ็ญทุกกรกิริยาอย่างแสนสาหัส จนกระทั่งตรัสรู้ธรรม ซึ่งเป็นการ

แสดงให้เห็นว่าสุขเวทนาและทุกขเวทนาที่ละเอียดอ่อนไม่สามารถครอบงำพระองค์ได้นั้นเป็นอย่างไร

เหตุผลในการตอบว่าเป็นคนหลงและไม่หลง

ในระหว่างการสนทนาถามตอบปัญหากันอยู่นี้ สัจจกะนิครนถบุตรได้กล่าวกับพระพุทธเจ้าว่า การที่พระพุทธเจ้าปูสังฆาฏิ ๔ ชั้น มีสติสัมปชัญญะนอนตะแคงข้างเบื้องขวานี้เป็นการปฏิบัติของคนหลง พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า การที่จะเรียกว่าเป็นคนหลงหรือไม่หลงนั้นไม่ได้อยู่ที่การนอนตะแคงเบื้องขวา การที่จะเรียกว่าเป็นคนหลงหรือไม่เป็นคนหลงนั้นอยู่ที่การละอาสวะต่างหาก

การใช้เหตุผลในการตอบปัญหาในเชิงการปฏิบัตินี้พระองค์ทรงแสดงไปตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์แห่งการปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นสุขเวทนาหรือทุกขเวทนา หยาบหรือละเอียดก็ตามล้วนเกิดขึ้นได้กับทุกคน เพียงแต่ปุถุชนที่ไม่ได้รับการฝึกกายภาวนาและจิตตภาวนาเวทนาทั้งสองย่อมครอบงำ ส่วนพระอริยะทั้งหลายเวทนาเหล่านั้นไม่สามารถครอบงำได้เลย

ในตอนท้ายแห่งการตอบปัญหานี้ สัจจกะนิครนถบุตร ได้กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าโดยเปรียบเทียบกับเจ้าลัทธิครูทั้งหกว่า พระโคดมผู้เจริญ ถูกกระทบกระทั่งและไต่ถามด้วยคำที่ปรุงแต่ง มาอย่างนี้ ก็ยังมีพระฉวีวรรณผ่องใส ทั้งมีพระพักตร์เปล่งปลั่ง เพราะท่านเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเปรียบเทียบกับที่เขาไปโต้วาทะกับเจ้าลัทธิทั้งหก มีท่านปูรณะ กัสสปะ เป็นต้น แม้ท่านปูรณะ กัสสปะนั้น เริ่มโต้วาทะกับเขาก็นำเรื่องอื่นมาพูดกลบเกลื่อนเสียและชักนำให้พูดออกนอกเรื่อง ทั้งยังโกรธเคือง และแสดงความไม่พอใจอย่างชัดเจน ส่วนพระโคดมผู้เจริญไม่เป็นเช่นนั้นเลย

จะเห็นได้ว่าสัจจกะชื่นชมพระพุทธเจ้าทั้งในแง่ของการตอบปัญหาและความเป็นผู้ไม่โกรธ นอกจากไม่โกรธตอบแล้วยังแสดงให้เห็นถึงจิตใจภายในที่สงบบริสุทธิ์ แสดงออกทางพระพักตร์ที่ผ่องใส พระอากัปกิริยาน่าเลื่อมใสอย่างยิ่ง

๓.๒.๒.๒ การใช้เหตุผลแบบวิภัชชวาทตอบปัญหาเรื่องวิญญาณ[๑]

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลแบบวิภัชชวาท หรือการตอบปัญหาแบบจำแนกเพื่อตอบปัญหาเรื่องวิญญาณ* ซึ่งภิกษุชื่อสาติมีความเข้าใจผิดเรื่องวิญญาณว่าเป็นอัตตาเวียนว่ายตายเกิด เป็นสภาพที่พูดได้ รับรู้ได้ เสวยวิบากแห่งกรรมทั้งหลายทั้งกรรมดีและกรรมชั่วในภพต่างๆ การเข้าใจผิดนี้เป็นระดับของทิฏฐิที่ผิด ซึ่งถ้าไม่รีบแก้ไขจะมีความเสียหายต่อคำสอนของพุทธ

---

[๑] **ม.มู.**(ไทย)๑๒/๓๙๖-๔๑๔/๔๒๗-๔๕๑.

ศาสนาเป็นอย่างมาก เพราะเป็นการกล่าวตู่พระพุทธเจ้าโดยตรง ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงจำแนกให้เห็นเรื่องปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ดังนี้

๑)บอกปัจจัยให้เกิดวิญญาณ

วิญญาณตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยต่าง ๆ เช่น วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณ์ ก็เรียกว่า “จักขุวิญญาณ” วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตะและสัททารมณ์ก็เรียกว่า “โสตวิญญาณ” ... วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ์ก็เรียกว่า “มโนวิญญาณ” อุปมาเหมือนไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยเชื้อใด ๆ ก็เรียกว่าไฟตามเชื้อนั้น ๆ เช่น ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยไม้ก็เรียกว่า “ไฟไม้”

พระพุทธเจ้าทรงขยายความให้เห็นว่ามีปัจจัยที่เป็นเหตุเกิดแห่งขันธ์ ๕ คืออาหาร ขันธ์ ๕ มีความเกิดดับเป็นธรรมดา หากสาวกทั้งหลายไม่ยึดถือทิฏฐิว่าเป็นของเรา ก็จะพึงรู้ทั่วถึงธรรมที่เปรียบด้วยแพ คือเมื่อใช้แพเพื่อข้ามฟาก เมื่อถึงฝั่งแล้วต้องทิ้งแพ และได้ตรัสถามไปจนถึงกระบวนการเกิดปฏิจจสมุปบาท โดยเริ่มจากอาหาร ๔ อย่าง มีกวฬิงการาหารเป็นต้น ซึ่งอาหารเหล่านี้มีต้นเหตุมาจากตัณหา ตัณหาก็มีต้นเหตุมาจากเวทนาเรื่อยไปจนถึงอวิชชา

พระองค์ตรัสและสอบถามความเข้าใจของภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับเหตุแห่งชรามรณะว่าเพราะมีชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ใช่หรือไม่ หรือมีความเห็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลายต่างกราบทูลตามนั้นจนกระทั่งถึงเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยสังขารจึงมี จากนั้นทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทสายเกิดและสายดับ(สมุทยวารและนิโรธวาร) และทรงถามย้ำอีกว่า เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับใช่หรือไม่ หรือมีความเห็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลายกราบทูลตามที่พระองค์ทรงแสดง จนกระทั่งถึงเพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ ทรงทบทวนอีกว่า เพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ...เพราะชาติดับ ชรามรณะ...จึงดับ

จากนั้นพระองค์ทรงถามความเห็นของสาวกว่าเมื่อพระองค์แสดงเหตุปัจจัยแห่งวิญญาณอย่างละเอียดอย่างนี้แล้ว สาวกจะมีความเห็นอย่างไร พระองค์ทรงได้รับคำตอบจากสาวกว่าจะไม่ระลึกถึงขันธ์ที่เป็นอดีตและอนาคตอีก แม้แต่ความสงสัยภายในตนที่ปรารภปัจจุบันก็จะไม่มี ทรงแสดงธรรมเน้นย้ำให้พระสาวกว่าเมื่อรู้เห็นอย่างนี้แล้วก็อย่าพึงเชื่อถือข้อวัตร การตื่นลัทธิ และการถือมงคลของพวกสมณพราหมณ์ปุถุชน โดยเชื่อว่าเป็นแก่นสาร พระองค์ทรงนำเหล่าสาวกเข้าไป(ถึงนิพพาน)แล้วด้วยธรรมนี้ ซึ่งผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน

จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงองค์ประกอบแห่งการเกิดในครรภ์ผ่านวงจรปฏิจจสมุปบาท ทรงแสดงพุทธคุณ การเข้ามาบวชในพระธรรมวินัย ปฏิบัติชอบตามคำสอนจนบรรลุฌาน ๔ และทรงแสดงความดับแห่งกองทุกข์ที่ภิกษุไม่ติดใจในเวทนาไม่ยึดมั่นถือมั่นอารมณ์ที่เข้ามาทาง

อายตนะภายนอก แล้วทรงสรุปตอนท้ายพระสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทรงจำตัณหาสังขยวิมุตติโดยย่อนี้ และจงทรงจำสาติภิกษุบุตรชาวประมงว่า เป็นผู้ติดอยู่ในข่ายคือตัณหาและกองแห่งตัณหาใหญ่

๓.๒.๒.๓ การใช้เหตุผลในเชิงความคิดเพื่อค้นหาวิธีการตรัสรู้

การใช้เหตุผลในเชิงความคิดสมัยก่อนตรัสรู้ นี้เป็นการใช้เหตุผลตามแนวของศาสนาเชน คือเชนมีแนวความคิดและความเชื่อว่า การจะบรรลุโมกษะได้จะต้องบำเพ็ญตบะอย่างแรงกล้า มีการทรมานตนด้วยวิธีการต่างๆ คำสอนของเชนมีอิทธิพลต่อนักบวชและนักพรตทั้งหลายในสมัยนั้นอย่างกว้างขวาง แนวคำสอนนี้ก็ปรากฏในพระพุทธศาสนา จะเห็นได้จากโพธิราชกุมารสูตรได้กล่าวถึงวิธีการของเชน โดยมีข้อความว่า

บุคคลจะไม่ประสบความสุขด้วยความสุข

แต่บุคคลจะประสบความสุขด้วยความทุกข์เท่านั้น

ตรรกแบบนี้เป็นสิ่งที่ทรงปฏิเสธและอาจมีความหมายถึงตรรกของพราหมณ์ทั้งหลายด้วย ส่วนตรรกของพระองค์ เป็นตรรกแบบทางสายกลาง ที่ทรงได้จากตรรกแบบนี้ หรืออาจเรียกว่าเป็นตรรกแบบพลิกด้านหนึ่ง
เขียนเป็นประโยคได้ดังนี้

บุคคลจะบรรลุความสุขได้ด้วยความทุกข์คือทรมานตนเอง

พระโพธิสัตว์และฤาษีทั้งหลายบำเพ็ญทุกกรกริยา

ดังนั้น พระโพธิสัตว์และฤาษีทั้งหลายต้องบรรลุความสุข(อมตธรรม)แน่นอน

หรือไม่ก็เขียนในเชิงปฏิเสธว่า

บุคคลจะไม่ประสบความสุขด้วยความสุข

พระสมณโคดมไม่ทำทุกกรกิริยาเสียแล้ว

ดังนั้น พระสมณโคดมไม่บรรลุอมตธรรมแน่นอน

ในโพธิราชกุมารสูตร มีลักษณะการใช้เหตุผลในการแสวงหาความจริง โดยที่โพธิราชกุมารคิดว่าบุคคลจะต้องประสบความทุกข์จึงจะได้ความสุข หรือต้องแสวงหาความสุขด้วยการทรมานตนเสียก่อน เมื่อมีแนวคิดอย่างนี้จึงเกิดการบำเพ็ญตบะอย่างอุกฤษในรูปแบบต่างๆ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเคยทดลองมาแล้ว แต่ไม่ประสบความสำเร็จตามที่เขาสอนไว้ เมื่อพิจารณาว่าไม่ใช่ทางจึงเปลี่ยนแนวคิดใหม่ หันมาเสวยภัตตาหารจนนำไปสู่การบรรลุธรรมในที่สุด

ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าการที่พระพุทธเจ้าเปลี่ยนแนวคิดจากการแสวงหาโมกษะแบบเชนมาเป็นแนวของพระองค์เองคือมัชฌิมาปฏิปทาครั้งนี้ถือเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญอันยิ่งใหญ่สำหรับมวลมนุษยชาติ มิฉะนั้นแล้วพระองค์ก็ไม่อาจบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ และหากพระองค์ปฏิบัติตามา

แบบเชนแล้วบรรลุโมกษะ ชาวพุทธทั้งหลายคงจะต้องดำเนินตามแบบอย่างที่พระองค์ทรงเคยปฏิบัติอย่างแน่นอน นั่นคือพุทธบริษัทสี่ต้องบำเพ็ญตบะแบบเชน ครั้งนี้นับว่าเป็นความพระปรีชาสามารถและความโชคดีของชาวพุทธที่พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนแนวคิดแสวงหาความจริงมาเป็นมัชฌิมาปฏิปทา ชาวพุทธจึงได้ถือปฏิบัติได้อย่างเหมาะสมกับความสามารถของตน

การเปลี่ยนแนวคิดช่วงนี้นับว่าสำคัญมาก จึงนำพุทธดำรัสที่ตรัสแก่โพธิราชกุมารมานำเสนอดังนี้

> ราชกุมาร อาตมภาพจึงมีความดำริต่อไปว่า “เราผู้มีกายซูบผอมมากอย่างนี้ จะบรรลุความสุขนั้นไม่ใช่ทำได้ง่ายเลย ทางที่ดี เราควรกินอาหารหยาบ คือข้าวสุกและขนมกุมมาส” อาตมภาพก็ฉันอาหารหยาบคือข้าวสุกและขนมกุมมาส ครั้งนั้น ภิกษุปัญจวัคคีย์เฝ้าบำรุงอาตมภาพ ด้วยหวังว่า “พระสมณโคดมบรรลุธรรมใด จักบอกธรรมนั้นแก่เราทั้งหลาย” เมื่อใดอาตมภาพฉันอาหารหยาบ คือข้าวสุก และขนมกุมมาส เมื่อนั้น ภิกษุปัญจวัคคีย์นั้น ก็เบื่อหน่าย จากไปด้วยเข้าใจว่า “พระสมณโคดมมักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นผู้มักมากเสียแล้ว” อาตมภาพฉันอาหารหยาบให้ร่างกายมีกำลัง สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน... บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุขมีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่
>
> เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความ เศร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ อาตมภาพน้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ...จุตูปปาตญาณ ...อาสวักขยญาณ จึงได้บรรลุอริยสัจ ๔ และรู้ว่าจิตหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง อาตมภาพบรรลุวิชชาที่ ๓ นี้ในปัจฉิมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาทมีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ [๓]

ผลแห่งการเปลี่ยนแนวคิดซึ่งผู้วิจัยมองว่าเป็นการเปลี่ยนตรรกแบบเชน หรือตรรกแบบอัตตกิลมัตถานุโยค มาเป็นตรรกแบบมัชฌิมาปฏิปทาครั้งนี้ถือเป็นประวัติศาสตร์สำคัญยิ่งที่ชาวพุทธพึงระลึกเสมอว่า แนวคิดและอุดมการณ์ทั้งหลายในอดีต หากบุคคลยึดถือโดยปราศจากปัญญาไตร่ตรองย่อมกลายเป็นการยึดถือที่เรียกว่าสีลัพพตปรามาสทันที

๓.๒.๒.๔ การใช้เหตุผลในการตอบปัญหาเกี่ยวกับผลของกรรม

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลเกี่ยวกับผลของกรรม* เพื่อตอบคำถามของสัจจกนิครนถบุตร สำหรับสัจจกะผู้นี้เป็นศิษย์ของนิครนถ์(ศาสนาเชน) ตั้งประเด็นถามปัญหากับ

---

[๓] **ม.ม.**(ไทย) ๑๓/๓๓๕-๓๓๖/๔๐๔๔๐๖.

พระพุทธเจ้าเกี่ยวกับผลของกรรม โดยที่เขายกเหตุผลเรื่องพืชพันธุ์ต่างๆ ยังต้องอาศัยพื้นแผ่นดินในการเจริญงอกงาม กรรมที่คนทำก็เหมือนกันต้องมีที่อาศัย สิ่งนั้นคือต้องมีอัตตามาเป็นที่อาศัย ซึ่งแนวคิดความเชื่อของเขามีว่า

> พืชพันธุ์ไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ พืชพันธุ์ไม้เหล่านั้นทั้งหมดต้องอาศัยแผ่นดิน อยู่ในแผ่นดิน จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ หรือการงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่บุคคลต้องทำด้วยกำลัง การงานเหล่านั้นทั้งหมดบุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ต้องอยู่บนแผ่นดินจึงทำได้ แม้ฉันใด บุรุษบุคคลนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีรูปเป็นอัตตา มีเวทนาเป็นอัตตา มีสัญญาเป็นอัตตา มีสังขารเป็นอัตตา มีวิญญาณเป็นอัตตา ต้องดำรงอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงจะประสบบุญหรือบาปได้[๑]

จากคำถามนี้จะเห็นความเป็นเหตุเป็นผลของสัจจกะได้ว่า บุรุษบุคคลต้องมีอัตตาจึงจะมีฐานรองรับบุญและบาป เหมือนพืชพันธุ์ธัญญาหารอาศัยแผ่นดินมีแผ่นดินรองรับจึงเจริญงอกงามได้ ซึ่งเมื่อพิจารณาคำถามของเขาแล้วมีเหตุมีผลน่าเชื่อถือเพราะเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือสิ่งที่สัมผัสได้ ทำให้คำพูดของเขาดูมีน้ำหนักพอสมควร

พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการปฏิปุจฉาคือย้อนถามว่า การที่สัจจกะกล่าวยืนยันและอ้างว่าหมู่ชนก็ยืนยันว่ารูปเป็นอัตตาของเรา เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอัตตาของเรานั้น ถ้าอย่างนั้น พระองค์จักสอบถามในข้อนี้อีก สัจจกะเห็นควรอย่างไร ควรตอบอย่างนั้น สัจจกะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร พระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล หรือพระเจ้าอชาตศัตรู มีอำนาจที่จะฆ่าคนที่ควรฆ่า ริบสมบัติคนที่ควรริบ เนรเทศคนที่ควรเนรเทศ ในพระราชอาณาเขตของพระองค์มิใช่หรือ

สัจจกะตอบว่า พระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว เช่นพระเจ้าปเสนทิโกศลมีอำนาจที่จะฆ่าคนที่ควรฆ่า... ในพระราชอาณาเขตของพระองค์ แม้แต่คณะผู้ปกครองเหล่านี้ คือ เจ้าวัชชี เจ้ามัลละก็มีอำนาจที่จะฆ่าคนที่ควรฆ่า...ในพระราชอาณาเขตของพระองค์ ทำไมพระราชาเหล่านี้ จะไม่มีอำนาจเล่า

สรุปคำถามข้างต้นคือ พระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วมีอำนาจสั่งการได้ทุกอย่างภายในราชอาณาเขตของตน

คราวนี้พระพุทธเจ้าตรัสถามเรื่องขันธ์ ๕ อีกว่า การที่สัจจกะกล่าวว่า “รูปเป็นอัตตาของเรา” นั้น สัจจกะมีอำนาจในรูปนั้นไหมว่า “รูปของเราจงเป็นอย่างนั้นเถิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลย”

---

[๑] **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๓๕๖/๓๘๒.

สัจจกะ นิ่งเงียบ แม้พระพุทธเจ้าจะถามอีก ๒-๓ ครั้งก็ยังนิ่งเหมือนเดิม ในที่สุดพระพุทธองค์ได้ตรัสถามย้อนเข้ามาที่ขันธ์ ๕ ที่ได้ถามตอนต้นว่า การที่สัจจกะกล่าวว่ารูปเป็นอัตตาของเรา สัจจกะมีอำนาจในรูปนั้นหรือไม่ สัจจกะทูลตอบว่าข้อนี้มิได้เป็นดังนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่าการพูดของพราหมณ์ไม่ตรงกันเสียแล้วคือคำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน แม้พระพุทธเจ้าจะทรงถามเรื่องเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณสัจจกะก็ยังตอบขัดกับการยืนยันตั้งแต่ต้น[๑]

การใช้เหตุผลครั้งนี้พระพุทธเจ้าโยงเข้าสู่ไตรลักษณ์เหมือนที่ตรัสถามปัญจวัคคีย์ในอนัตตลักขณสูตร ในที่สุดสัจจกนิครนถบุตรก็ยอมรับและเปลี่ยนแนวคิดที่ผิด ผลของการใช้เหตุผลครั้งนี้สัจจกะยอมด้วยเหตุผลและเลื่อมใสพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์

๓.๒.๓ การใช้เหตุผลในสังยุตตนิกาย

ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มีคัมภีร์ ๕ เล่ม คือ (๑) สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (๒) สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (๓) สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค (๔) สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (๕) สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค มีพระสูตรที่เกี่ยวกับการใช้เหตุผล ดังนี้

๓.๒.๓.๑ เหตุผลในการตัดสินลักษณะคนว่าเป็นอรหันต์

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลโดยนำคุณธรรมมาเป็นเกณฑ์ตัดสินว่าผู้นั้นเป็นพระอรหันต์หรือไม่เป็นพระอรหันต์ เป็นคนดีหรือเป็นคนไม่ดี ไม่นำบุคลิกลักษณะมาเป็นเกณฑ์ตัดสิน* แต่ต้องใช้คุณธรรมเข้าไปตรวจสอบจึงจะรู้ได้ ซึ่งในกรณีนี้พระเจ้าปเสนทิโกศล รับสั่งให้บุรุษสอดแนมปลอมตัวเป็นนักบวชประเภทต่างๆ เพื่อตรวจดูความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง บุรุษสอดแนมได้ไปตรวจสอบกลุ่มคน ๕ กลุ่ม ๆ ละ ๗ คน คือชฎิล ๗ คน นิครนถ์ ๗ คน อเจลก ๗ คน เอกสาฎก ๗ คน ปริพาชก ๗ คน (รวม ๓๐ คน) โดยมีหลักเกณฑ์ตรวจสอบ ดังนี้

ตารางที่ ๘ การตัดสินลักษณะคนว่าเป็นพระอรหันต์

กลุ่มคนและลักษณะภายนอก	**ข้อสรุป**
ชฎิล ๗ คน นิครนถ์ ๗ คน อเจลก ๗ คน เอกสาฎก ๗ คน ปริพาชก ๗ คน	เป็นพระอรหันต์
มีขนรักแร้ เล็บ และขนยาว ถือบริขารต่างๆ	

เกณฑ์ในการตัดสินลักษณะคนตามที่กล่าวข้างต้นนี้เป็นเกณฑ์ภายนอก แต่พระพุทธศาสนาเน้นที่เกณฑ์ภายใน ซึ่งการที่จะตรวจสอบบุคคลว่าเป็นคนดีหรือไม่ดีนั้น พระพุทธเจ้าทรงแนะนำพระเจ้าปเสนทิโกศลไว้ ๔ เกณฑ์ ดังนี้

---

[๑] **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๘๔.

ตารางที่ ๙ เกณฑ์ตัดสินลักษณะคนว่าเป็นพระอรหันต์

คุณธรรม/ลักษณะภายใน	**เกณฑ์ในการพิจารณา**
๑.ศีล	ต้องอาศัยการอยู่ร่วมกัน(สำวาส)
๒.ความสะอาด(โสเจยยะ)	ต้องอาศัยการเจรจา (สำโวหาร)
๓.กำลัง (ถามะ) และหมายถึงกำลังแห่งญาณ	จะทราบได้เมื่อคราวมีอันตราย(อาปทา)
๔.ปัญญา	ต้องอาศัยการสนทนา(สากจฺฉา)
เกณฑ์ทั้ง ๔ ข้อนี้นำไปสู่การพิจารณาว่าเป็นพระอรหันต์	

จะเห็นได้ว่า เกณฑ์ตัดสินเกี่ยวกับบุคลิกลักษณะของคนว่าเป็นพระอรหันต์หรือไม่เป็นนั้นอยู่ที่คุณธรรม ๔ อย่างนี้ หากมองเชื่อมโยงกับไตรสิกขาก็คือ ข้อที่ ๑-๒ จัดอยู่ในศีลสิกขา ข้อ ๓ จัดอยู่ในจิตตสิกขา เพราะเป็นเป็นเรื่องของกำลังญาณ และข้อ ๔ เป็นจัดเข้าในปัญญาสิกขา

๓.๒.๓.๒ เหตุผลในการตัดสินบุคคลอยู่ที่การกระทำเปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลเกี่ยวกับการกระทำของบุคคลโดยนำคุณธรรมและการกระทำมาเป็นเกณฑ์ตัดสินและเปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ ให้เห็นภาพอย่างชัดเจน* เหมือนกับข้อที่ผ่านมา โดยมีการเปรียบเทียบให้เห็นลักษณะอย่างชัดเจนว่าคนดีเหมือนความสว่าง หรือเดินไปสู่ความสว่าง ส่วนคนทำชั่วเหมือนความมืด หรือการเดินไปสู่ความมืด ซึ่งถือว่าเป็นพระพุทธดำรัสที่เข้าใจง่ายและชัดเจน ดังนี้

ตารางที่ ๑๐ สรุปบุคคล ๔ จำพวกและการกระทำ[๑]

ลำดับ	บุคคล	ความหมาย	อุปมา
๑	บุคคลผู้มืดมาและมืดไป *(ตโมตมปรายโน)*	คนเกิดจากตระกูลต่ำ มีจัณฑาลเป็นต้น ยากจน...ประพฤติทุจริตทางกาย วาจา และใจ ตายแล้วตกนรก..	คนออกจากที่มืดสู่ความมืด
๒	บุคคลผู้มืดมาแต่สว่างไป *(ตโมโชติปรายโน)*	คนเกิดจากตระกูลต่ำ ยากจน... ประพฤติสุจริตทางกาย วาจาและใจ ตายแล้วไปสู่สุคติโลกสวรรค์	คนที่ขึ้นจากแผ่นดินสู่บัลลังก์
๓	บุคคลผู้สว่างมาแต่มืดไป *(โชติตมปรายโน)*	คนที่เกิดจากตระกูลสูงมีขัตติยะเป็นต้น แต่ประพฤติทุจริตทางกาย วาจา และใจ ตายแล้วตกนรก	คนลงจากบัลลังก์สู่พื้นดิน หรือจากพื้นดินสู่ที่มืด
๔	บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป *(โชติโชติปรายโน)*	คนเกิดจากตระกูลสูงมีขัตติยะเป็นต้น และประพฤติสุจริตทางกายวาจาและใจ ตายแล้วไปสู่สุคติโลกสวรรค์	คนก้าวไปด้วยดีจากบัลลังก์สู่บัลลังก์

[๑] **ปุคคลสูตร** ใน **สำ.ส.**(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑-๑๖๓., **ตโมตมสูตร** ใน **องฺ.จตุกฺก.**(ไทย) ๒๑/๘๕/๘๖.

นอกจากนี้แล้ว ในคัมภีร์อังคุตตรนิกายยังได้เปรียบเทียบบุคคลกับสิ่งต่างๆ อีกมากมาย เช่น เปรียบเทียบบุคคลกับมะม่วงมะสุกและมะม่วงดิบ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วงดิบแต่ผิวสุก คือคนที่มีกิริยาอาการสงบน่าเลื่อมใส แต่ไม่รู้อริยสัจ (๒) บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วงสุกแต่ผิวดิบ คือคนที่มีกิริยาอาการไม่สงบไม่น่าเลื่อมใส แต่รู้อริยสัจ (๓) บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วงดิบและผิวดิบ คือคนที่มีกิริยาอาการไม่สงบไม่น่าเลื่อมใส และไม่รู้อริยสัจ (๔) บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วงสุกและผิวสุก คือคนที่มีกิริยาอาการสงบน่าเลื่อมใส และรู้อริยสัจ

ข้อเปรียบเทียบที่ดูเหมือนว่ามีพลังมากคือการเปรียบเทียบการกระทำของพระเทวทัตที่สังฆเภทอันเป็นการทำลายตนเองให้พินาศ โดยพระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบว่า

สักการะย่อมฆ่าบุรุษชั่ว
เหมือนผลกล้วยฆ่าต้นกล้วย
ขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ ดอกอ้อฆ่าต้นอ้อ
ลูกม้าอัสดรฆ่าแม่ม้าฉะนั้น[๑]

ข้อเปรียบเทียบนี้มีความเป็นเหตุเป็นผลให้พิจารณาเห็นธรรมได้ตามความเป็นจริง เหตุคือพระเทวทัตเกิดโลภะต้องการลาภสักการะจึงได้ขวนขวายในทางไม่ชอบ โดยยุยงให้เจ้าชายอชาตศัตรูฆ่าพระราชบิดา ส่วนตนเองจะฆ่าพระพุทธเจ้าแล้วจะเป็นศาสดาแทน ในที่สุดความโลภที่อยากได้ลาภสักการะจึงทำให้พระเทวทัตถูกแผ่นดินสูบ บริวารก็เดือดร้อน และคำอุปมาก็เป็นสิ่งที่เห็นตามความเป็นจริง คือ ต้นกล้วยพอผลิตผลแล้วก็ตาย ต้นไผ่พอเกิดขุยขึ้นก็ตาย ต้นอ้อก็เช่นกัน และม้าอัสดรพอเกิดมาก็ฆ่าแม่ม้า(คือแม่ลา ผสมพันธุ์กับม้า เนื่องจากตัวเล็กเวลาคลอดไม่สามารถคลอดได้ต้องผ่าเอาลูกออก)

ข้อสังเกตในที่นี้คือ การเปรียบเทียบของพระพุทธเจ้ามีหลายลักษณะ เปรียบเทียบให้น่ากลัว เช่น หลอกลวงชาวบ้านเลี้ยงชีพให้กลืนก้อนเหล็กแดงจะดีกว่า เปรียบเทียบให้เข้าใจนามธรรม เช่นจิตกวัดแกว่งเหมือนลิง เปรียบเทียบให้เห็นสิ่งตรงกันข้าม เช่น ความมืด ความสว่าง เปรียบเทียบเพื่อสร้างแรงจูงใจ เช่น เปรียบเทียบคนกับสัตว์ เปรียบเทียบให้มองเห็นสิ่งที่อยู่ไกลเหมือนอยู่ใกล้ เช่นนิพพานเหมือนฝั่งโน้น เปรียบเทียบให้มุ่งปฏิบัติ เช่น ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา(ตถาคต) การปฏิบัติธรรมเหมือนนายโคบาลได้ดื่มปัญจโครส เปรียบเทียบให้เห็นความอลังการ เช่น การค้นพบอริยสัจและปฏิจจสมุปบาท เหมือนการค้นพบนครเก่าและความเจริญรุ่งเรืองของนคร ย่อมมีประตูและสิ่งก่อสร้างมากมาย

---

[๑] **องฺ.จตุกฺก.**(ไทย) ๒๑/๖๘/๑๑๓.

๓.๒.๓.๓ เหตุผลในการตัดสินพระทัยแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลตัดสินพระทัยที่จะแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์* เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ เมื่อสหัมบดีพรหมทราบความดำริของพระพุทธเจ้าในการขวนขวายน้อยที่จะไม่แสดงธรรมโปรดสัตว์โลก จึงมาอาราธนาขอให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม พระองค์ทรงรับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะมีพระมหากรุณาในหมู่สัตว์ จึงทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสดุจธุลีในตาน้อย มีกิเลสดุจธุลีในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี มีอุปมาเหมือนในกออุบล ในกอปทุม ในกอปุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกปุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ มีน้ำเลี้ยงอยู่ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกปุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่เสมอน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกปุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำ ไม่แตะน้ำ ฉันใด[๑]

สรุปเหตุผลในการแสดงธรรมคือ พระมหากรุณาที่มีต่อสรรพสัตว์ และสัตว์ทั้งหลายต่างก็มีอุปนิสัยต่างกัน กลุ่มที่มีกิเลสน้อย มีอินทรีย์แก่กล้า มักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็ยังมีอยู่เปรียบเหมือนดอกอุบล ปทุมและปุณฑริกที่เกิดในน้ำพร้อมที่จะเจริญเติบโตและบานในเวลาเหมาะสม

๓.๒.๓.๔ เหตุผลในการแสดงอริยสัจ ๔ และความเป็นเหตุเป็นผลในอริยสัจ ๔

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*เหตุผลในการแสดงอริยสัจ ๔ และในอริยสัจ ๔ นั้นก็มีความเป็นเหตุเป็นผลอยู่ในตัว* หากพิจารณาให้ละเอียดจะเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนากัณฑ์แรกคือธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นการแสดงอย่างมีเหตุมีผลหรือเป็นการใช้เหตุผลก็คงไม่ผิด เพราะวิธีการแสดงและเนื้อหาของพระสูตรในแต่ละช่วงตอนมีความเป็นเหตุเป็นผล กล่าวถึงเหตุถึงผล เช่นในช่วงแรกกล่าวถึงที่สุดโต่ง ๒ อย่างที่บรรพชิตไม่ควรเสพ คือ (๑) การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย ข้อนี้สุดโต่งไปทางด้านกามคุณ (๒) การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน ข้อนี้สุดโต่งไปทางด้านทรมานตน การประกาศว่า ที่สุดโต่ง ๒ อย่างไม่ควรเสพนั้นเป็นการบอกปัญหาและสาเหตุ คือทุกข์อันเป็นผลและสมุทัยอันเป็นสาเหตุให้เกิดทุกข์ นั่นก็คือการบอกเหตุและผล จากนั้นก็กล่าวถึงมัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลางที่ไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น อัน

---

[๑] **สำ.ส.**(ไทย)๑๕/๑๗๒/๒๓๑-๒.

ประกอบด้วยองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น การกล่าวถึงมัชฌิมาปฏิปทาก็คือการบอกหลักการและวิธีการออกจากทุกข์และสาเหตุแห่งทุกข์[๑] โดยความก็คือการแสดงอริยสัจ ๔

ในอริยสัจ ๔ มีความเป็นเหตุเป็นผล ดังนี้

ทุกข์ เป็นผล ได้แก่ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์

สมุทัย เป็นเหตุ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

นิโรธ เป็นผล ได้แก่ ความดับตัณหาโดยไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสลัดทิ้ง ความพ้น และความไม่อาลัยในตัณหา

มรรค เป็นเหตุ ได้แก่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ประกอบด้วยองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น

อริยสัจ ๔ มีความเป็นเหตุเป็นผลต่อกัน เป็นคำสอนที่แสดงหลักความจริงสากล ซึ่งสามารถนำมาตั้งเป็นหลักเหตุผลได้ ดังนี้

๑) สรรพสัตว์ล้วนตกอยู่ในความทุกข์ มีชาติเป็นต้น

๒) นาย ก. เป็นมนุษย์

๓) ฉะนั้น นาย ก. จึงตกอยู่ในความทุกข์ มีชาติเป็นต้น ไม่มียกเว้น

๓.๒.๓.๕ ความเป็นเหตุเป็นผลในไตรลักษณ์

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลในการถามการตอบที่มีความเป็นเหตุเป็นผลอยู่ในเนื้อหาของพระสูตร* คืออนัตตลักขณสูตร ว่าด้วยขันธ์ ๕ และสรรพสิ่งตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ คือลักษณะที่เสมอกันของสรรพสิ่ง มี ๓ ลักษณะคือ ความไม่เที่ยงแท้ของสิ่งทั้งหลาย(อนิจฺจ) ความที่สิ่งทั้งหลายไม่สามารถคงทนอยู่ในสภาพเดิม(ทุกฺข) และความที่สรรพสิ่งเป็นสภาพหาตัวตนมิได้(อนตฺตา) ไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นเหตุเป็นผลดังนี้

พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุปัญจวัคคีย์ว่ารูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ภิกษุปัญจวัคคีย์ทูลว่า รูปไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อไปว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ภิกษุปัญจวัคคีย์ทูลว่าสิ่งที่ไม่เที่ยงนั้นเป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อไปอีกว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ภิกษุปัญจวัคคีย์ทูลว่า ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า[๒] แม้ในเรื่องของเวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ พระพุทธองค์ก็ตรัสถามในลักษณะนี้ และคำตอบที่ปัญจวัคคีย์กราบทูลก็เหมือนที่ตอบเรื่องรูปขันธ์ สรุปได้ว่าขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์ เป็นต้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา

---

[๑] **สำ.ม.**(ไทย)๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒-๕๙๓.

[๒] **สำ.ข.**(ไทย)๑๗/๕๙/๙๔.

ความเป็นเหตุเป็นผลคือ ขันธ์ ๕ เป็นสภาพที่เกิดจากการปรุงแต่งคืออาศัยธาตุ ๔ ที่เป็นวัตถุ มีดิน น้ำ ไฟ และลม และที่เป็นนามคือวิญญาณ มาประกอบกันจึงเกิดขึ้น ความที่ขันธ์ ๕ อาศัยสิ่งที่ว่ามานี้เรียกว่ามีเหตุเกิด จึงเกิดผลคือขันธ์ ๕ ในที่นี้พระพุทธเจ้าทรงนำขันธ์ ๕ มาเป็นหัวข้อในการแสดงธรรม ทรงซักถามภิกษุปัญจวัคคีย์ในเชิงเหตุผลอย่างนี้ตั้งแต่รูปขันธ์จนถึงวิญญาณขันธ์ ซึ่งก็ได้คำตอบว่า ขันธ์ ๕ ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์คือมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไม่ใช่ตัวตน

๓.๒.๓.๖ การใช้เหตุผลสำหับบอกถึงแก่นพระพุทธศาสนา

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลสำหรับบอกแก่นของพระพุทธศาสนา แก่นของพระพุทธศาสนาคือพระนิพพาน หรือวิมุตติ*[๑] ในตติยนิพพานปฏิสังยุตตสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงลักษณะนิพพานในเชิงเหตุผล ในที่นี้จะเขียนตัวเลขกำกับเพื่อง่ายต่อการกำหนดรู้ดังนี้ (๑) ธรรมชาติที่ไม่เกิด ไม่ปรากฏ ไม่ถูกเหตุสร้าง ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีอยู่ **(๒) ถ้า**ธรรมชาติที่ไม่เกิด ไม่ปรากฏไม่ถูกเหตุสร้าง ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง จักไม่มีในโลกนี้ก็จะไม่ปรากฏภาวะสลัดออกจากธรรมชาติที่เกิดแล้ว ที่ปรากฏแล้ว ที่ถูกเหตุสร้างแล้ว ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งแล้ว (๓) ก็เพราะธรรมชาติที่ไม่เกิด ไม่ปรากฏไม่ถูกเหตุสร้าง ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีอยู่ (๔) ฉะนั้น จึงปรากฏภาวะสลัดออกจากธรรมชาติที่เกิดแล้วที่ปรากฏแล้ว ที่ถูกเหตุสร้างแล้ว ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งแล้ว[๒]

จากข้อความข้างต้นสรุปได้ดังนี้

(๑)ธรรมชาติที่ไม่เกิดคือนิพพานมีอยู่

(๒)ถ้าธรรมชาติที่ไม่เกิดคือนิพพาน ไม่มี ก็จะไม่ปรากฏภาวะที่สลัดออกจากธรรมชาติที่เกิดแล้ว(คือสังสารวัฏ)

(๓) เพราะธรรมชาติที่ไม่เกิดคือนิพพาน มีอยู่

(๔) เพราะฉะนั้นจึงปรากฏภาวะสลัดออกจากธรรมชาติที่เกิดแล้ว(คือสังสารวัฏ)

๓.๒.๓.๗ การใช้เหตุผลในหลักอิทัปปัจจยตาและปฏิจจสมุปบาท

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลที่ปรากฏในหลักอิทัปปัจจยตาและปฏิจจสมุปบาท* หลักคำสอนนี้ถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา มีความเป็นเหตุเป็นผลอยู่ในตัว หลักแห่งความเป็นเหตุผลที่เป็นสากลในข้อนี้คือ

เมื่อสิ่งนี้มี(เหตุ) สิ่งนี้จึงมี(ผล)

เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น(เหตุ) สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น(ผล)

---

[๑] **ม.มู.**(ไทย)๑๒/๓๑๑/๓๔๘,๓๒๔/๓๕๖, **ที.ม.**(ไทย) ๑๐/๑๘๖/๑๓๓.

[๒] **ตติยนิพพานปฏิสังยุตตสูตร ขุ.อุ.**(ไทย) ๒๕/๗๓/๓๒๓.

เพราะสิ่งนี้ไม่มี(เหตุ) สิ่งนี้จึงไม่มี(ผล)
เพราะสิ่งนี้ดับ(เหตุ) สิ่งนี้จึงดับ(ผล) [๑]

ข้อความข้างต้นนี้เป็นข้อความที่มีความหมายกว้าง ยังไม่ได้ระบุว่าเป็นสิ่งใด ต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงขยายความให้ชัดเจนภายใต้การอธิบายหลักปฏิจจสมุปบาท ๑๒ อย่าง ซึ่งในที่นี้สรุปความเป็นเหตุเป็นผลทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับได้ดังนี้

(๑)ประโยคเหตุและผลฝ่ายเกิด คือ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น กล่าวคือเมื่ออวิชชามี สังขารจึงมี เพราะอวิชชาเกิดขึ้น สังขารจึงเกิดขึ้น เป็นต้น อวิชชาเป็นเหตุเกิดของสังขาร กล่าวอีกนัยหนึ่งคือสังขารเป็นผลมาจากอวิชชาซึ่งเป็นตัวเหตุ อย่างนี้เรื่อยไปจนถึงชาติเป็นเหตุแห่งชราและมรณะ

(๒) ประโยคเหตุและผลฝ่ายดับ คือ เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ กล่าวคือ เพราะอวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เป็นต้น กล่าวอีกนัยหนึ่งเพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ เมื่ออวิชชาอันเป็นต้นเหตุดับไปจึงไม่เกิดผลคือสังขาร เมื่อสังขารอันเป็นเหตุดับไปจึงไม่เกิดผลคือวิญญาณ อย่างนี้เรื่อยไปจนถึงเมื่อชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ

แม้ในพระสูตรอื่นมีมหานิทานสูตร[๒] ปัญจเวรภยสูตร[๓] เป็นต้นก็มีนัยเหมือนกันนี้ สิ่งที่สำคัญคือความเป็นเหตุเป็นผลแห่งอิทัปปัจจยตาและปฏิจจสมุปบาทนี้มีความละเอียดสุขุมคัมภีรภาพมาก ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า “เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี” เธอพึงทราบเหตุผลที่ชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ดังต่อไปนี้ ก็ถ้าชาติ คือ ชาติ เพื่อความเป็นเทพของพวกเทพ เพื่อความเป็นคนธรรพ์ของพวกคนธรรพ์ ...ยักษ์...ภูต...มนุษย์...สัตว์สี่เท้า...สัตว์ปีก เพื่อความเป็นสัตว์เลื้อยคลานของพวกสัตว์เลื้อยคลาน ไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วทุกแห่ง ก็ถ้าชาติไม่ได้มีเพื่อความเป็นอย่างนั้นของสรรพสัตว์พวกนั้น ๆ เมื่อชาติไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะชาติดับไป ชรามรณะจะปรากฏได้หรือ” พระอานนท์กราบทูลว่า “ปรากฏไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า”พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งชราและมรณะ ก็คือชาตินั่นเอง[๔]

ด้วยหลักธรรมที่แสดงความเป็นเหตุเป็นผลที่ผู้ฟังตรึกตรองตามกระแสธรรม ทำให้สามารถเข้าใจสภาวธรรมได้อย่างลึกซึ้ง จนพราหมณ์และคหบดีทั้งหลายสรรเสริญพระพุทธเจ้าและพระสาวกทุกครั้งที่แสดงธรรมจบ ดังเช่นในอาชีวกสูตร คหบดีคนหนึ่งกล่าวกับพระอานนท์ว่า

---

[๑] **อัสสุตวาสูตร สำ.นิ.**(ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๖.

[๒] **ที.ม.**(ไทย) ๑๐/๕๕-๑๑๖/๕๗-๖๖.

[๓] **สำ.นิ.**(ไทย) ๑๖/๔๑/๘๖.

[๔] **ที.ม.**(ไทย) ๑๐/๕๘/๕๕.

“ท่านผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ท่านไม่ยกย่องธรรมของตนเอง และไม่มีการรุกรานธรรมของผู้อื่น **มีแต่แสดงธรรมตามเหตุผล** กล่าวแต่เนื้อความ และไม่ได้นำความเห็นของตนเข้าไปเกี่ยวข้อง ท่านแสดงธรรมเพื่อละราคะ โทสะและโมหะ[๑] และพระคยากัสสปเถรก็ได้กล่าวสรรเสริญพระวาจาของพระพุทธเจ้าว่า “เรานั้นครั้นฟังพระวาจาสุภาษิตอันเป็นบทที่ประกอบด้วยเหตุผลแล้ว (ธมฺมตฺถสหิตํ ปทำ) ก็ได้พิจารณาเห็นเนื้อความตามความเป็นจริง ได้อย่างถ่องแท้ โดยแยบคาย[๒]

๓.๒.๔ การใช้เหตุผลในอังคุตตรนิกาย

ในพระสุตตันตปิฎกอังคุตตรนิกาย มีคัมภีร์อยู่ ๕ คัมภีร์ คือ (๑)อังคุตตรนิกาย เอกก-ทุก-ติกนิบาต (๒)อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (๓)อังคุตตรนิกายปัญจก-ฉักกนิบาต (๔)อังคุตตรนิกาย สัตตก อัฏฐก นวกนิบาต (๕) อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาตและเอกาทสกนิบาต มีพระสูตรที่เกี่ยวกับการใช้เหตุผล ดังนี้

๓.๒.๔.๑ การใช้เหตุผลตอบปัญหาเรื่องสุขและทุกข์มีสาเหตุมาจากอะไร

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลตอบปัญหาเรื่องสุขและทุกข์มีสาเหตุมาจากอะไร* ความเชื่อ(ทิฏฐิ)เรื่องสุขและทุกข์นี้เป็นสภาวะที่มนุษย์ต่างได้รับรู้และเสพเสวยอยู่ในชีวิตประจำวันมากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบุคคลและเหตุการณ์ เมื่อได้เสวยสุขก็จะพยายามรักษาและต้องการสภาวะสุขเช่นนั้นต่อไป แต่เมื่อได้เสวยทุกข์ก็จะพยายามดิ้นรนหลีกหนีไม่ต้องการ ในสมัยพุทธกาลได้มีพวกมนุษย์หลายกลุ่มได้เกิดความสงสัยว่า สุข ทุกข์ที่มนุษย์ทั้งหลายได้เสพเสวยนี้มีอะไรอยู่เบื้องหลัง ต่างฝ่ายต่างให้เหตุผลว่ามีสิ่งนั้นสิ่งนี้อยู่เบื้องหลัง จนกระทั่งแนวคิดกลายเป็นลัทธิ(ทิฏฐิ) เรียกว่าอกิริยวาทคือลัทธิที่ถือว่าไม่เป็นอันทำ มี ๓ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มแรก เชื่อว่ามีอำนาจกรรมเก่าคอยบันดาล

กลุ่มที่ ๒ เชื่อว่าพระเป็นเจ้าบันดาล

กลุ่มที่ ๓ เชื่อว่า สุขทุกข์ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย เป็นเรื่องเกิดขึ้นเอง จะดับก็ดับไปเอง[๓]

กลุ่มแรก เชื่อว่ามีอำนาจกรรมเก่าคอยบันดาล

พระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาของกลุ่มแรกว่า ถ้ามีความเชื่อว่าเพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นเหตุ ท่านทั้งหลาย ก็จักเป็นคนฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดพรหมจรรย์ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ มากด้วยอภิชฌา(เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) มีจิตพยาบาท และเป็นมิจฉาทิฏฐิ พระพุทธองค์ทรงให้เหตุผลว่า การเชื่อเรื่องกรรมเก่าบันดาลให้เป็นไปอย่างนี้

---

[๑] **องฺ.ติก.**(ไทย)๒๐/๗๓/๒๙๔.

[๒] **ขุ.เถร.**(ไทย)๒๖/๓๔๗/๓๙๘.

[๓] **ติตถายตนสูตร องฺ.ติก.**(ไทย)๒๐/๖๒/๒๓๘.

อย่างนั้น จะทำให้บุคคลไม่มีความพยายามในการทำสิ่งที่ควรทำ และเลิกละสิ่งที่ไม่ควรทำ ปล่อยให้ชีวิตเป็นไปตามกรรมเก่า ไม่มีความพยายามทำกรรมดี

กลุ่มที่ ๒ เชื่อว่าพระเป็นเจ้าบันดาล

พระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาของกลุ่มที่ ๒ ว่า ถ้ามีความเชื่ออย่างนั้น เพราะการเนรมิตของพระผู้เป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เป็นเหตุ ท่านทั้งหลายก็จักเป็นคนฆ่าสัตว์... และเป็นมิจฉาทิฏฐิ พระพุทธองค์ทรงให้เหตุผลว่า การเชื่อว่ามีพระเป็นเจ้าบันดาลให้เป็นไปอย่างนี้อย่างนั้น จะทำให้บุคคลไม่มีความพยายามในการทำสิ่งที่ควรทำ และเลิกละสิ่งที่ไม่ควรทำ ปล่อยให้ชีวิตเป็นไปตามกรรมเก่า ไม่มีความพยายามทำกรรมดี

กลุ่มที่ ๓ เชื่อว่า สุขทุกข์ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย เป็นเรื่องเกิดขึ้นเอง จะดับก็ดับไปเอง

พระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาของกลุ่มที่ ๓ ถ้ามีความเชื่อว่าสุขทุกข์ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ท่านทั้งหลายจักเป็นคนฆ่าสัตว์ ... และเป็นมิจฉาทิฏฐิ พระพุทธองค์ทรงให้เหตุผลว่า การเชื่อว่าสุขทุกข์ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เกิดเองดับเอง จะทำให้บุคคลไม่มีความพยายามในการทำสิ่งที่ควรทำ และเลิกละสิ่งที่ไม่ควรทำ ปล่อยให้ชีวิตเป็นไปตามกรรมเก่า ไม่มีความพยายามทำกรรมดี

ผลที่เกิดจากการยึดถือกรรมเก่า การเนรมิตของพระผู้เป็นเจ้า และการยึดมั่นแนวคิดว่าไม่เหตุไม่มีปัจจัย ก็จะส่งผลคือไม่มีความพอใจหรือความพยายามในการกระทำสิ่งนี้ควรทำ หรือสิ่งนี้ไม่ควรทำ เมื่อเป็นเช่นนี้สมณวาทะที่เป็นธรรม เป็นของเฉพาะตัวย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้มีสติฟั่นเฟือน ไม่มีเครื่องป้องกัน นี้เองเป็นที่มาของลัทธิ หรือที่เรียกว่า ที่เกิดแห่งทิฏฐิเป็นดุจท่า ๓ ประการ ซึ่งเมื่อถูกบัณฑิตไต่ถามซักไซ้ไล่เลียงเข้า ก็อ้างการถือสืบ ๆ กันมา ยืนกรานอยู่อย่างนั้น

จากนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมที่มีลักษณะที่ใคร ๆ ข่มไม่ได้ ไม่มัวหมอง ไม่ถูกตำหนิ ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้แจ้งคัดค้าน ได้แก่ ธาตุ ๖ ผัสสายตนะ ๖ มโนปวิจาร ๑๘ และอริยสัจ ๔ ธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ วิญญาณธาตุ ผัสสายตนะ ๖ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน มโนปวิจาร ๑๘* สำหรับอริยสัจ ๔ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าเพราะถือมั่นธาตุ ๖ สัตว์จึงก้าวลงสู่ครรภ์ เมื่อมีการก้าวลงสู่ครรภ์ นามรูปจึงมี จากนั้นก็จะเกิดสฬายตนะ ผัสสะ เวทนา กระบวนการเกิดอย่างนี้พระพุทธศาสนาบัญญัติเรียกว่าทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ซึ่งจะเกิดแก่บุคคลผู้เสวยอารมณ์อยู่

---

* **มโนปวิจาร** หมายถึงการพิจารณาทางใจในฐานะ ๑๘ อย่าง คือ การพิจารณาทางใจด้านโสมนัส ๖ การพิจารณาทางใจด้านโทมนัส ๖ และการพิจารณาทางใจด้านอุเบกขา ๖ รวมเป็น ๑๘ ประการ(**องฺ.ติก.อ.**(บาลี) ๒/๖๒/๑๗๖.)

๓.๒.๔.๒ การใช้เหตุผลในกาลามสูตร หรือเกสปุตติสูตร

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลค้นหาแนวทางปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ว่าคำสอนของศาสดาองค์ใดจริงแท้* ซึ่งในพระสูตรนี้ เกิดจากการที่ชาวกาลามะแห่งเกสปุตตนิคมกราบทูลพระพุทธเจ้าว่ามีสมณพราหมณ์หลายกลุ่มมายังเกสปุตตนิคม ประกาศลัทธิของตนว่าดีกว่าเหนือกว่าลัทธิคำสอนของเจ้าลัทธิอื่น พวกเขาไม่รู้จะทำอย่างไรจึงจะรู้ได้ว่า ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงหลักการสำหรับยับยั้งไตร่ตรองก่อนเชื่อ ๑๐ ประการ อันเป็นแนวทางชุดแรก ดังนี้

แนวทางชุดแรก

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา ...ด้วยการถือสืบ ๆ กันมา...ด้วยการเล่าลือ ...ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ ...เพราะตรรกะ(การคิดเอาเอง)...เพราะการอนุมาน...ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล...เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว...เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ ... เพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา[๑]

แนวทางชุดที่สอง ชาวกาลามะต้องพิจารณาละธรรมที่เป็นอกุศล มีโทษ ผู้รู้ติเตียน ธรรมที่บุคคลถือปฏิบัติบริบูรณ์แล้วย่อมเป็นไปเพื่อทุกข์ ได้แก่โลภะ โทสะและโมหะ การที่จะรู้ว่าธรรมเหล่านี้เป็นอกุศลพิสูจน์ได้จากการพฤติกรรมบุคคลผู้มีโลภะ โทสะและโมหะ ครอบงำแล้ว ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง... ชักชวนผู้อื่นเพื่อสิ่งที่ไม่เกื้อกูลเพื่อทุกข์ เมื่อชาวกาลามะพึงรู้ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล... ย่อมเป็นไปเพื่อทุกข์ ควรละธรรมเหล่านั้นเสีย

แนวทางชุดที่สาม ชาวกาลามะพึงพิจารณาเข้าถึงธรรมฝ่ายกุศล โดยเริ่มจากอโลภะจนถึงอโมหะแล้วไปสรุปจบที่คล้ายกับฝ่ายอกุศลว่า เมื่อชาวกาลามะรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ... เป็นไปเพื่อสุข ก็ควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้นอยู่

แนวทางชุดที่สี่ พระองค์ทรงแสดงอัปปมัญญา ๔ คือการแผ่เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขาจิตแผ่ไปทุกสารทิศ ว่า กาลามะทั้งหลาย อริยสาวกนั้นปราศจากอภิชฌา พยาบาท ไม่ลุ่มหลง มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคง มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ ทุกสถานด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความ เบียดเบียนอยู่ มีกรุณาจิต ฯลฯ มีมุทิตาจิต ฯลฯ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่ว ทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

---

[๑] **องฺ.ติก.**(ไทย)๒๐/๖๖/๒๕๗.

แนวทางชุดที่ห้า การพิจารณาให้เกิดความเบาใจ ๔ อย่าง

พระพุทธเจ้าทรงแสดงคุณธรรมให้สูงขึ้นไปอีกว่า อริยสาวกมีจิตไม่มีเวรไม่พยาบาท ไม่เศร้าหมอง มีจิตบริสุทธิ์อย่างนี้ ย่อมบรรลุความเบาใจ ๔ ประการในปัจจุบัน คือ

๑. ถ้าโลกหน้ามี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี เป็นไปได้ที่เรื่องนั้นจะเป็นเหตุให้อริยสาวกหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๒. ถ้าโลกหน้าไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี อริยสาวกก็รักษาตนไม่ให้มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่ให้มีทุกข์ ให้มีสุขในปัจจุบันในโลกนี้ได้

๓. ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าทำบาป อริยสาวกไม่เจาะจงบาปไว้เพื่อใคร ๆ เลย เมื่อไม่ทำบาปเลย ความทุกข์จะถูกต้องอริยสาวกได้อย่างไร

๔. ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าไม่ทำบาป อริยสาวกก็พิจารณาเห็นตนบริสุทธิ์ทั้ง ๒ ส่วนในโลกนี้

ชาวกาลามะยอมรับตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงทุกประการ ซึ่งจะเห็นหลักการใช้เหตุผลค้นหาแนวทางปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ว่าคำสอนของศาสดาองค์ใดจริงแท้

นอกจากพระพุทธองค์จะทรงแนะนำชาวกาลามะแล้ว ยังทรงแนะนำเจ้าลิจฉวีพระนามว่าภัททิยะ[๑] ให้นำหลักธรรมนี้ไปใช้ในการกลั่นกรองข่าวลือของพวกอัญเดียรถีย์ที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้มีมายาและรู้มายาที่เป็นเหตุให้สาวกของพวกอัญเดียรถีย์กลับใจ พระพุทธเจ้าตรัสว่าท่านอย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา....ชนเหล่าใดในโลกเป็นคนสงบ เป็นสัตบุรุษ ชนเหล่านั้นย่อมชักชวนสาวกให้กำจัดโลภะ เมื่อกำจัดโลภะได้ จักไม่ทำกรรมอันเกิดแต่โลภะด้วยกาย วาจา ใจ จงกำจัดโทสะ... จงกำจัดโมหะ... จงกำจัดความแข่งดีเสียเถิด เมื่อกำจัดความแข่งดีได้ จักไม่ทำกรรมอันเกิดแต่ความแข่งดีด้วยกาย วาจา ใจ

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภัททิยลิจฉวีได้กราบทูลสรรเสริญพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคว่าชัดเจนไพเราะยิ่งนัก แล้วขอเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะไปจนตลอดชีวิต แม้กระนั้นก็ตามพระองค์มิได้ทรงแสดงความดีใจ ตรัสเป็นทำนองว่าไม่ได้แสดงธรรมเพื่อต้องการสาวกและไม่ได้ชวนมาเป็นสาวก ขอให้ภัททิยะจงทราบว่า สมณพราหมณ์ที่กล่าวว่าสมณโคดมมีมายา รู้มายาที่เป็นเหตุให้สาวกของพวกอัญเดียรถีย์มานับถือ เป็นการกล่าวตู่ด้วยถ้อยคำอันไม่แน่นอน เป็นคำเปล่า คำเท็จและ คำไม่จริง

ผลแห่งการแนะนำ

---

[๑] **องฺ.จตุกฺก.**(ไทย) ๒๑/๑๙๓/๒๘๓-๒๘๙.

ภัททิยะได้กราบทูลสรรเสริญว่า มายาที่เป็นเหตุให้กลับใจนี้ดีนัก มายาที่เป็นเหตุให้กลับใจนี้งามนัก ถ้าญาติสาโลหิตอันเป็นที่รักของข้าพระองค์จะพึงกลับใจด้วยมายาที่เป็นเหตุให้กลับใจนี้ ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่บรรดาญาติพี่น้องอันเป็นที่รักของข้าพระองค์ตลอดกาลนาน ถ้าแม้กษัตริย์ทั้งปวงจะพึงกลับใจด้วยมายาที่เป็นเหตุให้กลับใจนี้ ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่กษัตริย์ทั้งปวงตลอดกาลนาน ถ้าแม้พราหมณ์ทั้งปวง ... แพศย์ทั้งปวง ... ศูทรทั้งปวงจะพึงกลับใจด้วยมายาที่เป็นเหตุให้กลับใจนี้ ข้อนี้พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ศูทรทั้งปวงตลอดกาลนาน”

พระพุทธเจ้าตรัสว่าคำที่ท่านกล่าวนี้เป็นอย่างนั้น ถ้ากษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทรทั้งปวงจะพึงกลับใจด้วยมายาที่เป็นเหตุให้กลับใจนี้เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิดขึ้น ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน ถ้าแม้โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์จะพึงกลับใจด้วยมายาที่เป็นเหตุให้กลับใจนี้เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิดขึ้น ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่โลกทั้งมวลตลอดกาลนาน และถ้าแม้พวกผู้มั่งคั่งเหล่านี้จะพึงกลับใจด้วยมายาที่เป็นเหตุให้กลับใจนี้ เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิดขึ้น ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ ผู้มั่งคั่งเหล่านี้ตลอดกาลนาน ถ้าผู้มั่งคั่งเหล่านี้ตั้งใจ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงผู้เป็นมนุษย์ธรรมดา

๓.๒.๕ การใช้เหตุผลในขุททกนิกาย

ในพระสุตตันตปิฎกขุททกนิกาย มี ๑๕ คัมภีร์ จัดเป็นรูปเล่มได้ ๙ เล่ม คือ (๑)ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต (๒) ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา (๓) ขุททกนิกาย ชาดก (๔) ขุททกนิกาย ชาดก (๕) ขุททกนิกาย มหานิทเทส (๖) ขุททกนิกาย จูฬนิทเทส (๗) ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค (๘) ขุททกนิกาย อปาทาน ภาค ๑ (๙) ขุททกนิกาย อปาทาน ภาค ๒ พุทธวงศ์ จริยาปิฎก มีพระสูตรที่เกี่ยวกับการใช้เหตุผล ดังนี้

๓.๒.๕.๑ การใช้เหตุผลในรูปของพระพุทธภาษิตที่ปรากฏในธรรมบท

การใช้เหตุผลในข้อนี้เป็น*การใช้เหตุผลที่อยู่ในรูปของพระพุทธภาษิต* โดยเนื้อหาสาระของพุทธภาษิตมีความเป็นเหตุเป็นผลหลายรูปแบบ ทั้งด้านภาษาไวยากรณ์ อุปมาอุปไมย ธรรมที่เป็นฝ่ายเหตุและธรรมที่เป็นฝ่ายผล ดังนี้

๑)ความเป็นเหตุเป็นผลในการทำความดีความชั่ว

พระพุทธภาษิตในธรรมบทมีความเป็นเหตุเป็นผลอย่างสมบูรณ์ ผู้ฟังตรองตามแล้วเข้าใจสาระแห่งธรรมได้ โดยเฉพาะในพระพุทธภาษิตนี้ได้แสดงเหตุและผลเรื่องกรรม ดังนี้

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ
ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะพูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย

เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป
เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น[๑]

ข้อความที่ว่า *"ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะพูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย"* คำที่แสดงเหตุคือ "*ถ้าคนมีใจชั่ว*" คำที่แสดงผลคือ *"ก็จะพูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย"* คำในข้อความนี้เองบอกเหตุที่ก่อให้เกิดผลอีกต่อไป คือ "*เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป*" ส่วนคำอุปมานั้นเป็นการแสดงให้เห็นสภาพแห่งกรรมชั่วให้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่าเหมือนล้อที่วิ่งตามรอยเท้าโค ซึ่งมีลักษณะตามไปอย่างน่ากลัวและเผ็ดร้อน หากล้อเกวียนทันเท้าโคเมื่อไร ล้อก็จะสับหรือถากเท้าโคให้ได้รับความเจ็บปวดทันที ในทางตรงกันข้าม พระพุทธองค์ได้ตรัสพระพุทธภาษิตไว้ว่า ถ้าคนมีใจดี ก็จะพูดดีหรือทำดีตามไปด้วย เพราะความดีนั้น สุขย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาติดตามตัวเขาไป ฉะนั้น[๒]

อีกอย่างหนึ่ง ความเป็นเหตุเป็นผลในพระพุทธภาษิตนี้ยังพิจารณาในแง่วัฏฏะ ๓ ได้อีก คือ กิเลสวัฏ กรรมวัฏ วิปากวัฏ กล่าวคือกิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม หรือกรรมเป็นผลมาจากกิเลส และเมื่อทำกรรมแล้ว กรรมก็เป็นเหตุให้เกิดวิบากตามมาอย่างแน่นอน หรืออาจเรียกว่าวิบากเป็นผลมาจากกรรม ตัวเหตุแห่งกรรมคือ "*ถ้าคนมีใจชั่ว*" ตัวกรรมคือ "*ก็จะพูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย*" ตัวผลของกรรมคือ "*เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป*" ส่วนคำอุปมานั้นเป็นการเน้นย้ำให้เห็นสภาพแห่งทุกข์ที่ติดตามไปตามที่กล่าวแล้ว ความเป็นเหตุเป็นผลแห่งคำสอนเรื่องกรรมในธรรมบทยังมีอยู่มากมาย นำมาเป็นตัวอย่างในการศึกษาวิจัยเพียงบางส่วนเท่านั้น เช่น พระพุทธภาษิตที่ว่า

บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อนใจในภายหลัง
ร้องไห้น้ำตานองหน้า เสวยผลกรรมอยู่ กรรมนั้นชื่อว่า เป็นกรรมไม่ดี[๓]

พระพุทธภาษิตนี้แสดงเหตุและผลกรรมชั่วโดยภาพกว้างๆ แสดงเหตุและผลแห่งกรรมชั่ว ที่ทำแล้วทำให้เดือดร้อนในภายหลังโดยดูจากผลคือร้องไห้น้ำตานองหน้า ซึ่งถือเป็นเกณฑ์อย่างหนึ่งในการตัดสินว่ากรรมนั้นเป็นกรรมไม่ดี ส่วนกรรมใดที่บุคคลทำแล้วไม่เดือดร้อนในภายหลังก็สรุปได้ว่ากรรมนั้นเป็นกรรมดี

อีกพระพุทธภาษิตหนึ่งที่เกี่ยวกับการให้ผลของกรรมดีและกรรมชั่ว ซึ่งมีเงื่อนไขอยู่กับเวลาให้ผล ดังนี้

ตราบใดที่บาปยังไม่ให้ผล ตราบนั้น คนชั่วจะเห็นบาปว่าดี

---

[๑] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

[๒] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๒/๒๓.

[๓] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๖๗/๔๘.

แต่เมื่อใดบาปให้ผล เมื่อนั้นคนชั่วจะเห็นบาปว่าชั่วแท้
ตราบใดที่กรรมดียังไม่ให้ผล ตราบนั้นคนดีจะเห็นกรรมดีว่าชั่ว
แต่เมื่อใดกรรมดีให้ผล เมื่อนั้นคนดีจะเห็นกรรมดีว่าดีแท้[๑]

ความสงสัยเกี่ยวกับการให้ผลของกรรมนี้ทำให้คนจำนวนมากคิดและเข้าใจผิดว่าทำดีแล้วไม่ได้ดี หรือทำชั่วแล้วกลับได้ดี เป็นต้น แต่ถ้าเชื่อมั่นตามพระพุทธภาษิตนี้แล้วจะไม่มีปัญหามี แต่จะเกิดปัญญาเข้าใจหลักแห่งเหตุและผลของกรรม เพราะเมื่อมีเหตุ เมื่อสร้างเหตุแล้วจะต้องเกิดผลแน่นอน แต่ถ้าไม่ได้ทำเหตุก็จะไม่ได้รับผลแห่งกรรมดังพระพุทธภาษิตเกี่ยวกับการไม่ได้ทำบาปก็เหมือนกับฝ่ามือที่ไม่มีแผล แม้จะถือยาพิษไป ยาพิษก็ไม่ซึมเข้าฝ่ามือได้[๒]

๒) ความเป็นเหตุเป็นผลในการระงับเวร

ความเป็นเหตุเป็นผลของการระงับเวร เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของการทำกรรมในด้านมโนกรรม แม้ว่าจะไม่แสดงออกทางกายกรรมและวจีกรรม แต่มโนกรรมนี้เองที่มีพลังผลักดันให้ทำกายกรรมและวจีกรรมทุกครั้ง ซึ่งมีพระพุทธภาษิตรับรองข้างต้นแล้วว่าใจเป็นใหญ่ในการทำกรรมทั้งมวล เรื่องของการผูกเวร มีดังนี้

ชนเหล่าใด เข้าไปผูกเวรว่า คนนี้ได้ด่าเรา ได้ฆ่าเรา
ได้ชนะเรา และได้ลักสิ่งของของเราไป
เวรของชนเหล่านั้น ย่อมไม่สงบระงับ

ในทางตรงกันข้าม พระพุทธภาษิตก็ได้บอกวิธีการระงับเวรไว้ว่า ชนเหล่าใดไม่เข้าไปผูกเวรว่า คนนี้ได้ด่าเรา ได้ฆ่าเรา ได้ชนะเรา และได้ลักสิ่งของของเราไป เวรของชนหล่านั้น ย่อมสงบระงับ[๓] พุทธภาษิตท่อนแรกเป็นการแสดงให้เห็นเหตุและผลแห่งการผูกเวร ส่วนพุทธภาษิตท่อนหลังแสดงให้เห็นเหตุและผลแห่งการไม่ผูกเวร และหากพิจารณาอย่างละเอียดเข้าไปอีกลักษณะแห่งความเป็นเหตุเป็นผลของพุทธภาษิตท่อนแรกมีทั้งเหตุและผลแห่งเวรปรากฏอยู่ คือข้อความที่ว่า "*ชนเหล่าใด เข้าไปผูกเวรว่า คนนี้ได้ด่าเรา ได้ฆ่าเรา และได้ลักสิ่งของของเราไป* " นี้เป็นเหตุแห่งเวร ส่วนข้อความว่า "*เวรของชนเหล่านั้น ย่อมไม่สงบระงับ*" นี้แสดงให้เห็นผลแห่งเวร เมื่อพิจารณาละเอียดถึงพระพุทธภาษิตท่อนแรกและท่อนหลังก็มีความเป็นเหตุเป็นผลเช่นเดียวกับเรื่องการทำความดีและความชั่วตามที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น

๓) ความเป็นเหตุเป็นผลแห่งการถูกมารครอบงำจิต

---

[๑] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๑๑๙-๑๒๐/๖๘.

[๒] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๑๒๔/๗๐.

[๓] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๓-๔/๒๔-๒๕.

มาร ในที่นี้หมายถึงกิเลสมาร ซึ่งเป็นมารที่พระพุทธศาสนาต้องการกำจัดทำลายไม่ให้ครอบงำจิต คำสอนของพระพุทธเจ้าโดยมากมุ่งให้ทำลายมารนี้เป็นส่วนมาก เช่น การสำรวมอินทรีย์เป็นศีลอย่างหนึ่งของพระสงฆ์เรียกว่า*อินทรียสังวรศีล* หากพระสงฆ์ไม่สำรวมอินทรีย์ย่อมถูกมารครอบงำจิตได้ ดังพระพุทธภาษิตว่า

มารย่อมครอบงำบุคคลผู้พิจารณาเห็นความงาม
ไม่สำรวมอินทรีย์ ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค
เกียจคร้าน มีความเพียรย่อหย่อน
เหมือนพายุพัดต้นไม้ที่ไม่มั่นคงให้หักโค่นลงได้ ฉะนั้น[๑]

หากจะนับสิ่งที่ทำให้มารครอบงำในที่นี้จะเห็นว่ามีจำนวน ๕ อย่างที่ทำให้ถูกมารครอบงำคือ (๑) การเห็นสิ่งสวยงาม (๒) การไม่สำรวมอินทรีย์ (๓) การไม่รู้จักประมาณในการบริโภค (๔) เกียจคร้าน (๕) ความเพียรย่อหย่อน ๕ อย่างนี้ถือว่าเป็นเหตุให้มารครอบงำจิต

ในทางตรงกันข้าม พระพุทธภาษิตได้บอกวิธีการไม่ให้ถูกมารครอบได้ว่า “มารไม่สามารถครอบงำบุคคลผู้ไม่พิจารณาเห็นความงาม ผู้สำรวมอินทรีย์ดีแล้ว รู้จักประมาณในการบริโภค ผู้มีศรัทธาและปรารภความเพียรได้เลย เหมือนพายุพัดโค่นภูเขาศิลาไม่ได้ ฉะนั้น”[๒] จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนให้สำรวมอินทรีย์คือตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ สอนให้พิจารณาสิ่งที่ตาเห็น สิ่งที่หูได้ยิน สิ่งที่จมูกได้กลิ่น สิ่งที่ลิ้นลิ้มรส สิ่งที่กายสัมผัส และสิ่งที่ใจรับรู้คือธรรมารมณ์ให้เห็นสภาพความจริงของสิ่งนั้นๆ โดยไม่ให้เกิดกิเลส บรรดามารทั้งหลาย(คือขันธมาร กิเลสมาร เทวปุตตมาร อภิสังขารมารและมัจจุมาร) กิเลสได้ชื่อว่าเป็นมารชนิดหนึ่งคือเป็นกิเลสมาร ซึ่งเป็นผลแห่งการไม่สำรวมอินทรีย์เป็นต้น กล่าวโดยสรุปคือการไม่สำรวมอินทรีย์มีตาเป็นต้น เป็นเหตุมารครอบงำเป็นผล

๔)ความเป็นเหตุเป็นผลของการแสดงสิ่งที่เป็นสาระและไม่เป็นสาระ

สาระ ในที่นี้หมายถึงศีล สมาธิ ปัญญาตามแนวพระพุทธศาสนา[๓] พระพุทธภาษิตที่แสดงให้เห็นสาระแห่งชีวิตมีมากมาย แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปก็รวมอยู่ในไตรสิกขา เพราะธรรมนี้เป็นหลักปฏิบัติสำหรับทำชีวิตให้มีสาระ ทำชีวิตให้มีแก่นสาร เพื่อก้าวสู่พระนิพพาน ปัญหาก็คือยังมีคนบางกลุ่มเช่น กลุ่มของสัญชัยปริพาชกที่มองเห็นสิ่งที่เป็นสาระของชีวิตนี้ว่าไม่มีสาระ ดังพระพุทธภาษิตว่า

---

[๑] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๗-๘/๒๖.

[๒] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๗-๘/๒๖.

[๓] **ขุ.ธ.อ.**(บาลี) ๑/๘๖.

ชนเหล่าใดเห็นสิ่งที่ไม่มีสาระว่ามีสาระ
และเห็นสิ่งที่มีสาระว่าไม่มีสาระ
ชนเหล่านั้นชื่อว่ามีความดำริผิดเป็นทางปฏิบัติ ย่อมไม่ประสบสิ่งที่มีสาระ[๑]

ในทางตรงกันข้าม พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า ชนเหล่าใดที่รู้สิ่งที่มีสาระว่ามีสาระ และรู้สิ่งที่ไม่มีสาระว่าไม่มีสาระ ชนเหล่านั้น ชื่อว่ามีความดำริชอบเป็นทางปฏิบัติ ย่อมประสบสิ่งที่มีสาระ[๒] ในพระพุทธภาษิตทั้งสองท่อนนี้แสดงถึงความเป็นเหตุเป็นผลของปัญญาที่เป็นมิจฉาสังกัปปะและสัมมาสังกัปปะ โดยพุทธภาษิตท่อนแรกหมายถึงเห็นสิ่งที่ไม่เป็นสาระว่าเป็นสาระคือเห็นมิจฉาทิฏฐิอันมีวัตถุ ๑๐ ประการ(มีเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล)[๓] ว่าเป็นสาระ ส่วนพุทธภาษิตท่อนหลังหมายถึงเห็นสิ่งที่เป็นสาระว่าเป็นสาระคือเห็นสัมมาทิฏฐิอันมีวัตถุ ๑๐ ประการ(มีเห็นว่าทานที่ให้แล้วมีผล)[๔] ว่าเป็นสาระ นอกจากนี้แล้วสิ่งที่เป็นสาระยังหมายถึง ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ปรมัตถ์และนิพพาน[๕]

ในพระพุทธภาษิตดังกล่าวนี้จะเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสัมมาสังกัปปะกับสัมมาทิฏฐิ คือสัมมาสังกัปปะเป็นเหตุให้เกิดสัมมาทิฏฐิ คือปัญญาที่เห็นสิ่งที่เป็นสาระว่าเป็นสาระ โดยประโยคบาลีว่า “*เต สารนฺติ เต ปณฺฑิตา เอวํ สมฺมาทสฺสนํ คเหตฺวา จิตา เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทีนิ วเสน สมฺมาสงฺกปฺปโคจรา หุตฺวา ตํ วุตฺตปฺปการํ สารํ อธิคจฺฉนฺตีติ*”[๖].ความว่า บัณฑิตเหล่านั้นถือเอาสัมมาทัสสนะอย่างนี้เป็นผู้มีสัมมาสังกัปปะเป็นโคจรด้วยสามารถเนกขัมมสังกัปปะเป็นต้น ย่อมถึงสิ่งที่เป็นสาระตามที่กล่าวแล้วแน่นอน

๕) ความเป็นเหตุเป็นผลของการฝึกจิต ความเป็นบัณฑิต และชีวิตและความตาย

การใช้เหตุผลในพระพุทธภาษิตในหัวข้อนี้ได้ประมวลเรื่องเกี่ยวกับการฝึกจิต ความเป็นบัณฑิต และชีวิตและความตาย ในรูปแบบของภาษากวี คือมีประโยค ย-ต (ฉันใด-ฉันนั้น) และมีอุปมาอุปไมยซ้อนอยู่ในพระพุทธภาษิตอีกทีหนึ่ง ความเป็นเหตุเป็นผลอันแรกคือจิตที่ไม่ได้รับการ

---

[๑] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๑๑/๒๗.

[๒] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๑๑/๒๗.

[๓] **ขุ.จู.**(ไทย) ๓๐/๑๔๓/๔๕๘-๔๖๐.

[๔] **ขุ.จู.**(ไทย) ๒๘/๗๔/๒๒๔.

[๕] **ขุ.ธ.อ.**(บาลี) ๑/๘๖-๘๗.

[๖] **ขุ.ธ.อ.**(บาลี) ๑/๘๗.

ฝึกฝนอบรม ราคะย่อมรั่วรดได้ ส่วนจิตที่ฝึกฝนอบรมดีแล้ว ราคะย่อมไม่สามารถรั่วรดได้ ดังพระพุทธภาษิตว่า

ฝนย่อมรั่วรดเรือนที่มุงไม่ดีได้ *ฉันใด*
ราคะย่อมรั่วรดจิตที่ไม่ได้อบรมได้ *ฉันนั้น*
ฝนย่อมรั่วรดเรือนที่มุงดีแล้วไม่ได้ *ฉันใด*
ราคะย่อมรั่วรดจิตที่อบรมดีแล้วไม่ได้ *ฉันนั้น*[๑]

ประโยคเหตุสะท้อนให้เห็นทั้งเหตุและผลอยู่ในตัว คือข้อความท่อนหลังเป็นเหตุ คือ *เรือนที่มุงบังไม่ดี* ส่วนข้อความท่อนแรกเป็นผลคือ *ฝนย่อมรั่วรดได้* และประโยคผลก็สะท้อนให้เห็นทั้งเหตุและผลเหมือนกัน คือ *ราคะย่อมรั่วรด* นี้เป็นผล ส่วน *จิตที่ไม่ได้อบรม* เป็นเหตุ พิจารณาในด้านไวยากรณ์แห่งภาษาบาลี ประโยค ย (ฉันใด) เป็นประโยคเหตุ ส่วนประโยค ต(ฉันนั้น) เป็นประโยคผล การแสดงความเป็นเหตุเป็นผลที่สัมพันธ์กันนี้ทำให้ผู้ฟังใคร่ครวญตามและนำไปสู่การเข้าใจสภาวธรรมจนสามารถบรรลุธรรมได้ ซึ่งประโยคลักษณะนี้มีมากมายในธรรมบท เช่น พระพุทธภาษิตที่เกี่ยวกับให้บรรเทาความประมาทด้วยความไม่ประมาทในรูปของประโยค ย-ต ดังนี้

เมื่อใด บัณฑิตบรรเทาความประมาท ด้วยความไม่ประมาท
ขึ้นสู่ปัญญาดุจปราสาท ไม่เศร้าโศก
พิจารณาเห็นหมู่สัตว์ผู้มีความเศร้าโศก
เมื่อนั้น บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ ย่อมเห็นคนพาลได้
เหมือนคนที่ยืนอยู่บนภูเขาเห็นคนที่ภาคพื้นได้ ฉะนั้น[๒]

การใช้เหตุผลในพระพุทธภาษิตนี้เป็นการอุปมาอุปไมยให้เห็นลักษณะของบัณฑิตใน ๒ ลักษณะคือ (๑)บัณฑิตเป็นผู้ไม่ประมาท มีระมัดระวังไม่ประมาท ทำอะไรย่อมมีสติอยู่เสมอดุจการขึ้นปราสาทต้องระวังให้มาก (๒) บัณฑิตย่อมมองเห็นคนอื่นอย่างทั่วถึงโดยเฉพาะคนพาลต้องรู้จักลักษณะนิสัยให้ชัด ดุจคนที่ยืนอยู่บนภูเขา อุปมานี้ต่างจากอุปมาแรกตรงที่ว่าการยืนอยู่บนภูเขามีความมั่นคงกว่าและมองเห็นผู้คนได้มากมาย และทั้งสองอุปมานี้มีผลทำให้ผู้ฟังพิจารณาเห็นสารัตถะแห่งธรรมได้ชัดเจนและสร้างพลังใจในการปฏิบัติตาม สำหรับจิตใจของบัณฑิตนั้นมีความหนักแน่นดุจหินผา ดังพระพุทธภาษิตว่า “ภูเขาศิลาล้วน เป็นแท่งทึบ ย่อมไม่สะเทือนเพราะลม *ฉันใด* บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะนินทาหรือสรรเสริญ *ฉันนั้น*”[๓] นอกจากนี้ยังมีพระพุทธ

---

[๑] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๑๓-๑๔/๒๘.

[๒] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๒๘/๓๓.

[๓] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๘๑/๕๓.

ภาษิตเกี่ยวกับความเป็นเหตุเป็นผลแห่งชีวิตและความตายว่า “คนเลี้ยงโคใช้ท่อนไม้ไล่ต้อนฝูงโคไปยังที่หากิน *ฉันใด* ความแก่และความตาย ก็ไล่ต้อนอายุของสัตว์ทั้งหลายไป *ฉันนั้น*”[๑]

ความเป็นเหตุเป็นแห่งพระพุทธภาษิตนี้มีความสัมพันธ์กับความจริง เชื่อมโยงจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรม ข้อความท่อนแรกคือสิ่งที่เป็นรูปธรรม เข้าใจได้ง่าย ส่วนความแก่และความตาย เป็นนามธรรม แม้มนุษย์จะเห็นคนอื่นแก่เจ็บตายไปอยู่เสมอ แต่ก็ไม่อาจเห็นตามความเป็นจริงได้คือยังประมาทอยู่ เมื่อข้อความท่อนแรกแสดงให้เห็นถึงคนเลี้ยงโคใช้ท่อนไม้ไล่ต้อนฝูงโคไปสู่ที่หากิน ความแก่และความตายก็ไล่ต้อนอายุของหมู่มนุษย์ไปเสมอ

๖)ความเป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวกับสิ่งที่ดีเกิดอยู่ท่ามกลางสิ่งที่ไม่ดี

ความเป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวกับสิ่งที่ดีที่เกิดขึ้นในท่ามกลางของสิ่งที่ไม่ดี สะท้อนให้เห็นภาพหลายอย่าง คือการสอนให้มนุษย์มีทัศนะต่อสิ่งทั้งหลายในเชิงบวก และสอนให้มนุษย์ไม่ให้มองข้ามสิ่งที่น่าเกลียดหรือสิ่งสกปรกว่าจะมีแต่สิ่งไม่ดีเสมอไป ตรงข้ามในสิ่งที่ไม่ดีหรือท่ามกลางสังคมแห่งคนพาลก็อาจมีคนดีมากมาย ดังพระพุทธภาษิตว่า

ในกองขยะที่เขาทิ้งไว้ข้างทางใหญ่
ยังมีดอกบัวมีกลิ่นหอมรื่นรมย์ใจเกิดขึ้นมาได้ ฉันใด
ในหมู่ปุถุชนผู้มืดมนซึ่งเปรียบได้กับกองขยะ
ก็ยังมีสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเจริญรุ่งเรืองอยู่ด้วยปัญญา ฉันนั้น[๒]

พระพุทธภาษิตนี้แสดงให้เห็นความจริงของสังคมได้เป็นอย่างดี คือสิ่งที่ดีงามสามารถอยู่ในท่ามกลางสิ่งที่ไม่ดีได้ หรือในสังคมที่เต็มไปด้วยคนไม่ดี ก็ยังมีคนดีปะปนอยู่ ความเป็นเหตุเป็นผลแห่งพระพุทธภาษิตนี้ใครๆไม่อาจปฏิเสธได้เลย จึงเป็นคำสอนที่เป็นสัจธรรมสากลอย่างหนึ่ง

๗) ความเป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวกับคนพาลและบัณฑิต

ความเป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวกับลักษณะของคนพาลและบัณฑิต สะท้อนให้เห็นความจริงอย่างหนึ่งคือขึ้นชื่อว่าคนพาลแม้เขาจะอยู่ใกล้ชิดกับบัณฑิตชั่วชีวิต เขาก็ยังเป็นคนพาลอยู่ดี คือไม่สามารถรู้แจ้งธรรมได้ ซึ่งในพระพุทธศาสนาเปรียบเทียบคนพาลว่าเป็นเหมือนทัพพีที่ไม่รู้รสแกง ข้อเปรียบเทียบดังกล่าวเป็นความจริงที่ไม่อาจโต้แย้งได้ ส่วนบัณฑิตหรือวิญญูชนทั้งหลายแม้เขาจะอยู่กับบัณฑิตเพียงระยะเวลานิดหน่อย ก็สามารถเป็นบัณฑิตหรือรู้แจ้งธรรมได้ เปรียบเหมือนลิ้นที่รู้จักรสชาติของแกงหรือกับข้าว ดังพระพุทธภาษิตที่ว่า

คนพาล แม้จะอยู่ใกล้บัณฑิตชั่วชีวิต

---

[๑] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๑๓๕/๗๔.

[๒] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๕๘-๕๙/๔๕.

ก็ไม่รู้แจ้งธรรม เหมือนทัพพีไม่รู้รสแกง ฉะนั้น
วิญญูชนแม้จะอยู่ใกล้บัณฑิตเพียงชั่วครู่
ก็สามารถรู้แจ้งธรรมได้ฉับพลัน เหมือนลิ้นที่รู้รสแกง ฉะนั้น [๑]

ข้อความที่เป็นประโยคเหตุในที่นี้คือ คนพาลอยู่ใกล้บัณฑิตชั่วชีวิต เพราะเขาเป็นพาล คนพาลมีลักษณะ ๓ อย่างคือ คิดชั่ว พูดชั่วและทำชั่ว เมื่อเป็นเช่นนั้น ประโยคผลคือ การไม่รู้แจ้งธรรม ส่วนวิญญูชนเป็นประโยคเหตุ วิญญูชนชอบคิดแต่เรื่องที่ดี พูดวาจาไพเราะและทำแต่สิ่งที่ดี ดังนั้นผลคือการได้รู้แจ้งธรรม ข้อความในจินตีสูตรว่า " คนพาลในโลกนี้ (๑) ชอบคิดแต่เรื่องชั่ว (๒) ชอบพูดแต่เรื่องชั่ว (๓) ชอบทำแต่กรรมชั่ว" ส่วนลักษณะของบัณฑิตมีนัยตรงกันข้าม[๒] และสอดคล้องกับสังฆาฏิกัณฑสูตรที่กล่าวถึงภิกษุผู้ไม่ปฏิบัติธรรมแม้จะจับชายสังฆาฏิเดินตามไปข้างหลังพระพุทธเจ้า ก็ยังชื่ออยู่ห่างไกลพระพุทธองค์ แต่ถ้าปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ แม้จะอยู่ไกลก็เหมือนอยู่ใกล้ ดังพระพุทธดำรัสว่า

แม้ถ้าภิกษุอยู่ไกลเราถึง ๑๐๐ โยชน์ แต่ภิกษุนั้นไม่มีความละโมบ ไม่กำหนัดยินดีอย่างแรงกล้าในกาม มีจิตไม่พยาบาท ไม่คิดประทุษร้าย มีสติตั้งมั่น มีความรู้สึกตัว มีจิตตั้งมั่น แน่วแน่ สำรวมอินทรีย์ แท้จริงแล้ว ภิกษุนั้นก็ชื่อว่าอยู่ใกล้เรา เราก็อยู่ใกล้ภิกษุนั้น นั่นเป็นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นเห็นธรรม เมื่อเห็นธรรม ชื่อว่าเห็นเรา[๓]

๘) ความเป็นเหตุเป็นผลแห่งความเป็นคนดีและคนเลว

คนส่วนใหญ่มักจะตัดสินความเป็นคนดีและคนเลวด้วยการศึกษา ชาติตระกูลเป็นต้น โดยเฉพาะพราหมณ์ทั้งหลายในสมัยพุทธกาล ต่างจากพระพุทธเจ้าซึ่งพระองค์พิจารณาและตัดสินอยู่ที่การกระทำของบุคคลนั้นๆ โดยครั้งหนึ่งอัคคิกพราหมณ์ได้ถามคนเลวและธรรมที่ทำให้เป็นคนเลว พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบธรรมที่ทำให้เป็นคนเลวมีหลายอย่าง เช่น มักโกรธ ชอบผูกอาฆาต ชอบเบียดเบียนสัตว์ทุกจำพวก ลักทรัพย์ เป็นต้น และตอนท้ายของพระสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุตรคนจัณฑาลชื่อมาตังคะ ผู้ปิ้งสุนัขรับประทาน ต่อมาเขาได้รับยศศักดิ์ใหญ่ มีกษัตริย์และพราหมณ์จำนวนมากพากันมาสู่ที่บำรุงของเขา เขาขึ้นยานอันประเสริฐไปตามทางใหญ่ที่ไม่มีฝุ่นละออง ละกามราคะได้แล้ว ไปเกิดในพรหมโลก ชาติกำเนิดห้ามเขาไม่ให้ไปเกิดในพรหมโลกไม่ได้ ตรงข้ากับพวกพราหมณ์ที่เกิดในตระกูลสาธยายมนตร์ มีหน้าที่ร่ายมนตร์ แต่พากันทำบาปอยู่เป็น

---

[๑] **ขุ.ธ.**(ไทย) ๒๕/๖๔-๖๕/๔๗.

[๒] **องฺ.ติก.**(ไทย) ๒๐/๓/๑๔๑-๑๔๒.

[๓] **ขุ.อิติ.**(ไทย) ๒๕/๕๒/๔๖๕.

ประจำ พวกเขาถูกตำหนิในชาติปัจจุบันตายแล้วก็ต้องไปทุคติ ชาติกำเนิดห้ามพวกเขาจากทุคติหรือจากการติเตียนไม่ได้

คนจะชื่อว่าเป็นคนเลวเพราะชาติกำเนิดก็หามิได้
จะชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หามิได้
แต่ชื่อว่าเป็นคนเลวเพราะกรรม ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม[๑]

เหตุผลในลักษณะนี้พระพุทธเจ้าทรงเคยโต้แย้งและเอาชนะโสณทัณฑพราหมณ์มาแล้ว คือพราหมณ์กล่าวว่าตนเองเกิดมาในวรรณะประเสริฐกว่าวรรณะอื่น การเกิดมาในวรรณะพราหมณ์ถือว่าเป็นคนดีมาแต่กำเนิด พระพุทธเจ้าทรงโต้แย้งว่าในเชิงการกระทำคือเมื่อพราหมณ์ผิดศีลจะยังเป็นคนดีอยู่ไม่ ผลปรากฏว่าพราหมณ์ยอมแพ้ต่อเหตุผลของพระพุทธเจ้า แม้ในพระสูตรนี้ก็เกี่ยวกับเรื่องกรรม หรือการกระทำของคนประเภทต่างๆ เพราะในที่สุดแล้วมนุษย์ทั้งย่อมเป็นไปตามกรรมของตน เมื่อพราหมณ์ได้ฟังธรรมเทศนานี้แล้วเกิดความเลื่อมใสประกาศตนของถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต

๕) ความเป็นเหตุเป็นผลแห่งการหยุดและไม่หยุดทำบาป

ความเป็นเหตุเป็นผลที่อยู่เหนือความคิดของคนทั่วไปที่พระพุทธเจ้าใช้กับองคุลิมาล จนได้ผลมาแล้ว โดยพระองค์ยังเสด็จดำเนินอยู่ แต่ตรัสว่าหยุด ซึ่งทำให้ผู้ฟังคาดไม่ถึงในคำตอบที่สวนทางกับการกระทำ แต่เมื่อพระพุทธองค์ทรงวิสัชชนาเหตุผลแห่งการหยุดและไม่หยุดว่าคืออะไรแล้ว องคุลิมาลเข้าใจแจ่มแจ้งถึงกับโยนดาบทิ้งทันที การสนทนามีดังนี้

ท่านสมณะ ท่านยังเดินอยู่ แต่กลับกล่าวว่า เราหยุดแล้ว
และกล่าวหาเราซึ่งหยุดแล้วว่า ไม่หยุด
ท่านสมณะ เราขอถามท่านถึงความข้อนี้ที่ว่า
ท่านหยุดแล้ว แต่เราซิไม่หยุด อย่างไรกัน

พระพุทธเจ้าตรัสตอบองคุลิมาลว่า

องคุลิมาล เราได้ละทิ้งโทษทัณฑ์ในสัตว์ทั้งมวลอยู่ทุกเมื่อ
ส่วนท่านซิไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย
เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านชื่อว่ายังไม่หยุด

ประโยคที่ว่า “*เราหยุดแล้ว แต่ท่านยังไม่หยุด*” นับว่ามีพลังในการหยุดยั้งพฤติกรรมขององคุลิมาลอย่างมาก เพราะคำว่า “เราหยุดแล้ว” เป็นประโยคเหตุที่ทำให้เกิดการฉุกคิด ยิ่งสำทับด้วยคำว่า แต่ท่านยังไม่หยุด ยิ่งทำให้เกิดการงุนงงว่า ทำไมการหยุดแล้วจึงไม่หยุดตามที่กล่าว แต่การ

---

[๑] **ขุ.สุ.**(ไทย) ๒๕/๑๓๗-๑๔๒/๕๓๒.

หยุดอยู่กลับกลายเป็นยังไม่หยุด นี่คืออะไรกัน ความสนใจใคร่รู้ในคำพูดนั้นปะทุขึ้นอย่างรุนแรง และทันทีที่ได้ฟังคำตอบ พระองคุลิมาลก็เข้าใจทราบชัดในประโยคคำพูดที่กล่าวนั้นอย่างหมดความสงสัย จึงได้กราบทูลว่า เป็นเวลานานหนอที่พระองค์ซึ่งเป็นสมณะที่ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกบูชา ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาสู่ป่าใหญ่เพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์ ข้าพระองค์นั้นได้สดับพระพุทธภาษิตซึ่งประกอบด้วยธรรมของพระองค์จะเลิกละบาปตั้งพัน[๑] ข้อความที่กล่าวนี้หากพิจารณาเชื่อมโยงกับอังคุลิมาลสูตรจะเห็นว่าท่านเลิกทำบาปได้จริงและมีจิตเมตตาต่อสตรีมีครรภ์แก่คนหนึ่ง ได้กราบทูลขอพระราชทานพุทโธวาทเพื่อความสวัสดีแก่ครรภ์จนสตรีนางนั้นและบุตรถึงความสวัสดี พระโอวาทที่พระพุทธเจ้าประทานไปคือข้อความว่า
“องคุลิมาล ถ้าเช่นนั้น เธอจงเข้าไปหาสตรีนั้นถึง ที่อยู่แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “น้องหญิง ตั้งแต่อาตมภาพเกิดมาโดยอริยชาติ ไม่เคยรู้ว่า จงใจปลงชีวิตสัตว์เลย ด้วยสัจจวาจานี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่เธอ ขอความสวัสดี จงมีแก่ทารกในครรภ์ของเธอเถิด” พระองคุลีมาลทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว เข้าไปหาหญิงนั้นถึงที่อยู่แล้วได้กล่าวข้อความตามที่พระพุทธเจ้าได้ประทาน ทันใดนั้น ความสวัสดีได้มีแก่สตรีนั้น ความสวัสดีได้มีแก่ทารกในครรภ์ของสตรีนั้นแล้ว[๒]

๑๐)ความเป็นเหตุเป็นผลที่อยู่เหนือสมมติทางภาษา

ความเป็นเหตุเป็นผลในพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับความจริง ในข้อนี้เป็นเรื่องชื่อคน การบัญญัติชื่อ หรือการเรียกชื่อกัน ซึ่งเป็นเรื่องของภาษาในการสื่อสาร โดยที่ศิษย์ของอาจารย์ทิศาปาโมกข์ต้องการเปลี่ยนชื่อจากนายบาป เป็นชื่อที่เป็นมงคล อาจารย์จึงกล่าวคาถาว่า

เพราะเห็นคนชื่อเป็นได้ตายไป หญิงชื่อมีทรัพย์กลับตกยาก
และคนชื่อว่านักเดินทางแต่กลับหลงทางอยู่ในป่า
นายปาปกะจึงได้กลับมา

นายบาปได้พบกับความจริงคือคนชื่อเป็นได้ตายไปแล้ว คนชื่อมีทรัพย์แต่ยากจน และคนที่ชำนาญทางเป็นผู้หลงทาง เขาจึงไม่ต้องการเปลี่ยนชื่ออีกต่อไป เพราะชื่อบาปก็ไม่ได้ทำบาป เหตุผลในคาถานี้จึงสอนให้ทราบว่ามนุษย์นั้นจะเป็นอย่างไรนั้นขึ้นอยู่การกระทำ ไม่ได้อยู่ที่ชื่อ แม้ว่าจะตั้งชื่อให้เลิศหรู แต่ถ้าไม่มีธรรมเป็นคนประพฤติเสียหาย ชื่อดีเลิศหรูขนาดไหนก็หาสามารถป้องกันนรกได้ไม่ แม้ราหุลกุมารจะชื่อว่า “บ่วง” หรือ “เครื่องข้อง” แต่ตัวท่านเองหาได้ข้อง

---

[๑] **ขุ.เถร.**(ไทย)๒๖/๘๖๘/๔๘๓.

[๒] **ม.ม.**(ไทย) ๑๓/๓๕๑/๔๒๘-๔๒๙.

อยู่เหมือนชื่อไม่ เกี่ยวกับบัญญัตินี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมตอนหนึ่งว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น”[๑] ซึ่งธรรมทั้งปวงนี้หมายความครอบคลุมถึงภาษาด้วย

๑๑) **การใช้เหตุผลยืนยันว่าปรโลกมีอยู่จริง**

ในมหานารทกัสสปชาดก มีพระราชาพระองค์หนึ่งตรัสถามฤาษีนารทะว่า ที่คนพูดกันว่า เทวดามี มารดาและบิดามี ปรโลกมี นั้นเป็นจริงหรือ ฤาษีนารทะทูลตอบว่า ที่คนพูดกันว่า เทวดามี มารดาและบิดามี และปรโลกมี นั้นเป็นจริงทั้งนั้น แต่คนทั้งหลายหมกมุ่น ติดใจ หลงใหลงมงายในกามคุณ จึงไม่รู้จักปรโลก

พระราชาตรัสถามว่า ถ้าท่านเชื่อว่าปรโลกมีจริง เหล่าสัตว์ที่ตายไปแล้วก็ต้องมีที่อยู่ในปรโลก ขอท่านจงให้ทรัพย์ ๕๐๐ แก่ข้าพเจ้าในโลกนี้แหละ ข้าพเจ้าจักให้แก่ท่าน ๑,๐๐๐ ในปรโลก

นารทฤาษีทูลตอบว่า ถ้าอาตมภาพรู้ว่า มหาบพิตรทรงมีศีล ทรงรู้ความประสงค์ของพวกผู้ขอ อาตมภาพก็จะให้มหาบพิตรสัก ๕๐๐ แต่มหาบพิตรหยาบช้า ทรงจุติจากโลกนี้แล้วจะต้องไปอยู่ในนรก ใครเล่าจะพึงไปทวงทรัพย์ ๑,๐๐๐ ในปรโลกได้ ผู้ใดในโลกนี้ไม่มีศีลธรรม ประพฤติชั่ว เกียจคร้าน มีกรรมหยาบ บัณฑิตทั้งหลายไม่ให้กู้หนี้ในผู้นั้น เพราะจะไม่ได้ทรัพย์คืนจากคนเช่นนั้น ส่วนคนขยันหมั่นเพียร มีศีล รู้ความประสงค์ของผู้ขอ คนทั้งหลายรู้แล้วย่อมนำโภคทรัพย์มาเชื้อเชิญเอง ด้วยคิดว่า ผู้นี้ทำการงานเสร็จแล้วพึงนำมาใช้คืนให้ มหาบพิตรจุติจากที่นี่แล้ว จักทอดพระเนตรเห็นพระองค์เองอยู่ในนรกนั้น ผู้ถูกฝูงกายื้อแย่งฉุดคร่าอยู่ ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์ ๑,๐๐๐ ในปรโลกกับมหาบพิตรผู้ตกอยู่ในนรกซึ่งถูกฝูงกา แร้ง และสุนัขรุมกัดกิน ตัวขาดกระจัดกระจาย เลือดไหลโทรมอยู่

พระราชาเลื่อมใสตรัสว่า ข้าพเจ้าแทบจะล้มเหมือนต้นไม้ที่ถูกตัด ข้าพเจ้าหลงสำคัญผิดจึงไม่รู้จักทิศ ท่านฤาษี ข้าพเจ้าได้ฟังคาถาภาษิตของท่านแล้วร้อนใจ เพราะกลัวมหาภัย ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้า เหมือนน้ำสำหรับแก้กระหายในเวลาร้อน เหมือนเกาะเป็นที่พึ่งของพวกคนที่มีเรืออับปางหาที่พึ่งไม่ได้ในมหาสมุทร และเหมือนดวงประทีปสำหรับส่องทางของพวกคนผู้เดินทางมืดเถิด ขอท่านจงสอนอรรถและธรรมแก่ข้าพเจ้า ในกาลก่อน ข้าพเจ้าได้ทำความผิดไว้ส่วนเดียว ขอท่านจงบอกทางบริสุทธิ์แก่ข้าพเจ้า โดยที่ข้าพเจ้าจะไม่พึงตกไปในนรกด้วยเถิด

ในชาดกนี้จะเห็นการใช้เหตุผลที่สมเหตุสมผลอย่างหนึ่งคือพระราชาตรัสว่าถ้าเชื่อว่าปรโลกมีจริง ก็จะขอยืมทรัพย์สัก ๕๐๐ แต่จะคืนให้ในปรโลก ๑,๐๐๐ ซึ่งเป็นจำนวนมากเป็น ๒ เท่า ฝ่ายฤาษีก็ตอบทันควันว่าถ้ามหาบพิตรเป็นคนดีมีศีลธรรมก็จะให้ แต่นี้เป็นคนหยาบช้าตายไป

---

[๑] **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๓๕๑/๓๘๐.

ย่อมตกนรก ใครจะไปทวงคืนกับคนที่ตกนรกเล่า นับว่าเป็นการตอบปัญหาแบบใช้ปฏิภาณไหวพริบอย่างทันกัน และเป็นการใช้เหตุผลที่ทำให้ผู้ฟังหรือคู่สนทนาต้องยอมรับอย่างพอใจและสำนึกในความผิดของตน

และในตอนท้ายของชาดกฤาษีนารทะทูลตอบว่า

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ข้อใดพระองค์ทรงสงสัย

ขอเชิญมหาบพิตรตรัสถามข้อนั้นกับอาตมภาพเถิด

อาตมภาพจะวิสัชนาถวายให้มหาบพิตรทรงสิ้นสงสัย

ทั้งโดยนัยด้วยความรู้และด้วยเหตุผล(นเยหิ ญาเยหิ จ เหตุภิ) [๑]

๓.๓ การใช้เหตุผลในพระอภิธัมมปิฎก

พึงทราบในเบื้องต้นว่า คัมภีร์พระอภิธัมมปิฎกมีทั้งหมด ๗ คัมภีร์ นับจำนวนเล่มได้ ๑๒ เล่ม คือเล่มที่ ๓๔-๔๕ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงจิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งเป็นสภาวธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งที่เรียกว่าปรมัตถธรรม ในคัมภีร์พระอภิธัมมปิฎกนี้ได้ปรากฏการใช้เหตุผลในคัมภีร์กถาวัตถุ ซึ่งเชื่อกันว่าได้รับการแต่งเพิ่มเติมในช่วงตติยสังคายนา โดยพระโมคคัลลีบุตรผู้เป็นประธานสงฆ์ในการฟื้นฟูชำระมลทินพระพุทธศาสนา ฝ่ายคฤหัสถ์มีพระเจ้าอโศกเป็นศาสนูปถัมภ์ ประมาณ พ.ศ. ๒๑๘[๒]

หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในยุคนี้ปะปนกับแนวความเชื่อเรื่องพรหมันโดยเฉพาะหลักคำสอนเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดเจือปนกับแนวคิดเรื่องปรมพรหมหรือพรหมันก็ได้ หรือไม่ก็มีความพยายามในการแข่งขันเพื่อช่วงชิงความนิยมจากประชาชนและฝ่ายอาณาจักร จะเห็นได้จากแนวคำสอนของหลายสำนักของพระพุทธศาสนามีความโน้มเอียงในการตีความคำสอนของพระพุทธศาสนาว่าเป็นสภาวะที่ยืนโรงตายตัว เช่น สำนักสัพพัตถิกวาท วัชชีปุตตกะและสมิติยะ ซึ่งสถานการณ์เช่นนี้ทำให้เถรวาทต้องปรับวิธีการสอนและอธิบายพุทธธรรมให้เข้ากับเหตุการณ์ที่กำลังเป็นอยู่ พระเถระจึงได้แต่งคัมภีร์กถาวัตถุเพื่อสร้างความเข้าใจและความเป็นเอกภาพในคำสอนของเถรวาท

ในการแต่งคัมภีร์กถาวัตถุนี้ท่านได้นำพระพุทธพจน์มาเป็นบทมาติกา แล้วนำพระสูตรจากฝ่ายของตนคือเถรวาทเดิม(สกวาที)และพระสูตรจากอาจริยวาท(ปรวาที) ในรูปของเหตุผล ซึ่งปราชญ์ชาวพุทธท่านหนึ่งกล่าวว่า คัมภีร์กถาวัตถุเป็นรูปแบบการใช้ตรรก โดยพระโมคคัลลีบุตร

---

[๑] **ขุ.ชา.**(ไทย) ๒๘/๑๒๙๘/๓๘๓.

[๒] พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในอาเซีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๑๐.

ติสสเถระ ได้นำบทมาติกาที่พระตถาคตทรงตั้งไว้แล้ว กล่าวคือนัยที่พระศาสดาทรงประทานไว้ ได้นำพระสูตร ๑,๐๐๐ คือ พระสูตร ๕๐๐ สูตรในสกวาทะ พระสูตร ๕๐๐ สูตรในปรวาทะ แล้วได้ภาษิตกถาวัตถุปกรณ์ ซึ่งมีลักษณะกว้างใหญ่ ย่ำยีปรัปปวาทะนี้ในสมาคมนั้น[๑]

คำว่า "มาติกาที่พระตถาคตทรงตั้งไว้แล้ว กล่าวคือนัยที่พระศาสดาทรงประทานไว้" ที่กล่าวถึงในที่นี้ถือว่าเป็นหลักฐานอ้างอิงในการอธิบายธรรม คำว่า มาติกาที่พระเถระอ้างถึงนี้ เมื่อศึกษาคัมภีร์ยมกแล้วได้เค้าจากคำว่า "บุคคล" เพราะคำนี้เป็นสมมติบัญญัติที่ใช้อธิบายสื่อความหมายในคัมภีร์อภิธรรมทุกคัมภีร์ก็ว่าได้ เช่น "รูปขันธ์ของบุคคลใดกำลังเกิด"[๒] "ชีวิตินทรีย์ของบุคคลใดในภูมิใดเคยเกิด"[๓] ส่วนข้อความที่ว่า"ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนาติ ? อามนฺตา."[๔] เป็นต้น เป็นคำถามคำตอบระหว่างพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทกับนิกายวัชชีปุตตกะเป็นต้น และคำ "บุคคล" ก็มีปัญหาในการตีความในเวลาต่อมา เพราะคำว่า "บุคคล" ในมาติกานี้ ฝ่ายวัชชีปุตตกะสมิติยะและอัญเดียรถีย์ หมายถึง อัตตา สัตต์ และชีวะ และเชื่อว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ เพื่อจะชำระมลทินของพระพุทธศาสนาและตอบปัญหาข้อนี้พระโมคคัลลีบุตรได้ใช้วิธีการตอบที่เรียกกันว่า ตรรกะ หรือตรรกนัย คือวิธีการตอบโดยใช้เหตุผลหักล้างความเชื่อผิดของนิกายต่างๆ ที่เชื่อว่ามีอัตตาตัวตนเป็นผู้ทำกรรมและรับผลของกรรมเป็นต้น

รูปแบบในการอธิบายในกถาวัตถุน่าจะพัฒนามาจากคัมภีร์ยมก ซึ่งเป็นพระอภิธรรมปิฎกเล่ม ๓๘-๓๙ เพราะคัมภีร์นี้มีรูปแบบการถามตอบปัญหาเรื่องสภาวธรรมที่เป็นมูล ขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะ สังขาร อนุสัย จิต ธรรม และอินทรีย์อย่างละเอียด เช่น วิธีดำเนินการแจกแจงจิตในจิตตยมก แบ่งเป็น ๒ นัย ได้แก่ (๑) อนุโลมนัย (นัยบอกเล่า) (๒) ปัจจนีกนัย (นัยปฏิเสธ) แต่ละนัยมีคำถามแบบอนุโลมปุจฉา (ถามตามลำดับ) และปฏิโลมปุจฉา (ถามย้อนกลับ) คำถามทั้ง ๒ แบบประกอบด้วยส่วน ๒ ส่วน คือ ส่วนหน้าหรือบทหน้าเรียกว่า สันนิฏฐานบท (บทที่รู้แล้ว) และส่วนหลังหรือบทหลังเรียกว่า สังสยบท (บทที่ต้องการรู้) คำตอบ (วิสัชนา) ก็มี ๒ ส่วน คือ ส่วนหน้าเรียกว่า ปุริมโกฏฐาสะ และส่วนหลังเรียกว่า ปัจฉิมโกฏฐาสะ ดังตัวอย่างในปุคคลวารว่า

> อนุโลมปุจฉา. จิตของบุคคลใดกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ จิตของบุคคลนั้นก็จักดับ ไม่ใช่จักเกิดใช่ไหม วิสัชนา. ในอุปปาทขณะแห่งปัจฉิมจิต จิตของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิด ไม่ใช่

---

[๑] **อภิ.ปญฺจก.อ.**(บาลี) ๑๒๗-๑๒๘.

[๒] **อภิ.ย.**(บาลี) ๓๘/๕๐/๓๐, **อภิ.ย.**(ไทย) ๓๘/๕๐/๕๕

[๓] **อภิ.ย.**(บาลี) ๓๙/๒๕๕/๑๙๒, **อภิ.ย.**(ไทย) ๓๙/๒๕๕/๓๕๘.

[๔] **อภิ.ก.**(บาลี) ๓๗/๑/๑.

กำลังดับ แต่จักดับ ไม่ใช่จักเกิด ในอุปปาทขณะแห่งจิตของบุคคลนอกนี้ จิตของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ แต่จักดับและจักเกิด

ปฏิโลมปุจฉา. จิตของบุคคลใดจักดับ ไม่ใช่จักเกิด จิตของบุคคลนั้นก็กำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับใช่ไหม วิสัชนา. ใช่

อนุ. จิตของบุคคลใดไม่ใช่กำลังเกิด แต่กำลังดับ จิตของบุคคลนั้นก็ไม่ใช่จักดับ แต่จักเกิดใช่ไหม วิ. ไม่ใช่

ปฏิ. จิตของบุคคลใดไม่ใช่จักดับ แต่จักเกิด จิตของบุคคลนั้นก็ไม่ใช่กำลังเกิด แต่กำลังดับมีไหม วิ. ไม่มี[๑]

วิธีการถามตอบปัญหาในคัมภีร์ยมก มีลักษณะคล้ายกับวิธีการในกถาวัตถุ ต่างกันตรงที่การถามตอบในคัมภีร์ยมกไม่สลับซับซ้อนเหมือนคัมภีร์กถาวัตถุ และผู้ถามตอบในคัมภีร์ยมกก็เป็นการถามเองตอบเอง ส่วนในคัมภีร์กถาวัตถุเป็นการถามตอบระหว่างพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทและนิกายอื่นๆ มีสัพพัตถิกวาทเป็นต้น และลักษณะการถามตอบในคัมภีร์ยมกนี้น่าจะมีอิทธิพลต่อการศึกษาของพระสงฆ์สมัยหลังพุทธกาล เพราะปรากฏหลักฐานว่า พระสิคควเถระได้ถามปัญหากับติสสมาณพ(พระโมคคัลลีบุตร) ในจิตตยมกว่า “จิตของผู้ใดกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ จิตของบุคคลนั้นก็จักดับ ไม่ใช่จักเกิด จิตของผู้ใดจักดับ ไม่ใช่จักเกิด จิตของบุคคลนั้นก็กำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ”[๒] มาณพตอบไม่ได้มองไม่เห็นเงื่อนปมของปัญหา จึงขอบวชเพื่อเรียนพุทธมนต์นี้ และความนิยมนี้ยังคงมีมาตลอดจนกระทั่งสมัยพระพุทธโฆสาจารย์ เพราะปรากฏหลักฐานว่า พระเรวัติก็ได้ถามปัญหาในจิตตยมกกับพราหมณ์หนุ่ม(คือพระพุทธโฆสาจารย์) พราหมณ์หนุ่มตอบไม่ได้ ในที่สุดก็เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเพื่อเรียนธรรมนี้[๓] ซึ่งเหตุการณ์ทั้งสองกรณีนี้อาจเป็นเรื่องบังเอิญหรือเป็นความตั้งใจของผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถาก็ไม่อาจทราบได้ แต่สิ่งที่น่าสนใจคือลักษณะการถามตอบอย่างนี้ได้ท้าทายภูมิปัญญาของปัญญาชนในสมัยนั้นไม่น้อย ด้วยความสุขุมคัมภีรภาพแห่งคัมภีร์และความท้ายทายภูมิปัญญาดังกล่าว อาจเป็นสาเหตุจูงใจอย่างหนึ่งที่ทำให้พระโมคคัลลีบุตรได้พัฒนาให้กถาวัตถุให้มีวิธีการที่ลึกซึ้งมากขึ้น ประกอบกับความต้องการเร่งด่วนที่จะต้องชำระมลทินในพระพุทธศาสนาให้หมดไป

๓.๓.๑ การใช้เหตุผลแบบตรรกนัย ๕ ขั้น

วิธีการตอบปัญหาแบบตรรกนัยประกอบด้วยหลักการ ๕ อย่าง คือ (๑) อนุโลมปัญจกะ

---

[๑] **อภิ.ย.**(บาลี) ๓๙/๖๓/๑๒, **อภิ.ย.**(ไทย) ๓๙/๖๓/๑๘.

[๒] **อภิ.ย.**(บาลี) ๓๙/๑/๑, **อภิ.ย.**(ไทย) ๓๙/๑/๑, **วิ.อ.**(บาลี) ๑/๓๖.

[๓] ศึกษาประวัติพระพุทธโฆสาจารย์ ใน พระวิสุทธิมรรคแปลเผด็จ เล่ม ๓, (กรุงเทพฯ : ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๒๕), หน้า ๔๔๓.

การถามตามลำดับ (๒) ปฏิกัมมจตุกกะ การโต้กลับของฝ่ายที่ถูกถาม (๓) นิคคหจตุกกะ การกล่าวข่มโดยฝ่ายถูกถาม (๔) อุปนยนจตุกกะ การรับรองวิธีการนิคคหะที่ตนทำคือวิธีการที่ ๓ ถูกต้อง และวิธีการของฝ่ายถามคืออนุโลมปัญจกะนั้นผิด (๕) นิคคมจตุกกะ การสรุปการโต้ตอบว่าฝ่ายถามทำนิคคหะไม่ถูกต้อง ส่วนฝ่ายตนทำถูกต้องทุกกระบวนการ คือทำปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะ และนิคคมะ เมื่อฝ่ายถูกถามทำการโต้กลับทุกประเด็นแล้ว ก็เป็นฝ่ายถามก่อนบ้าง ขั้นแรกเรียกว่า (๑) ปัจจนีกานุโลมะ และขั้นที่ ๒-๕ ก็มีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน โดยฝ่ายถูกถามโต้กลับและสรุปว่าตนเป็นฝ่ายถูกต้อง การถามและโต้ตอบกันในคัมภีร์กถาวัตถุทั้งหมดก็จะดำเนินการด้วยหลัก ๕ อย่างนี้ ในการตอบปัญหาเรื่องบุคคลหรืออัตตา กรรมกับการรับผลกรรมพระเถระก็ใช้วิธีการนี้ ดังจะได้วิเคราะห์ต่อไป

๑) อนุโลมปัญจกะ และนิคคหะ เถรวาทถามว่า เมื่อท่านบอกว่าสามารถหยั่งรู้บุคคล (อัตตา)ได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ถ้าอย่างนั้น สภาวธรรมที่เป็นสัจฉิกัฏฐะเป็นปรมัตถ์ท่านก็หยั่งรู้ได้ด้วย วัชชีปุตตกะตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น เถรวาทจึงกล่าวนิคคหะว่า หากท่านยอมรับประเด็นแรก ก็ควรยอมรับประเด็นที่สอง หากไม่ยอมรับประเด็นที่สอง ก็ไม่ควรยอมรับประเด็นแรก ดังนั้นวาทะของท่านขัดแย้งกันเอง

๒) ปฏิกัมมจตุกกะ วัชชีปุตตกะถามว่า ท่านบอกว่าหยั่งรู้บุคคลไม่ได้โดยสัจฉิกัฏฐะ ถ้าอย่างนั้น สภาวธรรมที่เป็นสัจฉิกัฏฐะเป็นปรมัตถ์ท่านก็หยั่งรู้ไม่ได้ด้วย เถรวาทตอบว่าไม่ใช่อย่างนั้น วัชชีปุตตกะจึงกล่าวนิคคหะว่า หากท่านยอมรับประเด็นแรก ก็ควรยอมรับประเด็นที่สอง หากไม่ยอมรับประเด็นที่สอง ก็ไม่ควรยอมรับประเด็นแรก ดังนั้นวาทะของท่านขัดแย้งกันเอง

๓) นิคคหจตุกกะ หัวข้อนี้ฝ่ายวัชชีปุตตกะได้นำเอาอนุโลมปัญจกะมากล่าวข่มว่า หากสกวาทีระลึกได้ว่ายอมรับประเด็นแรก(คือนึกได้ว่าตนเองตอบผิด) ไม่ยอมรับประเด็นสอง ก็ควรถูกนิคคหะว่า หากยอมรับประเด็นแรก ก็ควรยอมรับประเด็นสอง คำของท่านก็ขัดแย้งกัน คือตอนต้นยอมรับ แต่ตอนหลังปฏิเสธ หากไม่ยอมรับประเด็นสอง ก็ไม่ควรยอมรับประเด็นแรก

๔) อุปนยนจตุกกะ หัวข้อนี้เป็นการเชื่อมโยงวิธีที่ ๓ กับวิธีที่ ๑ โดยวัชชีปุตตกะกล่าวว่า ถ้านิคคหะ(ที่ฝ่ายตนทำ)นี้ถูกต้องแล้ว นิคคหะที่สกวาทีลงแก่วัชชีปุตตกะ เถรวาทก็ควรเห็นว่าเป็นอย่างนั้น คือยอมรับว่าตนเองทำไม่ถูกต้อง

๕) นิคคมจตุกกะ หัวข้อนี้เป็นการสรุปการโต้ตอบของวัชชีปุตตกะว่า นิคคหะที่เถรวาททำไปนั้นไม่ชอบ ปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะ และนิคคมะที่ฝ่ายวัชชีปุตตกะทำถูกต้องแล้ว

จากนั้นก็เป็นวิธีการปัจจนีกานุโลมะ โดยฝ่ายวัชชีปุตตกะถามก่อน เถรวาททำการโต้ตอบตามกระบวนการปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะและนิคคมะ แล้วเถรวาทก็สรุปว่า วิธีการของตนถูกต้องแล้ว จากนั้นก็จะถามตอบในประเด็นต่อไปเกี่ยวกับบุคคลกับโอกาส(สรีระ ภพภูมิ โลก)

บุคคลกับกาล ๓ บุคคลกับอวัยวะ(คือขันธ์ ๕ และอายตนะ ๑๒) บุคคลกับธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ และมีการถามตอบอย่างละเอียดทุกแง่มุมจนกระทั่งถามว่าขันธ์ ๕ เป็นบุคคล บุคคลอาศัยขันธ์ ๕ บุคคลเป็นอื่นจากขันธ์ ๕ หรือขันธ์ ๕ เป็นบุคคลใช่ไหม วัชชีปุตตกะก็ตอบว่าไม่ใช่ ถ้าอย่างนั้น บุคคลมีปัจจัยปรุงแต่ง บุคคลไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง บุคคลเที่ยง ไม่เที่ยง มีนิมิต ไม่มีนิมิตใช่หรือไม่ วัชชีปุตตกะตอบว่าไม่ใช่ โดยสรุปแล้วไม่ว่าจะถามตอบกันในรูปแบบไหนก็ตาม เถรวาทถือว่าได้ทำหน้าที่ถามและตอบคำถามอย่างเต็มที่ทุกประเด็น ไม่ให้หลงเหลือความสงสัยอีก คือยืนยันว่าโดยปรมัติแล้วไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา แต่ก็ดูเหมือนว่า วัชชีปุตตกะยังคงยืนยันแนวคิดของตนเหมือนเดิมว่ามีบุคคล โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับคติของบุคคล ผู้ทำกรรมและผู้รับผลกรรม

๓.๓.๒ ตรรกนัยเกี่ยวกับการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับผู้รับผลกรรม

ฝ่ายวัชชีปุตตะมีความเชื่อว่า มีบุคคลท่องเที่ยวไปจากโลกนี้สู่โลกอื่น จากโลกอื่นสู่โลกนี้ บุคคลที่ว่านี้เป็นบุคคลคนเดียวกันก็ไม่ใช่ เป็นคนละคนก็ไม่ใช่ เป็นทั้งบุคคลคนเดียวกันและเป็นบุคคลคนละคน เป็นบุคคลคนเดียวก็ไม่ใช่ เป็นคนละคนก็ไม่ใช่ แล้วอ้างพระพุทธพจน์ว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า บุคคลนั้นท่องเที่ยวไป ๗ ชาติเป็นอย่างมาก ก็จะทำที่สุดทุกข์ได้ เพราะสังโยชน์ทั้งปวงสิ้นไป”[๑] มีอยู่จริง เถรวาทเองก็ยอมรับในข้อนี้ วัชชีปุตตกะได้โอกาสจึงสรุปเข้าข้างตนเองว่า “บุคคลจึงมีอยู่” และได้อ้างพระพุทธพจน์อีกว่า “ภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ (ที่สุด)เบื้องต้น (ที่สุด)เบื้องปลายไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ ผู้ถูกอวิชชากีดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป”[๒] เถรวาทแย้งว่าการที่วัชชีปุตตกะเชื่อว่ามีบุคคลคนเดียวกันท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดจากภพนี้สู่ภพอื่น ถ้าอย่างนั้น ความตายก็ไม่มี ปาณาติบาตก็ไม่มี กรรมมีอยู่ ผลของกรรมก็มีอยู่ ผลของกรรมทั้งหลายที่ทำแล้วก็มีอยู่ เมื่อกุศลและอกุศลให้ผลอยู่ คำที่วัชชีปุตตกะยืนยันนั้นย่อมไม่ถูกต้อง เพราะถ้าเป็นบุคคลคนเดียวกัน มนุษย์ก็คงไม่ต่างจากสัตว์ดิรัจฉาน บางคนเคยเกิดเป็นกระบือก็ต้องเป็นกระบืออย่างนั้นตลอดไป หรือเคยเป็นคนพิการก็จะต้องเป็นคนพิการตลอดไป

มาถึงตรงนี้แล้ว วัชชีปุตตกะได้ยกเอาประเด็นความเป็นสภาพเดิมของพระโสดาบันมาโต้แย้งว่า บุคคลผู้เป็นโสดาบันจุติจากมนุษย์ไปเกิดในเทวโลก ความเป็นโสดาบันยังคงอยู่เหมือนเดิมหรือไม่ เถรวาทตอบว่าเป็นอย่างนั้น แต่การที่จะนำเอาข้อความนี้มาเป็นฐานรับรองความมีอยู่ของบุคคลทั้งหมดไม่ได้ เพราะเมื่อขันธ์แตกดับ หากบุคคลนั้นแตกดับก็จะเป็นอุจเฉททิฏฐิ

---

[๑] **สำ.นิ.**(บาลี) ๑๖/๑๓๓/๑๗๘, **สำ.นิ.**(ไทย) ๑๖/๑๓๓/๒๒๔

[๒] **สำ.นิ.**(บาลี) ๑๖/๑๒๔/๑๗๒, **สำ.นิ.**(ไทย) ๑๖/๑๒๔/๒๑๕

เมื่อขันธ์แตกดับ หากบุคคลไม่แตกดับ บุคคลก็จะเที่ยงเสมอเหมือนนิพพาน[๑] จะเห็นได้ว่า ตรรกนัยที่นำมาใช้แม้จะมีความสลับซับซ้อนในด้านวิธีการถาม แต่ก็ต้องอาศัยหลักฐานคือพระพุทธพจน์เป็นฐานรองรับทั้ง ๒ ฝ่าย สิ่งสำคัญจึงขึ้นอยู่กับว่าฝ่ายไหนมีข้อมูลแม่นกว่า ซึ่งแน่นอนว่าฝ่ายเถรวาทยังเป็นฝ่ายกำชัยชนะเพราะมีข้อมูลแน่นกว่า

เกี่ยวกับผู้กระทำกรรมและรับผลกรรม เถรวาทถามว่า ท่านกล่าวว่า หยั่งรู้กรรมดีและกรรมชั่วได้ เพราะเหตุนั้น จึงหยั่งรู้บุคคลผู้ทำ ผู้สั่งให้ทำกรรมดีและกรรมชั่วได้ ถ้าอย่างนั้น ท่านก็หยั่งรู้บุคคลผู้สร้าง ผู้สั่งให้สร้างซึ่งบุคคลผู้ทำผู้สั่งให้ทำทั้ง ๒ นั้น วัชชีปุตตกะตอบว่าไม่ใช่ การที่ปรวาทีตอบอย่างนี้เพราะกลัวว่าจะเป็นการยอมรับทฤษฎีพระเจ้าสร้างโลก

กล่าวโดยสรุปเรื่องผู้กระทำและผู้รับผลของกรรมไม่มี สุขและทุกข์มีตนเองเป็นตัวการ สุขและทุกข์มีผู้อื่นเป็นตัวการ สุขและทุกข์ทั้งมีตนเองและผู้อื่นเป็นตัวการ สุขและทุกข์เกิดขึ้นเอง จะว่ามีตนเองเป็นตัวการ ก็มิใช่ จะว่ามีผู้อื่นเป็นตัวการก็มิใช่ ก็ไม่มี กรรมมีอยู่ แต่บุคคลผู้ทำกรรมไม่มี นิพพานมีอยู่ บุคคลผู้ทำให้แจ้งนิพพานไม่มี

คราวนี้เถรวาทถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นสัจจวาที พระพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา” และพระพุทธพจน์ที่ว่า “อริยสาวกไม่สงสัย ไม่เคลือบแคลงใจว่า เมื่อเกิด ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น เมื่อดับ ทุกข์เท่านั้นดับไป อริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย ....เป็นสัมมาทิฏฐิ” และวชิราภิกษุณีกล่าวกับมารว่า “มารเอ๋ย ทิฏฐิของเจ้าเชื่อใครหนอว่าเป็นสัตว์ ร่างกายที่เป็นกองแห่งสังขารล้วน ๆ....” พระพุทธดำรัสที่ตรัสกับพระอานนท์เกี่ยวกับโลกว่างจากอัตตาและสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา[๒] และพระพุทธพจน์ที่ว่า “เมื่อหาไม่พบอัตตาและสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาโดยความเป็นจริง โดยความแน่แท้ ทิฏฐิที่ว่า “นั้นโลก นั้นอัตตา เรานั้นตายแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรผันเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่เทียบเท่าสิ่งที่คงที่อย่างนั้น” นี้มิเป็นพาลธรรมสมบูรณ์แบบละหรือ ”[๓] มีอยู่จริง ดังนั้นปรวาทีจึงไม่ควรยอมรับว่า หยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์

เถรวาทอ้างพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับศาสดา ๓ จำพวก คือ (๑) ศาสดาบางคนในโลกนี้บัญญัติอัตตาในปัจจุบันโดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน และบัญญัติอัตตาในภพหน้าโดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน พวกนี้เป็นสัสสตวาท (๒) ศาสดาบางคนในโลกนี้บัญญัติอัตตาในปัจจุบันโดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน แต่ไม่บัญญัติอัตตาในภพหน้าโดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน พวกนี้เป็นอุจเฉทวาท (๓) ศาสดา

---

[๑] **อภิ.ก.**(บาลี) ๓๗/๕๔/๓๕, **อภิ.ก.**(ไทย) ๓๗/๕๔/๕๔., **อภิ.ปญฺจก.อ.**(บาลี) ๕๔/๑๔๕.

[๒] **สํ.สฬา.**(บาลี) ๑๘/๘๕/๕๑, **สํ.สฬา.**(ไทย) ๑๘/๘๕/๗๘.

[๓] **ม.มู.**(บาลี) ๑๒/๒๔๔/๒๐๖, **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๒๔๔/๒๖๐-๒๖๑.

บางคนในโลกนี้ไม่บัญญัติอัตตาในปัจจุบันโดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน และไม่บัญญัติอัตตาในภพหน้าโดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน นี้คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า[๑] มีอยู่จริง ดังนั้นพวกท่านจึงไม่ควรยอมรับว่าหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์

จะเห็นได้ว่า วัชชีปุตตกะพยายามยกพระสูตรมาอ้างว่า บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนมีอยู่ แล้วกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นสัจวาที ผู้มีวาทะอันหาโทษมิได้ย่อมไม่ทรงแสดงธรรมด้วยสามารถแห่งคำที่ได้ยินได้ฟังต่อ ๆ กันมา ก็เพราะเหตุที่พระองค์ทรงกระ ทำโลกนี้กับทั้งเทวโลกให้แจ่มแจ้งด้วยพระองค์เองแล้วประกาศพระศาสนา เพราะเหตุนั้น บุคคลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่านั้นจึงมีอยู่โดยสัจฉิกัตถะและปรมัตถะ การนำพระสูตรนี้มาอ้างดูเหมือนว่าช่างไม่มีน้ำหนักเลย เพราะเนื้อหาของพระสูตรมีความหมายไปคนละอย่างกับที่อ้าง

จะเห็นได้ว่า พัฒนาการตรรกนัยที่พระโมคคัลลีบุตรพัฒนานี้เป็นเรื่องของวิธีการตอบโต้วาทะของฝ่ายที่ตีความพุทธพจน์ผิดจากแนวพระพุทธศาสนาเดิม แต่แนวการตอบของท่านยังคงใช้ขันธ์ ๕ เป็นฐานในการตอบ วิธีการดังกล่าวนี้จึงเป็นการนำเหตุผลมาใช้ปกป้องความเป็นจริง คือใช้ตรรกนัยซักฟอกความเข้าใจผิดเรื่องขันธ์ ๕ เป็นอัตตา เพื่อให้เข้าใจถูกต้องว่าขันธ์ ๕ เป็นอนัตตานั่นเอง

๓.๔ ลักษณะและวิธีการของการใช้เหตุผล

ลักษณะและวิธีการของการใช้เหตุผล หมายถึงลักษณะของการใช้เหตุผลในรูปแบบต่างๆ ที่ผู้วิจัยพิจารณาจากการแสดงธรรม การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าและพระสาวกว่ามีความเป็นเหตุเป็นผลที่ผู้ฟังตรองตามจนเข้าใจได้ จากการศึกษาในบทนี้ สามารถประมวลลักษณะของการใช้เหตุผลได้ ๕ ลักษณะ ดังนี้

๓.๔.๑ การใช้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กขยายไปสู่จุดใหญ่

การใช้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กหรือจุดเฉพาะไปสู่จุดใหญ่หรือวงกว้างปรากฏในพระไตรปิฎกหลายพระสูตร เช่น ในอนัตตลักขณสูตรพระพุทธเจ้าทรงอธิบายขันธ์ ๕ ของปัจเจกบุคคล(ของปัญจวัคคีย์)ขยายไปถึงขันธ์ ๕ ในอดีต อนาคตและปัจจุบัน ซึ่งภาษาตรรกเรียกว่าการใช้เหตุผลแบบอุปนัย คือแสดงความจริงบางอย่างไปสู่ความจริงแบบสากล ดังข้อความที่ตรัสถามปัญจวัคคีย์ “ภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซร้ รูปนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในรูปว่า “รูปของเราจงเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น” หลังจากทรงแสดงขันธ์ ๕ ที่เป็นภายในแล้ว พระองค์ได้ทรงขยายเทศนาอธิบายขันธ์ ๕ ครอบคลุมกาลทั้งสามว่า

---

[๑] **อภิ.ปุ.**(บาลี) ๓๖/๑๓๑/๘๗, **อภิ.ปุ.**(ไทย) ๓๖/๑๓๑/๑๘๒.

> รูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั่น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา...เวทนา... สัญญา...สังขาร วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต...นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา[๑]

พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าโดยมากมักจะเริ่มจากจุดเล็กไปหาจุดใหญ่ หรือเริ่มจากตัวผู้ฟังขยายไปถึงคนอื่นหรือแม้แต่ในธรรมบทก็มีลักษณะเริ่มจากบุคคลก่อน เช่น พระพุทธภาษิตว่า “บัณฑิตพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อน แล้วสอนคนอื่นในภายหลัง จึงจะไม่มัวหมอง”[๒] นี้ก็เริ่มจากจุดเล็กคือตนเอง แล้วขยายไปสู่จุดอื่น

๓.๔.๒ การใช้เหตุผลแบบเริ่มจากจุดใหญ่มาสู่จุดเล็ก

การใช้เหตุผลแบบเริ่มจากจุดใหญ่มาสู่จุดเล็ก หรือจากเรื่องสากลมาสู่เรื่องเฉพาะ ภาษาตรรกเรียกว่า การใช้เหตุผลแบบนิรนัย จะเห็นได้จากการอธิบายเรื่องสังสารวัฏซึ่งมีลักษณะกว้างใหญ่ ยาวนานกินเวลาข้ามภพข้ามชาติ ความทุกข์ที่สรรพสัตว์ได้เสวยในสังสารวัฏมีมากมายไม่อาจจินตนาการตามกระแสเทศนาได้ พระองค์ได้ย่นย่อเทศนาจากที่มีเนื้อหากว้างไกลสุดจะคาดคะเนมาเปรียบเทียบให้เห็นใกล้ตัว จึงได้ทรงเปรียบเทียบว่า

> สงสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้น ที่สุดเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชากีดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ วนเวียน ท่องเที่ยวไป เปรียบเหมือนบุรุษตัดหญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ในชมพูทวีปนี้แล้วรวมเป็นกองเดียวกัน ครั้นรวมกันแล้วจึงมัด มัดละ ๔ นิ้ว วางไว้ สมมติว่านี้เป็นมารดาของเรา นี้เป็นมารดาของมารดาของเรา มารดาของมารดาแห่งบุรุษนั้นไม่พึงสิ้นสุด ส่วนหญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ในชมพูทวีปนี้พึงหมดสิ้นไป อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น เธอทั้งหลายเสวยความทุกข์ ได้รับความลำบาก ได้รับความพินาศเต็มป่าช้าเป็นเวลายาวนาน[๓]

เมื่อมีการเปรียบเทียบสิ่งที่อยู่ไกลกับสิ่งที่อยู่ใกล้โดยสิ่งที่อยู่ใกล้มีลักษณะเป็นรูปธรรมทำให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย เห็นภาพและสามารถจินตนาการได้อย่างแจ่มแจ้ง ทำให้เข้าใจวงเวียนแห่งชีวิตของตนและของคนอื่นที่ได้รับทุกข์ยาวนานไม่รู้จักหมดสิ้น ทำให้เทศนานี้มีพลังอย่างมากต่อพฤติกรรมของผู้ฟัง คือสามารถน้อมนำสู่การปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากการเวียนว่ายในสังสารวัฏ

---

[๑] **วิ.ม.**(ไทย)๔/๒๒/๒๙-๓๐.

[๒] **ขุ.ธ.**(ไทย)๒๕/๑๕๘/๘๑.

[๓] **สำ.นิ.**(ไทย) ๑๖/๑๒๔/๒๑๕-๒๑๖.

นอกจากนี้แล้ว ยังมีการเปรียบเทียบอีกหลายอย่าง เช่น การให้นำดินทั้งโลกมาปั้นเป็นก้อนเท่าเมล็ดกระเบา สมมติว่าก้อนนี้เป็นบิดาของบิดาต่อๆ กันไป ดินทั้งโลกก็พึงหมดสิ้นไปก่อน ส่วนความเป็นบิดาของบิดายังไม่หมดสิ้น การเปรียบเทียบน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ กับน้ำตาของภิกษุที่ร้องไห้คร่ำครวญอันเกิดจากการพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ยิ่งไปกว่านั้นการเปรียบเทียบสังสารวัฏกับภูเขาศิลาที่มีความยาว กว้าง และสูงอย่างละ ๑ โยชน์ บุรุษเอาผ้าเนื้อละเอียดมาลูบภูเขา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง ภูเขาศิลานี้พึงสิ้นไปด้วยความพยายามของบุรุษ ยังเร็วกว่าการนับอายุกัปในสังสารวัฏ[๑] และในตอนท้ายของการแสดงธรรมพระองค์ทรงสรุปย้ำเสมอว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละจึงควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนัด ควรเพื่อหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง” ซึ่งถือว่าเป็นการแสดงธรรมด้วยการใช้เหตุผลให้พิจารณาเห็นความจริง โดยเริ่มจากจุดใหญ่ที่เป็นสากลมาสู่จุดเล็กจุดเฉพาะที่ต้องการเน้นคือให้พระสาวกเข้าใจและบรรลุธรรม

๓.๔.๓ การใช้เหตุผลแบบเปรียบเทียบ

*การใช้เหตุผลแบบเปรียบเทียบ*นับว่าเป็นวิธีการที่พบมากที่สุดในพระไตรปิฎก ซึ่งมีการเปรียบเทียบหลายลักษณะ เช่น เปรียบเทียบขันธ์ ๕ กับสภาพแวดล้อม การเปรียบเทียบคนกับคน คนกับเทพ คนกับสัตว์ คนกับสิ่งของ คนกับธรรมชาติ คนกับดอกไม้ ร่างกายของคนกับนคร จิตของคนกับสัตว์ เช่นลิง รูปธรรมกับนามธรรม ขันธ์ ๕ กับสิ่งแวดล้อม คุณธรรมกับสิ่งของที่ดี ความดีความชั่วกับสิ่งของที่ดีและไม่ดี ในเผณปิณฑูปมสูตร[๒] ได้มีการใช้เหตุผลเชิงเปรียบเทียบขันธ์ ๕ กับสภาพแวดล้อม มีกลุ่มฟองน้ำเป็นต้น ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นของว่างเปล่าหาสาระมิได้ ดังนี้

๑)การเปรียบเทียบขันธ์ ๕ ของคนกับสภาพแวดล้อม

ตารางที่ ๑๑ เปรียบเทียบขันธ์ ๕ ของคนกับสภาพแวดล้อม

ขันธ์ ๕	อุปมา	บทขยาย
รูป	กลุ่มฟองน้ำ	ในแม่น้ำคงคา
เวทนา	ฟองน้ำ	ที่เกิดขึ้นและดับไปบนผิวน้ำ
สัญญา	พยับแดด	ในเวลาเที่ยง
สังขาร	ต้นกล้วย	เพราะไม่มีแก่น
วิญญาณ	มายากล	ที่หลอกได้เฉพาะคนโง่

[๑] ศึกษารายละเอียดสังสารวัฏที่เปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ ใน **สำนิ.**(ไทย)๑๖/๑๒๔-๑๔๓/๒๑๕-๒๓๑.

[๒] **สำข.**(ไทย) ๑๗/๕๕/๑๘๐-๑๘๒.

๒)การเปรียบเทียบคนกับการบรรลุธรรมขั้นอากิญจัญญายตนฌาน

การเปรียบเทียบคนกับการบรรลุขั้นอากิญจัญญายตนฌาน เพื่อให้เกิดความเข้าใจสภาวะที่เป็นนามธรรม ว่าเหมือนนักแม่นธนูที่สามารถยิงลูกศรไปที่หุ่นหญ้าหรือกองดินได้ไกลและแม่นยำ และลูกศรที่ยิงไปนั้นยังสามารถทำลายกายขนาดใหญ่ได้ ภิกษุผู้ได้วิญญาณัญจายตนฌานแล้ว บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน พิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่มีอยู่ในอากิญจัญญายตนฌานนั้นโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค... เป็นอนัตตา ภิกษุทำจิตให้กลับจากธรรมเหล่านั้น ครั้นแล้วจึงน้อมจิตไปเพื่ออมตธาตุคือความระงับสังขารทั้งปวง... นิพพาน ภิกษุดำรงอยู่ในอากิญจัญญายตนฌานนั้น ย่อมบรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย หากยังไม่บรรลุนิพพานก็จะเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ด้วยความยินดีเพลิดเพลินในธรรมนั้น จักปรินิพพานในภพนั้น[๑]

๓)การเปรียบเทียบสิ่งที่น่ากลัวเพื่อประสิทธิภาพในการสอน

การเปรียบเทียบแบบสนทนาถามตอบกันระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระสาวก เป็นวิธีการแสดงธรรมอย่างหนึ่งที่ปรากฏในพระสูตรหลายสูตร ในที่นี้จะยกมานำเสนอพอเป็นตัวอย่างเท่านั้น เช่น อัคคิกขันโธปมสูตร[๒] พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมแก่เหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงามและกลุ่มภิกษุผู้ต้องอาบัติ รวมทั้งหมด ๑๘๐ รูป ขณะนั้นพระองค์ทอดพระเนตรเห็นกองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโชนโชติช่วง อยู่ ณ สถานที่แห่งหนึ่ง ทรงสนทนาถามตอบว่า

๑. การเข้าไปนั่งกอดหรือนอนกอดกองไฟใหญ่โน้นที่กำลังลุกโชนโชติช่วงอยู่ กับการเข้าไปนั่งกอดหรือนอนกอดธิดากษัตริย์ ลูกสาวพราหมณ์ หรือลูกสาวคหบดีที่มีมือและเท้าอ่อนนุ่มอย่างไหนประเสริฐกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า การที่บุคคลเข้าไปนั่งกอดหรือนอนกอดธิดากษัตริย์... ประเสริฐกว่า ส่วนการที่บุคคลเข้าไปนั่งกอดหรือนอนกอดกองไฟใหญ่โน้นที่กำลังลุกโชนโชติช่วงอยู่นี้ เป็นทุกข์

เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลอย่างนี้พระพุทธองค์ตรัสเตือนว่า การที่บุคคลผู้ทุศีล... เข้าไปนั่งกอดหรือนอนกอดธิดากษัตริย์...จะประเสริฐอะไร การเข้าไปนั่งกอดหรือนอนกอดกองไฟใหญ่โน้นที่กำลังลุกโชนโชติช่วงนี้ประเสริฐกว่า เพราะจะทำให้ภิกษุถึงความตายหรือทุกข์ปางตายก็เฉพาะชาตินี้เท่านั้น หลังจากตายแล้ว ก็จะไม่ไปเกิดในอบาย ส่วนการที่บุคคลผู้ทุศีล... เข้าไปนั่งกอดหรือนอนกอดธิดากษัตริย์...ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนานแก่บุคคลผู้ทุศีลนั้น และหลังจากตายแล้ว เขาย่อมไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

---

[๑] **องฺ.สตฺตก.**(ไทย) ๒๓/๓๗/๕๑๒.

[๒] **องฺ.สตฺตก.**(ไทย) ๒๓/๗๒/๑๕๘-๑๖๕.

๒.การที่บุรุษผู้มีกำลังใช้เชือกหนังที่เหนียวพันแข้งทั้ง ๒ ข้างแล้วดึงถูไปมา เชือกหนังนั้นพึงบาดผิว ครั้นบาดผิวแล้วพึงบาดหนัง ครั้นบาดหนังแล้วพึงบาดเนื้อ ครั้นบาดเนื้อแล้ว พึงตัดเส้นเอ็น ครั้นตัดเส้นเอ็นแล้วพึงตัดกระดูก ครั้นตัดกระดูกแล้วพึงจรด เยื่อกระดูก กับการยินดีการกราบไหว้ของขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล หรือคหบดีมหาศาล อย่างไหนประเสริฐกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลทำนองเดิมว่า การยินดีการกราบไหว้ของขัตติยมหาศาล เป็นต้น ประเสริฐกว่า พระพุทธองค์ตรัสเตือนเหมือนเดิมเหมือนข้อความข้อแรก

และในการเปรียบเทียบข้อ ๓-๙ สรุปความโดยย่อ ดังนี้

๓.การที่บุรุษผู้มีกำลังใช้หอกที่คมชะโลมด้วยน้ำมันพุ่งใส่กลางอก กับการยินดีการไหว้ของขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล หรือคหบดีมหาศาล อย่างไหนประเสริฐกว่ากัน

๔.การที่บุรุษผู้มีกำลังใช้แผ่นเหล็กร้อนที่เผาไฟลุกโชนโชติช่วงนาบกายกับการใช้สอยจีวรที่เขาถวาย ด้วยศรัทธาของขัตติยมหาศาล... อย่างไหน จะประเสริฐกว่ากัน

๕.การที่บุรุษ ผู้มีกำลังใช้ตะขอเหล็กร้อนที่เผาไฟลุกโชนโชติช่วงง้างปากแล้ว ใส่ก้อนเหล็กร้อน ที่เผาไฟลุกโชนโชติช่วงเข้าไปในปาก ก้อนเหล็กร้อนนั้นพึงไหม้ริมฝีปากบ้าง ไหม้ ปากบ้าง ไหม้ลิ้นบ้าง ไหม้คอบ้าง ไหม้อกบ้าง พาไส้ใหญ่บ้าง ไส้น้อยบ้าง ออกทางทวารเบื้องล่างของคนนั้น กับการฉันบิณฑบาตที่เขาถวายด้วยศรัทธาของขัตติยมหาศาล...อย่างไหนประเสริฐ กว่ากัน

๖.การที่บุรุษผู้มีกำลังจับศีรษะหรือคอแล้วให้นั่งทับ หรือนอนทับเตียงเหล็กร้อน ที่เผาไฟลุกโชน โชติช่วง กับการใช้สอยเตียงตั่งที่เขาถวายด้วยศรัทธาของขัตติยมหาศาล...อย่างไหนประเสริฐกว่ากัน

๗.การที่บุรุษผู้มีกำลังจับคนชูเท้าขึ้น ห้อยศีรษะลงแล้วโยนลงในหม้อเหล็กร้อนที่เผาไฟลุกโชน โชติช่วง เขาถูกไฟลวกเดือดโผล่ขึ้นเป็นฟองในหม้อเหล็กร้อนนั้น บางครั้งก็ลอยขึ้น บางครั้งก็จมลง บางครั้งก็ลอยขวาง กับการใช้สอยวิหารที่เขาถวายด้วยศรัทธาของขัตติยมหาศาล ... อย่างไหนประเสริฐกว่ากัน

ในตอนท้ายพระสูตรนี้พระพุทธเจ้าทรงเน้นให้ภิกษุใช้สอยปัจจัย ๔ เพื่อการบรรลุธรรม ว่า เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราทั้งหลายใช้สอยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารของชนเหล่าใด สักการะเหล่านั้นของชนเหล่านั้นจักมีผลมาก มีอานิสงส์มาก และการบรรพชาของเราทั้งหลาย จักไม่เป็นหมัน มีผล มีกำไร” อีกประการหนึ่ง พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า ภิกษุเมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ตนก็ควรทำประโยชน์ตนนั้นให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทโดยแท้ เมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ของผู้อื่น ก็ควรทำประโยชน์ของผู้อื่นนั้นให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทโดยแท้ หรือเมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ทั้ง ๒ อย่าง ก็ควรทำประโยชน์ทั้ง ๒ อย่างนั้นให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท

ผลแห่งการแสดงธรรมด้วยการเปรียบเทียบสิ่งที่น่ากลัวนี้ทำให้เกิดผลต่อภิกษุแยกเป็น ๓ กลุ่ม คือกลุ่มแรกประมาณ ๖๐ รูป ได้กระอักเลือดอุ่นๆ ออกมา กลุ่มที่สองประมาณ ๖๐ รุป ได้บอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ และกลุ่มที่สาม ประมาณ ๖๐ รูป สำเร็จพระอรหันต์

๓.๔.๔ การใช้เหตุผลแบบอนุมาน

การใช้เหตุผลแบบอนุมานตามที่พบในพระไตรปิฎกมี ๒ ลักษณะคือ ๑) การใช้เหตุผลอนุมานคุณธรรมของพระพุทธเจ้าที่ประจักษ์คือองค์ปัจจุบันไปหาคุณธรรมของพระพุทธเจ้าที่ไม่ประจักษ์คือองค์ในอดีตและอนาคต กล่าวตามภาษาตรรกคืออนุมานจากสิ่งที่ประจักษ์ไปหาสิ่งที่ไม่ประจักษ์ (๒) การใช้เหตุผลอนุมานตนเองกับผู้อื่น มีรายละเอียดตามพระสูตร ซึ่งวิธีการอนุมานนี้ตามภาษาตรรกศาสตรเรียกว่าการใช้เหตุผลแบบอุปนัย คือการอนุมานจากจุดเฉพาะไปหาส่วนรวมหรือจากส่วนย่อยไปหาส่วนใหญ่ ดังนี้

๑)การใช้เหตุผลอนุมานคุณธรรมของพระพุทธเจ้าที่ประจักษ์

ในสัมปสาทนีย**สูตร**[๑] พระสารีบุตรได้ประกาศอาสภิวาจาอย่างสูงสุดว่ามีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคมากเพราะไม่เคยมี จักไม่มี และย่อมไม่มีสมณะ หรือพราหมณ์ผู้อื่นซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค พระพุทธเจ้าตรัสว่าสารีบุตรกล่าวอาสภิวาจา(วาจาอย่างองอาจ)อย่างสูง ถือเอาด้านเดียวบันลือสีหนาท สารีบุตรกำหนดรู้พระทัยของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตกาล ในอนาคต และพระพุทธเจ้าในปัจจุบันด้วยใจของตนแล้วหรือ พระสารีบุตรกราบทูลว่ามิได้กำหนดเช่นนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่าสารีบุตรไม่มีเจโตปริยญาณในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไฉนจึงกล่าวอย่างนั้น

พระสารีบุตรกราบทูลว่า ถึงแม้ว่าจะไม่มีเจโตปริยญาณในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายก็จริง แต่ก็รู้วิธีการอนุมาน เปรียบเหมือนเมืองชายแดนของพระเจ้าแผ่นดินมีรากฐานมั่นคงมีกำแพงแข็งแรง มีป้อมค่ายแข็งแรง มีประตูเดียว นายประตูของเมืองนั้นเป็นคนเฉลียวฉลาด หลักแหลม ห้ามคนที่ไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่รู้จักเข้าไปได้ เขาเดินสำรวจดูหนทางตามลำดับรอบเมืองนั้นไม่เห็นรอยต่อหรือ ช่องกำแพง โดยที่สุดแม้เพียงที่ที่พอแมวลอดออกได้ เขาย่อมรู้ว่าสัตว์ใหญ่ทุกชนิดเมื่อจะเข้าหรือออกเมืองนี้ ก็จะเข้าหรือออกทางประตูนี้เท่านั้น แม้ฉันใด วิธีการอนุมานก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือพระสารีบุตจรทราบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตกาล ทรงละนิวรณ์ ๕ ที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทอนกำลังปัญญา มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญสัมโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง จึงตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ แม้พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอนาคตกาล

---

[๑] **ที.ปา.**(ไทย)๑๑/๑๔๑-๑๔๓/๑๐๓-๑๐๕.

ก็จักทรงละนิวรณ์ ๕ ... แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ทรงละนิวรณ์ ๕ ...ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

พระสารีบุตรได้อนุมานจากเทศนาธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง เช่น กุศลธรรมมีสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น การบัญญัติอายตนะ เรื่องการก้าวลงสู่ครรภ์ เรื่องอาเทสนาปาฏิหาริย์ เรื่องทัสสนสมาบัติ เรื่องปุคคลบัญญัติ เรื่องปธานธรรมคือโพชฌงค์ ๗ เรื่องปฏิปทา ๔ เรื่องมารยาทการพูด เรื่องวิธีการสั่งสอน เรื่องความหยั่งรู้การหลุดพ้นของบุคคลอื่น เรื่องสัสสตวาทะ เรื่องความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้ เรื่องความหยั่งรู้การจุติและอุบัติ เรื่องการแสดงฤทธิ์

ธรรมเหล่านี้เป็นที่ประจักษ์แก่พระสารีบุตร จนพระสารีบุตรกล่าวยืนยันอย่างองอาจว่า ในอดีต อนาคตและปัจจุบัน ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีปัญญาในสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระพุทธเจ้าเลย แต่ถ้าจะถามว่าในอดีต อนาคต มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีปัญญาในสัมโพธิญาณเสมอกับพระพุทธเจ้าหรือไม่ คำตอบคือ มี แต่สำหรับพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน จะหาสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีปัญญาในสัมโพธิญาณเสมอกับพระพุทธเจ้าไม่มีแน่นอน เพราะพระพุทธเจ้าตรัสว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์จะไม่อุบัติพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกัน ในที่สุดพระพุทธเจ้าได้ทรงรับรองวิธีการอนุมานอย่างนี้และการตอบคำถามอย่างนี้

จะเห็นได้ว่าวิธีการอนุมานของพระสารีบุตร เป็นการอนุมานจากคุณธรรมของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ซึ่งพระสารีบุตรได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้ามากมาย การอนุมานอย่างนี้ในด้านวิธีการพระสาวกสามารถทำได้ โดยเฉพาะพระอัครสาวกที่มีปัญญามากอย่างพระสารีบุตร

๒)การใช้เหตุผลอนุมานตนเองกับคนอื่น

ในอนุมานสูตร[๑] มีลักษณะการใช้เหตุผลแบบอุปนัย ด้วยวิธีการอนุมานจากจุดเฉพาะไปหาส่วนรวม หรือจากส่วนย่อยไปหาส่วนใหญ่ โดยเบื้องต้นได้กล่าวถึงหลักธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก เช่น เป็นผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป เป็นผู้ยกตน ข่มผู้อื่น เป็นต้น และธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย เป็นผู้ไม่มีความปรารถนาที่เป็นบาป เป็นผู้ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เป็นต้น อย่างละ ๑๖ ข้อ ซึ่งธรรมแต่ละข้อนี้ได้นำมาเป็นแนวในการอนุมานตนเองกับผู้อื่น ดังตัวอย่าง ดังนี้

ภิกษุอนุมานตนเองอย่างนี้ (อตฺตนาว อตฺตานํ เอวํ อนุมินิตพฺพํ) ว่า

(๑)บุคคลผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาป ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา

(๒)ถ้าเราจะพึงมีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาป เราก็คงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของคนเหล่าอื่น

---

[๑] **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๑๘๑-๑๘๓/๑๘๖-๑๙๓.

(๓)ภิกษุเมื่อรู้อย่างนี้ควรคิดว่า เราจักไม่เป็นผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาป

การอนุมานตนเองเป็นการมองจากด้านนอกเข้าสู่ด้านใน กล่าวคือจากบุคคลอื่นแล้วมองเข้าหาตนเอง อนุมานคนที่ไม่ดีแล้วสอนตนเองว่าถ้าตนเป็นอย่างนั้นก็จะไม่เป็นที่รักของใครๆ การอนุมานขั้นนี้ถือว่าเป็นขั้นสำรวจตนเองว่ามีข้อบกพร่องอะไรหรือไม่ อย่างไร เมื่อรู้ขั้นนี้แล้วก็จะนำไปสู่การพิจารณาตนเองต่อไป ขั้นนี้หากสังเกตคำบาลีที่ใช้จะมีความต่างกัน คือ อนุมาน ใช้คำว่าบาลีว่า *อนุมินิตพฺพำ* ส่วนพิจารณาใช้คำบาลีว่า *ปจฺจเวกฺขิตพฺพำ* ดังนี้

ภิกษุพิจารณาตนเองอย่างนี้ (อตฺตนาว อตฺตานำ เอวำ ปจฺจเวกฺขิตพฺพำ)ว่า

(๑)เราเป็นผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาปจริงหรือ”

(๒)ถ้าพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาปจริง

(๓)ภิกษุนั้นควรพยายามเพื่อละบาปอกุศลธรรมเหล่านั้นเสีย

(๔)แต่ถ้าพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เรามิใช่ผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป มิใช่ผู้ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาป

(๕)ภิกษุนั้นผู้ศึกษาอย่างต่อเนื่องในกุศลธรรมทั้งหลายทั้งกลางวันกลางคืน พึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์โดยแท้

การพิจารณาขั้นนี้มีลำดับการพิจารณา ๕ ขั้นตอน โดยขั้นแรกเริ่มจากตนเอง ขั้นที่สอง รู้ว่าตนเป็นคนไม่ดีอย่างไร ขั้นที่สาม ขั้นละความไม่ดีอันนั้น ขั้นที่สี่ รู้ว่าตนเป็นดี ขั้นที่ห้า เป็นขั้นศึกษาเพื่อพัฒนาตน และอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์ ซึ่งเป็นขั้นของความภูมิใจว่า เราไม่มีข้อเสียหายอะไรที่จะเป็นต้นเหตุให้คนอื่นรังเกียจ

จากนั้นก็พิจารณาข้ออื่นสืบไปจนครบ ๑๖ ข้อ เมื่อครบทั้งหมดแล้ว พระโมคคัลลานะได้กล่าวสรุปว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สตรีหรือบุรุษแรกรุ่นชอบแต่งตัว ส่องดูใบหน้าของตนในกระจกเงา หรือในภาชนะน้ำใสสะอาดบริสุทธิ์ ถ้าพบไฝหรือฝ้าที่ใบหน้านั้นย่อมพยายามที่จะกำจัดไฝหรือฝ้านั้นนั่นแล หากไม่พบก็จะพอใจว่า “เป็นโชคของเราจริง ๆ ใบหน้าของเราหมดจด” แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถ้าพิจารณาอยู่ ย่อมเห็นชัดบาปอกุศลธรรมเหล่านี้แม้ทั้งหมดที่ยังละไม่ได้ ภิกษุนั้นควรพยายามเพื่อละบาปอกุศลธรรมเหล่านี้แม้ทั้งหมดนั่นแล ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ ย่อมเห็นชัดบาปอกุศลธรรมเหล่านี้แม้ทั้งหมดที่ละได้แล้วในตน ภิกษุนั้นผู้ศึกษาอย่างต่อเนื่องในกุศลธรรมทั้งหลายทั้งกลางวันกลางคืน พึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์โดยแท้

จะเห็นได้ว่า การอนุมานตนเองกับคนอื่นตามแนวของพระโมคคัลลานะแตกต่างจากแนวของพระสารีบุตรชัดเจนตรงที่ว่า พระโมคคัลลานะอนุมานเกี่ยวกับการปฏิบัติ การประพฤติตน การสร้างจิตสำนึกที่จะปรับปรุงพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น เป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่น ส่วนการอนุมานของพระสารีบุตรเป็นการอนุมานคนอื่นมีจุดหมายเพื่อประกาศศรัทธาอย่างมั่นคงในผู้นั้นตามที่ตนอนุมานซึ่งในที่นี้คือศรัทธาในพระพุทธเจ้านั่นเอง

๓.๔.๕ การใช้เหตุผลแบบสมมติเหตุการณ์

การสมมติเหตุการณ์ในที่นี้ หมายถึงการเล่าเรื่องในอดีตหรือการยกตัวอย่างเหตุการณ์ที่ผู้ฟังเคยได้ฟังมาแล้ว ซึ่งเป็นเรื่องที่เขามีความรู้และทราบมาแล้ว ในหัวข้อนี้ได้พิจารณาเห็นเนื้อหาในอุปาลิวาทสูตร[๑] ที่แสดงการใช้เหตุผลอีกแบบหนึ่งคือสมมติภาพเหตุการณ์ โดยที่พระพุทธเจ้าตอบปัญหาเรื่องกรรมแก่อุบาลีคหบดี ซึ่งเป็นศิษย์ของนิครนถ์นาฏบุตรหรือศาสดามหาวีระ แนวคำสอนของนิครนถ์บัญญัติว่ากายกรรมมีโทษมากกว่ามีผลมากกว่าวจีกรรมและมโนกรรม ส่วนพระพุทธเจ้าตรัสว่ามโนกรรมมีโทษมากกว่ามีผลมากกว่ากายกรรมและวจีกรรม และเพื่อยืนยันว่ามโนกรรมมีโทษมากกว่ามีผลมากกว่า พระพุทธเจ้าตรัสถามอุบาลีเพื่อแสดงให้เห็นว่ามโนกรรมมีผลอย่างไร ดังนี้

ชุดที่ ๑

๑)พุทธ. นิครนถ์ในโลกนี้ป่วย มีทุกข์ เป็นไข้หนัก ถูกห้ามใช้น้ำเย็น ใช้แต่น้ำร้อน เมื่อเขาไม่ได้น้ำเย็นจะต้องตาย นิครนถ์ นาฏบุตรบัญญัติว่านิครนถ์ผู้นี้จะไปเกิด ณ ที่ไหน

๒)อุบาลี. เหล่าเทพที่ชื่อว่ามโนสัตว์มีอยู่ เขาย่อมเกิดในหมู่เทพนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเขาเป็นผู้มีใจผูกพันตายไป

เพียงประเด็นแรกอุบาลีคหบดีแสดงให้เห็นว่ามโนกรรมมีโทษมากกว่าและมีผลมากกว่ากายกรรมและวจีกรรม แต่อย่างไรก็ตามอุบาลีคหบดีก็ยังยืนกรานว่ากายกรรมมีโทษมากกว่าเช่นเดิม

ชุดที่ ๒

๑)พุทธ. ในโลกนี้นิครนถ์ นาฏบุตรเป็นผู้สำรวมด้วยการสังวร ๔ อย่าง คือ ๑.เว้นน้ำดิบทุกอย่าง ๒. ประกอบกิจที่เว้นจากบาปทุกอย่าง ๓.ล้างบาปทุกอย่าง ๔. รับสัมผัสทุกอย่างโดยไม่ให้เกิดบาป แต่ขณะที่ก้าวไป ถอยกลับ ย่อมทำให้สัตว์เล็ก ๆ ตายไปเป็นอันมาก นิครนถ์ นาฏบุตรจะบัญญัติว่า นิครนถ์ผู้นี้มีวิบากอย่างไร

๒) อุบาลี. นิครนถ์ นาฏบุตรมิได้บัญญัติกรรมที่ไม่จงใจว่ามีโทษมาก

๓) พุทธ. ถ้าเป็นกรรมที่จงใจเล่า

---

[๑] **ม.ม.**(ไทย) ๑๓/๖๒-๖๕/๖๐-๖๖.

๔) อุบาลี. ก็เป็นกรรมมีโทษมาก

๕) พุทธ. นิครนถ์ นาฏบุตรบัญญัติความจงใจไว้ในส่วนไหนเล่า

๖) อุบาลี. ในมโนทัณฑะ

แม้ในการถามตอบครั้งนี้ก็เห็นว่ามโนกรรมสำคัญกว่า พระพุทธเจ้าตรัสกับคหบดีว่าจงกำหนดใจแล้วชี้แจงดูที ทำไมคำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลังของท่าน จึงไม่สัมพันธ์กันเล่า ท่านกล่าวว่า ข้าพเจ้าจะยึดมั่นคำสัตย์แล้วสนทนากัน เราทั้ง ๒ จงมาสนทนากันในเรื่องนี้เถิด เขาแย้งพระพุทธเจ้าว่า พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ก็ถูก ถึงกระนั้น กายทัณฑะเท่านั้นมีโทษมากกว่า มิใช่วจีทัณฑะ หรือมโนทัณฑะเลย

ชุดที่ ๓

๑)พุทธ. บ้านนาลันทานี้มั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ มีประชากรมาก มิใช่หรือ

๒)อุบาลี. ใช่ ท่านผู้เจริญ บ้านนาลันทานี้มั่งคั่ง...

๓) พุทธ. ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ชายคนหนึ่งในบ้านนาลันทานี้ เงื้อดาบขึ้นพร้อมกับพูดว่า “เราจักทำสัตว์เท่าที่มีอยู่ในบ้านนาลันทานี้ให้เป็นลานเนื้อเดียวกัน ให้เป็นกองเนื้อเดียวกัน ชั่วขณะพริบตาเดียว” เขาจะสามารถทำอย่างที่พูด ได้หรือไม่”

๔)อุบาลี. ท่านผู้เจริญ ต่อให้ชาย ๑๐ คน ๒๐ คน ๓๐ คน ๔๐ คน ๕๐ คน ก็ไม่สามารถจะทำอย่างนั้นได้

๕)พุทธ. ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ผู้ถึงความเชี่ยวชาญทางจิตมาในบ้านนาลันทานี้ สมณะหรือพราหมณ์นั้นบอกอย่างนี้ว่า “เราจักทำบ้านนาลันทานี้ให้เป็นเถ้าด้วยจิตคิดประทุษร้ายครั้งเดียว” สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ผู้นั้น จะสามารถทำบ้านนาลันทานี้ให้เป็นเถ้า ด้วยจิตคิดประทุษร้ายครั้งเดียว ได้หรือไม่

๖)อุบาลี. บ้านนาลันทา ๑๐ หลัง ๒๐ หลัง ๓๐ หลัง ๔๐ หลัง ๕๐ หลัง สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ผู้ถึงความเชี่ยวชาญทางจิตนั้น ยังสามารถทำให้เป็นเถ้าได้ด้วยจิตคิดประทุษร้ายครั้งเดียว แล้วบ้านนาลันทาที่ทรุดโทรมหลังเดียวจะ คณนาอะไรเล่า

ครั้งนี้อุบาลีคหบดีก็ยังยืนกรานเหมือนเดิม พระพุทธเจ้าจึงทรงสมมติภาพเหตุการณ์อีกว่า

๑)พุทธ. ป่าทัณฑกี ป่ากาลิงคะ ป่าเมชฌะ ป่ามาตังคะ ได้กลายเป็นป่าทึบ ท่านได้ฟังมาแล้วมิใช่หรือ

๒)อุบาลี. ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว

๓)พุทธ. ป่าทัณฑกี ป่ากาลิงคะ ป่าเมชฌะ ป่ามาตังคะ ได้กลายเป็นป่าทึบเพราะใคร

๔)อุบาลี. ข้าพเจ้าได้ยินมาว่า ป่าทัณฑกี ...ได้กลายเป็นป่าทึบเพราะจิตคิดประทุษร้ายของพวกฤาษี

คราวนี้อุบาลีคหบดียอมรับว่ามโนกรรมมีผลมากกว่าตามที่พระพุทธเจ้าทรงยกเหตุผลและกล่าวว่า ได้เข้าใจตั้งแต่อุปมาข้อแรกแล้วเพียงแต่ต้องการฟังปฏิภาณการชี้แจงปัญหาอันวิจิตรนี้จึงได้แสร้งทำเป็นเหมือนไม่เข้าใจ จากนั้นอุบาลีได้ชื่นชมและสรรเสริญพระพุทธเจ้ามากมาย สุดท้ายได้แสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งไปตลอดชีวิต แต่พระพุทธเจ้าตรัสยับยั้งว่าไม่ควรรีบด่วยตัดสินใจ เพราะตระกูลของอุบาลีเป็นดุจบ่อน้ำของพวกนิครนถ์มานานแล้ว ควรอุปถัมภ์ต่อไป แต่อุบาลีก็ยืนยันที่จะเลิกนับถือนิครนถ์มานับถือพระพุทธเจ้าแทน

หลังจากนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสอนุปุพพีกถาแก่อุบาลีคหบดี คือ ทรงประกาศทานกถา (เรื่องทาน) สีลกถา(เรื่องศีล) สัคคกถา(เรื่องสวรรค์) กามาทีนวกถา(เรื่องโทษความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม)และเนกขัมมานิสังสกถา (เรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกาม) และได้ทรงแสดงอริยสัจ ๔ ต่อมาอุบาลีคหบดีก็ได้เห็นธรรม บรรลุธรรม รู้ธรรม หยั่งลงสู่ธรรม หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใด ๆ มีความแกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อใครอีกในหลักคำสอนของ พระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคลากลับไป

๓.๔.๖ การใช้เหตุผลแบบกระบวนการ

การใช้เหตุผลแบบกระบวนการ ในที่นี้หมายถึง การใช้เหตุผลที่มีขั้นตอนวิธีการในการถาม และการตอบอย่างเป็นระบบ ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกเล่ม ๓๗ เรียกว่าคัมภีร์กถาวัตถุ คัมภีร์นี้เป็นมีการใช้เหตุผลแบบกระบวนการ คือเป็นตรรกนัย ๕ ขั้น ดังนี้

(๑) อนุโลมปัญจกะ การถามตามลำดับ

(๒) ปฏิกัมมจตุกกะ การโต้กลับของฝ่ายที่ถูกถาม

(๓) นิคคหจตุกกะ การกล่าวข่มโดยฝ่ายถูกถาม

(๔) อุปนยนจตุกกะ การรับรองวิธีการนิคคหะที่ตนทำคือวิธีการที่ ๓ ถูกต้อง และวิธีการของฝ่ายถามคืออนุโลมปัญจกะนั้นผิด

(๕) นิคคมจตุกกะ การสรุปการโต้ตอบว่า ฝ่ายถามทำนิคคหะไม่ถูกต้อง ส่วนฝ่ายตนทำถูกต้องทุกกระบวนการ คือทำปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะ และนิคคมะ เมื่อฝ่ายถูกถามทำการโต้กลับทุกประเด็นแล้ว ก็เป็นฝ่ายถามก่อนบ้าง ขั้นแรกเรียกว่า (๑) ปัจจนีกานุโลมะ และขั้นที่ ๒-๕ ก็มีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน โดยฝ่ายถูกถามโต้กลับและสรุปว่าตนเป็นฝ่ายถูกต้อง การถามและโต้ตอบกันในคัมภีร์กถาวัตถุทั้งหมดก็จะดำเนินการด้วยหลัก ๕ อย่างนี้ ในการตอบปัญหาเรื่องบุคคลหรืออัตตา กรรมกับการรับผลกรรมพระเถระก็ใช้วิธีการนี้ ดังจะได้วิเคราะห์ต่อไป

๑) อนุโลมปัญจกะ และนิคคหะ เถรวาทถามว่า เมื่อท่านบอกว่าสามารถหยั่งรู้บุคคล

(อัตตา)ได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ถ้าอย่างนั้น สภาวธรรมที่เป็นสัจฉิกัฏฐะเป็นปรมัตถ์ท่านก็หยั่งรู้ได้ด้วย วัชชีปุตตกะตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น เถรวาทจึงกล่าวนิคคหะว่า หากท่านยอมรับประเด็นแรก ก็ควรยอมรับประเด็นที่สอง หากไม่ยอมรับประเด็นที่สอง ก็ไม่ควรยอมรับประเด็นแรก ดังนั้นวาทะของท่านขัดแย้งกันเอง

๒) ปฏิกัมมจตุกกะ วัชชีปุตตกะถามว่า ท่านบอกว่าหยั่งรู้บุคคลไม่ได้โดยสัจฉิกัฏฐะ ถ้าอย่างนั้น สภาวธรรมที่เป็นสัจฉิกัฏฐะเป็นปรมัตถ์ท่านก็หยั่งรู้ไม่ได้ด้วย เถรวาทตอบว่าไม่ใช่อย่างนั้น วัชชีปุตตกะจึงกล่าวนิคคหะว่า หากท่านยอมรับประเด็นแรก ก็ควรยอมรับประเด็นที่สอง หากไม่ยอมรับประเด็นที่สอง ก็ไม่ควรยอมรับประเด็นแรก ดังนั้นวาทะของท่านขัดแย้งกันเอง

๓) นิคคหจตุกกะ หัวข้อนี้ฝ่ายวัชชีปุตตกะได้นำเอาอนุโลมปัญจกะมากล่าวข่มว่า หากสกวาทีระลึกได้ว่ายอมรับประเด็นแรก(คือนึกได้ว่าตนเองตอบผิด) ไม่ยอมรับประเด็นสอง ก็ควรถูกนิคคหะว่า หากยอมรับประเด็นแรก ก็ควรยอมรับประเด็นสอง คำของท่านก็ขัดแย้งกัน คือตอนต้นยอมรับ แต่ตอนหลังปฏิเสธ หากไม่ยอมรับประเด็นสอง ก็ไม่ควรยอมรับประเด็นแรก

๔) อุปนยนจตุกกะ หัวข้อนี้เป็นการเชื่อมโยงวิธีที่ ๓ กับวิธีที่ ๑ โดยวัชชีปุตตกะกล่าวว่า ถ้านิคคหะ(ที่ฝ่ายตนทำ)นี้ถูกต้องแล้ว นิคคหะที่สกวาทีลงแก่วัชชีปุตตกะ เถรวาทก็ควรเห็นว่าเป็นอย่างนั้น คือยอมรับว่าตนเองทำไม่ถูกต้อง

๕) นิคคมจตุกกะ หัวข้อนี้เป็นการสรุปการโต้ตอบของวัชชีปุตตกะว่า นิคคหะที่เถรวาททำไปนั้นไม่ชอบ ปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะ และนิคคมะที่ฝ่ายวัชชีปุตตกะทำถูกต้องแล้ว

จากนั้นก็เป็นวิธีการปัจจนีกานุโลมะ โดยฝ่ายวัชชีปุตตกะถามก่อน เถรวาททำการโต้ตอบตามกระบวนการปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะและนิคคมะ แล้วเถรวาทก็สรุปว่า วิธีการของตนถูกต้องแล้ว จากนั้นก็จะถามตอบในประเด็นต่อไปเกี่ยวกับบุคคลกับโอกาส(สรีระ ภพภูมิ โลก) บุคคลกับกาล ๓ บุคคลกับอวัยวะ(คือขันธ์ ๕ และอายตนะ ๑๒) บุคคลกับธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ และมีการถามตอบอย่างละเอียดทุกแง่มุมจนกระทั่งถามว่าขันธ์ ๕ เป็นบุคคล บุคคลอาศัยขันธ์ ๕ บุคคลเป็นอื่นจากขันธ์ ๕ หรือขันธ์ ๕ เป็นบุคคลใช่ไหม วัชชีปุตตกะก็ตอบว่าไม่ใช่ ถ้าอย่างนั้นบุคคลมีปัจจัยปรุงแต่ง บุคคลไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง บุคคลเที่ยง ไม่เที่ยง มีนิมิต ไม่มีนิมิตใช่หรือไม่ วัชชีปุตตกะตอบว่าไม่ใช่ โดยสรุปแล้วไม่ว่าจะถามตอบกันในรูปแบบไหนก็ตาม เถรวาทถือว่าได้ทำหน้าที่ถามและตอบคำถามอย่างเต็มที่ทุกประเด็นไม่ให้หลงเหลือความสงสัยอีก คือยืนยันว่าโดยปรมัติแล้วไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา แต่ก็ดูเหมือนว่า วัชชีปุตตกะยังคงยืนยันแนวคิดของตนเหมือนเดิมว่ามีบุคคล โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับคติของบุคคล ผู้ทำกรรมและผู้รับผลกรรม

ตรรกนัยเกี่ยวกับการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับผู้รับผลกรรม

ฝ่ายวัชชีปุตตะมีความเชื่อว่า มีบุคคลท่องเที่ยวไปจากโลกนี้สู่โลกอื่น จากโลกอื่นสู่โลกนี้ บุคคลที่ว่านี้เป็นบุคคลคนเดียวกันก็ไม่ใช่ เป็นคนละคนก็ไม่ใช่ เป็นทั้งบุคคลคนเดียวกันและเป็นบุคคลคนละคน เป็นบุคคลคนเดียวก็ไม่ใช่ เป็นคนละคนก็ไม่ใช่ แล้วอ้างพระพุทธพจน์ว่า "พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า บุคคลนั้นท่องเที่ยวไป ๗ ชาติเป็นอย่างมาก ก็จะทำที่สุดทุกข์ได้ เพราะสังโยชน์ทั้งปวงสิ้นไป"[๑] มีอยู่จริง เถรวาทเองก็ยอมรับในข้อนี้ วัชชีปุตตกะได้โอกาสจึงสรุปเข้าข้างตนเองว่า "บุคคลจึงมีอยู่" และได้อ้างพระพุทธพจน์อีกว่า "ภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ (ที่สุด)เบื้องต้น (ที่สุด)เบื้องปลายไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ ผู้ถูกอวิชชากีดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป"[๒] เถรวาทแย้งว่าการที่วัชชีปุตตกะเชื่อว่ามีบุคคลคนเดียวกันท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดจากภพนี้สู่ภพอื่น ถ้าอย่างนั้น ความตายก็ไม่มี ปาณาติบาตก็ไม่มี กรรมมีอยู่ ผลของกรรมก็มีอยู่ ผลของกรรมทั้งหลายที่ทำแล้วก็มีอยู่ เมื่อกุศลและอกุศลให้ผลอยู่ คำที่วัชชีปุตตกะยืนยันนั้นย่อมไม่ถูกต้อง เพราะถ้าเป็นบุคคลคนเดียวกัน มนุษย์ก็คงไม่ต่างจากสัตว์ดิรัจฉาน บางคนเคยเกิดเป็นกระบือก็ต้องเป็นกระบืออย่างนั้นตลอดไป หรือเคยเป็นคนพิการก็จะต้องเป็นคนพิการตลอดไป

มาถึงตรงนี้แล้ว วัชชีปุตตกะได้ยกเอาประเด็นความเป็นสภาพเดิมของพระโสดาบันมาโต้แย้งว่า บุคคลผู้เป็นโสดาบันจุติจากมนุษย์ไปเกิดในเทวโลก ความเป็นโสดาบันยังคงอยู่เหมือนเดิมหรือไม่ เถรวาทตอบว่าเป็นอย่างนั้น แต่การที่จะนำเอาข้อความนี้มาเป็นฐานรับรองความมีอยู่ของบุคคลทั้งหมดไม่ได้ เพราะเมื่อขันธ์แตกดับ หากบุคคลนั้นแตกดับก็จะเป็นอุจเฉททิฏฐิ เมื่อขันธ์แตกดับ หากบุคคลไม่แตกดับ บุคคลก็จะเที่ยงเสมอเหมือนนิพพาน[๓] จะเห็นได้ว่า ตรรกนัยที่นำมาใช้แม้จะมีความสลับซับซ้อนในด้านวิธีการถาม แต่ก็ต้องอาศัยหลักฐานคือพระพุทธพจน์เป็นฐานรองรับทั้ง ๒ ฝ่าย สิ่งสำคัญจึงขึ้นอยู่กับว่าฝ่ายไหนมีข้อมูลแม่นกว่า ซึ่งแน่นอนว่าฝ่ายเถรวาทยังเป็นฝ่ายกำชัยชนะเพราะมีข้อมูลแน่นกว่า

เกี่ยวกับผู้กระทำกรรมและรับผลกรรม เถรวาทถามว่า ท่านกล่าวว่า หยั่งรู้กรรมดีและกรรมชั่วได้ เพราะเหตุนั้น จึงหยั่งรู้บุคคลผู้ทำ ผู้สั่งให้ทำกรรมดีและกรรมชั่วได้ ถ้าอย่างนั้น ท่านก็หยั่งรู้บุคคลผู้สร้าง ผู้สั่งให้สร้างซึ่งบุคคลผู้ทำผู้สั่งให้ทำทั้ง ๒ นั้น วัชชีปุตตกะตอบว่าไม่ใช่ การที่ปรวาทีตอบอย่างนี้เพราะกลัวว่าจะเป็นการยอมรับทฤษฎีพระเจ้าสร้างโลก

---

[๑] **สำ.นิ.**(บาลี) ๑๖/๑๓๓/๑๗๘, **สำ.นิ.**(ไทย) ๑๖/๑๓๓/๒๒๔

[๒] **สำ.นิ.**(บาลี) ๑๖/๑๒๔/๑๗๒, **สำ.นิ.**(ไทย) ๑๖/๑๒๔/๒๑๕

[๓] **อภิ.ก.**(บาลี) ๓๗/๕๔/๓๕, **อภิ.ก.**(ไทย) ๓๗/๕๔/๕๔.**อภิ.ปญฺจก.อ.**(บาลี) ๕๔/๑๔๕.

กล่าวโดยสรุปเรื่องผู้กระทำและผู้รับผลของกรรมไม่มี สุขและทุกข์มีตนเองเป็นตัวการ สุขและทุกข์มีผู้อื่นเป็นตัวการ สุขและทุกข์ทั้งมีตนเองและผู้อื่นเป็นตัวการ สุขและทุกข์เกิดขึ้นเอง จะว่ามีตนเองเป็นตัวการ ก็มิใช่ จะว่ามีผู้อื่นเป็นตัวการก็มิใช่ ก็ไม่มี กรรมมีอยู่ แต่บุคคลผู้ทำกรรมไม่มี นิพพานมีอยู่ บุคคลผู้ทำให้แจ้งนิพพานไม่มี

คราวนี้เถรวาทถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นสัจจวาที พระพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา” และพระพุทธพจน์ที่ว่า “อริยสาวกไม่สงสัย ไม่เคลือบแคลงใจว่า เมื่อเกิด ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น เมื่อดับ ทุกข์เท่านั้นดับไป อริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย ....เป็นสัมมาทิฏฐิ” และวชิราภิกษุณีกล่าวกับมารว่า “มารเอ๋ย ทิฏฐิของเจ้าเชื่อใครหนอว่าเป็นสัตว์ ร่างกายที่เป็นกองแห่งสังขารล้วน ๆ....” พระพุทธดำรัสที่ตรัสกับพระอานนท์เกี่ยวกับโลกว่างจากอัตตาและสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา[๑] และพระพุทธพจน์ที่ว่า “เมื่อหาไม่พบอัตตาและสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาโดยความเป็นจริง โดยความแน่แท้ ทิฏฐิที่ว่า “นั้นโลก นั้นอัตตา เรานั้นตายแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรผันเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่เทียบเท่าสิ่งที่คงที่อย่างนั้น” นี้มิเป็นพาลธรรมสมบูรณ์แบบละหรือ ”[๒] มีอยู่จริง ดังนั้นปรวาทีจึงไม่ควรยอมรับว่า หยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์

เถรวาทอ้างพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับศาสดา ๓ จำพวก คือ (๑) ศาสดาบางคนในโลกนี้บัญญัติอัตตาในปัจจุบันโดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน และบัญญัติอัตตาในภพหน้าโดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน พวกนี้เป็นสัสสตวาท (๒) ศาสดาบางคนในโลกนี้บัญญัติอัตตาในปัจจุบันโดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน แต่ไม่บัญญัติอัตตาในภพหน้าโดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน พวกนี้เป็นอุจเฉทวาท (๓) ศาสดาบางคนในโลกนี้ไม่บัญญัติอัตตาในปัจจุบันโดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน และไม่บัญญัติอัตตาในภพหน้าโดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน นี้คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า[๓] มีอยู่จริง ดังนั้นพวกท่านจึงไม่ควรยอมรับว่าหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์

จะเห็นได้ว่า วัชชีปุตตกะพยายามยกพระสูตรมาอ้างว่า บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนมีอยู่ แล้วกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นสัจจวาที ผู้มีวาทะอันหาโทษมิได้ย่อมไม่ทรงแสดงธรรมด้วยสามารถแห่งคำที่ได้ยินได้ฟังต่อ ๆ กันมา ก็เพราะเหตุที่พระองค์ทรงกระทำโลกนี้กับทั้งเทวโลกให้แจ่มแจ้งด้วยพระองค์เองแล้วประกาศพระศาสนา เพราะเหตุนั้น บุคคลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่านั้นจึงมีอยู่โดยสัจฉิกัตถะและปรมัตถะ การนำพระสูตรนี้มาอ้างดูเหมือนว่า

---

[๑] **สำ.สฬา.**(บาลี) ๑๘/๘๕/๕๑, **สำ.สฬา.**(ไทย) ๑๘/๘๕/๗๘.

[๒] **ม.มู.**(บาลี) ๑๒/๒๔๔/๒๐๖, **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๒๔๔/๒๖๐-๒๖๑.

[๓] **อภิ.ปุ.**(บาลี) ๓๖/๑๓๑/๘๗, **อภิ.ปุ.**(ไทย) ๓๖/๑๓๑/๑๘๒.

ช่างไม่มีน้ำหนักเลย เพราะเนื้อหาของพระสูตรมีความหมายไปคนละอย่างกับที่อ้าง

จะเห็นได้ว่า พัฒนาการตรรกนัยที่พระโมคคัลลีบุตรพัฒนานี้เป็นเรื่องของวิธีการตอบโต้วาทะของฝ่ายที่ตีความพุทธพจน์ผิดจากแนวพระพุทธศาสนาเดิม แต่แนวการตอบของท่านยังคงใช้ขันธ์ ๕ เป็นฐานในการตอบ วิธีการดังกล่าวนี้จึงเป็นการนำเหตุผลมาใช้ปกป้องความเป็นจริง คือ ใช้ตรรกนัยซักฟอกความเข้าใจผิดเรื่องขันธ์ ๕ เป็นอัตตา เพื่อให้เข้าใจถูกต้องว่าขันธ์ ๕ เป็นอนัตตานั่นเอง

วิธีการตอบปัญหาแบบตรรกนัยในคัมภีร์กถาวัตถุ พระอภิธรรมปิฎก ประกอบด้วยหลักการ ๕ อย่างทั้งของฝ่ายสกวาทีและปรวาที โดยเริ่มจากหลักการที่ ๑ ของฝ่ายสกวาที คือ (๑) อนุโลมปัญจกะ การถามตามลำดับ ๕ ขั้น จากนั้นเป็นหลักการที่ ๒-๕ ของฝ่ายปรวาที หลักการละ ๔ ขั้น คือ (๒) ปฏิกัมมจตุกกะ การโต้กลับ (๓) นิคคหจตุกกะ การกล่าวข่ม (๔) อุปนยนจตุกกะ การรับรองวิธีการนิคคหะที่ตนทำคือวิธีการที่ ๓ ถูกต้อง และวิธีการของฝ่ายสกวาทีคืออนุโลมปัญจกะนั้นผิด (๕) นิคคมจตุกกะ การสรุปการโต้ตอบว่าฝ่ายสกวาทีทำนิคคหะไม่ถูกต้อง ส่วนฝ่ายตนทำถูกต้องทุกกระบวนการ คือทำปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะ และนิคคมะ เมื่อฝ่ายปรวาทีทำการโต้กลับทุกประเด็นแล้ว ก็เป็นฝ่ายถามก่อนบ้าง ขั้นแรกเรียกว่า ปัจจนีกา- นุโลมปัญจกะ การถามตามลำดับ ๕ ขั้นของฝ่ายปรวาที จากนั้นฝ่ายสกวาทีโต้กลับด้วยหลักการที่ ๒-๕ มีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน และสรุปว่าตนเป็นฝ่ายถูกต้อง

เรื่องกรรมและผู้รับผลกรรม เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว วิธีการแบบตรรกนัยนี้เป็นการใช้เหตุผลในด้านภาษาอิงกับหลักการในพระสูตร เพื่อซักฟอกแนวคิดที่ผิดจากพระพุทธศาสนาดั้งเดิม สุดท้ายแล้วฝ่ายสกวาทีคือเถรวาทก็วินิจฉัยว่า แนวคิดของฝ่ายปรวาทีมีพวกวัชชีปุตตกะเป็นต้นที่เป็นพวกปุคคลวาทีผิด ดังนั้นบุคคล(อัตตา)จึงไม่มีอยู่โดยปรมัตถ์ กรรมมีลักษณะสืบต่อเป็นสันตติเป็นไปตามเหตุปัจจัย สกวาทียอมรับพระพุทธพจน์ที่ปรวาทีอ้างมานั้น แต่การที่ปรวาทีเชื่อว่ามีบุคคลคนเดียวกันนั่นเองท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดจากภพนี้สู่ภพอื่นนั้นเป็นความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง เพราะถ้าเป็นเช่นนั้น ความตายก็ไม่มี ปาณาติบาตก็ไม่มี กรรมมีอยู่ ผลของกรรมก็มีอยู่ ผลของกรรมทั้งหลายที่ทำแล้วก็มีอยู่ เมื่อกุศลและอกุศลให้ผลอยู่ คำที่ปรวาทียืนยันนั้นย่อมไม่ถูกต้อง เพราะถ้าเป็นบุคคลคนเดียวกัน มนุษย์ก็คงไม่ต่างจากสัตว์ดิรัจฉาน บางคนเคยเกิดเป็นกระบือก็ต้องเป็นกระบืออย่างนั้นตลอดไป หรือเคยเป็นคนพิการก็จะต้องเป็นคนพิการตลอด เมื่อสกวาทีโต้มาถึงตรงนี้ ฝ่ายปรวาทีได้ยกเอาประเด็นความเป็นสภาพเดิมของพระโสดาบันมาโต้แย้งว่า บุคคลผู้เป็นโสดาบันจุติจากมนุษย์ไปเกิดในเทวโลก ความเป็นโสดาบันยังคงอยู่เหมือนเดิมหรือไม่ สกวาทีตอบว่าเป็นอย่างนั้น แต่การที่จะนำเอาข้อความนี้มาเป็นฐานรับรองความมีอยู่ของบุคคลทั้งหมดไม่ได้ เพราะเมื่อขันธ์แตกดับ หากบุคคลนั้นแตกดับก็จะเป็นอุจเฉททิฏฐิ เมื่อขันธ์แตกดับ หาก

บุคคลไม่แตกดับ บุคคลก็จะเที่ยงเสมอเหมือนนิพพาน[๑] ตรรกนัยที่จะถือว่าสมเหตุสมผลและน่าเชื่อถือต้องมีสภาพจริงมารองรับ

นอกจากนี้ยังโต้ตอบกันในเรื่องผู้กระทำและผู้รับผลของกรรมไม่มี เรื่องสุขและทุกข์มีตนเองเป็นตัวการ มีผู้อื่นเป็นตัวการ หรือทั้งมีตนเองและผู้อื่นเป็นตัวการ หรือจะว่ามีตนเองเป็นตัวการ ก็มิใช่ จะว่ามีผู้อื่นเป็นตัวการก็มิใช่ ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาทางอภิปรัชญาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตอบแบบเอกังสพยากรณ์ มีบางกรณีที่ทรงตอบแต่ทรงตอบแบบวิภัชชพยากรณ์ สกวาทีได้ยืนยันความไม่มีอัตตาถาวรจึงยกภาษิตว่า กรรมมีอยู่ แต่บุคคลผู้ทำกรรมไม่มี นิพพานมีอยู่ บุคคลผู้ทำนิพพานไม่มี

เรื่องกรรมกับอนัตตา สามารถนำแนวการตอบปัญหาเรื่องสุข ทุกข์ มาใช้ร่วมกันได้ คือการที่พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติว่า “สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง” บ้าง “สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้”บ้าง “สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองและเป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้”บ้าง “สุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มิใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มิใช่”บ้าง ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาที่เกี่ยวกับมโนกรรม เพราะคำว่า “ตนกระทำเอง” นั้น หมายถึงอัตตาหรือผู้กระทำ และคำว่า “ผู้อื่นกระทำ” หมายถึงเชื่อว่ามีอัตตาอื่นภายนอกเป็นผู้กระทำ และคำว่า “สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองและเป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้” เป็นการปฏิเสธทั้งตนและผู้อื่น ความเชื่อทั้ง ๓ ประการนี้จัดอยู่ในส่วนของทิฏฐิ ทิฏฐิคือการกระทำทางฝ่ายมโนกรรม และความเชื่อนี้ถือว่าเป็นสัสสตทิฏฐิ เป็นมิจฉาทิฏฐิจัดเป็นกรรมชั่วฝ่ายมโนกรรมนั่นเอง ส่วนคำว่า “สุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มิใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มิใช่” เป็นลัทธิอมราวิกเขปกะและเป็นอธิจจสมุปปันนวาทะคือว่าสุข-ทุกข์เกิดเองโดยไม่มีเหตุปัจจัยจัดเป็นอเหตุทิฏฐิอย่างหนึ่ง

พระพุทธศาสนาเสนอทางออกเกี่ยวกับเรื่องบัญญัติเหล่านี้ว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดที่บัญญัติว่าสุขทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองเป็นต้นนั้น แท้จริงแล้วเกิดขึ้นเพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี นั้นคือเวทนาที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ มนุษย์เมื่อต้องการเสวยสุขจึงต้องสร้างแนวคิดทฤษฎีขึ้นมาเพื่อให้ได้สิ่งนั้น จึงเกิดทิฏฐิต่างๆ ตามมา ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า ทิฏฐิ ๖๒ เกิดมีขึ้นเป็นเพราะพวกเขารับผัสสะแตกต่างกัน[๒] ผัสสะเป็นเจตสิกอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกนำมาแสดงบ่อยครั้ง เพราะเมื่อมนุษย์ยังดำเนินชีวิตอยู่ย่อมสัมผัสถูกต้องกับอารมณ์ภายนอก เกิดสุขเวทนาบ้างทุกขเวทนาบ้าง ไม่ว่าจะเป็นทางกาย วาจาและใจก็ล้วนมีผัสสะเป็นจุดปะทะด้วยเสมอ เพราะมนุษย์ยังมีชีวิตร่างกายสำหรับทำกิจกรรมต่างๆ กระบวนแห่งทุกข์เริ่มจากผัสสะ โดยมีกาย วาจาและใจเป็นที่ตั้ง เมื่อกายมีอยู่ สุขทุกข์ภายในก็เกิด

---

[๑] **อภิ.ก.**(บาลี) ๓๗/๕๔/๓๕, **อภิ.ก.**(ไทย) ๓๗/๕๔/๕๔, **อภิ.ปญฺจก.อ.**(บาลี) ๕๔/๑๔๕.

[๒] **ที.สี.**(บาลี) ๙/๑๔๔/๔๔-๔๕, **ที.สี.**(ไทย) ๙/๑๔๔/๔๔-๔๕

เพราะมีกายสัญเจตนาเป็นเหตุ เมื่อวาจามีอยู่ สุขทุกข์ภายในก็เกิดเพราะมีวจีสัญเจตนาเป็นเหตุ และเมื่อใจมีอยู่ สุขทุกข์ภายในก็เกิดเพราะมีมโนสัญเจตนาเป็นเหตุ และที่สำคัญเหตุปัจจัยทุกอย่างนั้นมีอวิชชาปนอยู่ด้วยเสมอ เมื่อบุคคลปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขารหรือมโนสังขารที่มีอวิชชาประกอบอยู่ด้วยนี้จะโดยรู้สึกตัวหรือไม่รู้สึกตัวก็ตาม ก็ถือว่ามีเหตุปัจจัยให้เกิดสุขและทุกข์ทั้งด้วยตนกระทำเองและคนอื่นกระทำ ในทางกลับกันหากทำลายอวิชชาหรือเพราะอวิชชาดับไป กระบวนการที่ทำให้เกิดสุขทุกข์นี้ก็ดับ ดังนั้น กรรมกับอนัตตาจึงสามารถพิจารณาจากประเด็นที่กล่าวมาแล้วนี้ได้

๓.๕ เป้าหมายของการใช้เหตุผล

จากการศึกษาครั้งผู้วิจัยได้สืบค้นการใช้เหตุผลใจพระไตรปิฎก พบว่าเป้าหมายของการใช้เหตุผลมี ๔ อย่าง คือ (๑) การได้หลักคิดและการบรรลุสัจธรรมสูงสุด (๒) การได้ความรู้และแนวทางในการปฏิบัติ (๓) การเข้าใจหลักธรรมตามแนวพุทธ (๔) การลดมานะและทิฏฐิ (๕) ความเข้าใจกันระหว่างศาสนา

๓.๕.๑ การได้หลักคิดเพื่อการบรรลุสัจธรรมสูงสุด

การได้หลักคิดเพื่อการบรรลุสัจธรรมสูงสุด ในการบรรลุสัจธรรมสูงสุดที่เรียกว่านิพพานนั้น ชาวพุทธคงไม่สามารถปฏิเสธได้เลยว่าพระสิทธัตถะไม่มีหลักคิดหรือฐานความคิดในเชิงตรรก จะเห็นได้จากหัวข้อที่ผ่านมา ที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงการแสวงหาทางบรรลุสัจธรรมสูงสุดและวิธีการคิดในเชิงเหตุผลของพระสิทธัตถะ* การที่จะดำเนินชีวิตให้ไปถึงเป้าหมายที่วางไว้จำเป็นต้องมีหลักคิดและปฏิปทาที่แน่วแน่ ในเบื้องต้นการคิดจากฐานความรู้เดิมจึงเป็นสิ่งสำคัญ การคิดเชิงตรรกแบบเชนที่ว่า “บุคคลจะไม่ประสบความสุขด้วยความสุข แต่บุคคลจะประสบความสุขด้วยความทุกข์เท่านั้น”[๒] น่าจะเป็นแนวทางให้สำเร็จเป้าหมายได้ แต่พอปฏิบัติตามแนวทางนั้นปรากฏว่าไม่ประสบผลสำเร็จ พระองค์จึงทรงเปลี่ยนวิธีคิดแบบใหม่คือบุคคลสามารถบรรลุความสุขด้วยความสุข(จากอำนาจฌาน) ดังข้อความว่า “เราจำได้อยู่ เมื่อคราวงานของท้าวสักกาธิบดีซึ่งเป็นพระราชบิดา เรานั่งอยู่ใต้ต้นหว้าอันร่มเย็น ได้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ทางนั้นพึงเป็นทางแห่งการตรัสรู้หรือหนอ”[๓] จากนั้นพระองค์ได้ทรงปฏิบัติตามแนวคิดนี้จนกระทั่งบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ดังข้อความว่า

---

* ข้อความเกี่ยวกับฐานคิดเชิงตรรก ได้กล่าวไว้ละเอียดแล้วในหัวข้อ ๓.๒.๒.๓ การใช้เหตุผลในเชิงความคิดเพื่อค้นหาวิธีการตรัสรู้ หน้า ๘๙.

[๒] **ม.ม.**(ไทย)๑๓/๓๒๖/๓๙๔.

[๓] **ม.ม.**(ไทย)๑๓/๓๓๕/๔๐๕.

ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด บัณฑิต(เท่านั้น)จึงจะรู้ได้ ส่วนหมู่ประชาผู้รื่นรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย ฐานะที่หมู่สัตว์ผู้รื่นรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย นี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือหลักอิทัปปัจจยตา หลักปฏิจจสมุปบาท ถึงแม้ฐานะอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง...นิพพาน[๑]

นี้คือเป้าหมายของการใช้เหตุผลด้านความคิด ซึ่งถือว่ามีผลผลิตแห่งพระปัญญานี้เป็นมรดกอันล้ำค่าที่มนุษยชาติได้รับ หากพระองค์ไม่เปลี่ยนแนวคิดหรือฐานคิดเดิม วิถีแห่งการปฏิบัติของพระพุทธศาสนาคงไม่ต่างจากวิถีของศาสนาเชน และที่สำคัญธรรมของพระองค์ยังสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นเหตุเป็นผลเป็นอย่างดียิ่ง ไม่ว่าจะเป็นอริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท

๓.๕.๒ การได้ความรู้และแนวทางในการปฏิบัติ

เป้าหมายของการใช้เหตุผลในข้อนี้คือการได้ความรู้และแนวทางในการปฏิบัติสำหรับชีวิต ความรู้ที่ว่านี้มุ่งหมายเอาความรู้ ความเข้าใจในเรื่องศีล สมาธิและปัญญา ความรู้เกี่ยวกับสมถะและวิปัสสนา ความเข้าใจในแนวทางปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นจากทุกข์คือมัชฌิมาปฏิปทา อันเป็นทางสายกลางที่นำพาผู้ปฏิบัติไปถึงเป้าหมายของชีวิตคือพระนิพพาน เป้าหมายนี้ถือว่าเป็นเป้าหมายหลักที่พระพุทธเจ้าทรงต้องการและปรากฏอยู่ในพระสูตรมากมาย เช่น ในเกสปุตติสูตร[๒] จะเห็นเป้าหมายของการใช้เหตุผลเพื่อให้ชุมชนชาวกาลามะได้ความรู้และเข้าใจหลักการปฏิบัติอย่างชัดเจน กล่าวคือเมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักการแห่งความเชื่อ ๑๐ ข้อเพื่อเป็นเครื่องมือกลั่นกรองข้อมูล จากนั้นจึงปฏิบัติตามจนเกิดผลดีในการปฏิบัติ ที่สำคัญคือพระพุทธองค์ทรงให้หลักการตรวจสอบและการตัดสินใจอย่างชัดเจนเรื่องผลวิบากแห่งกรรมดีและกรรมชั่วว่า หากชาวกาลามะทำตามที่สอนแล้วย่อมได้ความเบาใจ ๔ ประการ คือ

๑) ถ้าโลกหน้ามี ผลวิบากแห่งกรรมที่บุคคลทำดีและทำชั่วมี เป็นไปได้ที่เรื่องนั้นจะเป็นเหตุให้บุคคลนั้นหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๒) ถ้าโลกหน้าไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่บุคคลทำดีและทำชั่วไม่มี บุคคลก็รักษาตนไม่ให้มีเวร ไม่ให้มีความเบียดเบียน ไม่ให้มีทุกข์ ให้มีสุขในปัจจุบันในโลกนี้ได้

๓) ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าทำบาป บุคคลไม่เจาะจงบาปไว้เพื่อใคร ๆ เลย เมื่อเขาไม่ทำบาปเลย ความทุกข์จะถูกต้องเขาได้อย่างไร

---

[๑] **ม.ม.**(ไทย) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗.

[๒] **องฺ.ติก.**(ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๖๓.

๔) ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าไม่ทำบาป บุคคลพิจารณาเห็นตนบริสุทธิ์ ทั้ง ๒ ส่วนในโลกนี้

จึงเห็นได้ว่าหลักการนี้ทำให้ชาวกาลามะเข้าใจ มีองค์ความรู้ในเรื่องการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและคำสอนที่ศาสดาเจ้าลัทธินำมาเผยแพร่ พร้อมทั้งรู้ว่าจะเชื่อถืออย่างไร การที่พระพุทธเจ้าทรงให้หลักการไว้พวกเขาจึงนำไปปฏิบัติสำหรับดำเนินชีวิตที่ดีงามต่อไป

๓.๕.๓ การเข้าใจธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา

การเข้าใจธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นเป้าหมายที่สำคัญที่เกี่ยวกับการปรับทัศนคติของคนในสมัยพุทธกาล เพราะประชาชนโดยส่วนมากจะคุ้นเคยกับคำสอนของศาสนาพราหมณ์และศาสนาเชน หากมีความเข้าใจหลักพระพุทธศาสนาผิดพลาดหรือไม่ตรงตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ย่อมทำให้ปฏิบัติผิดอย่างแน่นอน เมื่อปฏิบัติผิดย่อมไม่ได้รับผลตามที่พระพุทธศาสนาสอนไว้ ธรรมในพระพุทธศาสนานั้นมีมากมายทั้งธรรมที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระ ธรรมที่เป็นแนวปริยัติ ธรรมที่เป็นแนวปฏิบัติและธรรมที่เป็นปฏิเวธ แต่เมื่อกล่าวโดยหลักๆ แล้วสรุปรวมอยู่ในอริยสัจ ๔ คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค

คำสอนที่คนทั่วไปมักเข้าใจคลาดเคลื่อนจากแนวพุทธคือคำสอนเรื่องวิญญาณหรือชีวะ (ชีวาตมัน) เรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม เรื่องความหลุดพ้น(โมกษะ) เพราะมีการสอนทั้งในศาสนาพราหมณ์และศาสนาเชน ดังเช่นภิกษุสาติเข้าใจผิดเรื่องวิญญาณ โดยเข้าผิดว่าวิญญาณของพระโพธิสัตว์ที่เวียนว่ายตามเกิดในชาติต่างๆ นี้แหละเป็นอัตตาและเป็นผู้เสวยผลกรรม พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงลักษณะวิญญาณตามแนวพุทธทันที เพราะถ้าปล่อยไว้ภิกษุสาติจะเข้าใจผิดและเกิดมิจฉาทิฏฐิอย่างแรงกล้า ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงวิญญาณในพระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่อย่างที่ภิกษุสาติเข้าใจ หากแต่วิญญาณในพระพุทธศาสนามีลักษณะอาศัยเหตุปัจจัยเกิดจึงมีขึ้นนั้นคืออาศัยสังขารจึงมีวิญญาณ อาศัยวิญญาณจึงมีนามรูปต่อไปตามวงจรปฏิจจสมุปบาท[๑] การเข้าใจว่าวิญญาณเป็นอัตตาเสวยผลกรรมจึงเป็นการเข้าใจผิดอย่างมาก

สำหรับเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้ทั้งบริษัท ๔ ได้เข้าใจร่วมกัน และทรงแสดงแก่อุบาลีอุบาสกให้เข้าใจว่ากรรมตามหลักพระพุทธศาสนานั้นจุดสำคัญที่สุดอยู่ที่มโนกรรม[๒] เพราะมโนกรรมมีผลต่อกายกรรมและวจีกรรม เป็นสภาวะที่สำคัญในการสั่งการให้มีการกระทำทางกายและวาจา การกระทำที่ถือว่ามีผลมากก็คือการกระทำทางมโนกรรมและประกอบด้วยเจตนา เจตนาจะเป็นตัวตัดสินว่าการกระทำนั้นดีหรือชั่ว บาปหรือบุญ

---

[๑] **ม.มู.**(ไทย)๑๒/๓๕๕-๔๐๑/๔๓๐-๔๓๔.

[๒] **ม.ม.**(ไทย) ๑๓/๖๑-๖๕/๕๕-๖๒.

หรือเป็นกลางๆ เป็นการกระทำที่มีเจตนาอ่อน หรือเจตนาแรงกล้า หากกระทำด้วยเจตนาอ่อน ผลกรรมก็ย่อมมีสภาพอ่อน หากกระทำด้วยเจตนาแรงกล้า ผลกรรมย่อมแรงกล้าไปด้วย ดังนั้น การทำความดีและความชั่ว บุญและบาปจึงถือเจตนาเป็นสำคัญและก็เป็นเรื่องของมโนกรรม

ความหลุดพ้น(โมกษะ) เป็นเป้าหมายอย่างหนึ่งที่ทุกศาสนามุ่งหวังและสอนให้สาวกของตนไปให้ถึงโมกษะนั้น วิธีการให้เข้าถึงของแต่ละศาสนามีแนวคิดและวิธีการแตกต่างกัน ศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อหลากหลาย เช่นต้องบวงสรวงอ้อนวอน ต้องอาบน้ำในแม่น้ำคงคาชำระ ต้องปฏิบัติโยคะ เป็นต้น ส่วนศาสนาเชนเชื่อว่าต้องบำเพ็ญตบะอย่างอุกฤษฏ์ จึงจะหลุดพ้นได้ ดังตัวอย่างในศาสนาพราหมณ์มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อสุนทริกภารทวาชะได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระโคดมเสด็จไปยังแม่น้ำพาหุกาเพื่อสรงน้ำหรือ การที่พราหมณ์ถามอย่างนี้ความหมายของเขาก็คือไปสรงน้ำเพื่อชำระบาปนั่นเอง พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าแม่น้ำพาหุกาจะมีประโยชน์อะไร จักทำอะไรได้ ความหมายก็คือไม่สามารถล้างบาปของมนุษย์ได้นั่นเอง พราหมณ์ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่าคนจำนวนมากถือกันว่า แม่น้ำพาหุกาให้ความบริสุทธิ์ได้ เป็นบุญสถาน คนจำนวนมากลอยบาปกรรมที่ตนทำแล้วในแม่น้ำพาหุกา

พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับสุนทริกภารทวาชพราหมณ์ด้วยพระคาถามีใจความว่า คนพาลมีกรรมชั่ว แม้จะไปยังแม่น้ำพาหุกา ท่าน้ำอธิกักกะ ท่าน้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรัสสดี ท่าน้ำปยาคะ และแม่น้ำพาหุมดี เป็นประจำ ก็ยังบริสุทธิ์ไม่ได้ แม่น้ำสุนทริกา ท่าน้ำปยาคะ แม่น้ำพาหุกา จักทำอะไรได้ จะพึงชำระคนผู้มีเวร ผู้ทำกรรมหยาบช้า ผู้มีกรรมชั่วนั้นให้บริสุทธิ์ไม่ได้เลย จากนั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสต่อไปว่า ผัคคุณฤกษ์[๑] เป็นฤกษ์ดีทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ อุโบสถเป็นวันศักดิ์สิทธิ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ วัตรปฏิบัติสมบูรณ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ มีกรรมสะอาด พราหมณ์จงอาบน้ำในศาสนาของเรานี้เถิด จงทำความปลอดภัยในสัตว์ทั้งปวงเถิด ถ้าท่านไม่พูดเท็จ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ มีความเชื่อ ไม่ตระหนี่ ท่านจะไปยังท่าน้ำคยาทำไม แม้การดื่มน้ำจากท่าน้ำคยาจักมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน[๒]

อีกตัวอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสถามสังคารวพราหมณ์ว่า ท่านเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงได้ชื่อว่ามีลัทธิถือความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ปรารถนาความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ถือการลงอาบน้ำชำระร่างกายทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้าเป็นประจำ สังครวพราหมณ์ทูลตอบว่า บาปกรรมใดที่ได้ทำเวลากลางวัน ก็ลอยบาปกรรมนั้นด้วยการอาบน้ำเวลาเย็น บาปกรรมใดที่ได้ทำเวลากลางคืน ก็ลอย

---

[๑] ผัคคุณฤกษ์ หมายถึงงานนักขัตฤกษ์ประจำเดือน ๔ ที่พราหมณ์ถือว่าผู้ที่ชำระหรืออาบน้ำวันข้างขึ้นเดือน ๔ ได้ชื่อว่าชำระบาปที่ทำมาแล้วตลอดปีได้ (**ม.มู.อ.**(ไทย) ๑/๗๕/๑๕๑.)

[๒] **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๗๕/๖๘-๖๕

บาปกรรมนั้นด้วยการอาบน้ำเวลาเช้า ข้าพระองค์เห็นอำนาจประโยชน์นี้ จึงได้ชื่อว่ามีลัทธิถือความบริสุทธ์ด้วยน้ำ

พระพุทธเจ้าตรัสเป็นคาถาว่า “บุคคลผู้ถึงเวททั้งหลายอาบในห้วงน้ำคือธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย มีท่าคือศีล ไม่ขุ่นมัว อันสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว มีตัวไม่เปียก ย่อมข้ามถึงฝั่ง”[๑] จะเห็นได้ว่าเป้าหมายของการใช้เหตุผลเพื่อให้เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นการใช้เหตุผลที่ทำให้ผู้ฟังได้เกิดปัญญา มองเห็นสิ่งที่ตนกระทำและความเชื่อของตนเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ควรละทิ้งแล้วถือเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตของตนและสังคมต่อไป

๓.๕.๔ การลดมานะและทิฏฐิ

มานะคือความถือตัว ความถือว่าตนเก่งกว่าหรือตนด้อย เป็นต้น[๒] ทิฏฐิคือความยึดมั่นถือมั่น[๓]แนวคิด ความเชื่อ หรือทฤษฎีที่บรรดาศาสดาเจ้าลัทธิสืบทอดกันมานาน และสอนผิดไปจากหลักพระพุทธศาสนา เช่น ทิฏฐิ ๑๖[๔] ทิฏฐิ ๖๒[๕] ทั้งสองอย่างนี้ถือเป็นกิเลสที่คอยกีดกันไม่ให้บรรลุสัจธรรมตามแนวพุทธ เมื่อรวมเข้ากับตัณหาท่านเรียกว่าปปัญจธรรมคือธรรมที่เป็นเหตุให้เนิ่นช้า[๖] ธรรมที่เป็นตัวดึงหน่วงไว้ไม่ให้บุคคลบรรลุธรรม หรือกางกั้นขัดขวาง เป็นอุปสรรคในการแสวงหาความหลุดพ้น มานะและทิฏฐิ

เรื่องทิฏฐินอกจากปปัญจธรรมแล้วยังเป็นสังโยชน์อย่างหนึ่งที่ต้องกำจัดออกไป โดยเฉพาะสักกายทิฏฐิ ถ้าปุถุชนมนสิการโดยไม่แยบคายพิจารณาเรื่องในอดีตกาลยาวนานว่าตนเวียนว่ายตายเกิดเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ ในอนาคตกาลยาวนานจักมีหรือจักไม่มี จักเป็นอะไร หรือว่าบัดนี้มีความสงสัยภายในตน ปรารภปัจจุบันกาลว่าตนมีอยู่หรือไม่หนอ ตนเป็นอะไรหนอ เป็นต้น เมื่อปุถุชนมนสิการโดยไม่แยบคายอย่างนี้ ทิฏฐิ(ความเห็นผิด) อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมเกิดขึ้น คือ เกิดความยึดมั่นว่า “อัตตาของเรามีอยู่” “อัตตาของเราไม่มี” “เรารู้จักอัตตาได้ด้วยอัตตา” “เรารู้จักสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาได้ด้วยอัตตา” “เรารู้จักอัตตาได้ด้วยสิ่งที่ไม่ใช่อัตตา” และ “อัตตาของเรานี้ใด เป็นผู้กล่าว เป็นผู้รู้ เสวยผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วในอารมณ์นั้น ๆ อัตตาของเรานี้นั้นเป็นสภาวะที่เที่ยง

---

[๑] **สำ.ส.**(ไทย)๑๕/๒๐๗/

[๒] มานะ ความถือตัวมีหลายประการ เช่น การยกตน การข่มผู้อื่น ศึกษารายละเอียดได้จาก **ขุ.ม.**(ไทย) ๒๙/๒๑/๕๕-๕๗.

[๓] **ขุ.ป.**(ไทย) ๓๑/๑๒๒/๑๘๘.

[๔] **ขุ.ป.**(ไทย) ๓๑/๑๒๖/๑๙๔.

[๕] **ที.สี.**(ไทย) ๙/๒๘-๕๙/๑๑-๓๘.

[๖] **ปปัญจธรรม** คือธรรมที่เป็นเหตุให้เนิ่นช้า มี ๓ อย่างคือตัณหา มานะและทิฏฐิ (**ม.ม.อ.**(ไทย)๑/๒๐๑.

ยั่งยืน มั่นคง ไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่เสมอด้วยสิ่งที่แน่นอน" ปุถุชนผู้ประกอบด้วยทิฏฐิสังโยชน์อย่างนี้และไม่ได้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า ย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขโทมนัส และอุปายาส ย่อมไม่พ้นจากทุกข์[๑]

สำหรับอริยสาวกผู้ได้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าและได้พบพระอริยะทั้งหลายมนสิการธรรมที่ควรมนสิการ อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และอาสวะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป[๒] ธรรมที่ควรมนสิการคือทุกข์(สภาวะที่ทนได้ยาก) ทุกขสมุทัย(เหตุเกิดทุกข์) ทุกขนิโรธ(ความดับทุกข์) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) เมื่ออริยสาวกนั้นมนสิการโดยแยบคายอย่างนี้ สังโยชน์ ๓ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ(ความเห็นว่าเป็นตัวของตน) (๒) วิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย) (๓) สีลัพพตปรามาส(ความถือมั่นศีลและวัตร) ย่อมสิ้นไป[๓] กล่าวได้ว่า เป้าหมายในการใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนาคือกำจัดความสงสัยคือวิจิกิจฉาอันเป็นทั้งสังโยชน์และนิวรณ์

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่าการใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก มีลักษณะแตกต่างกันเล็กน้อยในด้านเนื้อหาและวิธีการ

---

[๑] **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๑๘-๑๙/๑๙-๒๐.

[๒] **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๒๐/๒๐-๒๑.

[๓] **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๒๑/๒๑.

บทที่ ๔

วิเคราะห์ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก

ในบทนี้จะได้วิเคราะห์ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก ๘ ประเด็น คือ (๑) ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลที่ปรากฏในพระไตรปิฎกโดยภาพรวม (๒) ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กขยายไปสู่จุดใหญ่ (๓) ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบเปรียบเทียบ (๔) ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบอนุมานตนเองกับผู้อื่น (๕) ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบสมมติภาพเหตุการณ์ (๖) ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบขยายธรรมวิจิตร หรือเทศนาวิจิตร (๗) ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบกลับความหมายของคำ (๘) ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบกระบวนการ ซึ่งจะได้วิเคราะห์เป็นลำดับไป

๔.๑ วิเคราะห์ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลที่ปรากฏในพระไตรปิฎกโดยภาพรวม

๔.๑.๑ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก

การใช้เหตุผลในพระวินัยปิฎก ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าและนำเสนอไว้ในบทที่ ๓ สรุปได้ ๖ ข้อ ได้แก่ (๑) การใช้เหตุผลในการที่จะบัญญัติหรือไม่บัญญัติพระวินัย (๒) การใช้เหตุผลแบบยืนยันข้อความเดิม แต่ความหมายเปลี่ยนจากเชิงลบเป็นเชิงบวก (๓) การใช้เหตุผลเพื่อรักษาประโยชน์ของทุกฝ่าย (๔) การใช้เหตุผลด้านภาษาในการบัญญัติพระวินัย (๕) การใช้เหตุผลเชิงอุปมาอุปไมยในการบัญญัติปาราชิกทั้ง ๔ สิกขาบท (๖) การใช้เหตุผลในการขออนุญาตให้สตรีบวช จากการศึกษาทั้ง ๖ ประเด็นนี้ ปรากฏผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลดังนี้

๔.๑.๑.๑ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลในการที่จะบัญญัติหรือไม่บัญญัติพระวินัย

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธเจ้าทรงชี้ชัดว่าศาสนาของพระพุทธเจ้าที่ไม่ได้บัญญัติสิกขาบทไว้ เมื่อศาสดาปรินิพพานแล้ว ศาสนาของพระองค์ก็เสื่อมสลายไม่ตั้งมั่นอยู่นาน ส่วนศาสนาของพระพุทธเจ้าที่บัญญัติสิกขาบทไว้จะตั้งมั่นอยู่นาน จะเห็นได้ชัดเจนว่าศาสนาของพระโคดมซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ศาสนาของพระองค์ยังคงเจริญมั่นคงอยู่ในสังคมโลกนับเวลาได้ ๒๖๐๐ ปีแล้ว

ผลที่ตามมากับความมั่นคงของศาสนาที่ชัดเจนคือความสงบสุขของสังคม เมื่อพระพุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่ไปสู่สังคมใด ย่อมนำแต่ความเจริญและความสงบสุขสู่สังคมนั้น

และยิ่งไปกว่านั้นยังสร้างความมั่นให้กับฝ่ายอาณาจักรด้วย เช่น มคธรัฐ และวัชชีรัฐ เพราะผู้นำรัฐเหล่านี้ได้นำพระพุทธศาสนาไปเป็นแม่แบบในการปกครองอย่างเป็นธรรม

๔.๑.๑.๒ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบยืนยันข้อความเดิม แต่ความหมายเปลี่ยนจากเชิงลบเป็นเชิงบวก

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือการเกิดพลังศรัทธาในพระพุทธเจ้าอย่างมาก และได้เห็นความสามารถในเชิงนิรุตติศาสตร์ของพระพุทธเจ้า ที่กลับความหมายของภาษาจากความหมายที่บ่งบอกความหมายในเชิงลบ กลายเป็นความหมายเชิงบวก โดยที่พราหมณ์ไม่อาจโต้แย้ง หักร้างคืนได้ ความหมายใหม่ที่พระองค์ทรงเปลี่ยนนี้ยังเป็นเครื่องยืนยันพระพุทธคุณได้อย่างงดงาม มิใช่การเปลี่ยนเพื่อชัยชนะ แต่เปลี่ยนมาเป็นชัยชนะที่ถูกต้องกับสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นอย่างนั้นจริงๆ เช่น คำตำหนิว่า เป็นคนไม่มีรส พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า ใช่ เพราะพระองค์ละรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะได้แล้ว คือไม่มีรสแบบนี้สำหรับยึดติดให้เกิดกิเลสอีกแล้ว

๔.๑.๑.๓ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลเพื่อรักษาประโยชน์ของทุกฝ่าย

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือการมีหลักการสำหรับบัญญัติพระวินัยที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ทุกฝ่าย โดยประโยชน์นี้สรุปรวมได้ ๕ อย่างคือ (๑) ประโยชน์แก่องค์กรคือพระพุทธศาสนามั่นคง (๒) ประโยชน์ในการรักษาปกป้องคนดี และช่วยยับยั้งควบคุมคนดื้อไม่ให้กำเริบ (๓) ประโยชน์ด้านความสุขภายใน (๔) ประโยชน์ของประชาชนผู้เลื่อมใสศรัทธา และ (๕) ประโยชน์ในด้านศาสนธรรมมั่นคงโดยมีพระวินัยเป็นเครื่องมือรักษา

๔.๑.๑.๔ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลด้านภาษาในการบัญญัติพระวินัย

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือ พระพุทธศาสนามีแบบอย่างในการบัญญัติพระวินัย กล่าวคือแบบอย่างด้านภาษาที่เป็นกฎระเบียบสากล ซึ่งใช้คำที่เป็นประโยค “ย(ใด)” และประโยค “ต(นั้น) เป็นการว่า ผู้ใดก็ตามถ้าทำผิด ผู้นั้นย่อมได้รับโทษตามความผิดนั้นๆ คำว่าผู้ใดนี้ มีความหมายครอบคลุมถึงทุกรูปที่เป็นพระภิกษุผู้บวชด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจา อาจกล่าวได้ว่าภาษาพระวินัยมีลักษณะสั้นๆ ชัดเจน และมีผลในการบังคับใช้ต่อผู้กระทำผิดหรือล่วงละเมิดพระบัญญัติ นอกจากนี้ยังส่งผลโดยอ้อมคือทำให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและเจริญมั่นคงสืบมา

๔.๑.๑.๕ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลเชิงอุปมาอุปไมยในการบัญญัติปาราชิกทั้ง ๔ สิกขาบท

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือความชัดเจนของโทษหนักที่ทำผิดจากการต้องอาบัติปาราชิกทั้ง ๔ ข้อ กล่าวคือ ข้อแรกอุปมาว่าเหมือนคนถูกตัดศีรษะขาดหลุดจากคอย่อมไม่สามารถมีชีวิตต่อไปได้ ทำให้เข้าใจชัดว่าหากทำผิดเกี่ยวกับเรื่องเสพเมถุนตามที่บัญญัติไว้นี้ก็ไม่

สามารถครองสมณเพศอยู่ในพระพุทธศาสนาร่วมกับรูปอื่นๆ ต่อไปได้ ข้อที่ ๒ อุปมาเหมือนใบไม้แก่เหลืองที่หลุดจากขั้ว ข้อที่ ๓ เปรียบเหมือนศิลาที่มีความหนาได้แตกออกเป็นเสี่ยงๆ และข้อที่ ๔ เปรียบเหมือนตาลยอดด้วนที่ไม่อาจงอกงามได้อีก ซึ่งอุปมาทั้ง ๓ ข้อหลังนี้มีความชัดเจนในฐานะที่มีผลต่อผู้กระทำผิดโดยที่ผู้กระทำผิดไม่ต้องสงสัยเลยว่าตนขาดจากความเป็นภิกษุหรือไม่

๔.๑.๑.๖ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลในการขออนุญาตให้สตรีบวช

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือสตรีได้โอกาสเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นโอกาสที่สำคัญที่เหล่าสตรีได้แสดงให้เห็นศักยภาพของตนในการบรรลุธรรม การทำงานด้านศาสนาและเป็น ๑ ในบริษัท ๔ ของพระพุทธเจ้า ผู้ทำงานเผยแผ่ธรรมเคียงคู่กับบุรุษ และยังส่งผลให้กำลังศาสนทายาทของพระพุทธศาสนามีมากมาย และสามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้ทุกระดับ เหตุผลที่พระอานนท์ยกมาเป็นข้อพิจารณาคือความสามารถของสตรีในการบรรลุธรรม นับว่าเป็นหลักสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นความเป็นพุทธะที่มีจิตของทุกคน และผลที่ตามมาอีกอย่างคือการยอมรับกำลังและความสามารถของเหล่าสตรีที่ชาวอินเดียโบราณไม่ควรปิดกั้นให้อยู่ภายใต้ความครอบงำของเหล่าบุรุษ จะเห็นได้จากสติปัญญาและความสามารถของพระนางปชาบดีโคตมีได้แสดงให้เห็นด้านความละเอียดอ่อนในการแนะนำให้พระพุทธเจ้าบัญญัติพระวินัยที่เหมาะสมกับสตรี การดำเนินชีวิตของสตรีในฐานะนักเผยแผ่ศาสนาควรดำรงอย่างไร เหล่านี้พระนางได้มีบทบาทที่ชาวพุทธทั้งหลายไม่อาจปฏิเสธได้

๔.๑.๒ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก

การใช้เหตุผลในพระวินัยปิฎก ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าและนำเสนอไว้ในบทที่ ๓ สรุปได้ ๕ กลุ่มคัมภีร์ ได้แก่ (๑) การใช้เหตุผลในทีฆนิกาย การใช้เหตุผลในมัชฌิมนิกาย การใช้เหตุผลในสังยุตตนิกาย การใช้เหตุผลในอังคุตตรนิกาย และการใช้เหตุผลในขุททกนิกาย จากการศึกษาทั้ง ๕ กลุ่มคัมภีร์ ปรากฏผลที่เกิดจากการใช้เหตุผล ดังนี้

๔.๑.๒.๑ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลที่ปรากฏในทีฆนิกาย มี ๑๑ ลักษณะ ได้แก่ (๑)การใช้เหตุผลเชิงประจักษ์ในสามัญญผลสูตร (๒) การใช้เหตุผลเชิงทดลองลดทอนคุณสมบัติภายนอกเหลือคุณสมบัติภายใน (๓) การใช้เหตุผลเกี่ยวกับอภิสัญญานิโรธ (๔) การใช้เหตุผลเชิงเปรียบเทียบเพื่อตอบปัญหาเรื่องอัตตาถาวร (๕) การใช้เหตุผลเชื่อมโยงกับความเป็นจริงเกี่ยวกับการได้อัตตภาพ ๓ อย่าง (๖) การใช้เหตุผลแก้มิจฉาทิฏฐิของโลหิจจพราหมณ์ (๗ การใช้เหตุผลเพื่อตอบปัญหาเรื่องทางและมิใช่ทาง (๘) การใช้เหตุผลเชิงอุปมาอุปไมยของพระกุมารกัสสปะ (๙) การใช้เหตุผลเชิงวาทะกับผู้ที่ต้องการให้พระพุทธเจ้าแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ (๑๐) การใช้เหตุผลตอบ

ปัญหาเรื่องลัทธิกีดกันตบะ(ตโปชิคุจฉาวาท) (๑๑) การใช้เหตุผลโดยการอนุมานจากสิ่งประจักษ์ไปสู่สิ่งที่ไม่ประจักษ์

๑)ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลเชิงประจักษ์ในสามัญญผลสูตร

ผลจากการใช้เหตุผลครั้งนี้แบ่งออกเป็น ๓ อย่าง คือ (๑) ความเข้าใจหลักสามัญญผลในพระพุทธศาสนา (๒) ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย (๓) การสำนึกผิดในสิ่งที่ตนกระทำ ผลทั้ง ๓ อย่างนี้ ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าพระเจ้าอชาตศัตรูทรงเข้าใจผลที่ประจักษ์ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอย่างชัดเจน เช่น เรื่องทาสและกรรมกรของพระราชามาบวช เมื่อปฏิบัติดีปฏิบัติชอบย่อมเป็นที่กราบไหว้ของประชาชนทุกคน นี้คือผลที่เห็นได้ชัดและเกิดขึ้นในปัจจุบัน ผลข้อ ๒ คือความเลื่อมใสพระรัตนตรัย ข้อนี้เห็นได้จากการสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าและในตอนท้ายของพระสูตร พระเจ้าอชาตศัตรูทรงแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต และผลข้อ ๓ มีข้อความที่พระเจ้าอชาตศัตรูสำนึกผิดและสารภาพความผิดของตนที่ได้ฆ่าพระราชบิดา และสิ่งที่สำคัญที่เป็นผลสืบเนื่องคือพระเจ้าอชาตศัตรูทรงรับเป็นองค์ศาสนูปถัมภ์ในการทำปฐมสังคายนา

๒) การใช้เหตุผลเชิงทดลองลดทอนคุณสมบัติภายนอกเหลือคุณสมบัติภายใน

ผลจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือความเข้าใจเรื่องคุณสมบัติภายนอกและภายใน กล่าวคือโสณทัณฑพราหมณ์ได้เข้าใจคุณสมบัติภายนอกเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดโดยระบบสังคมที่ถือวรรณะ และคุณสมบัติภายในคือศีลและปัญญา เป็นคุณสมบัติที่เกิดจากการพัฒนาตนและเป็นสิ่งที่สากลใช้เป็นเกณฑ์มาตรฐานวัดความเป็นคนดีและคนไม่ดีได้ ซึ่งผลโดยอ้อมที่ตามมาอีกคือเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนระบบวรรณะ และได้เสนอแนวทางปฏิบัติให้วัดความเป็นคนดีหรือคนชั่วที่ศีลและปัญญา โดยที่ศีลเป็นคุณธรรมที่เน้นความประพฤติของคน ส่วนปัญญาเป็นคุณธรรมใช้ควบคุมชำระให้ศีลบริสุทธิ์ เมื่อศีลบริสุทธิ์แล้วศีลย่อมชำระปัญญาให้บริสุทธิ์เหมือนกัน

๓) การใช้เหตุผลเกี่ยวกับอภิสัญญานิโรธ

ผลจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือ ความเข้าใจเรื่องสัญญาที่เป็นอนัตตา สัญญามีเหตุมีปัจจัยในการเกิดและดับ กล่าวคือสัญญาบางอย่างเกิดเพราะการศึกษา สัญญาบางอย่างดับเพราะการศึกษา นั่นคือสัญญาของภิกษุผู้ปฏิบัติชอบ มีศีลสมบูรณ์ พิจารณาเห็นนิวรณ์ที่ตนละได้แล้วเกิดความเบิกบานใจ เกิดปีติ กายสงบ มีความสุข จิตตั้งมั่นสงัดจากกามและอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌานอันมีวิตกวิจาร ปีติและสุขเกิดจากวิเวก กามสัญญาที่มีอยู่ก่อนจะดับไป สัญญาอันละเอียดมีปีติและสุขเกิดจากวิเวกจะเกิดแทน จึงเป็นการแสดงให้เห็นเด่นชัดว่า สัญญามีเหตุมีปัจจัยในการเกิดและการดับตามที่กล่าวสรุปนี้ แม้ในสัญญาอันละเอียดที่สูงขึ้นไปตั้งแต่ทุติยฌานจนถึงวิญญาณัญจายตนก็มีลักษณะเกิดและดับเหมือนกัน ซึ่งความเชื่อ(ทิฏฐิ)ของสมณพราหณ์ ๔ กลุ่มจึงไม่ถูกต้อง

๔) การใช้เหตุผลเชิงเปรียบเทียบเพื่อตอบปัญหาเรื่องอัตตาถาวร

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือการขาดหลักฐานยืนยันเกี่ยวกับอัตตาถาวร เมื่อไม่มีหลักฐานยืนยันก็แสดงให้เห็นว่าเป็นความเชื่อ(ทิฏฐิ) ที่ไม่น่าเชื่อถือและเลื่อนลอย เปรียบเหมือนชายหนุ่มหลงรักหญิงสาวในชนบทและไม่เคยเห็นหน้ากัน เมื่อถูกคนถามถึงหน้าตาหญิงสาว เขาย่อมไม่สามารถตอบได้ว่าหญิงสาวมีหน้าตาอย่างไร และเปรียบเหมือนคนสร้างบันไดขึ้นสู่ปราสาทที่ทางสี่แพร่ง ทั้งที่ไม่รู้ว่าปราสาทอยู่ทิศใด จึงเห็นได้ว่าอัตตาถาวรที่สมณพราหมณ์มีความเชื่อถือสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคนเป็นสิ่งที่ไม่มีหลักฐาน เป็นสิ่งที่ไม่มี เป็นเพียงแนวคิดความเชื่อเท่านั้น

๕) การใช้เหตุผลเชื่อมโยงกับความเป็นจริงเกี่ยวกับการได้อัตตภาพ ๓ อย่าง

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือการแสดงให้เห็นถึงพระปัญญาของพระพุทธเจ้าที่ทรงทราบอัตตภาพ ๓ อย่างเป็นอย่างดี เปรียบเหมือนบุรุษทำบันไดขึ้นปราสาทที่ใต้ปราสาทนั่นเอง ทรงทราบวิธีการได้อัตตภาพ ๓ อย่าง และอัตตภาพ ๓ อย่างเป็นสมมติบัญญัติจะต้องละทิ้ง พระพุทธเจ้าทรงสรุปว่าในเวลาที่มีการได้อัตตภาพที่หยาบ ก็ไม่นับว่ามีการได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจและการได้อัตตภาพที่ไม่มีรูป มีเพียงการได้อัตตภาพที่หยาบเท่านั้น... เปรียบเหมือนนมสดมาจากแม่โค นมส้มมาจากนมสด เนยข้นมาจากนมส้ม เนยใสมาจากเนยข้น หัวเนยใสมาจากเนยใส ในเวลาที่ยังเป็นนมสด ก็ไม่นับว่าเป็นนมส้ม ไม่นับว่าเป็นเนยข้น ไม่นับว่าเป็นเนยใส ไม่นับว่าเป็นหัวเนยใส ยังเป็นนมสดเท่านั้น ... ในเวลาที่เป็นหัวเนยใส ไม่นับว่าเป็นนมสดเป็นต้น เรื่องนี้ก็เช่นกัน นี้เป็นโลกสมัญญา (ชื่อที่ชาวโลกใช้เรียก) เป็นโลกนิรุตติ (ภาษาของชาวโลก) เป็นโลกโวหาร (โวหารของชาวโลก) เป็นโลกบัญญัติ (บัญญัติของชาวโลก) ซึ่งตถาคตก็ใช้อยู่แต่ไม่ยึดถือ

๖) การใช้เหตุผลแก้มิจฉาทิฏฐิของโลหิจจพราหมณ์

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือ โลหิจจพราหมณ์เปลี่ยนความเชื่อจากมิจฉาทิฏฐิเป็นสัมมาทิฏฐิและแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต พร้อมทั้งสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่ท่านพระโคดม ข้าพระองค์กำลังจะตกเหวคือนรก แต่ท่านพระโคดมช่วยฉุดให้กลับขึ้นมายืนอยู่บนที่มั่น เปรียบเหมือนคนผู้หนึ่งคว้าผมของอีกคนหนึ่งซึ่งกำลังจะตกเหวแล้วฉุดให้กลับขึ้นมายืนอยู่บนที่มั่น” นอกจากนี้แล้วศิษย์ของเขามากมายและประชาชนที่เชื่อตามโลหิจจพราหมณ์ก็ได้เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาด้วย

๗) การใช้เหตุผลเพื่อตอบปัญหาเรื่องทางและมิใช่ทาง

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือการรู้จักทางไปพรหมโลกตามแนวคำสอนพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการอุปมาอุปไมยเข้ามาช่วยในการอธิบาย ทรงเปรียบเทียบให้เห็นคุณธรรมของพราหมณ์กับพรหม และเปรียบเทียบให้เห็นคุณธรรมของภิกษุกับพรหม ซึ่งในที่นี้พระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่าพระภิกษุในพระพุทธศาสนานี้แหละมีคุณธรรม

เทียบเท่ากับพรหม อันเป็นการยกย่องสรรเสริญพระสงฆ์สาวกของพระองค์ตามคุณธรรมที่ได้ปฏิบัติจริง

๘) การใช้เหตุผลเชิงอุปมาอุปไมยของพระกุมารกัสสปะ

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือเจ้าปายาสิเปลี่ยนแนวคิดความเชื่อจากมิจฉาทิฏฐิมาเป็นสัมมาทิฏฐิ และได้แบบอย่างในการสนทนาถามตอบปัญหา การใช้ปฏิภาณไหวพริบของพระสงฆ์ที่แสดงความสามารถทางปัญญายกเหตุผลมาโต้แย้งความเชื่อเดิมของเขาจนเจ้าปายาสิกลายเป็นสัมมาทิฏฐิกบุคคล โดยเชื่อว่าโลกอื่นมี โอปปาติกะมีและผลวิบากแห่งกรรมดีและกรรมชั่วมี การที่จะทำให้เป็นสัมมาทิฏฐิกบุคคลได้นี้ต้องใช้อุปมา ๙ ข้อ ส่วนอีก ๕ ข้อเป็นการสอนเจ้าปายาสิให้สละทิฏฐิเดิมอย่างสิ้นเชิง

๙) การใช้เหตุผลเชิงวาทะกับผู้ที่ต้องการให้พระพุทธเจ้าแสดงอิทธิปาฏิหาริย์

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้มี ๒ อย่างคือ (๑) นักบวชนอกศาสนาชื่อภัคควโคตรปริพาชกเลื่อมใสพระพุทธเจ้า (๒)สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรหนีไปจากพระธรรมวินัยเพราะแพ้การโต้วาทะอันมีเหตุผลของพระพุทธเจ้าถึง ๔ ครั้ง คือครั้งที่ ๑ วาทะที่มีเหตุผลเกี่ยวกับการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ว่าไม่เป็นไปเพื่อการดับทุกข์ ครั้งที่ ๒ การพยากรณ์คติหลังการตายของนักบวชเปลือยชื่อโกรักขัตติยะ ซึ่งเป็นการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรต้องการให้คำพยากรณ์ผิดไป จึงไปแนะนำนักบวชเปลือยบริโภคอาหารแต่พอดี แต่เหตุการณ์ก็ได้เป็นไปตามที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ทุกอย่าง ครั้งที่ ๓ การพยากรณ์คติหลังการตายของนักบวชเปลือยชื่อกฬารมัชฌกะ ผู้มีลาภมากและยศมาก ครั้งที่ ๔ การท้าทายให้พระพุทธเจ้าแสดงอิทธิปาฏิหาริย์แข่งกันกับนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร เมื่อถึงเวลาแข่งขันจริงๆ ปาฏิกบุตรไม่สามารถแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้ดังคำท้าทาย และครั้งนี้ภัคควโคตรปริพาชกเลื่อมใสพระพุทธเจ้าและแสดงความคิดเห็นว่า แม้ว่าตนเองจะมีแนวความคิดต่างกัน(ทิฏฐิ) จากพระพุทธเจ้า แต่ก็จะรักษาความเลื่อมใสไว้ให้ดี

๑๐) การใช้เหตุผลตอบปัญหาเรื่องลัทธิกีดกันตบะ(ตโปชิคุจฉาวาท)

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือ การทำให้นิโครธปริพาชกยอมรับว่าลัทธิกีดกันตบะ (ตโปชิคุจฉาวาท) เป็นลัทธิที่ไม่บริสุทธิ์และตนเองเป็นคนโง่ที่ท้าทายสบประมาทพระพุทธเจ้าและพระพุทธเจ้าทรงแสดงการกีดกันบาปโดยการแสดงสังวร ๔ คือไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่พูดเท็จและไม่เสพกามคุณและทรงแสดงยอดและแก่นของตบะแนวพุทธคือสังวร ๔ และบุพเพนิวาสานุสติญาณตลอดสังวัฏฏกัปป์และวิวัฏฏกัปป์ ซึ่งเป็นการโต้แย้งกับตบะ ๔ อย่างของเชน คือ การเปลือยกาย การทรมานร่างกาย การไม่ดื่มน้ำเย็น และการอาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง

๑๑) การใช้เหตุผลโดยการอนุมานจากสิ่งประจักษ์ไปสู่สิ่งที่ไม่ประจักษ์

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือการได้รู้จักวิธีการอนุมานพระพุทธเจ้าในปัจจุบัน ในอนาคตและในอดีต ของพระสารีบุตร ซึ่งเป็นการอนุมานจากสิ่งที่เห็นไปหาสิ่งที่ไม่เห็น อนุมานจากหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าในปัจจุบันทรงละได้ ทรงปฏิบัติและทรงเจริญ อันได้แก่ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ มีสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น ตลอดจนถึงเทศนาเรื่องการแสดงฤทธิ์ที่เป็นอริยะและไม่เป็นอริยะ ผลในครั้งนี้หากพิจารณาอีกแง่หนึ่งเป็นการแสดงให้เห็นสติปัญญาของพระอัครสาวกที่มีความสามารถอย่างสูงจนกระทั่งพระพุทธเจ้าตรัสว่าพระสารีบุตรกล่าวอาสภิวาจา(วาจาอย่างองอาจ) ซึ่งพระพุทธเจ้าไม่ทรงยกย่องใครง่ายๆ การที่พระองค์ทรงยกย่องอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าพระสารีบุตรมีความสามารถและการอนุมานของพระสารีบุตรเป็นวิธีการที่ดีเพราะมีหลักโพธิปักขิยธรรมเป็นหลักแห่งการอนุมาน

๔.๑.๒.๒ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลในมัชฌิมนิกาย

๑) การใช้เหตุผลตอบปัญหาการปฏิบัติกายภาวนาและจิตภาวนา การเป็นคนหลงและไม่หลง

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือการได้ความรู้และเข้าใจหลักการปฏิบัติกายภาวนาและจิตภาวนาตามแนวพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าและพระสาวกต่างได้รับการอบรมด้านกายภาวนาและจิตภาวนาแล้วจึงไม่ถูกสุขเวทนาและทุกขเวนาครอบงำไม่ว่าสุขและทุกข์จะเกิดขึ้นทางกายและทางใจ พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า กายภาวนาและจิตภาวนาของสมณพราหมณ์นอกพระธรรมวินัยนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง นิครนถ์ทั้งหลายยังไม่รู้กายภาวนาและจิตภาวนา ส่วนในประเด็นเกี่ยวกับการเป็นคนหลงและไม่หลงนั้น ไม่ได้อยู่ที่การปูสังฆาฏิ ๔ ชั้น นอนตะแคงข้างขวา แต่ขึ้นอยู่กับการละอาสวะทั้งหลายต่างหาก สุดท้ายสัจจกะ นิครนถบุตรเลื่อมใสและสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ไม่โกรธ แม้ว่าจะถูกถามกระทบกระเทียบ มีใบหน้าผ่องใสอยู่เสมอ

๒) การใช้เหตุผลแบบวิภัชชวาทตอบปัญหาเรื่องวิญญาณ

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือการได้ทราบเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดวิญญาณตามแนวพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน โดยวิญญาณที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงคือวิญญาณที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ พระองค์ทรงจำแนกเรื่องวิญญาณเปรียบเทียบไฟกับวัสดุมีไม้ เป็นต้นว่าเมื่อไฟติดกับเชื้อหรือวัสดุชนิดใด ก็เรียกไฟตามชื่อวัสดุนั้นๆ เช่น ไฟที่ติดไม้ เรียกว่าไฟไม้ เป็นต้น การตอบปัญหานี้เป็นแบบวิภัชชวาทผสมกับอุปมาอุปไมย อธิบายเหตุปัจจัยตามแนวปฏิจจสมุปบาทและทรงแสดงว่าสาติภิกษุเป็นผู้ติดอยู่ในข่ายคือตัณหาและกองแห่งตัณหาใหญ่

การแสดงเหตุปัจจัยแห่งการเกิดวิญญาณในพระสูตรนี้ เป็นการแสดงจุดยืนของพระพุทธศาสนาในเรื่องอนัตตา ซึ่งวิญญาณเป็นส่วนหนึ่งของขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ทั้งหมดนี้มีลักษณะตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์

๓) การใช้เหตุผลเชิงความคิดเพื่อค้นหาวิธีการตรัสรู้

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือการได้หลักคิดในการบำเพ็ญเพียรเพื่อการตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธ เป็นหลักคิดที่สำคัญต่อการศึกษาและปฏิบัติของพระพุทธศาสนา หากพระพุทธเจ้าทรงทรมานร่างกายจนบรรลุธรรม พุทธบริษัทก็คงต้องบำเพ็ญเพียรเพื่อการบรรลุธรรมที่ไม่ต่างจากสาวกของศาสนาเชน หรือไม่ก็อาจทรมานมากกว่าก็เป็นได้ แต่เมื่อพระองค์ทรงเปลี่ยนแนวคิดและทรงหันมาใช้วิธีการค้นหาตามแบบมัชฌิมาปฏิปทา คือเดินทางสายกลาง ในที่สุดพระองค์ทรงได้บรรลุอมตธรรมสูงสุดตามที่ทรงมุ่งหวัง และเป็นการพิสูจน์ให้เห็นว่ามนุษย์สามารถบรรลุความสุขได้ด้วยความสุข ซึ่งเป็นการหักล้างแนวคิดของศาสนาเชนที่ว่า “บุคคลจะไม่ประสบความสุขด้วยความสุข แต่จะประสบความสุขได้ด้วยความทุกข์เท่านั้น” ลงได้อย่างสิ้นเชิง ดังนั้นการปฏิบัติธรรมตามแนวพระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นมัชฌิมาปฏิปทาที่ไม่สุดโต่งไปข้างทรมานตนเองเกินไป และไม่หมกมุ่นกามคุณเกินไป

๔) การใช้เหตุผลในการตอบปัญหาเกี่ยวกับผลของกรรม

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือการเข้าใจหลักการทำกรรมและผลของกรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งครอบคลุมถึงเรื่องผลแห่งบุญและบาปที่มนุษย์จะต้องได้รับหรือเสวยผลแห่งบุญและบาปนั้น ศิษย์ของนิครนถ์อ้างเหตุผลว่า พืชพันธุ์ทั้งหลายต่างอาศัยแผ่นดินจึงมีความเจริญงอกงาม การงานทั้งหลายต้องอาศัยแผ่นดิน มนุษย์ที่ประกอบด้วยขันธ์ ๕ มีขันธ์นี้แหละเป็นอัตตาจึงจะประสบบุญและบาปได้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นว่า การคิดอย่างนั้นไม่ใช่เพราะมนุษย์ไม่มีอำนาจในอัตตา ไม่สามารถสั่งการว่าห้ามเกิดแก่เจ็บตาย การไม่มีอำนาจสั่งการให้ขันธ์ ๕ เป็นไปอย่างที่เราต้องการนี้ แสดงให้เห็นว่าขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา ในที่สุดสัจจกะนิครนถบุตรยอมรับคำสอนที่มีเหตุผลของพระพุทธเจ้า และเลื่อมใสในพระรัตนตรัย

๔.๑.๒.๓ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลสังยุตตนิกาย

๑) เหตุผลในการตัดสินลักษณะคนว่าเป็นอรหันต์

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือได้เกณฑ์ด้านคุณธรรมมาเป็นเครื่องตัดสินบุคคลว่าเป็นพระอรหันต์ ซึ่งมีทั้งหมด ๔ เกณฑ์คือ ศีล สังเกตได้จากการอยู่ร่วมกัน ความสะอาดสังเกตได้จากการเจรจา การใช้โวหาร กำลัง สังเกตได้จากคราวมีภยันตราย และปัญญา สังเกตได้จากการสนทนา ต่างจากเกณฑ์ตัดสินของนักบวชภายนอกศาสนาที่ตัดสินที่บุคลิกลักษณ์ เช่น มีขนรักแร้ เล็บ และขนยาว เป็นต้น

๒) เหตุผลในการตัดสินบุคคลอยู่ที่การกระทำเปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือ ได้เกณฑ์ตัดสินบุคคลว่าขึ้นอยู่กับการกระทำโดยพระองค์เปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ ให้เห็นภาพชัดเจน ดังตัวอย่างตามตารางสรุปข้างล่างดังนี้

สรุปบุคคล ๔ จำพวกและการกระทำ

ลำดับ	บุคคล	ความหมาย	อุปมา
๑	บุคคลผู้มืดมาและมืดไป *(ตโมตมปรายโน)*	คนเกิดจากตระกูลต่ำ มีจัณฑาลเป็นต้น ยากจน...ประพฤติทุจริตทางกาย วาจาและใจ ตายแล้วตกนรก..	คนออกจากที่มืดสู่ความมืด
๒	บุคคลผู้มืดมาแต่สว่างไป *(ตโมโชติปรายโน)*	คนเกิดจากตระกูลต่ำ ยากจน... ประพฤติสุจริตทางกาย วาจาและใจ ตายแล้วไปสู่สุคติโลกสวรรค์	คนที่ขึ้นจากแผ่นดินสู่บัลลังก์
๓	บุคคลผู้สว่างมาแต่มืดไป *(โชติตมปรายโน)*	คนที่เกิดจากตระกูลสูงมีขัตติยะเป็นต้น แต่ประพฤติทุจริตทางกาย วาจาและใจ ตายแล้วตกนรก	คนลงจากบัลลังก์สู่พื้นดิน หรือจากพื้นดินสู่ที่มืด
๔	บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป *(โชติโชติปรายโน)*	คนเกิดจากตระกูลสูงมีขัตติยะเป็นต้น และประพฤติสุจริตทางกาย วาจาและใจ ตายแล้วไปสู่สุคติโลกสวรรค์	คนก้าวไปด้วยดีจากบัลลังก์สู่บัลลังก์

นอกจากนี้ยังมีเปรียบเทียบบุคคลกับมะม่วงมะสุกและมะม่วงดิบ สักการะย่อมฆ่าบุรุษชั่วเหมือนผลกล้วยฆ่าต้นกล้วย เป็นต้น

๓) เหตุผลในการตัดสินพระทัยแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือ ได้เกณฑ์เปรียบเทียบบุคคลที่จะรับฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ๓ จำพวก ต่างก็มีอินทรีย์และมีกิเลสมากน้อยแตกต่างกัน กล่าวคือบุคคลที่เหมือนกอบัวและดอกบัวที่กำลังเจริญงอกงามแต่ยังจมอยู่ในน้ำ ต้องรอระยะเวลาในการเจริญเติบโตต่อไป บุคคลที่เหมือนกอบัวและดอกบัวที่อยู่เสมอน้ำ มีระยะเวลาใกล้จะเปล่งบานในไม่ช้า และบุคคลที่เหมือนกอบัวและดอกบัวที่พ้นจากน้ำแล้ว พร้อมที่จะรับแสงอาทิตย์และเปล่งบาน

การเปรียบเทียบบุคคลกับบัวนี้เป็นหลักสำคัญที่แสดงให้เห็นพระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้าในการแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ เมื่อพระองค์ทรงมีแนวคิดจะโปรดสัตว์อย่างนี้แล้ว พระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงก็มีหลากหลายและปรับให้เหมาะสมกับจริต อุปนิสัยของบุคคล ทำให้เวไนยสัตว์ได้รับธรรมอย่างทั่วกัน

นอกจากนี้ ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย ยังมีผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลในหลักคำสอนที่สำคัญคือ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลในการแสดงอริยสัจ ๔ และความเป็นเหตุเป็นผลในอริยสัจ ๔ ซึ่งได้แก่ ทุกข์ เป็นการแสดงให้เห็นผล สมุทัยเป็นเป็นการแสดงให้เห็นเหตุ สภาวะที่เป็นเหตุนิโรธ เป็นการแสดงให้เห็นผล สภาวะที่เป็นผล และมรรค ข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุให้บรรลุผลคือนิโรธ

ความเป็นเหตุเป็นผลในไตรลักษณ์ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือ ความเป็นเหตุเป็นผลคือ ขันธ์ ๕ เป็นสภาพที่เกิดจากการปรุงแต่งคืออาศัยธาตุ ๔ ที่เป็นวัตถุ มีดิน น้ำ ไฟ และลม และที่เป็นนามคือวิญญาณ มาประกอบกันจึงเกิดขึ้น ความที่ขันธ์ ๕ อาศัยสิ่งที่ว่ามานี้เรียกว่ามีเหตุเกิด จึงเกิดผลคือขันธ์ ๕ พระพุทธเจ้าทรงทรงซักถามภิกษุปัญจวัคคีย์ในเชิงเหตุผลอย่างนี้ตั้งแต่รูปขันธ์จนถึงวิญญาณขันธ์ ซึ่งก็ได้คำตอบว่า ขันธ์ ๕ ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์คือมีลักษณะไม่เที่ยงเป็นทุกข์และไม่ใช่ตัวตน

การตอบแบบจำแนกขันธ์ ๕ ตามหลักไตรลักษณ์ ก็คือการอธิบายขันธ์ ๕ ซึ่งตกอยู่ในกฎของความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทั้งในอดีตปัจจุบันและอนาคต ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “รูปที่เป็นอดีตและอนาคต ไม่เที่ยง... รูปที่เป็นอดีตและอนาคต เป็นทุกข์...รูปที่เป็นอดีตและอนาคต เป็นอนัตตา ฯลฯ วิญญาณที่เป็นอดีตและอนาคต เป็นอนัตตา ไม่จำต้องกล่าวถึงวิญญาณที่เป็นปัจจุบันเลย”[๑] จะเห็นได้ว่า ขันธ์ ๕ ในกาลทั้งสามมีความไม่เที่ยง แปรผันไป เป็นทุกข์ทนอยู่สภาพเดิมไม่ได้ และเป็นอนัตตา ไม่มีอำนาจบังคับอะไรได้ การตอบแบบจำแนกขันธ์ ๕ ตามหลักไตรลักษณ์นี้ ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ที่บอกถึงภาพรวมแห่งคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมด เมื่อมีผู้มาถามทำนองนี้พระพุทธเจ้าทรงตอบคำถามของผู้ที่ต้องทราบคำสอนและวิธีการสอนของพระองค์ แม้พระสาวกก็ตอบในทำนองเดียวกัน ดังเช่น พระมหาโกฏฐิตะถามพระสารีบุตรว่า ธรรมเหล่าไหนที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยบคาย พระสารีบุตรตอบว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้แหละที่ควรมนสิการโดยแยบคาย คือพิจารณาโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา เมื่อมนสิการโดยแยบคายอย่างนี้พึงทำให้แจ้งโสดาปัตติผลจนกระทั่งอรหัตตผล และธรรมนี้ก็เป็นสุขวิหารธรรมของพระอรหันต์ด้วย[๒] นอกจากนี้ยังจำแนกขันธ์ ๕ ออกเป็นอายตนะภายในภายนอกอย่างละ ๖ และเชื่อมโยงกับอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นหลักปฏิบัติเพื่อการดับทุกข์ในพระพุทธศาสนา

การใช้เหตุผลสำหรับบอกถึงแก่นพระพุทธศาสนา ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือได้หลักการปฏิบัติเกี่ยวกับพระนิพพานอย่างชัดเจน คือ

---

[๑] **สำ.ข.**(บาลี) ๑๗/๙-๑๑/๑๖-๑๗, **สำ.ข.**(ไทย) ๑๗/๙-๑๑/๒๔-๒๖.

[๒] **สำ.ข.**(บาลี) ๑๗/๑๒๒/๑๓๒-๑๓๓, **สำ.ข.**(ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๕-๒๑๖.

(๑)ธรรมชาติที่ไม่เกิดคือนิพพานมีอยู่

(๒) ถ้าธรรมชาติที่ไม่เกิดคือนิพพาน ไม่มี ก็จะไม่ปรากฏภาวะที่สลัดออกจากธรรมชาติที่เกิดแล้ว(คือสังสารวัฏ)

(๓) เพราะธรรมชาติที่ไม่เกิดคือนิพพาน มีอยู่

(๔) เพราะฉะนั้นจึงปรากฏภาวะสลัดออกจากธรรมชาติที่เกิดแล้ว(คือสังสารวัฏ)

การใช้เหตุผลในหลักอิทัปปัจจยตาและปฏิจจสมุปบาท ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือได้หลักการอันเป็นแม่บทเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาทแบบย่อและพิสดาร ดังนี้

เมื่อสิ่งนี้มี(เหตุ)	สิ่งนี้จึงมี(ผล)
เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น(เหตุ)	สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น(ผล)
เพราะสิ่งนี้ไม่มี(เหตุ)	สิ่งนี้จึงไม่มี(ผล)
เพราะสิ่งนี้ดับ(เหตุ)	สิ่งนี้จึงดับ(ผล)

หลักอิทัปปัจจยตาแบบย่อนี้ครอบคลุมปฏิจจสมุปบาทแบบพิสดาร กล่าวคือสายเกิดทุกข์เริ่มตั้งแต่เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยสังขารจึงมี...กองทุกข์ทั้งมวลเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ นี้เรียกว่า ***สมุทยวาร*** ส่วนสายดับทุกข์ เริ่มจากเพราะอวิชชาขาดับ สังขารจึงดับ...ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลมีด้วยอาการอย่างนี้ นี้เรียกว่า***นิโรธวาร*** หลักการนี้ยังสามารถนำไปอธิบายเรื่อง กรรมและปฏิสนธิวิญญาณได้อีก เช่น การสืบต่อแห่งกรรมเป็นไปในลักษณะสันตติ กระบวนการสันตติแสดงให้เห็นในรูปของขันธ์ ๕ โดยเริ่มตั้งแต่องค์ประกอบแห่งการเกิดในครรภ์มารดาคือมารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดูคือมีไข่(ovum)ที่อยู่ในสภาพพร้อมจะผสมกับเชื้อ(sperm)ของบิดา และมีปฏิสนธิวิญญาณมาเกิด ปฏิสนธิวิญญาณนี้เองที่นำผลกรรมมาเกิดด้วยหรือจะเรียกว่ากรรมได้สืบทอดส่งผลมากับปฏิสนธิวิญญาณ ถ้าปฏิสนธิวิญญาณไม่มาเกิดนามรูปก็เกิดขึ้นไม่ได้ สิ่งที่ผลักดันให้วิญญาณไปเกิดในคติภพภูมิไหนอย่างไรนั้นก็คือกรรม หรือที่เรียกในหลักปฏิจจสมุปบาทก็คือสังขาร ดังนั้นเราจึงศึกษาวิธีการตอบปัญหาเรื่องกรรมและอนัตตาได้จากหลักปฏิจจสมุปบาท การตอบแบบจำแนกขันธ์ ๕ ตามหลักปฏิจจสมุปบาทคือการแสดงให้เห็นว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์อย่างไร เหตุเกิดมาจากไหน ซึ่งมีความละเอียดมาก เพราะเป็นการแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างขันธ์ ๕ กับปฏิจจสมุปบาท ในขณะเดียวกันก็ทำให้มองเห็นกระบวนการให้เกิดกรรม และเห็นไตรลักษณ์ไปด้วย

๔.๑.๒.๔ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลในอังคุตตรนิกาย

๑) การใช้เหตุผลตอบปัญหาเรื่องสุขและทุกข์มีสาเหตุมาจากอะไร

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้ คือ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่มีลักษณะที่ใครๆ ข่มไม่ได้ หรือมาตำหนิไม่ได้ คือ ธาตุ ๖ ผัสสายตนะ ๖ มโนปวิจาร ๑๘ และอริยสัจ ๔ ธาตุ

๖ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ วิญญาณธาตุ ผัสสายตนะ ๖ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน มโนปวิจาร ๑๘ สำหรับอริยสัจ ๔ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าเพราะถือมั่นธาตุ ๖ สัตว์จึงก้าวลงสู่ครรภ์ เมื่อมีการก้าวลงสู่ครรภ์ นามรูปจึงมี จากนั้นก็จะเกิดสฬายตนะ ผัสสะ เวทนา กระบวนการเกิดอย่างนี้พระพุทธศาสนาบัญญัติเรียกว่าทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ซึ่งจะเกิดแก่บุคคลผู้เสวยอารมณ์อยู่

๒) การใช้เหตุผลในกาลามสูตร หรือเกสปุตติสูตร

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลครั้งนี้คือชาวกาลามะได้แนวทางปฏิบัติสรุปได้ ๕ ชุดคือ (๑) หลักการอย่าปลงใจเชื่อ ๑๐ (๒) หลักพิจารณาละธรรมที่เป็นอกุศล (๓) หลักพิจารณาเข้าถึงธรรมที่เป็นกุศล (๔) หลักอัปปมัญญา ๔ มีการแผ่เมตตาอย่างไม่มีประมาณ เป็นต้น (๕) หลักความเบาใจ ๔ ประการ ซึ่งหลักความเบาใจ ๔ ประการนี้ถือเป็นหลักประกันในสิ่งที่ได้ทำและประกันหลักการข้างต้น ๔ อย่างข้างต้นนั้น ดังนี้

๑. ถ้าโลกหน้ามี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี เป็นไปได้ที่เรื่องนั้นจะเป็นเหตุให้อริยสาวกหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๒. ถ้าโลกหน้าไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี อริยสาวกก็รักษาตนไม่ให้มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่ให้มีทุกข์ ให้มีสุขในปัจจุบันในโลกนี้ได้

๓. ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าทำบาป อริยสาวกไม่เจาะจงบาปไว้เพื่อใคร ๆ เลย เมื่อไม่ทำบาปเลย ความทุกข์จะถูกต้องอริยสาวกได้อย่างไร

๔. ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าไม่ทำบาป อริยสาวกก็พิจารณาเห็นตนบริสุทธิ์ทั้ง ๒ ส่วนในโลกนี้

๔.๑.๒.๕ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลในขุททกนิกาย

การใช้เหตุผลในรูปของพุทธภาษิต ปรากฏในธรรมบท ซึ่งประมวลโดยภาพรวมได้ ๑๑ อย่าง ได้แก่ (๑) ความเป็นเหตุเป็นผลในการทำความดีความชั่ว (๒) ความเป็นเหตุเป็นผลในการระงับเวร (๓) ความเป็นเหตุเป็นผลแห่งการถูกมารครอบงำ (๔) ความเป็นเหตุเป็นผลของการแสดงสิ่งที่เป็นสาระและไม่เป็นสาระ (๕) ความเป็นเหตุเป็นผลของการฝึกจิต ความเป็นบัณฑิต และชีวิตและความตาย (๖) ความเป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวกับสิ่งที่ดีเกิดอยู่ท่ามกลางสิ่งที่ไม่ดี (๗) ความเป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวกับคนพาลและบัณฑิต (๘) ความเป็นเหตุเป็นผลแห่งความเป็นคนดีและคนเลว (๙) ความเป็นเหตุเป็นผลแห่งการหยุดทำบาปและไม่หยุดทำบาป (๑๐) ความเป็นเหตุเป็นผลที่อยู่เหนือสมมติภาษา (๑๑) การใช้เหตุผลยืนยันว่าปรโลกมีอยู่จริง

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลในขุททกนิกายที่ประมวลมานี้ เมื่อกล่าวตามแนวพระพุทธศาสนาและหลักฐานในอรรถกถาธรรมบทปรากฏว่า การแสดงธรรมอันประกอบด้วย

เหตุผลนี้ทำให้ผู้ฟังซึ่งมีทั้งเทวดาและมนุษย์ได้บรรลุธรรมเป็นอริยบุคคล มีตั้งแต่โสดาบันจนถึงพระอรหันต์ ส่วนเจ้าลัทธิและนักบวชภายนอกศาสนาได้เกิดความเข้าใจหลักการของพระพุทธศาสนามากขึ้น สำหรับอุบาสกและอุบาสิกาได้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามั่นคงยิ่งขึ้น

๔.๑.๓ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก ในที่นี้จะวิเคราะห์เฉพาะในคัมภีร์กถาวัตถุเท่านั้น โดยผลดังกล่าวนี้สามารถประมวลได้ ๒ ลักษณะ คือ (๑) ผลด้านวิธีการคือได้รูปแบบการใช้เหตุผลที่เป็นระบบ (๒) ผลต่อพระพุทธศาสนาคือทำให้ศาสนามั่นคง

๑) ผลด้านวิธีการคือได้รูปแบบการใช้เหตุผลที่เป็นระบบ

วิธีการตอบปัญหาแบบตรรกนัยประกอบด้วยหลักการ ๕ อย่าง คือ (๑) อนุโลมปัญจกะ การถามตามลำดับ (๒) ปฏิกัมมจตุกกะ การโต้กลับของฝ่ายที่ถูกถาม (๓) นิคคหจตุกกะ การกล่าวข่มโดยฝ่ายถูกถาม (๔) อุปนยนจตุกกะ การรับรองวิธีการนิคคหะที่ตนทำคือวิธีการที่ ๓ ถูกต้อง และวิธีการของฝ่ายถามคืออนุโลมปัญจกะนั้นผิด (๕) นิคคมจตุกกะ การสรุปการโต้ตอบว่าฝ่ายถามทำนิคคหะไม่ถูกต้อง ส่วนฝ่ายตนทำถูกต้องทุกกระบวนการ คือทำปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะ และนิคคมะ เมื่อฝ่ายถูกถามทำการโต้กลับทุกประเด็นแล้ว ก็เป็นฝ่ายถามก่อนบ้าง ขั้นแรกเรียกว่า (๑) ปัจจนีกานุโลมะ และขั้นที่ ๒-๕ ก็มีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน โดยฝ่ายถูกถามโต้กลับและสรุปว่าตนเป็นฝ่ายถูกต้อง การถามและโต้ตอบกันในคัมภีร์กถาวัตถุทั้งหมดก็จะดำเนินการด้วยหลัก ๕ อย่างนี้

๒) ผลต่อพระพุทธศาสนาคือทำให้ศาสนามั่นคง

ความมั่นคงของศาสนาถือว่าเป็นงานสำคัญอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้าและพระสาวก เมื่อมีเรื่องราวที่เป็นเหตุให้ศาสนาเสื่อม พระพุทธเจ้าและพระสาวกได้ร่วมกันปกป้องและรักษาอย่างเข้มแข็ง คัมภีร์กถาวัตถุได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทของพระสาวกหลังพุทธกาลที่ได้พยายามรักษาคำสอน ข้อความในคัมภีร์อรรถกถาตอนหนึ่งได้บันทึกว่า

> พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ เมื่อจะห้ามวัตถุทั้งหลาย(เรื่องราว)ที่เกิดขึ้นแล้วในครั้งนั้นและเรื่องที่จะเกิดขึ้นในกาลต่อไป จึงจำแนกมาติกาที่พระตถาคตทรงตั้งไว้แล้ว ด้วยสามารถแห่งนัย ที่พระศาสดาทรงประทานไว้ แล้วนำพระสูตร ๑,๐๐๐ คือ พระสูตร ๕๐๐ สูตร สำหรับสกวาทะ(เถรวาท) และพระสูตร ๕๐๐ สูตร สำหรับปรวาทะ(นิกายที่แยกออกไป) แล้วได้ภาษิตกถาวัตถุปกรณ์ ซึ่งมีลักษณะอันกว้างใหญ่ไพศาล ย่ำยีปรัปปวาทะ คือ การโต้แย้ง หรือการขัดแย้งของผู้อื่น นี้ในสมาคมนั้น.
>
> ลำดับนั้น พระเถระได้คัดเลือกภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ผู้ทรงปริยัติคือพระไตรปิฎกและผู้

แตกฉานในปฏิสัมภิทาญาณ จำนวน ๑,๐๐๐ รูปในจำนวนภิกษุ ๖,๐๐๐,๐๐๐ รูป กระทำตติยสังคีติ คือการร้อยกรองพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓ ชำระล้างมลทินในพระศาสนา เหมือนกับ พระมหากัสสปเถระ และพระยศเถระสังคายนาพระธรรมวินัย ฉันนั้น[๑]

นอกจากนี้ในตอนจบ(นิคมกถา)คัมภีร์กถาวัตถุปกรณ์อรรถกถา พระพุทธโฆสาจารย์ได้บันทึกประวัติการเรียบเรียงคัมภีร์ไว้ว่า

พระชินพุทธเจ้าผู้ฉลาดในกถามรรคทั้งหลาย
ทรงแสดงแล้วซึ่งกถาวัตถุปกรณ์ใด
การพรรณนาเนื้อความแห่งกถาวัตถุปกรณ์นั้นสำเร็จแล้ว.
ข้าพเจ้าร้อยกรองคัมภีร์นี้ไว้ มีประมาณ ๑๓ ภาณวารจากจำนวน ๓๕ ภาณวาร
เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรมเพื่อเป็นแบบแผน ฉะนี้แล[๒]

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลนี้ทำให้มีระบบตรรกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และผลของการแต่งคัมภีร์นี้ทำให้พระพุทธศาสนามั่นคง ทนต่อการพิสูจน์และทำลายของลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา ซึ่งหากพระสงฆ์สาวกไม่คิดวิธีการโต้ตอบด้านตรรกในเชิงระบบอย่างนี้ หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าอาจถูกผู้ไม่หวังดีจากภายนอกทำลายโดยไม่เหลือไว้เป็นมรดกมาถึงพุทธศาสนิกชนคนไทยปัจจุบันก็เป็นได้

๔.๒ วิเคราะห์ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กขยายไปสู่จุดใหญ่และจากจุดใหญ่สู่จุดเล็ก

๔.๒.๑ เกิดผลคือความเข้าใจสัจธรรม

จากการศึกษาในบทที่ ๓ การใช้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กหรือจุดเฉพาะไปสู่จุดใหญ่หรือวงกว้าง ปรากฏในอนัตตลักขณสูตร พระพุทธเจ้าทรงอธิบายขันธ์ ๕ ของปัจเจกบุคคล(ของปัญจวัคคีย์)ขยายไปถึงขันธ์ ๕ ในอดีต อนาคตและปัจจุบัน ซึ่งภาษาตรรกเรียกว่าการใช้เหตุผลแบบอุปนัย คือแสดงความจริงบางอย่างไปสู่ความจริงแบบสากล ดังข้อความที่ตรัสถามปัญจวัคคีย์ “ภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซร้ รูปนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในรูปว่า “รูปของเราจงเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น” หลังจากทรงแสดงขันธ์ ๕ ที่เป็นภายในแล้ว พระองค์ได้ทรงขยายเทศนาอธิบายขันธ์ ๕ ครอบคลุมกาลทั้งสามว่า ขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต

---

[๑] **อภิ.ก.อ.**(บาลี) -/๑/๑.

[๒] **อภิ.ก.อ.**(บาลี) -/๑/๑๘๒.

อนาคต และปัจจุบัน ที่อยู่ภายในและมีในภายนอก หยาบ ละเอียด เลว ประณีต ไกลและใกล้... ภิกษุทั้งหลายก็พึงเห็นด้วยปัญญาว่าตกอยู่ในไตรลักษณ์[๑]

การจำแนกขันธ์ ๕ จากจุดเล็กไปหาจุดใหญ่ หรือเริ่มจากตัวผู้ฟังขยายไปถึงคนอื่นเป็นสิ่งที่ผู้ฟังพิจารณาเห็นตามได้ง่าย อีกทั้งเป็นการชี้จุดที่สำคัญที่อยู่ในตัวผู้ฟัง ไม่ให้สนใจสิ่งภายนอก แต่เมื่อเข้าใจขันธ์ ๕ ที่เป็นภายในแล้วย่อมเข้าใจขันธ์ ๕ ที่เป็นภายนอกไม่ยาก แม้คำสอนในพระสูตรมากมายก็มีลักษณะนี้ เช่น ในธรรมบทก็มีลักษณะเริ่มจากบุคคลก่อน ดังพระพุทธภาษิตว่า "บัณฑิตพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อน แล้วสอนคนอื่นในภายหลัง จึงจะไม่มัวหมอง"[๒] ก็เริ่มจากจุดเล็กคือตนเอง แล้วขยายไปสู่จุดอื่น

๔.๒.๒ เกิดผลคือความเข้าใจธรรมจากจุดใหญ่และกว้างสู่จุดเล็กและแคบ ใกล้ตัว

การใช้เหตุผลแบบเริ่มจากจุดใหญ่มาสู่จุดเล็ก หรือจากเรื่องสากลมาสู่เรื่องเฉพาะ ภาษาตรรกเรียกว่า การใช้เหตุผลแบบนิรนัย จะเห็นได้จากการอธิบายเรื่องสังสารวัฏซึ่งมีลักษณะกว้างใหญ่ ยาวนานกินเวลาข้ามภพข้ามชาติ ความทุกข์ที่สรรพสัตว์ได้เสวยในสังสารวัฏมีมากมายไม่อาจจินตนาการตามกระแสเทศนาได้ พระองค์ได้ย่นย่อเทศนาจากที่มีเนื้อหากว้างไกลสุดจะคาดคะเนมาเปรียบเทียบให้เห็นใกล้ตัว จึงได้ทรงเปรียบเทียบว่า สงสารอันยาวไกลกำหนดนับยากสำหรับผู้ถูกอวิชชาครอบงำ เปรียบเหมือนบุรุษตัดหญ้า ท่อนไม้ เป็นต้น ในชมพูทวีปนี้แล้วรวมเป็นกองเดียวกันแล้วจับมัดวางไว้ สมมติว่านี้เป็นมารดา นี้เป็นมารดาของมารดา มารดาของมารดาแห่งบุรุษนั้นไม่พึงสิ้นสุด ส่วนหญ้า ท่อนไม้ ในชมพูทวีปพึงหมดสิ้นไป ภิกษุทั้งหลายก็เสวยความทุกข์ ได้รับความลำบาก ได้รับความพินาศเต็มป่าช้าเป็นเวลายาวนาน ดังกล่าวมานี้[๓] การเปรียบเทียบอย่างนี้ ทำให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย เห็นภาพและสามารถจินตนาการได้อย่างแจ่มแจ้ง ทำให้เข้าใจวงเวียนแห่งชีวิตของตนและของคนอื่นที่ได้รับทุกข์ยาวนานไม่รู้จักหมดสิ้น ทำให้เทศนานี้มีพลังอย่างมากต่อพฤติกรรมของผู้ฟัง คือสามารถน้อมนำสู่การปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากการเวียนว่ายในสังสารวัฏ

นอกจากนี้แล้ว ยังมีการเปรียบเทียบอีกหลายอย่าง เช่น การให้นำดินทั้งโลกมาปั้นเป็นก้อนเท่าเมล็ดกระเบา สมมติว่าก้อนนี้เป็นบิดาของบิดาต่อๆ กันไป ดินทั้งโลกก็พึงหมดสิ้นไปก่อน ส่วนความเป็นบิดาของบิดายังไม่หมดสิ้น การเปรียบเทียบน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ กับน้ำตาของภิกษุที่ร้องไห้คร่ำครวญอันเกิดจากการพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ยิ่งไปกว่านั้นการเปรียบเทียบสังสารวัฏกับภูเขาศิลาที่มีความยาว กว้าง และสูงอย่างละ ๑ โยชน์ บุรุษเอาผ้าเนื้อละเอียดมาลูบภูเขา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง ภูเขาศิลานี้พึงสิ้นไปด้วยความพยายามของบุรุษ ยังเร็วกว่าการนับอายุกัปใน

---

[๑] **วิ.ม.**(ไทย)๔/๒๒/๒๙-๓๐.

[๒] **ขุ.ธ.**(ไทย)๒๕/๑๕๘/๘๑.

[๓] **สำนิ.**(ไทย) ๑๖/๑๒๔/๒๑๕-๒๑๖.

สังสารวัฏ* การแสดงธรรมด้วยการใช้เหตุผลให้พิจารณาเห็นความจริง โดยเริ่มจากจุดใหญ่ที่เป็นสากลมาสู่จุดเล็ก จุดเฉพาะที่ต้องการเน้นคือให้พระสาวกเข้าใจและบรรลุธรรม

๔.๓ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบเปรียบเทียบ

ความเข้าใจนามธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งโดยไม่ยาก

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโดยเปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ ทำให้ผู้ฟังเข้าใจสิ่งที่พระองค์ทรงสอนง่ายขึ้น การเปรียบเทียบนั้นมักจะเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เช่นเปรียบเทียบขันธ์ ๕ ของคนกับสภาพแวดล้อม ดังตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ ๑๒ เปรียบเทียบขันธ์ ๕ กับสิ่งแวดล้อม

ขันธ์ ๕	อุปมา	บทขยาย
รูป	กลุ่มฟองน้ำ	ในแม่น้ำคงคา
เวทนา	ฟองน้ำ	ที่เกิดขึ้นและดับไปบนผิวน้ำ
สัญญา	พยับแดด	ในเวลาเที่ยง
สังขาร	ต้นกล้วย	เพราะไม่มีแก่น
วิญญาณ	มายากล	ที่หลอกได้เฉพาะคนโง่

หากพิจารณาโดยใช้โยนิโสมนสิการอย่างแยบคายแล้ว จะทำให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง เพราะสิ่งที่ทรงแสดงนี้เป็นนามธรรม เมื่อเปรียบเทียบย่อมพิจารณาเห็นจริงตามนั้นได้ เช่น รูปเปรียบเหมือนฟองน้ำ ธรรมดากลุ่มฟองน้ำเป็นสิ่งที่ไม่มั่นคง พอถูกกระแสหรือคลื่นน้ำซัดย่อมแตกไปอย่างง่าย เวทนาก็เช่นเดียวกัน สัญญาที่เปรียบเหมือนพยับแดดนี้ก็พิจารณาเห็นได้ชัด สัญญาของมนุษย์มักจำสิ่งที่เป็นรูปธรรม จำได้เป็นรูปร่าง เป็นก้อน เปรียบเหมือนพยับแดดในเวลาเที่ยงที่มนุษย์มองจากที่ไกลย่อมมองเห็นเป็นรูปร่าง พอเดินไปใกล้ก็ไม่มีสิ่งใดปรากฏ สังขารนั้นเปรียบเหมือนต้นกล้วย ธรรมดาต้นกล้วยแม้จะดูต้นใหญ่ทะมึน แต่ต้นกล้วยไม่มีแก่น ย่อมหักได้ง่ายเมื่อถูกลมพัด และวิญญาณเปรียบเหมือนมายากล พวกนักมายากลหลอกมนุษย์ผู้โง่เขลาได้ แต่ผู้มีปัญญาไม่สามารถหลอกได้

การใช้เหตุผลโดยการอุปมาอุปไมยเป็นวิธีการอย่างหนึ่งเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรม พระพุทธเจ้าและพระสาวกก็ใช้บ่อยครั้ง เช่น การตอบปัญหาของเจ้าลิจฉวีพระนามว่า

---

* เรื่องสังสารวัฏที่เปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ.

มหาลิ ที่ว่า ความเศร้าหมองและความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเองและบริสุทธิ์เอง ในเรื่องนี้พระพุทธศาสนาสอนอย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความเศร้าหมองและความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายมีเหตุมีปัจจัย[๑] แนวคิดนี้เป็นของครูปูรณะกัสสปะจัดอยู่ในประเภทนัตถิกทิฏฐิ หรือนัตถิวาท ปฏิเสธเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์เศร้าหมองหรือบริสุทธิ์ สัตว์จะเศร้าหมองหรือบริสุทธิ์ก็เป็นไปเองตามธรรมชาติ ส่วนพระพุทธเจ้าตรัสว่ามิได้ปฏิเสธเหตุปัจจัยแห่งความเศร้าหมองหรือบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย พระพุทธองค์ตรัสตอบอย่างมีเหตุผลว่า หากรูปนี้จักเป็นทุกข์อย่างเดียว มีแต่ทุกข์ติดตาม ไม่หยั่งลงสู่ความสุขบ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงติดใจในรูป แต่เพราะรูปเป็นสุข มีสุขติดตาม ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์เสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจในรูป เพราะกำหนัดจึงถูกรูปผูกไว้ เพราะถูกรูปผูกไว้จึงเศร้าหมอง นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัยจึงเศร้าหมองอย่างนี้

ในทางตรงกันข้าม หากรูปนี้จักเป็นสุขอย่างเดียว มีแต่สุขติดตาม ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์บ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่ายในรูป แต่เพราะรูปเป็นทุกข์ มีทุกข์ติดตาม ไม่หยั่งลงสู่ความสุขเสมอไป ฉะนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในรูป เมื่อเบื่อหน่ายจึงคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจึงบริสุทธิ์ นี้เป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย แม้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณก็มีนัยเหมือนกัน[๒] จะเห็นได้ว่าการใช้เหตุผลในการตอบเรื่องนี้เป็นการใช้เหตุผลที่อิงความเป็นจริง เพราะถ้าขันธ์ ๕ เป็นทุกข์มีแต่โทษอย่างเดียว มนุษย์ก็คงไม่ต้องการขันธ์ ๕ หรืออัตภาพนี้ ไม่ต้องการกามคุณเพื่อบำรุงบำเรอชีวิต แต่เพราะขันธ์ ๕ หรืออัตภาพนี้มีสุขเจืออยู่ มนุษย์จึงไขว่ขว้าแสวงหากามคุณ ความสุขที่เจืออยู่กับขันธ์ ๕ นี้แม้จะไม่ใช่สุขยั่งยืน แต่ก็เป็นฐานให้แสวงหาความสุขขั้นประณีต(คือนิพพาน)ได้ ดังเช่น พระพุทธเจ้าอาศัยความต้องการกามคุณของพระนันทะ เพื่อแสวงหาความสุขคือพระนิพพานให้แก่พระนันทะมาแล้วอย่างได้ผล

การใช้เหตุผลที่อิงกับความจริงนี้ผู้ฟังที่ใช้โยนิโสมนิการไตร่ตรองตาม ทำให้เกิดความเข้าใจได้อย่างดี ขันธ์ ๕ ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ก็นำมาแสดงในเชิงเหตุผลได้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าการได้อัตภาพประมาณเท่านี้ จักเที่ยงแท้ ยั่งยืนไม่ผันแปรแล้วละก็ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ ก็ไม่พึงปรากฏ แต่เพราะการได้อัตภาพแม้ประมาณเท่านี้ที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืนไม่ผันแปร ไม่มี ฉะนั้น การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบจึงปรากฏ[๓] นอกจากการใช้เหตุผลหรือภาษาเชิงตรรกนัยแล้วยังใช้วิธีการอุปมาอุปไมยช่วยเสริม เช่น อุปมาขันธ์ ๕ แต่ละอย่างว่า รูปเหมือนกลุ่มฟองน้ำ เวทนาเหมือนฟองน้ำ สัญญาเหมือพยับแดด

---

[๑] **สำ.ข.**(บาลี) ๑๗/๖๐/๕๘, **สำ.ข.**(ไทย) ๑๗/๖๐/๕๗

[๒] **สำ.ข.**(บาลี) ๑๗/๖๐/๕๘, **สำ.ข.**(ไทย) ๑๗/๖๐/๕๗-๕๘.

[๓] **สำ.ข.** (บาลี) ๑๗/๕๖/๑๑๔, **สำ.ข.** (ไทย) ๑๗/๕๖/๑๘๔.

สังขารเหมือนต้นกล้วย และวิญญาณเหมือนมายากล สิ่งทั้ง ๕ นี้เป็นของว่างเปล่าไม่มีสาระ[๑] อุปมาอุปาทานขันธ์ ๕ เหมือนเต่าที่บุคคลต้องละต้องขุดขึ้นมา[๒] เป็นต้น ในบางครั้ง พระพุทธเจ้าตรัสภาษาให้เกิดความเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ ว่าอริยสาวกพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ปัจจุบัน พวกเราถูกรูปเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล พวกเราก็ถูกรูปเคี้ยวกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกรูปที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ ก็พวกเราพึงชื่นชมรูปที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล พวกเราก็พึงถูกรูปเคี้ยวกินเหมือนกับที่ถูกรูปที่เป็นปัจจุบัน เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ก็ไม่มีความอาลัยในขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมขันธ์ ๕ ที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบัน[๓] จะเห็นได้ว่า พัฒนาการด้านการใช้เหตุผลและอุปมาอุปไมยมีความสำคัญในการตอบปัญหาและเผยแผ่ธรรม โดยเฉพาะผู้เป็นเนยยบุคคล

๔.๔ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบอนุมาน

๔.๔.๑ ได้แนวทางในการอนุมานคุณธรรมของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันไปหาพระพุทธเจ้าในอดีตและอนาคต

พระสารีบุตรได้อนุมานคุณธรรมของพระพุทธเจ้าในปัจจุบัน โดยยกคุณธรรมเหล่านี้คือ กุศลธรรมมีสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น การบัญญัติอายตนะ การก้าวลงสู่ครรภ์ อาเทสนาปาฏิหาริย์ ทัสสนสมาบัติ ปุคคลบัญญัติ ปธานธรรมคือโพชฌงค์ ๗ ปฏิปทา ๔ มารยาทการพูด วิธีการสั่งสอน ความหยั่งรู้การหลุดพ้นของบุคคลอื่น สัสสตวาทะ ความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้ ความหยั่งรู้การจุติและอุบัติ และ เรื่องการแสดงฤทธิ์ ว่าเป็นคุณธรรมที่ปรากฏในพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน และได้อ้างว่า ธรรมเหล่านี้เป็นที่ประจักษ์แก่พระสารีบุตร จนพระสารีบุตรกล่าวยืนยันอย่างองอาจว่า ในอดีต อนาคตและปัจจุบัน ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีปัญญาในสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระพุทธเจ้าเลย ถ้าจะถามว่าในอดีต อนาคต มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีปัญญาในสัมโพธิญาณเสมอกับพระพุทธเจ้าหรือไม่ คำตอบคือ มี แต่สำหรับพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน จะหาสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีปัญญาในสัมโพธิญาณเสมอกับพระพุทธเจ้าไม่มีแน่นอน เพราะพระพุทธเจ้าตรัสว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์จะไม่อุบัติพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกัน ในที่สุดพระพุทธเจ้าได้ทรงรับรองวิธีการอนุมานของพระเถระ

---

[๑] **สำ.ข.**(บาลี) ๑๗/๘๕/๑๑๑-๑๑๒, **สำ.ข.**(ไทย) ๑๗/๘๕/๑๘๐-๑๘๑.

[๒] **ม.มู.**(บาลี) ๑๒/๒๕๑/๒๑๓-๒๑๔, **ม.มู.**(ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๒.

[๓] **สำ.ข.**(บาลี) ๑๗/๗๙/๗๑-๗๒, **สำ.ข.**(ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑-๑๒๒.

๔.๔.๒ ได้แนวทางในการฝึกฝนพัฒนาตน

การอนุมานตนเองกับผู้อื่นเป็นการฝึกฝนพัฒนาตนอย่างนึ่งในพระพุทธศาสนา การอนุมานมี ๒ ระยะ คือ**ระยะเบื้องต้น** ภิกษุพึงอนุมานตนเองด้วยวิธีการพิจารณาข้อบกพร่องของคนอื่นแล้วนำมาสอนตนเองว่าผู้ที่มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในอำนาจของความปรารถนาที่เป็นบาปย่อมไม่เป็นที่รักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นเดียวกับเขา ตัวเราก็จะไม่เป็นที่รักของคนอื่นเช่นกัน เมื่อคิดอย่างนี้แล้วก็จะได้สอนตนให้ทำดีฝึกตนให้เป็นที่รักที่พอใจของคนอื่น **ระยะที่สอง** ภิกษุพึงพิจารณาสอนตน ในระยะนี้ให้ภิกษุพิจารณาความดีและความบกพร่องของตนว่า เรามีข้อบกพร่องหรือไม่ ถ้าพิจารณาแล้วเห็นว่าไม่มี ก็พัฒนาตนให้สูงขึ้นไป แต่ถ้าพิจารณาเห็นข้อบกพร่องในตนเองก็ให้ภิกษุพยายามละข้อบกพร่องนั้นเสีย และเร่งพัฒนาตนเองให้มีความเจริญในธรรมวินัยต่อไป

๔.๕ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบสมมติเหตุการณ์

การสมมติเหตุการณ์เป็นกุศโลบายในการแสดงธรรมที่ใช้มากทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน การสมมติเหตุการณ์ก่อให้เกิดผล ดังนี้

๔.๕.๑ เกิดความคิดเชิงเปรียบเทียบระหว่างการกระทำของคนธรรมดากับผู้มีฤทธิ์

เพื่อแสดงให้เห็นว่ามโนกรรมมีความสำคัญกว่ากายกรรมและวจีกรรม พระพุทธเจ้าทรงยกเหตุการณ์เรื่องหมู่บ้านนาลันทาให้อุบาลีคหบดีฟัง โดยการสนทนาถามตอบ ดังนี้ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสถามว่า บ้านนาลันทานี้มั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ มีประชากรมาก มิใช่หรือ อุบาลีตอบว่า ใช่ ท่านผู้เจริญ บ้านนาลันทานี้มั่งคั่ง... พระพุทธองค์ตรัสถามต่อไปว่า ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ชายคนหนึ่งในบ้านนาลันทานี้ เงื้อดาบขึ้นพร้อมกับพูดว่า จักทำสัตว์เท่าที่มีอยู่ในบ้านนาลันทานี้ให้เป็นลานเนื้อเดียวกัน ให้เป็นกองเนื้อเดียวกัน ชั่วขณะพริบตาเดียว เขาจะสามารถทำอย่างที่พูด ได้หรือไม่ อุบาลีตอบว่า ท่านผู้เจริญ ต่อให้ชาย ๑๐ คน ๒๐ คน ๓๐ คน ๔๐ คน ๕๐ คน ก็ไม่สามารถจะทำอย่างนั้นได้ พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ผู้ถึงความเชี่ยวชาญทางจิตมาในบ้านนาลันทานี้ กล่าวอย่างนี้ว่า จักทำบ้านนาลันทานี้ให้เป็นเถ้าด้วยจิตคิดประทุษร้ายครั้งเดียวเท่านั้น สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ผู้นั้น จะสามารถทำบ้านนาลันทานี้ให้เป็นเถ้า ด้วยจิตคิดประทุษร้ายครั้งเดียว ได้หรือไม่ อุบาลีตอบว่า บ้านนาลันทา ๑๐ หลัง ... ๕๐ หลัง สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ผู้ถึงความเชี่ยวชาญทางจิตนั้น ยังสามารถทำให้เป็นเถ้าได้ด้วยจิตคิดประทุษร้ายครั้งเดียว แล้วบ้านนาลันทาที่ทรุดโทรมหลังเดียวจะคณนาอะไรเล่า

การสมมติเหตุการณ์ข้างต้น แม้ว่าอุบาลีคหบดีจะยังยืนกรานเหมือนเดิมก็ตาม แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสมมติภาพเหตุการณ์อีกครั้งหนึ่งเขาจึงยอมรับมโนกรรมสำคัญมาก โดยข้อสนทนา

ที่มีลักษณะการใช้อำนาจฤทธิ์ของฤาษีทั้งหลายโดยการทำให้ป่าป่าทัณฑกี ป่ากาลิงคะ ป่าเมชฌะ ป่ามาตังคะ ได้กลายเป็นป่าทึบ ซึ่งอุบาลีเคยได้ฟังมาอย่างนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามต่อไปว่าป่าเหล่านั้น ได้กลายเป็นป่าทึบเพราะใคร อุบาลีตอบว่า ป่าเหล่านั้นได้กลายเป็นป่าทึบเพราะจิตคิดประทุษร้ายของพวกฤาษี

จากการสมมติเหตุการณ์ ๒ เหตุการณ์ทำให้อุบาลีคหบดียอมรับว่ามโนกรรมมีผลมากกว่าตามที่พระพุทธเจ้าทรงยกเหตุผลและกล่าวว่า ความจริงแล้ว เขาเข้าใจตั้งแต่อุปมาข้อแรกแล้วเพียงแต่ต้องการฟังปฏิภาณการชี้แจงปัญหาอันวิจิตรนี้ จึงได้แสร้งทำเป็นเหมือนไม่เข้าใจ จากนั้นอุบาลีได้สรรเสริญพระพุทธเจ้ามากมาย และแสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งไปตลอดชีวิต แต่พระพุทธเจ้าตรัสยับยั้งว่าไม่ควรรีบด่วนตัดสินใจ เพราะตระกูลของอุบาลีเป็นดุจบ่อน้ำของพวกนิครนถ์มานานแล้ว ควรอุปถัมภ์ต่อไป แต่อุบาลีก็ยืนยันที่จะเลิกนับถือนิครนถ์มานับถือพระพุทธเจ้าแทน ยิ่งได้ฟังพระดำรัสที่ให้อุปถัมภ์ศาสนาเชนต่อไปก็ยิ่งทำให้เขาเลื่อมใสเป็นทวีคูณ ต่างจากคำเล่าลือที่ฟังมาว่า “พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้ว่า “บุคคลควรให้ทานแก่เราเท่านั้น ไม่ควรให้แก่คนเหล่าอื่น บุคคลควรให้ทานแก่สาวกของเราเท่านั้น ไม่ควรให้แก่พวก สาวกของนักบวชเหล่าอื่น ทานที่ให้แก่เราเท่านั้นย่อมมีผลมาก ที่ให้แก่คนเหล่าอื่นหามีผลมากไม่ ทานที่ให้แก่สาวกทั้งหลายของเราเท่านั้นย่อมมีผลมาก ที่ให้แก่ สาวกของนักบวชเหล่าอื่นหามีผลมากไม่” แต่ความจริง พระพุทธเจ้าทรงชักชวนให้ให้ทานแม้ในพวกนิครนถ์ เรื่องนี้ข้าพระองค์จักทราบกาลอันสมควรในการให้ทานนี้ต่อไป

หลังจากนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสอนุบุพพีกถา มีทานเป็นต้น และอริยสัจ ๔ แก่อุบาลีคหบดี จนได้บรรลุธรรม หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใด ๆ มีความแกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อใครอีกในหลักคำสอนของ พระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคลากลับไป

๔.๕.๒ การสรรเสริญมายาเครื่องกลับใจ

อุบาลีได้นำเหตุการณ์นี้ไปชี้แจงแก่นิครนถ์ นาฏบุตรว่ามายาเป็นเครื่องกลับใจนี้ดีจริงงามจริง ญาติสาโลหิตผู้เป็นที่รักของข้าพเจ้า หากกลับใจได้ ด้วยมายาเป็นเครื่องกลับใจนี้ มายาเป็นเครื่องกลับใจนี้ก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์ เกื้อกูล เพื่อสุขแก่ญาติสาโลหิตผู้เป็นที่รักของข้าพเจ้าไปนานแสนนาน กษัตริย์ทั้งปวง หากกลับใจได้ด้วยมายาเป็นเครื่องกลับใจนี้ มายาเครื่องกลับใจนี้ก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขแก่กษัตริย์ทั้งปวงไปนานแสนนาน แม้พราหมณ์ทั้งปวง ... แพศย์ ... ศูทรทั้งปวง ก็จะได้รับประโยชน์มากมาย แม้โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ หากกลับใจได้ด้วยมายาเป็นเครื่องกลับใจนี้ มายาเป็นเครื่องกลับใจ นี้ก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขแก่โลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก... และได้อุปมาให้นิครนถ์ฟังเกี่ยวกับเรื่องสาววัยรุ่นแต่งงานกับพราหมณ์เฒ่า ต่อมานางมีครรภ์

ใกล้คลอด ภรรยาสาวนั้นจึงบอกพราหมณ์ให้ไปซื้อลูกลิงจากตลาดมาสักตัวไว้เป็นเพื่อนเล่นของลูก พราหมณ์ก็พูดกับภรรยาว่า คอยจนคลอดเสียก่อนเถิด ถ้าเธอคลอดลูกเป็นชาย ฉันจักซื้อลูกลิงตัวผู้มาให้เป็นเพื่อนเล่นของลูกชายเธอ แต่ถ้าเธอคลอดลูกเป็นหญิง ฉันจักซื้อลูกลิงตัวเมียมาให้เป็นเพื่อนเล่นของลูกสาวเธอ ภรรยาสาวบอกพราหมณ์ ๒-๓ ครั้ง

พราหมณ์เฒ่าหลงใหลภรรยาสาวจึงซื้อลูกลิงมาแล้วบอกว่า ฉันซื้อลูกลิงมาไว้เป็นเพื่อนเล่นของลูกเธอแล้วนะ ภรรยาสาวจึงพูดว่า พี่จงอุ้มลูกลิงตัวนี้ไปหาลูกช่างย้อมผู้ชำนาญการย้อมแล้วบอกเขาว่า ฉันอยากให้ย้อมลูกลิงตัวนี้ให้สีจับอย่างสนิทดี ให้เรียบร้อยทั้งสองด้าน พราหมณ์เฒ่าได้ทำตามคำของภรรยาทุกประการ บุตรนายช่างย้อมได้บอกว่า ลูกลิงของท่านนี้ควรย้อมสีเท่านั้น ไม่ควรขัดแล้วขัดอีก แม้ฉันใด วาทะของนิครนถ์ผู้เขลาก็ฉันนั้นเหมือนกัน ควรเป็นที่ยินดีของคนเขลาด้วยกันเท่านั้น ไม่ควรเป็นที่ยินดี ไม่ควรซักถาม และไม่ควรพิจารณาของบัณฑิตทั้งหลาย

ต่อมา พราหมณ์นั้นถือผ้าใหม่คู่หนึ่งไปหาบุตรนายช่างย้อมผู้ชำนาญ แล้วบอกกับเขาว่า ฉันอยากให้ท่านย้อมผ้าใหม่คู่นี้ให้สีจับอย่างสนิทดี ขัดแล้วขัดอีก ให้เรียบร้อยทั้งสองด้าน บุตรนายช่างย้อมได้บอกว่า ผ้าใหม่ของท่านคู่นี้ ควรย้อม ควรขัดแล้วขัดอีก” แม้ฉันใด วาทะของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ควรเป็นที่ยินดีของบัณฑิตทั้งหลายเท่านั้น ไม่ควรเป็นที่ยินดี ไม่ควรซักถาม และไม่ควรพิจารณาของคนเขลาทั้งหลาย เมื่อได้ฟังเรื่องราวที่อุบาลีนำมาเล่า นิครนถ์ นาฏบุตรถามว่า “คหบดี บริษัทพร้อมทั้งพระราชาต่างก็รู้จักท่านว่า อุบาลีคหบดีเป็นสาวกของนิครนถ์นาฏบุตร” เราจะจำท่านว่าเป็นสาวกของใครเล่า

อุบาลีคหบดีลุกจากอาสนะพาดสไบ เฉวียงบ่า ประนมมือไปทางที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ พูดกับนิครนถ์ นาฏบุตรว่า “ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟังการกล่าวสรรเสริญพระคุณของพระผู้มีพระภาคของข้าพเจ้าผู้เป็นสาวก” แล้วกล่าวคาถาประพันธ์สรรเสริญพุทธคุณเป็นหลายร้อยนัย จนนิครนถ์ นาฏบุตรถามว่า ท่านประมวลถ้อยคำสำหรับพรรณนาคุณของพระสมณโคดมไว้ตั้งแต่เมื่อไร

อุบาลีคหบดีตอบว่า ช่างดอกไม้ หรือลูกมือช่างดอกไม้ผู้ชำนาญ พึงร้อยดอกไม้ต่าง ๆ กองใหญ่ให้เป็นพวงมาลัยอันวิจิตรได้ แม้ฉันใด พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทรงมีพระคุณควรพรรณนาเป็นอเนก ทรงมีพระคุณควรพรรณนาได้หลายร้อย ใครเล่าจักพรรณนาไม่ได้ถึงพระคุณของพระองค์ผู้ควรพรรณนา จากนั้น นิครนถ์ นาฏบุตรทนดูสักการะของพระผู้มีพระภาคไม่ได้ จึงกระอักโลหิตอุ่นออกจากปาก ณ ที่นั้นเอง

๔.๖ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบขยายธรรมวิจิตร

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบขยายธรรมวิจิตร เป็นความอลังการแห่งเทศนาทำให้ผู้มีอุปนิสัยชอบแสวงธรรมลึกซึ้งได้ดื่มด่ำสารัตถะแห่งธรรมอย่างไม่รู้อิ่ม เช่น คำสอนในพระอภิธรรมที่ทรงแสดงโปรดเหล่าเทวดา ตามหลักฐานกล่าวว่าทรงแสดงอภิธรรมโปรดเหล่าเทวดา ๓ เดือน บางครั้งพระพุทธองค์ทรงต้องการให้เขาได้รู้และเข้าใจประวัติความเป็นมาและชาติกำเนิดของเขา พระองค์ก็ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับประวัติอย่างยืดยาว วิธีนี้จะใช้กับกลุ่มบุคคลผู้มากด้วยทิฏฐิมานะว่าตนมีปัญญามาก ไม่ยอมรับฟังทัศนคติหรือความคิดเห็นของใครง่าย ๆ แต่เมื่อถูกถามสิ่งที่ยากๆ กลับไม่สามารถตอบได้หรือไม่สามารถเข้าใจตามที่อธิบายหรือบรรยายให้ฟัง ก็จะคิดได้ว่าความรู้ของตนที่มีอยู่หรือสิ่งที่ตนเรียนรู้มานั้นยังน้อยมาก ทิฏฐิมานะก็จะลดลง ทัศนะของเขาก็เปิดกว้างยอมรับฟังเหตุผลของคนอื่นบ้าง เช่น พระพุทธเจ้าทรงกำราบความถือตัวของอัมพัฏฐมาณพ ซึ่งถือตัวว่าเป็นคนมีความรู้มาก ในที่สุดเมื่อได้ฟังประวัติเกี่ยวกับชาติกำเนิดของตนจากพระพุทธองค์ เขาก็ยอมรับเพราะตัวเขาเองก็ยังไม่รู้ชาติกำเนิดของตนทั้งหมด[๑] การใช้เหตุผลแบบนี้มีลักษณะการเล่าประวัติบุคคล วงศ์ตระกูลของกลุ่มชนนั้นๆ

๔.๗ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบกลับความหมายของคำ

เป็นที่ยอมรับกันตั้งแต่สมัยโบราณเลยทีเดียวว่า ความเป็นผู้ชำนาญทางด้านภาษาศาสตร์เป็นข้อได้เปรียบอย่างหนึ่งของนักเผยแผ่ศาสนา พระอรหันต์ผู้ได้รับคัดเลือกให้เป็นการกสงฆ์ทำสังคายนาก็ล้วนแตกฉานในนิรุตติ และเรื่องของภาษาก็มีความสำคัญและมีบทบาทแม้กระทั่งสมัยปัจจุบัน พระพุทธเจ้าทรงนำภาษาที่คนในชุมชนใช้พูดหรือเรียกกันซึ่งมีความหมายที่คนในพื้นที่หรือชุมชนนั้นเข้าใจหรือมีความเชื่อตรงกัน เช่น คำว่า พรหม พราหมณ์ เสนามาร พิธีลอยบาป มาใช้อธิบายให้ความหมายใหม่ที่ให้แง่คิดปรับทัศนะที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฏฐิแก่คนในพื้นที่หรือชุมชนนั้น ๆ ไม่ต้องมีความเชื่อผิด ๆ อีกต่อไป นอกจากนี้ยังทรงใช้เหตุผลในการกลับความหมายของคำที่ผู้พูดประสงค์ให้เป็นคำด่าหรือคำตำหนิ ซึ่งมีความหมายในแง่ลบให้เป็นคำที่ให้สาระในเชิงบวก เช่น พราหมณ์คนหนึ่งตำหนิพระพุทธเจ้าว่าเป็นคนไม่มีรส ซึ่งพราหมณ์หมายถึงไม่มีความอ่อนน้อมถ่อมตน พระพุทธเจ้าตรัสยอมรับคำตำหนิของพราหมณ์ว่าพระองค์เป็นคนไม่มีรส จริงแต่ทรงให้ความหมายใหม่ว่าไม่มีรสคือความติดใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเพราะพระองค์ทรงละความยินดีในรูปเป็นต้นนั้นได้หมดสิ้นแล้ว เขาตำหนิไปหลายคำและคำสุดท้ายตำหนิอย่างแรงว่า พระโคดมเป็นคนไม่ผุดไม่เกิด พระองค์ก็ตรัสยอมรับว่าคำตำหนินั้นถูกต้องแล้ว เพราะทำลายกิเลสที่เป็น

---

[๑] **ที.สี.**(ไทย) ๙/๒๕๖-๒๘๘/๘๘-๑๐๖.

เหตุให้เกิดใหม่ได้หมดสิ้น ดังนั้นการอยู่ในครรภ์และการเกิดใหม่สำหรับพระองค์จึงไม่มี* ในที่สุดพราหมณ์ได้เข้าใจคำสอนของพระองค์จึงเลื่อมใสและประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

๔.๘ ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลแบบกระบวนการ

การใช้เหตุผลแบบกระบวนการทำให้เห็นผลที่เกิดจากการใช้เหตุผล ๒ อย่าง คือ (๑) การเกิดรูปแบบการใช้เหตุผลเชิงระบบ (๒) ความมั่นคงของพระพุทธศาสนา

๔.๘.๑ การเกิดรูปแบบการใช้เหตุผลเชิงระบบ

การใช้เหตุผลที่เป็นระบบแบบกระบวนการนี้ผู้วิจัยกล่าวอย่างมั่นใจว่าไม่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มอื่นเลย นอกจากคัมภีร์กถาวัตถุ ซึ่งระบบตรรกแบบกระบวนการนี้มีรูปแบบ ๕ ขั้นตอน ดังนี้

(๑) อนุโลมปัญจกะ การถามตามลำดับ

(๒) ปฏิกัมมจตุกกะ การโต้กลับของฝ่ายที่ถูกถาม

(๓) นิคคหจตุกกะ การกล่าวข่มโดยฝ่ายถูกถาม

(๔) อุปนยนจตุกกะ การรับรองวิธีการนิคคหะที่ตนทำคือวิธีการที่ ๓ ถูกต้อง และวิธีการของฝ่ายถามคืออนุโลมปัญจกะนั้นผิด

(๕) นิคคมจตุกกะ การสรุปการโต้ตอบว่า ฝ่ายถามทำนิคคหะไม่ถูกต้อง ส่วนฝ่ายตนทำถูกต้องทุกกระบวนการ คือทำปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะ และนิคคมะ เมื่อฝ่ายถูกถามทำการโต้กลับทุกประเด็นแล้ว ก็เป็นฝ่ายถามก่อนบ้าง ขั้นแรกเรียกว่า (๑) ปัจจนีกานุโลมะ และขั้นที่ ๒-๕ ก็มีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน โดยฝ่ายถูกถามโต้กลับและสรุปว่าตนเป็นฝ่ายถูกต้อง การถามและโต้ตอบกันในคัมภีร์กถาวัตถุทั้งหมดก็จะดำเนินการด้วยหลัก ๕ อย่างนี้

๔.๘.๒ ความมั่นคงของพระพุทธศาสนา

ผลที่เห็นได้ชัดเจนหลังจากที่พระโมคคัลลีบุตรได้รจนาคัมภีร์กถาวัตถุ คือความมั่นคงแห่งศาสนา ระบบตรรกที่ใช้ในคัมภีร์นี้เป็นเครื่องมือตรวจสอบสัจธรรมของพระพุทธเจ้าได้ และในขณะเดียวกันก็ได้กำจัดหลักคำสอนที่เป็นเหมือนเนื้องอกของศาสนาออกไปด้วย ดังข้อความในสมันตปาสาทิกาตอนหนึ่งว่า

> พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ เมื่อจะย่ำยีคำกล่าวติเตียนของชนเหล่าอื่น จึงได้แสดงกถาวัตถุปกรณ์ในสมาคมนั้น. ลำดับนั้น พระเถระ ได้คัดเลือก บรรดาภิกษุซึ่งนับได้มี

---

* **วิ.มหา.**(ไทย) ๑/๓-๑๐/๓-๔.

จำนวนหกสิบแสนรูป เอาเฉพาะภิกษุหนึ่งพันรูป ผู้ทรง ปริยัติ คือพระไตรปิฎก แตกฉาน ในปฏิสัมภิทา ชำนาญในไตรวิชชาเป็นต้น เมื่อจะสังคายนาธรรมและวินัย ได้ชำระมลทิน ในพระศาสนาทั้งหมด จึงได้ทำ ตติยสังคีติ[๑]

จากผลแห่งความมั่นคงนี้ พระพุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่ในนานาประเทศอย่างกว้างไกล โดยพระเจ้าอโศกมหาราช และพระโมคคัลลีบุตร ร่วมกันจัดส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา รวมทั้งหมด ๙ สาย ๑ ใน ๙ สายนั้นคือสายของพระโสณะและพระอุตตระได้เดินมาเผยแผ่ศาสนาที่ดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งมีพื้นที่ครอบคลุมไทย พม่า ลาว เขมร

---

[๑] **วิ.อ.**(บาลี) ๑/๓๑.

บทที่ ๕

บทสรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปความเป็นมา วัตถุประสงค์ ขอบเขตและวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก ได้ตั้งวัตถุประสงค์ของการวิจัย ๓ ข้อ ดังนี้ (๑) เพื่อศึกษาความเป็นมาของการใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก (๒) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก (๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผล จากการศึกษาวิจัยได้พบองค์ความรู้ตามวัตถุประสงค์ พอประมวลสรุปได้ดังนี้

ความเป็นมาของการใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่ต้องใช้ความพยายามอย่างมาก เพราะเนื้อหาคัมภีร์ไม่ได้กล่าวเรื่องนี้ไว้โดยตรง ซ้ำยังมีพระพุทธพจน์บางแห่งกล่าวว่า คำสอนของพระพุทธองค์นี้ลึกซึ้งยิ่งนัก ไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยตรรก กระนั้นก็ตามผู้วิจัยมีความเห็นว่าพระพุทธพจน์ดังกล่าวมีความมุ่งหมายเฉพาะคำสอนบางอย่าง กล่าวคือทรงมุ่งหมายถึงปฏิจจสมุปบาทหรืออริยสัจ ๔ เท่านั้น ส่วนคำสอนอื่นที่เป็นไปในเชิงจริยธรรม ลักษณะการใช้ความคิดทั่วไป การพิจารณาและวิธีการสอนของพระพุทธองค์นั้นหาได้รวมอยู่ในข้อจำกัดนี้ไม่ ดังนั้น การใช้เหตุผลจึงควรมีความเป็นมา หรือจุดเริ่มต้นของการใช้ ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่าความคิด ระบบความคิดของมนุษย์ การคิดของพระพุทธเจ้าทั้งในสมัยที่พระองค์ทรงเป็นเจ้าชายและในสมัยที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว

ในพระไตรปิฎกปรากฏการใช้เหตุผลของพระพุทธเจ้า ๒ ลักษณะ คือ ๑) การใช้เหตุผลในการค้นหาความจริง ซึ่งการใช้เหตุผลช่วงนี้ถือว่าเป็นเหตุผลแบบโลกียปัญญา เป็นเหตุผลที่พระพุทธเจ้ายังมีกิเลสาสวะอยู่ ยังไม่หมดความสงสัย ๒) การใช้เหตุผลหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เรียกว่าเป็นเหตุผลแบบโลกุตตรปัญญา ความสงสัยของพระพุทธองค์สิ้นไปแล้ว โดย**การใช้เหตุผลแบบโลกียปัญญา** มีร่องรอยการใช้มาตั้งแต่สมัยที่พระองค์ยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ โดยเจ้าชายได้ทรงสดับภาษิตของพระนางกีสาโคตมีแล้วทรงดำริว่า “พระนางกีสาโคตมีนี้ตรัสอย่างนี้ว่า หทัยของมารดา หทัยของบิดา หทัยของปชาบดี ดูเห็นอัตภาพเห็นปานนี้อยู่ ย่อมดับทุกข์ได้ เมื่ออะไรหนอดับ หทัยจึงชื่อว่าดับทุกข์ได้” จากนั้น พระโพธิสัตว์ทรงดำริต่อไปว่า เมื่อไฟคือราคะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้ เมื่อไฟคือโทสะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้ เมื่อไฟคือโมหะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ ก็มีได้ เมื่อความเร่าร้อนคือกิเลสทั้งปวงมีมานะ

และทิฏฐิเป็นต้น ดับแล้วขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้ พระนางให้เราได้ฟังคำที่ดี ความจริงเราก็กำลังเที่ยวแสวงหานิพพานอยู่ เราควรจะทิ้งฆราวาสออกไปบวชและแสวงหานิพพานเสียวันนี้ทีเดียว

และ**การใช้เหตุผลแบบโลกุตตรปัญญา** เริ่มมาตั้งแต่ครั้งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ ซึ่งในเบื้องต้นเป็นการใช้เหตุผลในระดับความคิด โดยพระองค์พิจารณาทบทวนปฏิจจสมุปบาทแบบอนุโลมและปฏิโลม การพิจารณาปฏิจจสมุปบาทอย่างนี้เป็นการคิดในเชิงเหตุผล โดยที่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร และสังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ... จนกระทั่งถึงชาติเป็นปัจจัยให้เกิด ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส การพิจารณาปฏิจจสมุปบาทแบบอนุโลมทำให้ทราบสาเหตุแห่งทุกข์ตลอดสาย ในการพิจารณาแบบปฏิโลม พิจารณาว่า เพราะอวิชชาดับไม่เหลือด้วยวิราคะ(มรรค) สังขารจึงดับ เรื่อยไปจนถึงเพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงดับ

การใช้เหตุผลแบบโลกุตรปัญญานี้ เป็นการใช้เพื่อตอบปัญหาเรื่องกรรมเป็นอนัตตา และมโนกรรมมีโทษมากกว่ากายกรรมและวจีกรรม การใช้เหตุผลในการถามตอบปัญหาเกี่ยวกับขันธ์ ๕ ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ การใช้เหตุผลในกระบวนการปฏิจจสมุปบาทตอบปัญหาเรื่องวิญญาณแก่สาติภิกษุ การแสดงธรรมตามแนวอริยสัจ ๔ ที่มีลักษณะบอกเหตุและผล คือทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ และในคัมภีร์กถาวัตถุ มีการตอบปัญหาเรื่องบุคคล ขันธ์ ๕ เป็นต้น ทั้งในแง่สมมติบัญญัติและปรมัตถ์บัญญัติ คัมภีร์นี้นักวิชาการทางพระพุทธศาสนายอมรับกันว่าเป็นคัมภีร์ที่แสดงให้เห็นถึงการใช้เหตุผลอีกแบบหนึ่ง

ลักษณะของการใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก สามารถประมวลสรุปได้ ๖ อย่าง ดังนี้

๑) การใช้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กขยายไปสู่จุดใหญ่และจากจุดใหญ่สู่จุดเล็ก เช่น การจำแนกองค์ประกอบของชีวิตออกเป็นธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ เป็นต้น ว่าตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ วิธีการนี้อาจเรียกสั้นๆว่าการใช้เหตุผลแบบวิภัชชวาท วิธีนี้จะมีปฏิจจสมุปบาทเป็นฐานรองรับ และการพิจารณาเกี่ยวกับสังสารวัฏอันยาวไกล ซึ่งเป็นการมองแบบนอกตัวผู้ฟังแล้วย้อนเข้ามาสู่ผู้ฟังซึ่งเป็นจุดเล็ก หรือเป็นเสี้ยวหนึ่งของสังสารวัฏ

๒) การใช้เหตุผลในเชิงเปรียบเทียบ คือการอ้างเหตุผลโดยการใช้สื่อประกอบเพื่อเพิ่มความเข้าใจหลักนามธรรม จึงยกอุปมาอุปไมยมาแสดงให้เข้าใจ เช่น การเปรียบเทียบขันธ์ ๕ ว่ารูปเปรียบเหมือนกลุ่มฟองน้ำ เวทนาเปรียบเหมือนฟองน้ำ สัญญาเปรียบเหมือนพยับแดด สังขารเปรียบเหมือนต้นกล้วย และวิญญาณเปรียบเหมือนมายากล

๓) การใช้เหตุผลแบบอนุมานตนเองกับผู้อื่น เป็นการใช้ตรรกสำหรับตรวจสอบคุณธรรมของตนและผู้อื่น เช่น การอนุมานว่า บุคคลที่มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในความ

ปรารถนาที่เป็นบาป ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา ถ้าเราจะพึงเป็นบุคคลเช่นนั้น เราก็คงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของคนเหล่าอื่นเช่นเดียวกัน เป็นต้น

๔) การใช้เหตุผลแบบสมมติภาพเหตุการณ์ เป็นการใช้เหตุผลอธิบายธรรมโดยยกตัวอย่างหรือนิทาน เรื่องเล่าในอดีตมาประกอบให้เข้าใจคำสอน เช่น ในอุปาลิวาทสูตร

๕) การใช้เหตุผลแบบขยายธรรมวิจิตร หรือเทศนาวิจิตร เป็นวิธีการอธิบายเรื่องจิตเจตสิก ให้พิสดาร หรือการเล่าประวัติศาสตร์อันยืดยาว วิธีนี้จะใช้กับกลุ่มบุคคลผู้มากด้วยทิฏฐิมานะว่าตนมีปัญญามาก ไม่ยอมรับฟังทัศนคติหรือความคิดเห็นของใครง่าย เช่น พระพุทธเจ้าทรงกำราบความถือตัวของอัมพัฏฐมาณพ ซึ่งถือตัวว่าเป็นคนมีความรู้มาก ในที่สุดเมื่อได้ฟังประวัติเกี่ยวกับชาติกำเนิดของตนจากพระพุทธองค์ เขาก็ยอมรับเพราะตัวเขาเองก็ยังไม่รู้ชาติกำเนิดของตนทั้งหมด

๖) การใช้เหตุผลแบบกลับความหมายของคำ เป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้านำคำที่คนในพื้นที่หรือชุมชนใช้พูดหรือเรียกกันซึ่งมีความหมายที่คนในพื้นที่หรือชุมชนนั้นเข้าใจหรือมีความเชื่อตรงกันเช่น คำว่า อรหันต์ พราหมณ์ ภิกษุ อริยะ สภา มาใช้อธิบายให้ความหมายใหม่ที่ให้แง่คิดปรับทัศนะที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฏฐิแก่คนในพื้นที่หรือชุมชนนั้น ๆ ไม่ต้องมีความเชื่อผิด ๆ อีกต่อไป

๗) การใช้เหตุผลแบบกระบวนการ เป็นวิธีการตอบปัญหาแบบตรรกนัย ประกอบด้วยหลักการ ๕ อย่าง คือ (๑) อนุโลมปัญจกะ การถามตามลำดับ (๒) ปฏิกัมมจตุกกะ การโต้กลับของฝ่ายที่ถูกถาม (๓) นิคคหจตุกกะ การกล่าวข่มโดยฝ่ายถูกถาม (๔) อุปนยนจตุกกะ การรับรองวิธีการนิคคหะที่ตนทำคือวิธีการที่ ๓ ว่าถูกต้อง และวิธีการของฝ่ายถามคืออนุโลมปัญจกะนั้นผิด (๕) นิคคมจตุกกะ การสรุปการโต้ตอบว่า ฝ่ายถามทำนิคคหะไม่ถูกต้อง ส่วนฝ่ายตนทำถูกต้องทุกกระบวนการ คือทำปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะ และนิคคมะ เมื่อฝ่ายถูกถามทำการโต้กลับทุกประเด็นแล้ว ก็เป็นฝ่ายถามก่อนบ้าง ขั้นแรกเรียกว่า (๑) ปัจจนีกานุโลมะ และขั้นที่ ๒-๕ ก็มีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน โดยฝ่ายถูกถามโต้กลับและสรุปว่าตนเป็นฝ่ายถูกต้อง การถามและโต้ตอบกันในคัมภีร์กถาวัตถุทั้งหมดก็จะดำเนินการด้วยหลัก ๕ อย่างนี้

เป้าหมายของการใช้เหตุผลมี ๔ อย่าง คือ(๑) การได้หลักคิดและการบรรลุสัจธรรมสูงสุด (๒) การได้ความรู้และแนวทางในการปฏิบัติ (๓) การเข้าใจหลักธรรมตามแนวพุทธ (๔) การลดมานะและทิฏฐิ (๕) ความเข้าใจกันระหว่างศาสนา

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลมี ๒ ลักษณะ คือ (๑) ผลที่เกิดขึ้นแก่บริษัท ๔ (๒) ผลที่เกิดขึ้นแก่เหล่าเดียรถีย์หรือนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา ผลที่เกิดขึ้นแก่บริษัท ๔ คือ ทำให้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกาเกิดปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงในพระธรรม ไม่เคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัยและปัญหานั้นๆ เกิดศาสนทายาท และทำให้พระสัทธรรมเจริญตั้งมั่น คงทนต่อการ

พิสูจน์เสมอ สำหรับผลที่เกิดแก่เหล่าเดียรถีย์คือ เดียรถีย์ทั้งหลายเข้าใจหลักพระพุทธศาสนา ไม่กล่าวร้ายพระรัตนตรัย ที่สำคัญยังทำให้สาวกของเจ้าลัทธิบางพวกประกาศตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำไปประยุกต์ใช้

การศึกษาเกี่ยวกับการใช้เหตุผลสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี กล่าวคือสามารถนำไปเป็นหลักคิดและตัดสินใจในปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ เช่น เกี่ยวกับความเป็นเหตุเป็นผลของการทำกรรมและผลของกรรม การใช้เหตุผลในการบัญญัติพระวินัยเพื่อความมั่นคงแห่งศาสนา สามารถประยุกต์ใช้ได้กับองค์กร โดยพิจารณาที่ระเบียบ กฎกติกาขององค์กร หากองค์กรใดไม่มีกฎระเบียบในการปฏิบัติที่ดี องค์กรนั้นจะไม่สามารถเจริญมั่นคงได้ การนำหลักเหตุผลเรื่องการกลับความหมายของคำที่เป็นเชิงลบให้เป็นเชิงบวก การอนุมานตนเองกับผู้อื่น สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้กับการที่ถูกคนอื่นดูหมิ่นในทำนองไม่สร้างสรรค์ ก็พยายามมองในมุมมองที่สร้างสรรค์ได้ หากถูกมองว่าเป็นคนไม่ดี เราก็ถือโอกาสปรับปรุงพิจารณาส่วนที่ไม่ดี แล้วปรับปรุงให้ตนเองดีขึ้นจนเป็นที่ยอมรับได้

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับศึกษาวิจัย

การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎกยังมีแง่มุมที่ผู้วิจัยไม่สามารถศึกษาได้ครบถ้วน และสามารถนำไปศึกษาค้นคว้าได้อีกหลายเรื่อง เช่น อิทธิพลของการใช้เหตุผลในคัมภีร์กถาวัตถุต่อคัมภีร์ชั้นอรรถกถาในยุคต่อมา เช่น มิลินทปัญหา ว่าได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์นี้มากน้อยเพียงใด และขยายแนวคิดไปสู่คัมภีร์ของฝ่ายมหายานหรือไม่ ซึ่งหากมีการศึกษาเชิงลึกก็จะทำให้ได้เห็นพัฒนาการตรรกของพระพุทธศาสนาอย่างละเอียด

บรรณานุกรม

๑.ภาษาบาลี-ไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ คัมภีร์พระไตรปิฎก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกํ ๒๕๐๐.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖.

_____ . **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

_____. **มิลินฺทปญฺหปกรณ์.** ฉบับมหาจุฬาฯ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ. ๒๕๔๐.

_____. **มิลินฺทปญฺหอฏฺฐกถา.** ฉบับมหาจุฬาฯ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ. ๒๕๔๑.

_____. **มิลินฺทปญฺหฏีกา.** ฉบับมหาจุฬาฯ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ. ๒๕๔๑.

_____. **ธมฺมปทฏฺฐกถา ปฐโม-ทุติโย ภาโค**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๕.

_____. **มงฺคลตฺถทีปนี ปฐโม -ทุติโย ภาโค**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

๒. หนังสือ ภาษาไทย

กีรติ บุญเจือ. **จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔.

คณะผู้สอนวิชาการใช้เหตุผล ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์, **การใช้เหตุผล : ตรรกวิทยาเชิงปฏิบัติ** พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **ตรรกศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **ปรัชญาประยุกต์ ชุดอินเดีย**. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี จำกัด, ๒๕๓๙.

ชยตลิลเลเก,เค.เอ็น. **จริยศาสตร์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. สุเชาวน์ พลอยชุม, ผู้เรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๗.

ชัชชัย คุ้มทวีพร,ผศ. **จริยศาสตร์: ทฤษฎีและการวิเคราะห์ปัญหาจริยธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เจนเดอร์เพรส. ๒๕๔๑.

เทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พระ. **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

_____. **เทคโนโลยีกับศาสนาและเกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรม.** กรุงเทพมหานคร: หจก. ภาพพิมพ์. ๒๕๓๔.

ธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต),พระ. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๒.

เนื่องน้อย บุณยเนตร. **จริยศาสตร์ตะวันตก: ค้านท์ มิลล์ ฮอบส์ รอลส์ ชาร์ทร์.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระยาไพศาลศิลปสาตร. **ตรรกวิทยา.** พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์. ๒๕๓๙.

วศิน อินทสระ. **ตรรกศาสตร์พุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘.

วิทย์ วิศทเวทย์. **จริยศาสตร์เบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์. ๒๕๒๖.

สมภาร พรมทา. **คิดอย่างไรให้มีเหตุผล.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๑.

_____. **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ โสเภณี ทำแท้งและการุณยฆาต.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๔๑.

สวามี สัตยานันท ปุรี. **ปาฐกถา**. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๔.

สมัคร บุราวาศ. **ปัญญาวิวัฒน์ เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ , กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพร่พิทยา,๒๕๒๕.

_____. **พุทธปรัชญา.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๗.

สิทธิ์ บุตรอินทร์, ผศ.ดร. **ตรรกศาสตร์ วิชาการใช้เหตุผล**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

เอ็ม.เจ.ฮาร์มอน. **ความคิดทางการเมืองจากเปลโตถึงปัจจุบัน.** แปลโดย เสน่ห์ จามริก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๕.

๓. ภาษาอังกฤษ

Govinda, Lama Anagarika. **The Psychological Attitude of Early Buddhist Philosophy**. London: Rider & Company, 1969.

Jayasuriya, W. F.Dr. **The Psychology and philosophy of Buddhism.** Kuala Lumpur: Buddhist Missionsry Society, 1976.

Jayatilleke, K.N. **Ethics in Buddhist Perspective**. Ceylon: Buddhist Publication, 1970.

Johansson, Nolan Pliny. **Buddhism: The Religion of Analysis**. London: George Allen & Unwin, 1969.

Kalupahana, David, J. **A History of Buddhist Philosophy.** Hawaii: University of Hawaii Press, 1992.

Medis, N.K.G. **The Question of King Milinda an Abridgement of the Milindapanha**. Kandy : Buddhist Publication Society, 2001.

Stcherbatsky, F.Th. **Buddhist Logic. Vol 1-2.** Delhi: Low Price Publication, 1999.

ภาคผนวก ก.บทความการวิจัย

การวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก

An Analysis of the Usage of the Reason in Tipiţ aka

ดร.ประพันธ์ ศุภษร

ผศ.สมควร นิยมวงศ์

Dr. PrapanSupasorn

Asst.Prof.SomkuanNiyomwong

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎกมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมาของการใช้เหตุผลในพระไตรปิฎกเพื่อศึกษาวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎกและเพื่อศึกษาวิเคราะห์ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผล

ผลการวิจัยพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีคำสอนเกี่ยวกับการใช้เหตุผลกระจายอยู่หลายลักษณะ เช่น การใช้เหตุผลในการค้นหาความจริง การใช้เหตุผลตอบปัญหาเรื่องกรรมเป็นอนัตตา และมโนกรรมมีโทษมากกว่ากายกรรมและวจีกรรม การใช้เหตุผลในการถามตอบปัญหาเกี่ยวกับขันธ์ ๕ ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ การใช้เหตุผลในกระบวนการปฏิจจสมุปบาทตอบปัญหาเรื่องวิญญาณแก่สาติภิกษุ การแสดงธรรมตามแนวอริยสัจ ๔ ที่มีลักษณะบอกเหตุและผล คือทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ และในคัมภีร์กถาวัตถุ มีการตอบปัญหาเรื่อง

บุคคล ขันธ์ ๕ เป็นต้น ทั้งในแง่สมมติบัญญัติและปรมัตถ์บัญญัติ คัมภีร์นี้นักวิชาการทางพระพุทธศาสนายอมรับกันว่าเป็นคัมภีร์ที่แสดงให้เห็นถึงการใช้เหตุผลอีกแบบหนึ่ง

การใช้เหตุผลมีลักษณะต่างๆ ดังนี้ ๑)การใช้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กขยายไปสู่จุดใหญ่ เช่น การจำแนกองค์ประกอบของชีวิตออกเป็นธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ เป็นต้น ว่าตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ วิธีการนี้อาจเรียกสั้นๆว่าการใช้เหตุผลแบบวิภัชชวาท วิธีนี้จะมีปฏิจจสมุปบาทเป็นฐานรองรับ ๒)การใช้เหตุผลในเชิงเปรียบเทียบ คือการอ้างเหตุผลโดยการใช้สื่อประกอบเพื่อเพิ่มความเข้าใจหลักนามธรรม จึงยกอุปมาอุปไมยมาแสดงให้เข้าใจ เช่น การเปรียบเทียบขันธ์ ๕ ว่ารูปเปรียบเหมือนกลุ่มฟองน้ำ เวทนาเปรียบเหมือนฟองน้ำ สัญญาเปรียบเหมือนพยับแดด สังขารเปรียบเหมือนต้นกล้วย และวิญญาณเปรียบเหมือนมายากล ๓)การใช้เหตุผลแบบอนุมานตนเองกับผู้อื่น เป็นการใช้ตรรกสำหรับตรวจสอบคุณธรรมของตนและผู้อื่น เช่น การอนุมานว่า บุคคลที่มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในความปรารถนาที่เป็นบาป ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา ถ้าเราจะพึงเป็นบุคคลเช่นนั้น เราก็คงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของคนเหล่าอื่นเช่นเดียวกัน เป็นต้น ๔)การใช้เหตุผลแบบสมมติภาพเหตุการณ์ เป็นการใช้เหตุผลอธิบายธรรมโดยยกตัวอย่างหรือนิทาน เรื่องเล่าในอดีตมาประกอบให้เข้าใจคำสอนเช่น ในอุปาลิวาทสูตร ๕)การใช้เหตุผลแบบขยายธรรมวิจิตร หรือเทศนาวิจิตร เป็นวิธีการอธิบายเรื่องจิต เจตสิก ให้พิสดาร หรือการเล่าประวัติศาสตร์อันยืดยาว วิธีนี้จะใช้กับกลุ่มบุคคลผู้มากด้วยทิฏฐิมานะว่าตนมีปัญญามาก ไม่ยอมรับฟังทัศนคติหรือความคิดเห็นของใครง่าย เช่น พระพุทธเจ้าทรงกำราบความถือตัวของอัมพัฏฐมาณพ ซึ่งถือตัวว่าเป็นคนมีความรู้มาก ในที่สุดเมื่อได้ฟังประวัติเกี่ยวกับชาติกำเนิดของตนจากพระพุทธองค์ เขาก็ยอมรับเพราะตัวเขาเองก็ยังไม่รู้ชาติกำเนิดของตนทั้งหมด ๖)การใช้เหตุผลแบบกลับความหมายของคำ เป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้านำคำที่คนในพื้นที่หรือชุมชนใช้พูดหรือเรียกกันซึ่งมีความหมายที่คนในพื้นที่หรือชุมชนนั้นเข้าใจหรือมีความเชื่อตรงกันเช่น คำว่า อรหันต์ พราหมณ์ ภิกษุ อริยะ สภามาใช้อธิบายให้ความหมายใหม่ที่ให้แง่คิดปรับทัศนะที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฏฐิแก่คนในพื้นที่หรือชุมชนนั้น ๆ ไม่ต้องมีความเชื่อผิด ๆ อีกต่อไป ๗)การใช้เหตุผลแบบกระบวนการ เป็นวิธีการตอบปัญหาแบบตรรกนัย ประกอบด้วยหลักการ ๕ อย่าง คือ (๑) อนุโลมปัญจกะ การถามตามลำดับ (๒) ปฏิกัมมจตุกกะ การโต้กลับของฝ่ายที่ถูกถาม (๓) นิคคหจตุกกะ การกล่าวข่มโดยฝ่ายถูกถาม (๔) อุปนยนจตุกกะ การรับรองวิธีการนิคคหะที่ตนทำคือ

วิธีการที่ ๓ ว่าถูกต้อง และวิธีการของฝ่ายถามคืออนุโลมปัญจกะนั้นผิด (๕) นิคคมจตุกกะ การสรุปการโต้ตอบว่า ฝ่ายถามทำนิคคหะไม่ถูกต้อง ส่วนฝ่ายตนทำถูกต้องทุกกระบวนการ คือทำปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะ และนิคคมะ เมื่อฝ่ายถูกถามทำการโต้กลับทุกประเด็นแล้ว ก็เป็นฝ่ายถามก่อนบ้าง ขั้นแรกเรียกว่า (๑) ปัจจนีกานุโลมะ และขั้นที่ ๒-๕ ก็มีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน โดยฝ่ายถูกถามโต้กลับและสรุปว่าตนเป็นฝ่ายถูกต้อง การถามและโต้ตอบกันในคัมภีร์กถาวัตถุทั้งหมดก็จะดำเนินการด้วยหลัก ๕ อย่างนี้

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลคือ ผลที่เกิดสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ ๑) ผลที่เกิดขึ้นแก่เหล่าสาวก ๒) ผลที่เกิดขึ้นแก่เหล่าเดียรถีย์หรือนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา ผลที่เกิดขึ้นแก่เหล่าสาวกคือ ทำให้พระสาวกเกิดปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงในพระธรรม ไม่เคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัยและปัญหานั้นๆ เกิดศาสนทายาท และทำให้พระสัทธรรมเจริญตั้งมั่น คงทนต่อการพิสูจน์เสมอ สำหรับผลที่เกิดแก่เหล่าเดียรถีย์คือ เดียรถีย์ทั้งหลายเข้าใจหลักพระพุทธศาสนาไม่กล่าวร้ายพระรัตนตรัย ที่สำคัญสาวกของเจ้าลัทธิบางพวกประกาศตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

คำหลัก: ตรรกวิทยา, การใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนา

Abstract

The objectives of this dissertation are (1) to study theUsage of Logicin general science and in the Buddhism (2)to analytical study the Usage of Logic in the Tipitaka(3) to study the The Usage of Logic can result intheTipitaka.

This study has found that the Usage of Logic doctrines deliberating by Buddha and his followers are significantly intermingled in the Tipitaka. As shown in the VinayaPiṭaka, or Discipline Basket, the usage of logic is witnessed in the disciplinary canon for sustainability the religious over a prolonged period of times. Its usages can be considered for keeping all parties usefulness; explaining logical metaphor, passing on the disciplinary canon through logic language and asking permission for becoming a bhikkhuni. In SuttaTipitaka, or Sermons Basket, the Usage

of Logic can be seen in various ways which are using as a tool for truth findings; discussing Karma dogma as Anutta(non-self); explaining five aggregates as parts of the three signs of being; answering the logically consciousness through the Dependent Origination toward Sati-bhikku; the Four Noble Truths sermon so causes, including suffering and the cessation of suffering, and effects, including the cause of suffering and the path leading to the cessation, can be described in Katha-Vatthu doctrines (Subjects for talk among the monks). In AbhidhammaPitaka, the Usage of Logic is detailed in the affirmative process of traditional Buddhist doctrines; for instance, five aggregates in the aspect of ultimate truth and conventional truth. The Abhidhamma doctrine itself is well-known accepted as the most systematic logical usage by Buddhist scholars.

The Usage of Logic has seven characteristics. These include (1) a classification of Mind and Matter from small to large and reverse from large to small so as it can be related to life classification into five aggregates in order to understand the Three Signs of Being by having Paticcasamuppada as supported base (2) a comparative logic by using media or metaphor for better understanding of abstract meaning (3) a self-assuming to others for self-moral/others-moral evaluation (4) a story telling for better understanding of dharma as appeared in Upalivadasuttra (5) an exquisite dharma or sermon for explaining mind and mental concomitants this will be suitable to person who considered oneself with more knowledge than others (6) a word transition from negative to positive meaning for supporting good attitude; for example, a “person with no taste” is related to “Buddha who can refrain of senses based” (7) a process logic answer of (7.1) Anulomapanjaka – consecutively questioning (7.2) Patikammajatuka – counterattack by respondent (7.3) Niggahajatuka – disgrace from the respondent(7.4)Upanayajatuka – certifying that Niggahajatuka is correct but Anulomapanjaka is incorrect (7.5)Niggamajatuk – concluding that Niggahajatuka is incorrect but Niggamajatuk is all correct including Patikamma, Niggaha, Upanaya and Niggama. When the respondent has already responded back in every issues, he/she will start to question step by step so called Panjanikalaloma. The question and answer will be

proceeded to gain knowledge of (1) The ultimate truth (2) Practical guideline (3) Buddhist doctrines understanding (4) Conceit refrain (5) Mutual Understanding among religious

The Usage of Logic can result in (1) the four assemblies of the Buddhist devoutand (2) an adherent of another religion; heretical teacher. The four assemblies can be referred to Bhikku, Bhikkuni, male & female devotee who pursuit for Buddhist wisdom in order to understand the ultimate truth and will not skepticism on Buddhist Doctrines or uncertainty of the triple gems. The dhamma learning can be testified as needed under the fully supported by these laypeople. And also the Usage of Logic can build up good attitude toward an adherent of another religious by having more understanding of the Buddhist doctrines as it showed during the time of the Buddha that some adherent of another religious had proclaimed oneself as Buddhist layman whom holding firmly respect to the triple gems for the rest of life.

Key word : Logic, the Usage of Logic in the Buddhism

คำนำ

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้เกิดจากความสนใจใคร่รู้ว่าในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีการใช้เหตุผลในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือไม่อย่างไร การใช้เหตุผลมีลักษณะอย่างไร แตกต่างจากตรรกวิทยาของชาวตะวันตกอย่างไร ทั้งนี้เพื่อให้ได้องค์ความรู้ด้านการใช้เหตุผลมาเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป และเพื่อสนองความต้องการตำราหนังสือที่ขาดแคลนด้านนี้ด้วย ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมาของการใช้เหตุผลในพระไตรปิฎกเพื่อศึกษาวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎกและเพื่อศึกษาวิเคราะห์ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผล

เครื่องมือและวิธีการศึกษา

การทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยจัดเป็นขั้นตอน คือ

ขั้นที่หนึ่ง ค้นคว้า รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการใช้เหตุผลจากเอกสารปฐมภูมิคือพระไตรปิฎก และทุติยภูมิคืออรรถกถา ฎีกา โดยจะใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นหลัก ส่วนข้อมูลทุติยภูมิจะใช้อรรถกถา ฎีกาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นอกจากนี้จะศึกษาจากหนังสือ ตำรา งานวิจัยและบทความที่เกี่ยวข้องกับการใช้เหตุผล ทั้งของนักวิชาการชาวไทยและต่างประเทศ

ขั้นที่สอง วิเคราะห์ ตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนที่หนึ่ง โดยจัดกลุ่มเนื้อหาให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

ขั้นที่สาม วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รับการตรวจสอบอย่างละเอียดเพื่อตอบปัญหาการวิจัยในประเด็นที่ได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้

ขั้นที่สี่ เรียบเรียงและนำไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและรับรองอย่างน้อย ๒ท่าน

ขั้นที่ห้า สรุปและนำเสนอผลการวิจัยต่อสถาบันเพื่อจัดพิมพ์รูปเล่ม

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาพบว่า ในพระไตรปิฎกปรากฏการใช้เหตุผลของพระพุทธเจ้า ๒ ลักษณะ คือ ๑) การใช้เหตุผลในการค้นหาความจริง ซึ่งการใช้เหตุผลช่วงนี้ถือว่าเป็นเหตุผลแบบโลกียปัญญา เป็นเหตุผลที่พระพุทธเจ้ายังมีกิเลสาสวะอยู่ ยังไม่หมดความสงสัย ๒) การใช้เหตุผลหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เรียกว่าเป็นเหตุผลแบบโลกุตตรปัญญา ความสงสัยของพระพุทธองค์สิ้นไปแล้ว โดย**การใช้เหตุผลแบบโลกียปัญญา** มีร่องรอยการใช้มาตั้งแต่สมัยที่พระองค์ยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ โดยเจ้าชายได้ทรงสดับภาษิตของพระนางกีสาโคตมีแล้วทรงดำริว่า “พระนางกีสาโคตมีนี้ตรัสอย่างนี้ว่า หทัยของมารดา หทัยของบิดา หทัยของปชาบดี ดูเห็นอัตภาพเห็นปานนี้อยู่ ย่อมดับทุกข์ได้ เมื่ออะไรหนอดับ หทัยจึงชื่อว่าดับทุกข์ได้” จากนั้น พระโพธิสัตว์ทรงดำริต่อไปว่า เมื่อไฟคือราคะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้ เมื่อไฟคือโทสะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้ เมื่อไฟคือโมหะดับ ขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ ก็มีได้ เมื่อความเร่าร้อนคือกิเลสทั้งปวงมีมานะและทิฏฐิเป็นต้น ดับแล้วขึ้นชื่อว่าความดับทุกข์ก็มีได้ พระนางให้เราได้ฟังคำที่ดี ความจริงเราก็กำลังเที่ยวแสวงหานิพพานอยู่ เราควรจะทิ้งฆราวาสออกไปบวชและแสวงหานิพพาน

เสียวันนี้ทีเดียว

และ**การใช้เหตุผลแบบโลกุตตรปัญญา** เริ่มมาตั้งแต่ครั้งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ ซึ่งในเบื้องต้นเป็นการใช้เหตุผลในระดับความคิด โดยพระองค์พิจารณาทบทวนปฏิจจสมุปบาทแบบอนุโลมและปฏิโลม การพิจารณาปฏิจจสมุปบาทอย่างนี้เป็นการคิดในเชิงเหตุผล โดยที่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร และสังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ... จนกระทั่งถึงชาติเป็นปัจจัยให้เกิด ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส การพิจารณาปฏิจจสมุปบาทแบบอนุโลมทำให้ทราบสาเหตุแห่งทุกข์ตลอดสาย ในการพิจารณาแบบปฏิโลม พิจารณาว่า เพราะอวิชชาดับไม่เหลือด้วยวิราคะ(มรรค) สังขารจึงดับ เรื่อยไปจนถึงเพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงดับ

การใช้เหตุผลแบบโลกุตรปัญญานี้ เป็นการใช้เพื่อตอบปัญหาเรื่องกรรมเป็นอนัตตา และมโนกรรมมีโทษมากกว่ากายกรรมและวจีกรรม การใช้เหตุผลในการถามตอบปัญหาเกี่ยวกับขันธ์ ๕ ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ การใช้เหตุผลในกระบวนการปฏิจจสมุปบาทตอบปัญหาเรื่องวิญญาณแก่สาติภิกษุ การแสดงธรรมตามแนวอริยสัจ ๔ ที่มีลักษณะบอกเหตุและผล คือทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ และในคัมภีร์กถาวัตถุ มีการตอบปัญหาเรื่องบุคคล ขันธ์ ๕ เป็นต้น ทั้งในแง่สมมติบัญญัติและปรมัตถ์บัญญัติ คัมภีร์นี้นักวิชาการทางพระพุทธศาสนายอมรับกันว่าเป็นคัมภีร์ที่แสดงให้เห็นถึงการใช้เหตุผลอีกแบบหนึ่ง

ลักษณะของการใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก สามารถประมวลสรุปได้ ๖ อย่าง ดังนี้

๑)การใช้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กขยายไปสู่จุดใหญ่และจากจุดใหญ่สู่จุดเล็ก เช่น การจำแนกองค์ประกอบของชีวิตออกเป็นธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ เป็นต้น ว่าตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ วิธีการนี้อาจเรียกสั้นๆว่าการใช้เหตุผลแบบวิภัชชวาท วิธีนี้จะมีปฏิจจสมุปบาทเป็นฐานรองรับและการพิจารณาเกี่ยวกับสังสารวัฏอันยาวไกล ซึ่งเป็นการมองแบบนอกตัวผู้ฟังแล้วย้อนเข้ามาสู่ผู้ฟังซึ่งเป็นจุดเล็ก หรือเป็นเสี้ยวหนึ่งของสังสารวัฏ

๒)การใช้เหตุผลในเชิงเปรียบเทียบ คือการอ้างเหตุผลโดยการใช้สื่อประกอบเพื่อเพิ่มความเข้าใจหลักนามธรรม จึงยกอุปมาอุปไมยมาแสดงให้เข้าใจ เช่น การเปรียบเทียบขันธ์ ๕ ว่ารูป

เปรียบเหมือนกลุ่มฟองน้ำ เวทนาเปรียบเหมือนฟองน้ำ สัญญาเปรียบเหมือนพยับแดด สังขารเปรียบเหมือนต้นกล้วย และวิญญาณเปรียบเหมือนมายากล

๓)การใช้เหตุผลแบบอนุมานตนเองกับผู้อื่น เป็นการใช้ตรรกสำหรับตรวจสอบคุณธรรมของตนและผู้อื่น เช่น การอนุมานว่า บุคคลที่มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในความปรารถนาที่เป็นบาป ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา ถ้าเราจะพึงเป็นบุคคลเช่นนั้น เราก็คงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของคนเหล่าอื่นเช่นเดียวกัน เป็นต้น

๔)การใช้เหตุผลแบบสมมติภาพเหตุการณ์ เป็นการใช้เหตุผลอธิบายธรรมโดยยกตัวอย่างหรือนิทาน เรื่องเล่าในอดีตมาประกอบให้เข้าใจคำสอนเช่น ในอุปาลิวาทสูตร

๕)การใช้เหตุผลแบบขยายธรรมวิจิตร หรือเทศนาวิจิตร เป็นวิธีการอธิบายเรื่องจิตเจตสิก ให้พิสดาร หรือการเล่าประวัติศาสตร์อันยืดยาว วิธีนี้จะใช้กับกลุ่มบุคคลผู้มากด้วยทิฏฐิมานะว่าตนมีปัญญามาก ไม่ยอมรับฟังทัศนคติหรือความคิดเห็นของใครง่าย เช่น พระพุทธเจ้าทรงกำราบความถือตัวของอัมพัฏฐมาณพ ซึ่งถือตัวว่าเป็นคนมีความรู้มาก ในที่สุดเมื่อได้ฟังประวัติเกี่ยวกับชาติกำเนิดของตนจากพระพุทธองค์ เขาก็ยอมรับเพราะตัวเขาเองก็ยังไม่รู้ชาติกำเนิดของตนทั้งหมด

๖)การใช้เหตุผลแบบกลับความหมายของคำ เป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้านำคำที่คนในพื้นที่หรือชุมชนใช้พูดหรือเรียกกันซึ่งมีความหมายที่คนในพื้นที่หรือชุมชนนั้นเข้าใจหรือมีความเชื่อตรงกันเช่น คำว่า อรหันต์ พราหมณ์ ภิกษุ อริยะ สภา มาใช้อธิบายให้ความหมายใหม่ที่ให้แง่คิดปรับทัศนะที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฏฐิแก่คนในพื้นที่หรือชุมชนนั้น ๆ ไม่ต้องมีความเชื่อผิด ๆ อีกต่อไป

๗)การใช้เหตุผลแบบกระบวนการ เป็นวิธีการตอบปัญหาแบบตรรกนัยประกอบด้วยหลักการ ๕ อย่าง คือ (๑) อนุโลมปัญจกะ การถามตามลำดับ (๒) ปฏิกัมมจตุกกะ การโต้กลับของฝ่ายที่ถูกถาม (๓) นิคคหจตุกกะ การกล่าวข่มโดยฝ่ายถูกถาม (๔) อุปนยนจตุกกะ การรับรองวิธีการนิคคหะที่ตนทำคือวิธีการที่ ๓ ว่าถูกต้อง และวิธีการของฝ่ายถามคืออนุโลมปัญจกะนั้นผิด (๕) นิคคมจตุกกะ การสรุปการโต้ตอบว่า ฝ่ายถามทำนิคคหะไม่ถูกต้อง ส่วนฝ่ายตนทำถูกต้องทุกกระบวนการ คือทำปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะ และนิคคมะ เมื่อฝ่ายถูกถามทำการโต้

กลับทุกประเด็นแล้ว ก็เป็นฝ่ายถามก่อนบ้าง ขั้นแรกเรียกว่า (๑) ปัจจนีกานุโลมะ และขั้นที่ ๒-๕ ก็มีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน โดยฝ่ายถูกถามโต้กลับและสรุปว่าตนเป็นฝ่ายถูกต้อง การถามและโต้ตอบกันในคัมภีร์กถาวัตถุทั้งหมดก็จะดำเนินการด้วยหลัก ๕ อย่างนี้

เป้าหมายของการใช้เหตุผลมี ๔ อย่าง คือ(๑) การได้หลักคิดและการบรรลุสัจธรรมสูงสุด(๒)การได้ความรู้และแนวทางในการปฏิบัติ (๓) การเข้าใจหลักธรรมตามแนวพุทธ (๔) การลดมานะและทิฏฐิ(๕) ความเข้าใจกันระหว่างศาสนา

ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลมี ๒ ลักษณะ คือ (๑) ผลที่เกิดขึ้นแก่บริษัท ๔ (๒) ผลที่เกิดขึ้นแก่เหล่าเดียรถีย์หรือนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา ผลที่เกิดขึ้นแก่บริษัท ๔ คือ ทำให้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกาเกิดปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงในพระธรรม ไม่เคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัยและปัญหานั้นๆ เกิดศาสนทายาท และทำให้พระสัทธรรมเจริญตั้งมั่น คงทนต่อการพิสูจน์เสมอ สำหรับผลที่เกิดแก่เหล่าเดียรถีย์คือ เดียรถีย์ทั้งหลายเข้าใจหลักพระพุทธศาสนา ไม่กล่าวร้ายพระรัตนตรัย ที่สำคัญยังทำให้สาวกของเจ้าลัทธิบางพวกประกาศตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

ข้อเสนอแนะ

๑. ข้อเสนอแนะในการนำไปประยุกต์ใช้

การศึกษาเกี่ยวกับการใช้เหตุผลสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี กล่าวคือสามารถนำไปเป็นหลักคิดและตัดสินใจในปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ เช่น เกี่ยวกับความเป็นเหตุเป็นผลของการทำกรรมและผลของกรรม การใช้เหตุผลในการบัญญัติพระวินัยเพื่อความมั่นคงแห่งศาสนา สามารถประยุกต์ใช้ได้กับองค์กร โดยพิจารณาที่ระเบียบ กฎกติกาขององค์กร หากองค์กรใดไม่มีกฎระเบียบในการปฏิบัติที่ดี องค์กรนั้นจะไม่สามารถเจริญมั่นคงได้ การนำหลักเหตุผลเรื่องการกลับความหมายของคำที่เป็นเชิงลบให้เป็นเชิงบวก การอนุมานตนเองกับผู้อื่นสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้กับการที่ถูกคนอื่นดูหมิ่นในทำนองไม่สร้างสรรค์ ก็พยายามมองในมุมมองที่สร้างสรรค์ได้ หากถูกมองว่าเป็นคนไม่ดี เราก็ถือโอกาสปรับปรุงพิจารณาส่วนที่ไม่ดี แล้วปรับปรุงให้ตนเองดีขึ้นจนเป็นที่ยอมรับได้

๒. ข้อเสนอแนะสำหรับศึกษาวิจัย

การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎกยังมีแง่มุมที่ผู้วิจัยไม่สามารถศึกษาได้ครบถ้วน และสามารถนำไปศึกษาค้นคว้าได้อีกหลายเรื่อง เช่น อิทธิพลของการใช้เหตุผลในคัมภีร์กถาวัตถุต่อคัมภีร์ชั้นอรรถกถาในยุคต่อมา เช่น มิลินทปัญหา ว่าได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์นี้มากน้อยเพียงใด และขยายแนวคิดไปสู่คัมภีร์ของฝ่ายมหายานหรือไม่ ซึ่งหากมีการศึกษาเชิงลึกก็จะทำให้ได้เห็นพัฒนาการตรรกของพระพุทธศาสนาอย่างละเอียด

บรรณานุกรม

๑.ภาษาบาลี-ไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ คัมภีร์พระไตรปิฎก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ ๒๕๐๐.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖.

_____ . **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

_____. **มิลินฺทปญฺหปกรณำ.** ฉบับมหาจุฬาฯ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ. ๒๕๔๐.

_____. **มิลินฺทปญฺหอฏฐกถา.** ฉบับมหาจุฬาฯ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ. ๒๕๔๑.

_____. **มิลินฺทปญฺหฏีกา.** ฉบับมหาจุฬาฯ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ. ๒๕๔๑.

_____. **ธมฺมปทฏฺฐกถา ปฐโม-ทุติโย ภาโค**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๘.

_____. **มงฺคลตฺถทีปนีปฐโม -ทุติโย ภาโค**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย, ๒๕๕๑.

๒. หนังสือ ภาษาไทย

กีรติ บุญเจือ. **จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทย วัฒนาพานิช, ๒๕๓๔.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **ตรรกศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **ปรัชญาประยุกต์ ชุดอินเดีย**. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี จำกัด, ๒๕๓๙.

ชยติลเลเก,เค.เอ็น. **จริยศาสตร์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. สุเชาวน์ พลอยชุม, ผู้เรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๗.

ชัชชัย คุ้มทวีพร,ผศ. **จริยศาสตร์: ทฤษฎีและการวิเคราะห์ปัญหาจริยธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เจนเดอร์เพรส. ๒๕๔๑.

เทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พระ. **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

_____. **เทคโนโลยีกับศาสนาและเกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรม.** กรุงเทพมหานคร: หจก. ภาพพิมพ์. ๒๕๓๔.

ธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต),พระ. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๒.

เนื่องน้อย บุณยเนตร. **จริยศาสตร์ตะวันตก: ค้านท์มิลล์ฮอบส์รอลส์ชาร์ทร์.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ปรีชา ช้างขวัญยืนและคณะ,**การใช้เหตุผล : ตรรกวิทยาเชิงปฏิบัติ** พิมพ์ครั้งที่ ๙, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐

พระยาไพศาลศิลปสาตร. **ตรรกวิทยา.** พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์. ๒๕๓๙.

วศิน อินทสระ. **ตรรกศาสตร์พุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘.

วิทย์วิศทเวทย์. **จริยศาสตร์เบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์. ๒๕๒๖.

สมภาร พรมทา. **คิดอย่างไรให้มีเหตุผล.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๑.

_____. **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ โสเภณี ทำแท้งและการุณยฆาต.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๔๑.

สวามี สัตยานันท ปุรี. **ปาฐกถา**. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๔.

สมัคร บุราวาศ. **ปัญญาวิวัฒน์ เล่ม** ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒ , กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพร่พิทยา,๒๕๒๕.

_____.**พุทธปรัชญา.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๗.

สิทธิ์ บุตรอินทร์, ผศ.ดร. **ตรรกศาสตร์ วิชาการใช้เหตุผล**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

เอ็ม.เจ.ฮาร์มอน. **ความคิดทางการเมืองจากเปลโตถึงปัจจุบัน.** แปลโดย เสน่ห์ จามริก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๕.

๓. งานวิจัยและวิทยานิพนธ์

กันต์ วฑฺฒนวโส (มโนวัฒนันท์), พระมหา. “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในจริยศาสตร์ของค้านท์กับในพุทธจริยศาสตร์ตามทรรศนะของพระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. “การศึกษาจริยศาสตร์สังคมในพุทธศาสนาในเชิงวิจารณ์”. วิทยานิพนธ์**ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, แผนกวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย. ๒๕๒๐.

ไพรัชน์ เขียนวงศ์. “พุทธจริยศาสตร์เถรวาทเป็นอัตนิยมหรือไม่”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

๔. ภาษาอังกฤษ

Govinda, Lama Anagarika. **The Psychological Attitude of Early Buddhist Philosophy**. London: Rider & Company, 1969.

Jayasuriya, W. F.Dr.**The Psychology and philosophy of Buddhism.** Kuala Lumpur: Buddhist Missionsry Society, 1976.

Jayatilleke, K.N. **Ethics in Buddhist Perspective**. Ceylon: Buddhist Publication, 1970.

Johansson, Nolan Pliny. **Buddhism: The Religion of Analysis**. London: George Allen & Unwin, 1969.

Kalupahana, David, J. **A History of Buddhist Philosophy.** Hawaii: University of Hawaii Press, 1992.

Medis, N.K.G. **The Question of King Milinda an Abridgement of the Milindapanha**. Kandy : Buddhist Publication Society, 2001.

Stcherbatsky, F.Th. **Buddhist Logic.Vol 1-2.** Delhi: Low Price Publication, 1999.

ภาคผนวก ข.

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันอุดมศึกษา

- สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปใช้ในการเรียนการสอนในรายวิชา เช่น พระพุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาเฉพาะเรื่องในพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา พุทธปรัชญา ตรรกวิทยาเชิงพุทธ พระพุทธศาสนากับศาสตร์แห่งการใช้เหตุผล สัมมนาพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งในระดับปริญญาโทและปริญญาเอก
- สามารถนำองค์ความรู้ไปศึกษาต่อยอดเพื่อประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน
- สามารถเผยแพร่ผลการวิจัยไปสู่สถาบันการศึกษาภายนอกได้ ในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับตรรกวิทยา เช่น มหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒. กิจกรรมด้านการพัฒนาองค์ความรู้แก่นิสิต

- สามารถนำผลการวิจัยประกอบการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ในเชิงลึกทั้งในระดับปริญญาโทและปริญญาเอก
- สามารถพัฒนาต่อยอดโครงการ เช่น การศึกษาวิเคราะห์การใช้เหตุผลในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา
- สามรถพัฒนาต่อยอดโครงการฯ เช่น การศึกษารูปแบบวิธีการใช้เหตุผลของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน

๓. กิจกรรมด้านวิชาการ

- มีการพัฒนาเป็นบทความตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ ฉบับพิเศษเนื่องในวันวิสาขบูชาโลก ๒๕๕๕

ภาคผนวก ค. ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์

กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ดำเนินมา และผลที่ได้รับของโครงการ

กิจกรรม	**ผลที่ได้รับ**	**บรรลุวัตถุประสงค์**	**โดยทำให้**
๑.ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิและเอกสารที่เกี่ยวข้อง	ทราบข้อมูลเกี่ยวกับการใช้เหตุผลในคัมภีร์ประไตรปิฎกอย่างชัดเจน	ข้อที่ ๑-๒-๓	ทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก ทำให้ได้องค์ความรู้เรื่องผลที่เกิดจากการใช้เหตุผล
๒.การประชุมของผู้ทรงคุณวุฒิ/ตรวจอ่านและให้ข้อเสนอแนะ	ทราบแนวทางในการปรับปรุงแก้ไขงานวิจัย และแนวทางนำไปใช้ประโยชน์ในการเรียนการสอน การวิจัยและ	ข้อที่ ๑-๒-๓	ทำให้ได้ข้อเสนอแนะต่อการศึกษาเชิงลึก การศึกษาต่อยอด และการพัฒนาองค์ความรู้ด้านการใช้เหตุผลต่อไป
๓.รายงานฉบับสมบูรณ์	ได้รายงานฉบับสมบูรณ์ที่สามารถตอบวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย ทั้ง ๓ ข้อ คือ ๑.เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีการใช้เหตุผลโดยทั่วไปและในพระพุทธศาสนา ๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก ๓.เพื่อศึกษาวิเคราะห์ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผล ในพระไตรปิฎก	ข้อที่ ๑-๒-๓	ได้รายงานการวิจัยที่มีคุณค่าสามารถตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย และการพัฒนาองค์ความรู้ด้านตรรกวิทยา การใช้เหตุผลในพระพุทธศาสนา และแนวทางในการพัฒนาองค์ความรู้ต่อยอดของการศึกษาเชิงลึกอย่างชัดเจน

ประวัติผู้วิจัยและคณะ

ชื่อ ดร.ประพันธ์ ศุภษร (ภาษาอังกฤษ) Mr. PrapanSupasorn

ตำแหน่งวิชาการ อาจารย์

ตำแหน่งบริหาร รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

หน่วยงาน : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ท่าพระจันทร์ ถนนมหาราช แขวงพระบรมมหาราชวัง
เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐ โทร. ๐๒๒๒๒๐๖๘๐
ที่บ้าน:หมู่บ้านคุณาภัทร๔ เลขที่ ๒๒๙/๔๔ ถนนบ้านกล้วย – ไทรน้อย
ตำบลพิมลราช อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๑๐
มือถือ ๐๘๑๗๙๙๘๔๔๒

ประวัติการศึกษา

-เปรียญธรรม ๗ ประโยค(ป.ธ.๗) กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๓๗

- ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต(พธ.บ.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๐

-ปริญญาโท พุทธศาสนศึกษา (ศศ.ม.) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๔๔

- ปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต(พธ.ด.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๑

ประวัติผู้ช่วยวิจัย

ชื่อ สมควร นิยมวงศ์ (ภาษาอังกฤษ) Mr. SomkhuanNiyomwong

ตำแหน่งวิชาการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์

หน่วยงาน : คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร
อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่บ้าน : หมู่บ้านคุณาภัทร ๓ ซอย ถนนบ้านกล้วย-ไทรน้อย ตำบลพิมลราช
อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๑๐

ประวัติการศึกษา

- เปรียญธรรม ๙ ประโยค(ป.ธ.๙) กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๓๖
- ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต(พธ.บ.)มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๗
- ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๓๙